

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

TANZİMAT'A GİDEN YOLDA BİR OSMANLI KENTİ: SİVAS
(1777-1839)

Serpil SÖNMEZ

Doktora Tezi

Ankara, 2015

TANZİMAT'A GİDEN YOLDA BİR OSMANLI KENTİ: SİVAS (1777-1839)

Serpil SÖNMEZ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

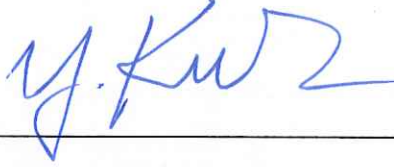
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2015

KABUL VE ONAY

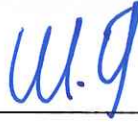
Serpil Sönmez tarafından hazırlanan "Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas (1777-1839)" başlıklı bu çalışma, 23.06.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

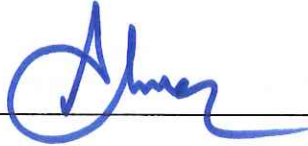
Prof. Dr. Yılmaz Kurt (Başkan)

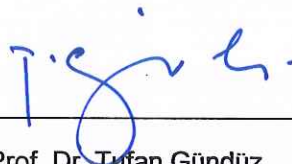
Prof. Dr. Yunus Koç (Danışman)

Prof. Dr. Mehmet Öz

Prof. Dr. Ahmet Kankal

Prof. Dr. Tufan Gündüz

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Yusuf Çelik

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

23.06.2015

Serpil SONMEZ

ÖZET

Sönmez, Serpil. *Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas (1777-1839)*, Doktora Tezi, Ankara, 2015.

1777-1839 yılları arasında Sivas Şehri'ni idarî ve toplamsal yapısını inceleyen bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm daha ziyade konuya giriş mahiyetinde olduğundan Sivas Şehri'nin içinde yer aldığı bölgeyi kısaca tarif etmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla bu bölümde Tanzimat öncesinde Osmanlı taşra teşkilatının nasıl oluştuğu, Sivas Eyaleti'nin idarî yapısı ve 18.yüzyılın son çeyreğinden Tanzimat öncesine kadar eyaleti etkileyen eşkıyalık, savaş vb. olaylar kısaca incelenmiştir. Böylece Sivas Şehri'nin bulunduğu coğrafyanın durumu tarif edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın belkemiğini oluşturan asıl bölümler *Yönetim* başlıklı ikinci ve *Şehir* başlıklı üçüncü bölümlerdir. *Yönetim* ana başlığı altında Tanzimat öncesinde Sivas Şehri'nin yöneticileri ve yönetim mekanizmasının nasıl işlediği incelenmiştir. Bu bölümde vali ve vali vekili olarak mütesellim, kadı, müftü, nakîbüleşraf kaymakamı, bedesten kethüdası, şehir kethüdası, muhtesip, pazarbaşı, imam, keşiş ve muhtar gibi belli başlı yöneticilerin göreve geliş prosedürleri, bunların görev ve sorumlulukları, merkez-taşra ilişkisinde nasıl bir rolleri olduğu gibi konular incelenirken, bu makamlara bağlı olarak çalışan diğer görevliler de yeri geldikçe ele alınmıştır. Yöneticilerin gelir ve giderleri de ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Ayrıca salyane defteri hazırlanması, mubayaa, asker toplanması ve sevk edilmesi ve çeşitli vergilerin toplanması gibi görevlerin hangi yöneticiler tarafından nasıl yapıldığı incelenerek yöneticilerin işlerin yürütülmesindeki rollerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Şehir yönetiminde karşılaşılan güçlükler de bu bölümde ele alınan konular arasındadır.

Şehir ana başlıklı üçüncü bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda şehrin fizikî, ikinci kısımda ise toplumsal yapısı incelenmiştir. Fiziki yapı kısmında şehrin fizikî yapısının ana unsurları incelenirken toplumsal yapının incelendiği kısımda 1833 nüfus sayımı verilerine dayanarak nüfus, nüfus hareketleri, şehrin dinî yapısı, çeşitli toplumsal gruplar, toplumsal unsurlar arası ilişkiler gibi konuların yanı sıra

şehirdeki üretim, işgücü, tüketim, şehir halkının iktisadî durumu gibi konular da *Ekonomik Yapı* alt başlığı altında incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı, Şehir, Kent, Tanzimat, Taşra Yönetimi, Şehir Yöneticileri, Toplumsal Yapı, Nüfus, Demografik Yapı, Ekonomik Yapı, Esnaf, İskân, Dinî Yapı.

ABSTRACT

Sönmez, Serpil. *Sivas: An Ottoman City On Its Way To 'Tanzimat' (1777-1839)*, PhD Thesis, Ankara, 2015.

This study on the administrative and social structure of the City of Sivas in the years 1777-1839, is divided into three parts. The first part is more of an introduction to the subject and briefly describes the region where the City of Sivas is located. This is followed by a description of the administrative organization of the Ottoman provinces before the Tanzimat, the administrative structure of the Province of Sivas, and an account of incidents with bandits (*eşkîya*), of the war, and similar events that affected the life in the province from the last quarter of the 18th century to the pre-Tanzimat period. Thus, this part attempts to provide an insight into the conditions prevailing in the geographical region Sivas is located.

The parts which make up the core of the study are the second and the third, titled *Administration* and *The City*, respectively. The *Administration* part examines the city administration in pre-Tanzimat Sivas, as well as the functioning of the administrative mechanism. Main themes are the inauguration procedures for the governor and various officials who acted as his representatives, as well as their functions, responsibilities, and roles in the relations between the capital and provinces. The mentioned officials for the governor included *mutesellim*, *kadi*, *mufti*, *naqib al-ashraf* representative, stewards (*kethüda*) of the *bedesten* and of the city, auditor (*muhtesip*), chief of the markets (*pazarbaşı*), *imam*, priest, and *mukhtar*. Incomes and expenses of these administrators are examined under a separate section. A more thorough examination of the distribution of roles among these officials sheds more light on the administrative processes involved in *salıyane* tax records, purchasing (*mubayaa*) activities, conscription and mobilization, and the collection of various taxes. Difficulties city governments had to face is yet another theme examined in this part.

The third part, titled the *City*, is divided into two sections which respectively cover the physical and social structures of the city. The first section is dedicated to the main physical features and characteristics, whereas the second section draws on the data from the census of 1833 to examine the social structure with an emphasis

on the population, population movements, religious structure, various social groups, and the relations among social elements. The sub-section titled *Economic Structure* provides insight into production, labor force, consumption, and the economic conditions of the city people.

Keywords

Ottoman, City, Tanzimat, Provincial Government, City Administrators, Social Structure, Population, Demographics, Economic Structure, Tradespeople, Settlement, Religious Structure

İÇİNDEKİLER

KABUL ve ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TANZİMAT ÖNCESİNDE SİVAS EYALETİ	12
1.1. Osmanlı Taşra Teşkilatı Ve Sivas Eyaleti’nin İdari Yapısı..	12
1.2. 18. Yüzyıl Ortalarından Tanzimat’a Kadar Sivas	
Eyaletinin Durumu.....	16
1.3. 1777–1838 Arasında İki Önemli Islahatın Sivas Eyaleti	
Dâhilinde Tezahürleri.....	34
1.3.1. Nizam-ı Cedid	34
1.3.2. Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılması	36
2. BÖLÜM: TANZİMAT ÖNCESİNDE OSMANLI TAŞRA ŞEHRİNDE	
YÖNETİM: SİVAS ÖRNEĞİ	38
2.1. Yöneticiler	38

2.1.1. Vali ve Vali Vekilleri: Mütessellimler	40
2.1.2. Kadı	51
2.1.3. Müftü	55
2.1.4. Nakîbüleşraf Kaymakamı	57
2.1.5. Bedesten ve Şehir Kethüdaları	60
2.1.6. Muhtesip ve Pazarbaşı	62
2.1.7. İmam, Keşiş ve Muhtarlar	66
2.1.8. Şehir İleri Gelenleri ve Halkın Yönetimdeki Rolü.....	67
2.2. Yönetim İşleri	72
2.2.1. Mubayaa	73
2.2.2. Asker Toplanması ve Sevk Edilmesi	77
2.2.3. Vergilerin Toplanması	81
2.2.4. İmdâd-ı Hazariyye veya İmdâd-ı Seferiyyenin Toplanması.	85
2.2.5. Salyane (Tevzi) Defterlerinin Hazırlanması	86
2.3. Yöneticilerin Gelir Ve Giderleri	87
2.4. Taşra Yönetiminde Sorunlar	99
2.4.1. Asayiş ve Güvenlik	100
2.4.2. Yolsuzluk ve Usulsüzlük	102
2.4.3. Yönetim Krizi: Ayaklanma	107
2.4.3.1. İsyancıların Kimliği	108
2.4.3.2. İsyanın Sebepleri ve Ortaya Çıkışı	109
2.4.3.3. Devletin Tutumu	113
2.4.4. Devlet Taleplerinin Karşıllanması Sorunu	115

3. BÖLÜM: ŞEHİR	118
3.1. Fizikî Yapı	121
3.1.1. Siluet	123
3.1.2. Odak (Merkez)	125
3.1.2.1. İktisadî Merkez: Çarşı	127
3.1.2.2. İdarî Merkez: Saray ve Mahkeme Binası	129
3.1.2.3. Dinî Merkez	131
3.1.3. Çeperler	132
3.1.4. İskân	135
3.1.5. Sokaklar	141
3.1.6. Yapı Stoku	144
3.2. Toplumsal Yapı	147
3.2.1. Nüfus (1833 Nüfus Sayımına Göre)	149
3.2.1.1. Nüfus Bileşimi: Cinsiyet, Yaş, Din ve Dil.....	149
3.2.1.2. Yatay Nüfus Hareketleri	154
3.2.2. Şehrin Yöneticileri ve İleri Gelenleri (1833 Nüfus Sayımına Göre).....	170
3.2.2.1. Ehli- Örf	170
3.2.2.2. İlmiye Sınıfı	176
3.2.2.3. Hanedan ve Vücuḥ-ı Belde.....	177
3.2.3. Bazı Toplumsal Gruplar ve Alt Gruplar	184
3.2.3.1. Öğrenciler	184

3.2.3.2. Köleler, Azatlılar ve Mühtediler	187
3.2.3.3. Diğerleri: Yetim, Sakat, Hasta, Amelmande, Fukara ve Dilenciler	191
3.2.4. Aile Kurumu ve Kadınların Durumu	194
3.2.5. Dinî/Etnik Yapı	200
3.2.6. Toplumsal Unsurlar Arası İlişkiler	204
3.2.7. Ekonomik Yapı	208
3.2.7.1. İşgücü	208
3.2.7.2. Esnaf ve Zanaatkârlar	211
3.2.7.3. Şehirde Üretim ve İlaşenin Temini	216
3.2.7.4. Şehir Halkının Ekonomik Durumu	225
3.2.7.5. Merkez ve Taşranın İktisadî ilişkisinin Bazı Yönleri..	231
SONUÇ	236
KAYNAKÇA	242
TABLolar.....	258
EK 1. Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu.....	274
EK 2. Orijinallik Raporu.....	276

KISALTMALAR

ADL	Adliye
AE	Ali Emirî
AS	Askeriye
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
Bkz.	Bakınız
BLD	Belediye
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cevdet
DH	Dâhiliye
DRB	Darphane
DTCF	Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi
EV	Evkaf
HAT	Hatt-ı Hümayun
HR	Hariciye
İA	İslam Ansiklopedisi
İKTS	İktisat
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
ML	Maliye
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
MVL	Meclis-i Vâlâ
Nfs.d	Nüfus Defteri
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
SABH I	Sultan Abdülhamit I

SM	Saray
SMST III	Sultan Mustafa III
SŞS	Sivas Şer'îye Sicili
TD	Tahrir Defteri
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TKGM-KKA	Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi
TTK	Türk Tarih Kurumu
YKY	Yapı Kredi Yayınları
ZB	Zaptiye

GİRİŞ

A. Konu, Amaç ve Yöntem

Bu doktora tezinin konusu Tanzimat öncesinde Sivas Şehri'dir. Doktora tez konusu olarak Sivas Şehri'nin seçilmesinde birkaç sebep rol oynamıştır.

Bilindiği gibi Sivas, yazılı tarihi Hititlerle başlayan eski ve tarihî bir şehirdir. Uzun tarihi geçmişi boyunca Hitit, Asur, Pers vb. medeniyetlere, Roma ve Bizans imparatorluklarına ev sahipliği yapan şehir, Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden itibaren önce Danişmentli Beyliği'ne başkentlik yapmış, sonra Anadolu Selçuklu Devleti zamanında hem bir ticaret merkezi hem de payitaht şehirlerinden biri olmuştur. Bu yüzden olsa gerek Anadolu Selçuklu Devleti'ni yıkan Moğol istilasından en fazla etkilenen şehirlerinden birisidir. Sivas Selçuklu Devleti'nin yıkılışının ardından Eratna Beyliği'ne ve Kadı Burhanettin Devleti'ne ev sahipliği yapmıştır. Kadı Burhanettin Devleti'nin de yıkılmasının ardından Sivas Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Osmanlı hâkimiyetine tam olarak hangi tarihte girdiği bilinmemekle birlikte bundan kısa bir süre sonra Sivas'ı istila eden Timur, şehri belki de tarihi boyunca görmediği büyük bir yıkımla karşı karşıya bırakmıştır.

15. yüzyılın ilk çeyreğinde tekrar Osmanlı'nın hâkimiyeti altında olduğu görülen Sivas, 16. yüzyılın ilk çeyreğinden Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar geçen sürede içinde yer aldığı eyaletin idarî merkezi olmuştur. Yani Sivas, Danişmentli Beyliği, ardından Anadolu Selçuklu Devleti, Eratna Beyliği ve Kadı Burhanettin Devleti dönemlerinde olduğu gibi Osmanlı döneminde de idarî bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Denilebilir ki Sivas 11. yüzyıldan itibaren elde ettiği bu idarî merkez olma konumunu 20. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Bununla birlikte en şaşıla günlerini, payitaht şehri olmanın yanı sıra bir de ticaret merkezi olduğu Anadolu Selçukluları zamanında yaşamıştır. Osmanlı döneminde ise Sivas ne ticaret açısından ne de üretim açısından önemli bir konuma sahip değildir. Bu durumun ortaya çıkmasında limanlara daha yakın bir coğrafyada bulunan ve daha korunaklı bir mevkide kurulmuş olan Tokat'ın bir ticaret merkezi haline gelmesinin payı vardır. Sivas'ın gerek dış gerek iç pazarlara sunabileceği bir

retimi olmadığı gibi, Tokat ile komşu olması hasebiyle ticarette de önemli bir mevki edinme şansı yoktu. Sivas bu haliyle ancak Osmanlı Devleti'nin idari mekanizmasında (eyalet merkezi statüsüyle) bir stnlge sahipti.

Uzun tarihi geçmişini ve şehir kimliğini yukarıda kısaca ele aldığımız Sivas, hala bu tarihine yakışır şekilde araştırılmış/incelenmiş bir şehir değildir. Sivas hakkında yapılan araştırmaların sayısı son 20-30 yılda artmakla birlikte yeterli değildir. Doktora tezi konusu olarak Sivas'ın seçilmesinde rol oynayan temel sebep budur. Böylece hem şehrin tarihine hem de son yıllarda canlılık kazanan Osmanlı şehir tarihi araştırmalarına bir katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Şehir hakkında yapılmış sınırlı sayıdaki araştırma ve günümüze kadar gelebilen arşiv malzemesi hem araştırmanın ele alacağı zaman dilimini hem de temel kaynakları belirleme konusunda etkili olmuştur. Çalışmanın temelini şehrin idarî ve toplumsal yapısının incelenmesi oluşturduğundan, bu konuların incelenmesini sağlayan önemli bilgiler içeren şer'ye sicilleri temel kaynak olarak seçilmişti. Böylece şehrin hangi dönemi üzerinde çalışılacağı ve bu dönemin başlangıcı şer'ye sicillerine göre belirlenmiş oldu. Ahmet Akgündüz'n *Anadolu Mahkemeleri Şer'ye Sicili Kataloğu*'nda 1 numarada kayıtlı olan sicil defterinin başlangıç tarihi bu çalışmada incelenen dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu defterin ihtiva ettiğı kayıtlar H. 1191/M.1777-1778 tarihinden başlamaktadır. Araştırmanın bitiş döneminin ise Osmanlı Devleti'nin yapısal değışikliğinin dönüm noktası olarak tanımlanabilecek Tanzimat Fermanı'nın ilanı belirlemiştir. Bilindiğı gibi Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde görülen değışimin temelleri büyük oranda bu çalışma kapsamında incelenen dönemde (1777-1839) atılmış olmakla birlikte Tanzimat'tan sonra devlet hem idarî, hem askerî hem de malî olarak büyük bir değışim geçirmiştir. 1777-1839 arası dönemi Osmanlının modern bir devlet mekanizması kurma yolunda emeklemeye başladığı ve bu bağlamda yapısal değışimin henüz tam olarak gerekleşmediğı fakat değışim sancılarının yaşandığı bir dönem olarak tanımlamak mümkündür. Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla bu çalışmanın temel kaynaklarından biri olan şer'ye sicillerinin varlığını borçlu olduğı kadı mahkemelerinin önemi giderek azalmış, kadıların yetki ve sorumlulukları daraltılmıştır ve kadıların baktığı davalar yavaş yavaş sadece medeni hukuku ilgilten davalarla sınırlandırılmıştır. Bunlar göz önüne alındığında incelenen

dönemin Tanzimat'la sınırlandırılması anlam kazanmıştır. Böylece alt sınır 1777, üst sınırı 1839 olarak tespit edilen dönemde Sivas Şehri'ne ait 20 adet şer'îye sicil defteri bulunmaktadır. Bu defterler Ahmet Akgündüz'ün hazırladığı *Anadolu Mahkemeleri Şer'îye Sicili Kataloğu*'nda 1 ile 20 arasında numaralandırılmıştır. Çalışmanın başlarında, yaklaşık 60 yıllık bir zaman dilimine tekabül eden 1777-1839 yılları arasında Sivas'ın idarî ve toplumsal yapısını incelemek için, her on yıla bir sicil defteri olmak üzere 6 defter tespit edilerek okumaya başlanmıştır. Okuma çalışmasının ilerlemesi ve tespit edilen ilk iki defterin okunmasından sonra sicillerde yer alan kayıtların daha ziyade dönemin savaşlarının yarattığı iâşe, nakliye hayvanı ve asker gibi ihtiyaçların taşradan karşılanmasına yönelik olarak merkezin taşraya gönderdiği hükümlerden/emirlerden, nikâh, boşanma, menzil satışı, tevzi (salyana) defteri ve alacak-verecek, yaralama gibi bazı mahkemeye yansımış olayların kayıtlarından ibaret olduğu görülmüştür. Bu kayıtların şehir tarihi açısından ne kadar önemi olduğunu ifade etmeye dahi gerek olmamakla birlikte bu çalışma kapsamında sicil defterlerinin temel kaynak olarak yetersiz kalacağı anlaşılmıştır. Bu sebeple özellikle toplumsal yapının bazı yönlerini incelemeye şer'îye sicillerindeki verileri tamamlayıcı nitelikte olan nüfus defterlerinin de çalışmada temel kaynak olarak kullanılması gereği ortaya çıkmıştır. Böylece toplumsal yapıyı oluşturan en önemli unsurlardan biri olan nüfus hakkında daha detaylı bir inceleme yapma olanağı mümkün olmuştur. Sicil ve Nüfus defterlerinin yanı sıra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Hatt-ı Hümayun, Cevdet, Ali Emîrî gibi fonlarda bulunan belgelerden elde edilen bilgilerle Tanzimat öncesinde genel olarak Sivas Eyaleti'nin ve özel olarak da Sivas Şehri'nin içinde bulunduğu koşulları anlamak ve eşkıyalık, olaylarını tespit edebilmek mümkün olmuştur.

İki sicil defteri bütünüyle transkripsiyon edildikten ve Cemalettin Çakır'ın 10 numaralı Sivas sicil defterine ait transkripsiyonu okunduktan sonra, kayıtların birbirinin benzeri bir şekilde tekrar ettiğinden iyice emin olunmuştur. Bu aşamada sicil defterlerinin tamamının okunup transkripsiyon yapılması yönteminden vazgeçilmiş ve geriye kalan defterler çalışmanın içeriğini oluşturan konu başlıklarına göre bir taramaya tabi tutulmuş ve tespit edilen kayıtlar yeri geldikçe kullanılmıştır. Sicil defterlerinde yer alan narh, tereke, boşanma ilamı, darp, alacak-verecek gibi mahkemeye yansıyan çeşitli davalara ait kayıtların Osmanlı toplumsal yapısını, kadınların durumunu, Müslim-Gayrimüslim ilişkilerini ortaya

çıkarmak bakımından ne kadar önemli olduğu bu güne kadar kadı sicillerini temel kaynak olarak kullanan çalışmalarda gösterilmiştir. Bununla birlikte Tanzimat öncesinde taşra yöneticilerinin kimliği, bunların atanma ve azil koşulları, yetki ve sorumluluk alanları, merkez-taşra ilişkisinin bazı yönlerinin anlaşılması, taşra yöneticilerinin yapmakla yükümlü oldukları işler ve bu işlerin nasıl yürütüldüğü gibi konuları aydınlatmak açısından siciller önemli bir kaynaktır. Merkezden taşraya gönderilen ve bir kopyası sicil defterine kaydedilen hükümler/emirler taşra yönetimi konusunda zengin bir bilgi kaynağıdır. Bu sebeple şer'îye sicilleri kaynak olarak, çalışmamızın taşra idaresini inceleyen "Yönetim" başlıklı kısmında daha yoğun kullanılmıştır. Bununla birlikte şehrin fizikî ve toplumsal yapılarının incelendiği "Şehir" başlıklı üçüncü kısımda daha ziyade 1833 nüfus sayımına ait Müslüman ve Gayrimüslim defterlerinden elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle oluşturulan istatistikî bilgiler kullanılmıştır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde modern olarak kabul edilebilecek ilk nüfus sayımına 1831 yılında başlamıştır¹. Devletin değişen ihtiyaçları doğrultusunda bu defterlerde erkek nüfusun, yaş, meslek, köken, yer değiştirme vb. çeşitli bilgileri kayıt altına alınmıştır. Nüfus sayımında kadınlar ve kız çocukları kaydedilmediğinden nüfus büyüklüğü, hane büyüklüğü, nüfusun yaş özellikleri ve nüfus hareketliliği gibi konularda ulaşılan sonuçların mutlak olmadığı, tahmini sonuçlar olduğu göz önünde bulundurulması gereken bir konudur.

B. Arşiv Kaynakları ve Literatür Analizi

Bu çalışmada şer'îye sicilleri ve nüfus defterleri olmak üzere iki temel tarihî kaynak kullanıldığı yukarıda belirtilmişti. Ahmet Akgündüz'ün *Anadolu Mahkemeleri Şer'îye Sicilleri Kataloğu*'nda Sivas sicilleri H.1191 tarihinden başlayıp H.1279 tarihinde sonlanan toplam 33 defterden oluşmaktadır. Bu defterlerden ilk 20 adedinin bu çalışmanın incelediği zaman dilimi olan 1777-1839 yılları arasına ait olduğu yukarıda belirtilmişti. Bunların en erken tarihlisi 1 Numaralı defter H. 1191-1196 (M. 1777-1782) yılları arasına ait kayıtları, 20 numaralı defter ise H.1255-1257 (M. 1839-1841) yılları arasına ait kayıtları ihtiva

¹ Kemal Karpat'a göre bu bilgi tartışmaya açıktır (2010:63). Enver Ziya Karal da ilk nüfus sayımı teşebbüsünün 1826-1828 yılları arasında gerçekleştiğini ancak bu teşebbüsün yarım kaldığını; tamamlanabilen ilk nüfus sayımının ise 1831 tarihinde yapıldığını ileri sürmektedir (1943:8, 10).

etmektedir. Çalışmamızda 1 ve 2 numaralı Sivas şer'iyeye sicilleri kullanılamamıştır. Bunun sebebini kısaca izah etmekte fayda vardır. Milli Kütüphane'de² Sivas sicil defterleri üzerinde yapılan inceleme sonucunda 1 ve 2 numaralı sicil defterlerinin fotokopi nüshalarının orijinal sicil defterlerine ait olmadığı görülmüştür. Bu iki defterin farklı Sivas sicillerinde yer alan bazı hükümlerin özetlenerek günümüz alfabesiyle kaydedilmesinden meydana geldiği tespit edilmiştir. Milli Kütüphane, sicillerin orijinallerini araştırmacıya göstermediğinden bütün ısrarlara rağmen defterlerin orijinallerine bakılması mümkün olmamış, kütüphane çalışanları da ellerinde bu özet hükümleri ihtiva eden defterlerden başka 1 ve 2 numaralı orijinal Sivas sicil defteri olmadığı konusunda ısrar etmişlerdir. Bu sebeple mecburen çalışmaya orijinal defterin kopyası olan 3 numaralı sicil defteri ile başlanmıştır³.

Bu çalışma kapsamında tamamı okunan defterlerden biri olan H.1202-1205 tarihli 3 Numaralı sicil defteri tarih olarak I. Abdülhamit saltanatının son iki yılı ile III. Selim saltanatının ilk iki yılına tekabül etmektedir. Bu defter Latin rakamları ile birkaç defa numaralandırıldığından sayfa sayıları oldukça karışıktır. Bir numaralandırmaya göre defter 271. sayfada diğer numaralandırmaya göre ise 299. sayfada sonlanmaktadır. Bu karışıklık bazı sayfaların yanlış numaralandırılmasından veya defter numaralandırıldıktan sonra bazı sayfaların kaybolmasından ve tekrar numaralandırılmış olmasından kaynaklanmış olabilir. Örneğin 6 numaralı sayfadan sonra 9 numaralı sayfa gelmektedir. Defterin bazı sayfalarının yanlış ciltlendiği de tespit edilmiştir. Örneğin bir hükmün baş kısmı tamamen kayıptır. Defterin orijinalinde bazı sayfalar arasında boşluk olduğu anlaşılmaktadır. Mesela 13-20 arası ile 263-288. sayfalar arası boş bırakılmıştır. Ahmet Akgündüz'ün hazırladığı katalogda Defter H. 1202-1205 tarihli görünmekle birlikte defterin çeşitli yerlerinde 1207, 1208 vb. daha sonraki tarihlere ait vakalar da kaydedilmiştir. Geç tarihli kayıtların erken tarihli kayıtların arasında olması defterin belli bir düzen içinde tutulmadığı göstermektedir. Bu

² Doktora tez çalışmasına 2010 yılında başlanmıştır. Bu tarihte Sivas şer'iyeye sicilleri Ankara'da Milli Kütüphane'de muhafaza ediliyordu.

³ Milli Kütüphane'deki bütün sicil defterleri İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne intikal ettikten sonra orada sicillerin dijital kopyaları üzerinde yapılan incelemede yine 1 ve 2 numaralı sicil defterlerinin yerinde orijinal defterlerin değil transkripsiyon özet metinlerden oluşan defterlerin olduğu görülmüş, durum arşiv görevlilerine anlatılmış, onların depodaki orijinal defterleri incelemeleri sonucunda 1 ve 2 numaralı Sivas sicil defterlerinin orijinalleri bulunarak araştırmacıların kullanımına açılmak üzere dijital kopyalarının alınmasına karar verilmiş, 2015 yılı ortalarında da bu dijital kopyalar araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

deFTER devam etmekte olan Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle daha ziyade merkezin taşradan isteklerini bildiren hükümlerden, tevzi defteri, evlilik, boşanma, mülk satışı, tereke kayıtlarından, alacak-verecek davalarına ait kayıtlarla, atama ve azillere dair mektup ve hükümlerden oluşmaktadır.

Tamamı okunan ikinci deFTER olan 6 numaralı sicil defteri III. Selim dönemine tekabül etmektedir. 198 sayfadan oluşan deFTERin 27, 31, 115, 116, 117, 174 ve 195. sayfaları boştur. DeFTER H. 1213-1217 yıllarına olmakla birlikte, H. 1217 yılına ait sadece bir-iki hüküm yer almaktadır. 6 numaralı sicil defteri, Napolyon'un Mısır seferinden dolayı (M. 1798/H.1213) Fransa'ya savaş ilan edilmesi sebebiyle sefer hazırlıkları için merkezin taşradan isteklerine ait çok sayıda hüküm içermektedir. Bunun yanı sıra tıpkı 3 numaralı deFTERde olduğu gibi tevzi defteri, evlilik, boşanma, mülk satışı, tereke kayıtlarından, alacak-verecek davalarına ait kayıtlarla, atama ve azillere dair mektup ve hükümlerden oluşmaktadır.

Sivas şer'iye sicillerinden bazıları yüksek lisans tezi olarak çalışılmış veya transkripsiyon edilmiştir. Bunlardan bir kısmını görmek mümkün olmuş bir kısmını ise görmek mümkün olmamıştır. Nilgün Temel'in 2004 yılında tamamladığu *Sivas şer'iyye Sicileri'nde Ceza Davaları (M.1792-1799 Yılları Arası)*; Zübeyde Yıldırım'ın yine 2004 yılında tamamladığu *1239-1240 Tarihli Sivas şer'iye Sicili (Metin ve Değerlendirme)* ve Tuğba Yalçın'ın 2002 tarihli *Sivas'ın İki Yılı (1821-1822 Yılları 12 Numaralı şer'iyye Sicil Defterine Göre)* basılmamış yüksek lisans tezlerine ulaşmak mümkün olamamıştır. Cemalettin  akır'ın 2003 tarihli, *10 Numaralı Sivas şer'iye Sicili*; dördü de 2010 tarihine ait olan  mer Başol'un *20 Numaralı Sivas şer'iye Sicili'nin Transkripsiyonu*, Mustafa Apaydın'ın *16 Numaralı şer'iye Siciline Göre Sivas*, Fatih şahingöz' n, *9 Numaralı şer'iye Sicili'ne Göre Sivas* ve Zafer  zdemir'in *Sivas'ın İki Yılı (6 Numaralı Sivas şer'iyye Sicil Defteri H.1214-1245/ M. 1799-1800) Transkripsiyon ve Değerlendirme* isimli yüksek lisans tezleri ile şeyma Arıkan'ın 2009 yılına ait *3 Numaralı Sivas şer'iyye Sicili'nin (H. 1202-1203/ M. 1787-1788) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi* isimli yüksek lisans tezi incelenebilmiştir. Bunlardan Mustafa Apaydın'ın 16 numaralı Sivas şer'iye sicilini kaynak olarak kullandığu çalışması sicil defterindeki kayıtların sadece özetlerini ihtiva etmektedir. Aynı şekilde Fatih şahingöz' n 9 numaralı Sivas şer'iye sicilini inceleyerek oluşturduğu

çalışmasında da sicil kayıtlarının sadece özetlerine yer verilmiştir. Buna mukabil Cemalettin Çakır, Ömer Başol, Zafer Özdemir ve Şeyma Arıkan'ın tezleri sicillerin transkripsiyon metinlerinden oluşmaktadır. Cemalettin Çakır ve Ömer Başol'un tezlerinden çalışmamız kapsamında faydalanılmış, ancak orijinal metinle karşılaştırmalı ve kontrollü olarak kullanılmıştır; 3 ve 6 numaralı sicil defterlerinin ise orijinallerinin kullanımı tercih edilmiştir. Bu çalışmalardan karşılaştırmalı da olsa faydalanılanları kaynakçada gösterilmiştir.

Sivas Şehri'nin Müslüman nüfusunun kaydedildiği defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 2399 numarada kayıtlıdır. 5 Zilkade 1249 (M. 22 Temmuz 1833) tarihli bu defter 240 varaktan oluşmaktadır. Defterde 231. numaralı varak kayıptır. Bununla birlikte Salih Şahin'in 231 numaralı varağı gördüğü ve okuduğu eserinde verdiği bilgiden anlaşılmaktadır. Kayıp varaktaki eksik bilgiler Salih Şahin'in çalışmasıyla tamamlanmıştır. Gayrimüslimlerin kaydedildiği defter 2400 numarada kayıtlıdır. Bu defter 2399 numaralı defterle aynı tarihlidir ve 136 varaktan oluşmaktadır. Her iki defterde de Temmuz 1833 tarihine ait kayıtlar rik'a ile sonraki tarihlere ait nüfus vukuat kayıtları ise siyakat ile yazılmıştır. 2401 numarada kayıtlı toplam 4 varaktan oluşan defter, Sivas şehrinde yaşayan Katolik nüfusu göstermektedir. Defterin tarihi H 9 Şevval 1251 (M. 28 Ocak 1836)'dir. Sivas'taki *Saray-ı Âsafî* ve *Eyalet-i Sivas Muaccelât Nazırı* ile *Sivas Hâkimi* dairelerinde çalışanların ve medrese talebeleri, hankah ve zaviyelerde kalanların kaydedildiği 2405 numarada kayıtlı H. 19 Z 1254 (M. 5 Mart 1839) tarihli defter 92 varaktan oluşmaktadır. 2406 numarada kayıtlı nüfus defterinde Sivas'ın birinci ve ikinci muhtarları ile cami ve mescitlerinde görev yapan imamlar kaydedilmiştir. Defterin tahmini tarihi H. 1254 (M. 1839)'dür. Toplam iki sayfadan oluşmaktadır. 2405 numaralı defter haricindeki nüfus defterlerinin tamamı, 2405 numaralı defterin ise gerekli görülen kısımları okunmuştur.

Sivas hakkında yapılan araştırma ve inceleme eserlere gelince, ilk çalışma 20 yüzyıl başlarına ait olan ve Halil Edhem'in ve Max von Berchem ile birlikte yaptığı *Sivas-Divriği Corpusu*'dur. Bu eser genel olarak Sivas'ın tarihi eserlerini konu almakla birlikte yer yer şehrin siyasi tarihine de değinmektedir. Bu çalışmanın bir nüshasına Adnan Mahiroğulları tarafından hazırlanan *Seyyahların Gözüyle Sivas* isimli kitapta yer verilmiştir.

Sivas hakkında en eski tarihli ikinci çalışma yine bir ortak eser olan ve 1928 yılında basılan *Sivas Şehri*'dir. Sivas Şehri'nin yazarları İ. Hakkı Uzunçarşılı ile R. Nafiz'dir. Kitapta şehrin siyasî tarihi Türk öncesi döneminden başlayarak ele alınmıştır. Ayrıca kitabın son kısmında Sivas kitabelerinin incelendiği bir bölüm de yer almaktadır. Sivas'ın siyasi tarihi hakkında Osman Turan, M. Halil Yinanç ve Ali Sevim-Yaşar Yücel'in Anadolu Selçuklu tarihini inceledikleri eserlerinden de bilgi edinmek mümkündür. Ancak Uzunçarşılı-Nafiz'in *Sivas Şehri* isimli çalışması şehrin siyasi tarihini kapsamlı bir şekilde inceleyen tek kitap olduğundan temel bir kaynak niteliğindedir.

Sivas'ın Osmanlı öncesi dönemi Kemal Göde'nin *Eratnalılar* isimli kitabında ve Mustafa Demir'in *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri* isimli doktora çalışmasında incelenmiştir. Mustafa Demir çalışmasında şehrin siyasi tarihini, demografik ve sosyo-ekonomik yapılarını Osmanlı dönemine kadar incelemiş, yer yer 15-16. yüzyıllara ait Sivas tahrir defterlerinden verileri de çalışmasında kullanmıştır. Ayrıca Yaşar Yücel'in *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II* isimli kitabıyla, İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eratna Devleti" ve "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhanettin Ahmet" isimli makalelerini ve Osman Turan'ın "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri" isimli makalesini de burada anmak gerekir.

Tüm bu eserler şehrin Selçuklu ve Beylikler dönemindeki tarihinin çeşitli yönlerine kaynakların elverdiği ölçüde ışık tutan bilgiler ortaya koymuşlardır. Bunların yanı sıra Selçuklu döneminde Sivas'ta inşa edilmiş abidevi eserleri, bunların vakıflarını ve vakfiyeleri inceleyen pek çok makale yazılmıştır.

Mutlaka bahsedilmesi gereken diğer bir çalışma Uğur Tanyeli tarafından yazılmış olan *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)* isimli kitaptır. Bu kitapta Sivas'ın şehir yapısı, sur ve kaleleri hakkında kısa ama öz bilgiler yer almaktadır. Sivas'ın sur ve kalelerini inceleyen başka bir çalışma Oğuz Ceylan tarafından hazırlanan *Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas* isimli kitaptır.

Sivas'ın Osmanlı dönemine dair ilk çalışmalar Ömer Demirel ve Saim Savaş'a aittir. Ömer Demirel hem yüksek lisans tezinde hem de doktora tezinde Sivas'ın Osmanlı dönemini çalışmış ve her iki çalışması da kitap olarak yayınlanmıştır.

Demirel *II. Mahmut Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri* (Daha sonra *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı* olarak yayınlanmıştır) isimli ilk çalışmasında, kentte faaliyet gösteren meslek gruplarını, esnaf ve dükkân sayılarını, esnafın dinî ve sosyo-ekonomik durumunu, kent yöneticilerini incelemiştir. Ayrıca üretim ve hammadde sağlanması, kent üretiminin hangi alanlarda yeterli olduğu, hangi alanlarda ithal mallara ihtiyaç duyulduğu, ithal malların nerelerden sağlandığı konuları da belli ölçülerde ele alınmıştır. Demirel bu çalışmasıyla kent esnafının ekonomik bir çöküş yaşadığı sonucuna varmıştır. Demirel'in doktora tezi olarak hazırladığı çalışması *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek, Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü* isimyle basılmıştır. Demirel bu çalışmasında Sivas'ta kurulan vakıflardan ve vakıfnamelerden hareketle, şer'îye sicillerinden de faydalanarak Osmanlı dönemi boyunca vakıfların kentin iskânı, İslamlaşması ve imarında oynadığı rolü ve kentin sosyo-ekonomik ve demografik yapılarına etkilerini ele almıştır. Ayrıca vakıf kurucuları, çalışanları, vakıf gelirlerinin niteliği, coğrafi dağılımı, vakıfların idaresi, şehir hayatına ekonomik ve kültürel katkılarının ne ölçüde olduğu vb. hususlarını incelemeye ve ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu çalışmanın ulaştığı önemli bir sonuç vakıf gelirlerinin yaklaşık % 90'lık bir kısmının (1835 yılı için geçerli) şehir haricindeki vakıf mülklerinden elde edildiğidir. Demirel'in Sivas hakkında yayınladığı makaleleri de *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri-Makaleler* adı altında bir araya getirilerek kitap halinde yayınlanmıştır.

Saim Savaş'ın şehrin merkezinde bulunan Ali Baba tekkesini incelediği çalışması, sadece tekkenin tarihi açısından değil şehrin klasik Osmanlı dönemindeki dini yapısı bakımından da önemlidir. Bu çalışma *16. Asır Anadolu'sunda Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi, Sivas Ali Baba Zaviyesi* isimyle kitap olarak yayınlanmıştır. Saim Savaş'ın ayrıca "XVIII. Asırda Sivas'ta Bir Âyan Ailesi: Zaralızâdeler" isimli makalesi de bu aile hakkında yapılmış az sayıdaki çalışmadan biridir. Şehrin 15–16. yüzyıllarını inceleyen bir diğer çalışma tarafımızdan yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış ve *Osmanlı Klasik Çağında Sivas* isimyle yayınlanmıştır. Çalışmada tahrir defterleri temel kaynak olarak kullanılmış ve şehir merkezinin bu yüzyıllardaki fiziki ve toplumsal yapısı ve göç olgusunun şehir nüfusu üzerindeki etkisi ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ancak şehrin 15–16. yüzyıllardaki durumunu daha bütüncül olarak ortaya koymak

bakımından Sivas Kazası'nı ele alacak bir çalışmanın yapılmasına da ihtiyaç vardır.

Bunların yanı sıra Ahmet Gökbel'in *İnanç Tarihi Açısından Sivas* isimli çalışması Sivas'ın dinî yapısını 20. yüzyıl dâhil olmak üzere inceleyen genel bir araştırma niteliğindedir. Mutlaka bahsedilmesi gereken yeni bir çalışma Salih Şahin tarafından hazırlanan *Mekân ve İnsaniyla Sivas* isimli kitaptır. Bu kitabın belkemiğini, 1833 yılında yapılan nüfus sayımına ait 2399 numaralı Müslüman nüfus defterinin transkripsiyon metni oluşturmaktadır. Salih Şahin'in çalışması demografik çalışma yapan tarihçiler için çok önemli bir kaynaktır. Kitabın birinci bölümünde Sivas'a ait bütün nüfus defterlerinin genel bir değerlendirmesi de yer almaktadır. Şahin'in bu kitabı, çalışmamızın özellikle "Şehir" isimli üçüncü bölümünün ana kaynağı durumunda olan 2399 numaralı Sivas nüfus defterinin okunmasında çok büyük faydalar sağlamıştır.

Gerek şehir merkezinin gerekse şehrin içinde yer aldığı bölgenin tarihi açısından önemli bir kaynak kümesini de seyyahların tanıklıkları oluşturmaktadır. *İbni Batuta Seyahatnâmesi*, Sivas hakkında bilgi içeren bu kategorideki en erken tarihli eserdir. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* ise, şehrin sur ve iç kaleleri hakkında önemli bir kaynaktır. Bu seyahatnamenin Yapı Kredi Yayınları tarafından yayınlanan baskısı araştırmacılara büyük bir kolaylık sağlamıştır. İbni Batuta ve Evliya Çelebi'nin yanı sıra çeşitli tarihlerde pek çok seyyah Sivas'ı ziyaret etmiştir. Bu seyyahların tanıklıklarını *Seyyahların Gözüyle Sivas* isimli derlemesinde bir araya getiren Adnan Mahiroğulları, Sivas hakkında çalışanlar için önemli bir kaynak kitap oluşturmuştur. Kişisel tanıklığa dayanan bir diğer eser Rahip Boğos Natanyan'a aittir. Bu kitap ilk defa İstanbul'da 1877 yılında Ermenice olarak yayınlanmıştır. Bu kitap *Sivas 1877* adıyla Arsen Yarman tarafından yayına hazırlanmış ve yakın zamanda yeniden basılmıştır. Kitap şehirde yaşayan Ermeniler hakkında dini, kültürel bilgiler ve gözlemler içermektedir.

Bunların yanı sıra Sivas hakkında daha ziyade yüksek lisans çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan biri İlhan Ege'nin *Son Dönem Osmanlı Tarihinde bir A'yan Ailesi: Zaralı-zâdeler* isimli tezi, Zaralı-zâdeler hakkında yapılan ilk kapsamlı çalışma olması sebebiyle önemlidir. Diğer ikisi ise Muhammed Aydın'ın *Sivas'ta*

Ayan Aileleri (1740-1850) ile Fatih Yıldız'ın *Sivas Vilayet Yönetimi ve Valileri (1800-1850)* isimli tezleridir ki her ikisi de incelenen konu bakımından ilk çalışma olma özelliğini göstermektedirler.

Son olarak arşiv belgelerinden yapılan alıntılar ve günümüzde kullanılmayan bazı Osmanlıca sözcük veya terimlerin Fehmi Yılmaz'ın *Osmanlı Tarih Sözlüğü*'ne ve İlhan Ayverdi'nin *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'üne göre; yer isimlerinin büyük oranda N. Yücel Mutlu'nun *Sivas İli İdari Birimlerine Ait Eski ve Yeni Yer Adları* isimli çalışmasına göre yazıldığını ve Hicri tarihlerin Miladi tarihe çevrilmesinde Türk Tarih Kurumu'nun web sitesinde yer alan online tarih çevirme kılavuzunun kullanıldığını belirtmek gerekir.

I.BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİNDE SİVAS EYALETİ

1.1. OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATI VE SİVAS EYALETİ'NİN İDARİ YAPISI

Devletler teorik olarak toplumsal düzeni ve güvenliği sağlamak amacıyla vardır. Bunun için de hükmünü icra etmek üzere taşrada ve merkezde ordu, kolluk gücü, yargı gücü vb. çeşitli mekanizmalar kullanırlar ve bu mekanizmaları finanse edebilecek iktisadî kaynaklara ihtiyaç duyarlar. Halktan toplanan vergi devletlerin en önemli iktisadî kaynaklarından biridir. Toplumsal düzeni ve güvenliği sağlamak için oluşturulan mekanizmalar ve buna bağlı olarak verginin toplanma ve yeniden dağıtılması usulleri devlet organizasyonunun işleyişle ilgili uygulamalardır. Osmanlı Devleti, toprakları genişledikçe hem toplumsal düzeni, güvenliği sağlamak ve sürdürmek hem de finanse etmek için özellikle devlet merkezine yakın bölgelerde tımar sistemini uygulamış, daha uzak bölgelerden ise salyâne yoluyla vergi toplamıştır. Sivas'ın içinde yer aldığı Rum Eyaleti de tımar sisteminin uygulandığı eyaletlerden biriydi (İnalçık, 2004:110-111). Akdağ'ın belirttiği gibi 16. yüzyılda imparatorluğun sadece askerî temeli değil idarî teşkilatı ve iç emniyeti de tımarlı sipahilik sistemi üzerine kurulmuştu (1945:427). Yani tımar sistemi askerî, idarî, malî yönleri olan çok fonksiyonlu bir sistemdi. Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilatını oluşturan eyalet ve sancak gibi askerî-idarî birimler bu sistem üzerinde şekillenmiş, toplumsal düzeni sağlayan hukuk sistemi ise kaza adı verilen adlî-idarî birim üzerinden yürütülmüştü.

Tımar kısaca, devletin hizmetindeki görevlilere bu hizmetleri karşılığında maaş (nakit) ödemek yerine bazı gelir kaynaklarını tahsis etmesi olarak tanımlanabilir⁴. Bu sistem sayesinde devlet vergi toplama ve yeniden dağıtma külfetinden kurtulurken bir yandan hâkimiyeti altında olan veya yeni fethettiği bölgelerde idare ve güvenliği sağlıyor diğer taraftan da bu bölgelerdeki iktisadi üretimi

⁴ Tımarın tanımı ve tımar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Tımar", *İA*, Cilt: 12/1, 1997, s.286-333; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, 1992, s.64-85; Mustafa Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu"; Halil İnalçık, "Tımar", *TDVİA*, Cilt: 41, 2012. Tımar sistemi ve vergi düzeni için ayrıca bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 1885, s.50-59.

denetim altına almış oluyordu. Tımar sisteminde, toprak ve üretimden kaynaklanan vergiler, alt ve üst sınırı belirlenmiş has, zeamet ve tımar adı altında belli bir miktar gelire tekabül eden dirlikler halinde kümelenir ve bu gelirler hiyerarşik mevkie göre askerlere ve diğer devlet görevlilerine geçimlik olarak verilirdi. Hiyerarşide üst basamaklara tırmandıkça bununla doğru orantılı olarak elde edilen gelirin de miktarı artardı. Bu şekilde *tımar* gelir dirlik/ünitelerine ayrılmış olan topraklar *sancak* ya da *liva* adı altında bir askerî-idarî bütünlük arz ederdi. Böylece Sancak, Osmanlı tımar sistemi içinde belli miktarda gelire sahip bir dirliği, bu dirlik içinde yer alan tımarlı sipahilerin oluşturduğu bir askeri birliği ve dolayısıyla bütün bunların içinde yer aldığı bölgeyi tanımlayan bir ifade olarak kullanılmıştır. Sancağın en büyük yöneticisi, “seyfiye” veya “ehl-i örf” adı verilen zümreden gelen mirlivâ/sancakbeyidir. Sancakbeyinin başlıca görevi herhangi bir savaş durumunda emrindeki tımarlı sipahiler ile birlikte sefere iştirak etmek, sancağı dâhilindeki topraklarda asayiş sağlamaktır, sipahi ve reaya arasındaki ilişkinin kanunlara uygun olarak yürütülmesini temin etmek olarak tanımlanabilir (Şahin, 2009:97-98). Zamanla sancakların ve dolayısıyla sancakbeylerinin sayısı arttığından sancaklar beylerbeyliği adı altında birleştirilerek sancakbeylerinin içinden birisi beylerbeyi olarak atanmaya başlamıştır. Beylerbeyi öncelikle eyaletindeki tımarlı sipahi ordusundan sorumluydu. Askerî açıdan diğer sancakbeyleri beylerbeyinin komutası altındaydı. Beylerbeyinin başta gelen görevi gerektiğinde bu orduyla birlikte sefere çıkmaktır. Sipahilerin tayin ve terfilerine de tezkire usulü ile beylerbeyi karar verirdi. Ayrıca belli bir miktara kadar tımar tahsis etme hakkına da sahipti (İnalcık, 1995:549-550). Beylerbeyliğini oluşturan sancaklardan biri Beylerbeyinin idaresine bırakılırdı. “Paşa Sancağı” denilen bu sancağın yöneticisi olarak beylerbeyinin mülkî idare açısından, sancakbeyi olmanın ötesinde bir yetkisi yoktu⁵.

Sancakların bir araya getirilmesiyle beylerbeylik/eyalet adı altında daha büyük idarî birimler oluşturulmakla birlikte Osmanlı taşra teşkilatında sancak daima temel askerî-idarî birim olarak kaldı. Sancağı oluşturan bölgede gerek örfî gerek şer’î hukuku ilgilendiren konular ilmiye sınıfına mensup olan kadıların yetki ve sorumluluğu alanındaydı (İnalcık, 1997b:480). Kadının yetki alanı, Kaza adı

⁵ Beylerbeylikleri 16. yüzyılın sonlarından itibaren “eyalet” denilmeye başlanmıştır. Beylerbeyiler sultanın icra gücünün temsilcisi olarak eyaletin bütün işlerinden sorumlu olurlar ve “vali” sıfatıyla anılırlardı (İnalcık, 2004:109).

verilen adlî-idarî birimin de sınırlarını oluşturunuyordu. Bu şekilde Osmanlı taşra teşkilatı askerî-idarî bir birim olan ve sancakbeyi tarafından yönetilen sancak ile adlî-idarî bir birim olan ve kadı tarafından yönetilen kaza temelinde birbirleriyle ilişkili ikili bir yapı arz ediyordu. Devletin yürütme kuvveti *beyde*, yargı kuvveti de *kadı*da cisimleşiyordu. Bu iki kuvvet birbirine bağımlı olmakla birlikte aralarında hiyerarşik bir ilişki yoktu. Ancak *Bey*, *kadının* hükmü olmadan kimseyi cezalandıramaz, *kadı* da *beyin* kuvveti olmadan hükmünü uygulayamazdı. Bununla birlikte askerî-idarî yönetici olan *beyin*, yargı gücünü elinde tutan *kadı* üzerinde herhangi bir yaptırım gücü söz konusu değildi. Diğer taraftan kadının hükmünde bağımsız olması ve doğrudan doğruya merkezden emir alması ve merkeze arz yetkisinin bulunması yargı ve yürütme arasında bir kuvvetler ayrılığı yaratıyordu. Bu durum adil bir yönetimin temeli sayılıyordu (Ergenç, 1995:61). Kadıların aynı zamanda idarî ve malî alanda birçok yetki ve görevleri olduğundan kadılık bölgeleri (kazalar) zamanla sancağın idarî teşkilatında esas tutulan birimler halini almıştır (İnalçık, 1997a:149). Özellikle 17. yüzyıldan itibaren kaza, coğrafi bir bütünlüğe sahip idarî bölge halini almaya ve idarî teşkilatta ön plana çıkmaya başlamış, buna paralel olarak sayıları da artmıştır (Baykara, 2002:119).

17. yüzyılda tımarlı sipahi sisteminin bozulmaya ve yavaş yavaş tımarlı sipahilerin sayısı azalmaya başlayınca tımar sisteminin uygulandığı bölgelerde iltizam sistemi gelirleri toplamada genel bir usul olarak yaygınlaştı⁶. Devlet tımar sisteminde sipahi tarafından toplanan çeşitli vergileri iltizam usulüyle satmaya başladı. Bu sistemde sancakbeyi, beylerbeyi gibi askerî-idarî yöneticilere *has* olarak verilen toprakların gelirleri de iltizamla verilmeye başlayınca beyler de iltizamla aldıkları toprakları bir mültezim gibi tasarruf etmeye başladılar (Akdağ, 1945:427). Bununla birlikte tımar sisteminin bozulması ve tımarlı sipahi sayısının azalması Osmanlı taşra teşkilatında bir değişikliğe yol açmadı. Sancak ve kaza taşra teşkilatının esas askerî ve idarî birimleri olarak varlığını sürdürdü.

Osmanlı taşra teşkilatında Rumeli ve Anadolu beylerbeyliklerinin ardından çekirdeğini Amasya, Tokat ve Sivas şehirlerinin oluşturduğu Rum Beylerbeyliği kuruldu⁷. Sonraları daha ziyade Sivas Eyaleti adıyla anılan bu beylerbeyilik

⁶Tımar sisteminin bozulması hakkında bkz. Mustafa Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu" *AÜ. DTCTF Dergisi*, Yıl:1945, Cilt:3, Sayı:4, Ankara.

⁷Rum Beylerbeyliğinin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Gökbilgin II. Murat'ın saltanatı döneminde Rum Beylerbeyliğinin varlığına işaret eden deliller olduğunu ifade etmektedir (1965:53).

Tanzimat'ın hemen öncesinde Sivas (Merkez), Amasya, Çorum, Canik, Divriği, Bozok ve Arapkir sancaklarından oluşuyordu. Sivas (Merkez) Sancağı ise nefsi-i Sivas, Tokat, Şarkîpâre, Niksar, Karayaka, Ayrak, Sonisa, Karakuş, Taşabad, Zile, Karahisar-ı Behramşah, Hüseyinabad, İnallu, Ballu, Kazabad, Turhal, Sivasili (Zara), Artukabad, İlbeyli, Kilmigad, Çepni-Çongar, Yıldızeli, Hafik ve Mecidözü kazalarından müteşekkildi. Tanzimat'a kadar Sivas Eyaleti'nin idarî yapısı değişmemiştir. Sivas Sancağı'nın idarî yapısında ise ufak tefek bazı değişimler olduğu görülüyor: Sancağın kazalarından Çepni-Çongar Ağustos 1827 yılına kadar birlikte kaydedilmiş, bu tarih itibarıyla Çepni tek başına kaydedilmeye başlanmış Çongar ise kaydedilmemiştir. Aynı şekilde İnallu-Ballu Şubat 1838 tarihine kadar birlikte kaydedilmiş, bu tarihten itibaren ayrılarak İnallu ve Ballu isimlerinde iki ayrı kaza olarak kaydedilmişlerdir. Mart 1834 tarihinde Mecidözü de Sivas'ın kazası olarak kaydedilmiştir. Sivas Sancağı'nın idarî yapısında bu değişiklikler hariç tutulduğunda genel olarak istikrarlı bir yapı söz konusudur (ŞŞS15:8; ŞŞS19:45; ŞŞS17:15)⁸.

Diğer taraftan bazı belgelerde karşımıza çıkan Kaza-ı Erbaa tek bir kaza olmayıp Sivas Sancağı kazalarından Ayarak, Sonisa, Karayaka ve Taşabad kazalarının hepsine birden verilen bir isimdir (BOA. HAT 56223; C.ML 10945; ŞŞS 6:51). Bu kazaların Erbaa Kazası adı altında birleştirilmesi muhtemelen bölgede üretilen kendir gelirinin mukataaya dönüştürülmesi ile ilişkilidir (BOA C.ML 29222).

Sivas Kazası önceleri nefsi-i Sivas ve Hafik Nahiyesi'nden müteşekkildir. Bununla birlikte tevzi defterlerinde⁹ Sivas Kazası 1214 yılına kadar Yıldızeli Kazası'yla birlikte *nefs-i Sivas maa Yıldızeli* şeklinde yazılmıştır. Bunun sebebi Sivas Kazası'nın ödemekle yükümlü olduğu vergilerin 1/3'ünün Yıldızeli Kazası tarafından ödenmesidir (ŞŞS3:1). Ekim 1799 tarihinden itibaren tevzi defterlerinde Yıldızeli ayrı bir kaza; Şubat 1803 tarihinden itibaren de Hafik Nahiye'si Hafik Kazası olarak kaydedilmişlerdir (ŞŞS6:7; ŞŞS7:85).

Bir başka görüş ise Fatih Sultan Mehmet devrinde Amasya ve çevresinde yeni bir beylerbeylik kurulduğunu ileri sürmektedir (Cezar, 2011:1528-1529).

⁸ Sivas Sancağı'nın kazaları için ayrıca bkz. ŞŞS3:26; ŞŞS8:35; ŞŞS10:22-23.

⁹ Tevzi defteri (salyâne defteri) eyalet merkezi olan şehirlerde her türlü masrafın kaydedildiği defterdir. Bu defter yılda iki kere hazırlanır. Defter hazırlanırken kadı ve kâtabın yanı sıra, vali veya mütesellim, şehir kethüdası, bedesten kethüdası, esnaf şeyhleri ve şehrin ileri gelenleri hazır bulunur ve masrafların sicil defterine kaydedilmesine nezaret ederlerdi. Ardından bu masraflar şehir esnafı ve mahalle halkına taksim edilirdi (Çadırcı, 1997:148).

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılıp yeni bir düzenli ordu kurulması sürecine girilmesi, eyaletlerin mülkî yönetiminde de bazı değişikliklere sebep olmuştur. Örneğin 1836'dan sonra "redif" askerî birliklerinin oluşturulduğu sancakların birleştirilmesiyle *müşirlikler* oluşturulmuş, müşirlikler de genellikle valilere verilmiştir. Böylece Valiler Redif askerinin yetiştirilmesinden de sorumlu olmuşlardır. Sivas Eyaleti de bir dönem Müşirlik olarak idare edilmiştir. Mesela 1837 yılında Çerkez Hafız Paşa Sivas, Rakka ve Diyarbakır eyaletleri valiliği ve Maden-i Hümayun Eminliği görevlerine *Sivas Müşiri* unvanı ile atanmıştır (Gökbilgin, 1997:844; Karal, 2011:155; BOA C.ML 10582; C.DH 2275)¹⁰.

Sivas Eyaleti'nin hükümet merkezi, Amasya ve Tokat'tan sonra 16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Sivas Şehri'dir (BOA TD 387:491; Gökbilgin, 1965:51; Şimşirgil, 1990:289). Tanzimat öncesinde valilere hitaben yazılmış bazı fermanlarda ya da valiler tarafından yazılmış bazı buyrultularda bu durum şu ifadelerle belirtilmiştir : *...makarr-ı hükümetin olan nefis-i Sivas..., ...makarr-ı hükümetimiz olan Sivas'a..., ...makarr-ı hükümet-i vilayet olan medine-i Sivas...* (BOA C.DH 1056; SŞS6:99; SŞS20:5). Sivas Şehri yani nefis-i Sivas sadece eyaletin değil aynı zamanda Sivas Sancağı ve Sivas Kazası'nın da merkezidir. Sivas Şehri bu idarî merkez olma konumunu Osmanlı devletinin çöküşüne kadar sürdürmüştür.

1.2. 18. YÜZYIL ORTALARINDAN TANZİMAT'A KADAR SİVAS EYALETİNİN DURUMU

III. Mustafa saltanatında yaklaşık 30 yıllık bir barış döneminden sonra, 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşından Tanzimat'a kadar olan dönem Osmanlı Devleti açısından neredeyse kesintisiz olarak nitelenebilecek bir savaşlar ve isyanlar dönemidir. Bu döneme Osmanlı-Rus savaşları damgasını vurmuştur. Osmanlı Devleti dört defa Rusya ile karşı karşıya gelmiştir¹¹. Ayrıca 1787-1791 savaşında Avusturya da Rusya'nın müttefiki olarak Osmanlı Devleti'ne savaş

¹⁰ Ayrıca bkz. Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008; Abdülkadir Özcan, "Redif", *TDVİA*, Cilt:34, s.524-526.; Yücel Özkaya-Ali Akyıldız, "Muhassıl", *TDVİA*, Cilt:31, s.18-20.

¹¹ Bu savaşların başlangıç ve bitiş tarihleri sırasıyla şu şekildedir: 1768-1774, 1787-1791, 1806-1812, 1828-1829.

açmıştır. Rus savaşları dışında Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi (Haziran 1798–1801) ve ardından Suriye'ye saldırması üzerine Osmanlı Devleti Ağustos 1799'da Fransa'ya savaş açmak zorunda kalmıştır. Bu savaşların yanı sıra Vahhâbî, Sırp, Yunan isyanları, Eflak-Boğdan isyanı ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır isyanı gibi isyanlar da Osmanlı Devleti'ni her açıdan zorlamıştır¹². Devletin karşı karşıya kaldığı iç ve dış meseleler, geçmişten gelen mali ve yapısal sorunları ve bu sorunların yol açtığı askerî ve yönetsel zafiyetleri hem belirgin bir biçimde ortaya çıkarmış hem de bunların artarak devam etmesine yol açmıştır¹³. Diğer taraftan mağlubiyetle sonuçlanan savaşlar ve bağımsızlık isyanları imparatorluktan büyük toprakların (Kırım ve Özü Eyaleti, Yunanistan, Sırbistan gibi) kopmasına sebep olmuştur. Devlet özellikle askeri zafiyetini giderebilmek amacıyla bazı ıslahatlar yapmaya çalışmış, ancak bu girişimler var olan sorunlara tam olarak bir çözüm getiremediği gibi yeni sorunların ve toplumsal/sosyal çalkalanmaların da ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu dönemde devletin en önemli sorunları savaşlar ve bağımsızlık isyanları veya âyan isyanlarıdır. II. Mahmut'un tahta çıktığı dönemde imparatorluk bünyesinde yarı bağımsız âyanlar vardı. Pazvantoğlu, Tuzcuoğlu, Nasuhoğlu, Dağdevirenoğlu, Kalyoncuoğlu, Tekkelioğlu, İbrahim Ağa, Kâtipoğlu, Sarı Osman, Kara Osman, Dede Bey, Kara Feyzi, Kel Ahmet, Hasköy Âyanı, Emin Ağa, Bülbüloğlu, Tepedelenli Ali Paşa, Ravendizli Kör Mehmet Paşa, İshak Paşa gibi âyanların bir kısmı öldürüldü, bir kısmı ise sürüldü. Ancak bunlar içinde Tepedelenli ile Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa gibi oldukça güçlü olanların isyanları devleti hem uğraştırdı hem de sarstı. Tepedelenli Ali Paşa öldürüldü. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Manisa'ya kadar ulaşan kuvvetleri ancak İngiltere, Rusya ve Fransa'nın devreye girmesiyle durdurulabildi. Mehmet Ali'nin isyanı Anadolu'da

¹²18. Yüzyıl başından itibaren Osmanlı Devleti'nin ayrıntılı siyasi tarihi için şu temel kaynaklardan faydalanılmıştır: Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Nizâm-ı Cedîd ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 2011; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013. Ayrıca Osmanlı-Rus savaşları için bkz. Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk, Osmanlı Harpleri 1700-1870*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011. III. Selim döneminin genel bir değerlendirmesi için bkz: Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.

¹³1820 ve 1830'larda Osmanlı Devleti'nin bütçe açıklarının en yüksek seviyeye ulaştığı, bu sebeple sık sık tağşiş uygulamasına başvurulduğu ve bunun sonucunda da Osmanlı tarihinin en büyük enflasyon dalgasının oluştuğu ileri sürülmektedir (Pamuk, 2010:44-74). 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iktisadi kriz, krizin sebepleri ve krizi aşmak için uygulanan politikalar için bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, 18. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, Alan Yayıncılık 1986. Yine 18. yüzyılın ikinci yarısında savaşların ekonomiye etkisi için bkz. Mehmet Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 211-225.

daha küçük bazı isyanların çıkmasına da sebebiyet verdi. Bunların içinde en önemlisi Kastamonu'da çıkan Tahmiscioğlu isyanıydı (Karal, 2011:154).

Sivas Eyaleti'nde de bazı âyanların yarattığı sorunlar ve eşkıyalık olayları olmakla birlikte bunların yarattığı etki Rumeli vilayetlerindeki kadar sert değildir¹⁴. Sivas Eyaleti'nde ortaya çıkan belli başlı âyan sorunlarına ve eşkıyalıklara yeri geldikçe değinilecektir.

Tanzimat öncesinde savaşların ve isyanların sebep olduğu iktisadî darlık, sadece devlet yönetiminde değil halkın üzerinde de etkisini göstermiştir. Geçim sıkıntısının üzerine bir de merkezi otoritenin güç kaybetmesiyle artan eşkıyalık vakaları, halkın can ve mal güvenliğini tehdit etmiştir. Bu dönemde Sivas Eyaleti'nde çok sayıda eşkıyalık vakası tespit edilmektedir. Merkezi otoritenin güç kaybetmesinin diğer bir sonucu da küçükten büyüğe neredeyse bütün devlet memurlarının ve bölge ileri gelenlerinin halkı soymasıyla sonuçlanan yolsuzluk ve usulsüzlük vakalarıdır. Ancak ne eşkıyalık vakalarının çokluğu ne de yöneticilerin bizzat karıştığı yolsuzluklar Sivas Eyaleti'ne özgü değildir. Bu dönemde devletin gerek Anadolu gerekse Rumeli'de bulunan neredeyse bütün eyaletlerinin benzer bir durumda olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır¹⁵.

1775 yılında Mehmet Paşa'nın eşkıya sorununu çözmek koşuluyla Sivas Eyaleti'ne vali olarak tayin edilmesi ve Sivas Eyaleti'nin *eşkıya cevelângâhı* olarak tanımlanması bu dönemde eyalette ciddi bir eşkıya sorunu olduğunu göstermektedir. Bundan 20 yıl sonra 1795 Haziranında hem Sivas valisinin hem de şehir ileri gelenlerinin merkeze gönderdikleri arzuhallerde de Sivas Eyaleti'nin *cevelângâh-ı eşkıya* ve *makarr-ı aşâir ve eşkıya* olduğunun belirtilmesi bu sorunun devam ettiğinin bir göstergesidir (BOA C.ML 2321 ve 2669). 18. yüzyılın ortalarından Tanzimat'a kadar Sivas Eyaleti'nde görülen eşkıyalık olayları kapısız levent, delil vb. gruplar, aşiretler ve bazı yerel yöneticiler tarafından icra edilmiştir. Bunların belgelere yansıyan belli başlıları dahi dikkate alındığında ve savaşlarla birlikte değerlendirildiğinde Sivas Eyaleti'nin 18. yüzyıl ortasından Tanzimat'a kadar olan döneminin sosyo-ekonomik görüntüsü hakkında bir fikir

¹⁴ Rumeli'nde III. Selim zamanında başlayan ve 20 yıl süren eşkıyalık olayları için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları 1791-1808*, Ankara Üniversitesi DTCE Yayınları, Ankara, 1983.

¹⁵ 17. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da her yerde eşkıyalık ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmış ve bu sorun 18. yüzyılın ortalarında da devam etmiştir (Özkaya, 2014:80-87).

edinmek mümkündür. Bu sebeple 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sivas Eyaleti'nde vuku bulan gerek kapısız grupların gerek aşiretlerin yaptığı eşkıyalıkların ve bazı yöneticilerin karıştığı eşkıyalık olaylarının belli başlılarını ele almak faydalı olacaktır.

1760'lı yılların başlarında Niksarlı Küçük Ali Ağa'nın eşkıyalığı Havza, Sinop, Ladik, Kedegara, Samsun, Bafra, Kavak, Satılmış, Serkeş, Keşderesi, Zeytun, Alaçam ve Meydan isimli beldeleri etkilemiştir. Küçük Ali Ağa'nın eşkıyalığının engellenmesi için Erzurum ve Sivas valileri görevlendirildiği halde Küçük Ali Ağa'nın 800 sekbandan oluşan kuvvetiyle baş etmeleri mümkün olmamıştır. Bu yüzden Erzurum ve Sivas valilerinin yanı sıra Canik Sancağı muhassılı da Küçük Ali Ağa ile mücadelede görevlendirilmiştir (BOA C.DH 6184 ve 14972). Küçük Ali Ağa hakkında belgelerde başka bir bilgiye tesadüf edilmemekle beraber ismindeki "Ağa" sıfatı kendisinin askerî sınıf mensubu olabileceğini göstermektedir.

1762/1763'ten itibaren 6 yıl boyunca Kuruçay Kazası ileri gelenlerinden olan Şehsuvaroğulları¹⁶ ailesi asayiş ve düzeni bozmuşlardır. Bu aile Kuruçay Kazası'nda iskân ettirdikleri Benamlı¹⁷ Koçor aşiretini kullanarak halkın mallarını gasp ve yağma ettiklerinden, kaza halkının 1/3'ü çareyi başka yerlere göç etmekte bulmuştur. Devlet Şehsuvaroğulları'nın eşkıyalığının önüne geçebilmek gayesiyle Şehsuvaroğlu Hüseyin'i voyvoda, Hüseyin'in bir oğlunu naip, diğer oğlu Ali Bey'i alaybeyi ve üçüncü oğlu Salih'i de nakip olarak görevlendirmiş ancak bu görevlendirmeler dahi bunların kanundışı yollara sapmalarına engel olmamıştır. Şehsuvaroğlu Hüseyin'in oğulları olan Kör Osman ve Salih başlarına topladıkları 500-600 kişilik bir grupla eşkıyalık yapmaya devam etmişler, hatta mahkemeyi basıp naibi dahi öldürmüşlerdir. Bunun üzerine merkezi hükümet Şehsuvaroğulları ve Benamlı Koçor aşiretiyle mücadele etmek üzere Sivas ve Erzurum valilerini görevlendirmiştir (BOA C.ADL 599).

Taşranın asayiş ve güvenliği 17. yüzyıla kadar tımarlı sipahilik sistemiyle sağlanıyordu. Bu sistem sayesinde taşranın güvenliği için gerekli finansman da devlet tarafından karşılanmış oluyordu. Ancak 17. yüzyıldan itibaren bu

¹⁶ Şehsuvaroğulları'nın bölgedeki etkinliği için bkz. Necdet Sakaoğlu, *Köse Paşa Hanedanı*, 1998, s.40.

¹⁷ Rışvan aşiretinin bir koludur. Bkz. Sakaoğlu, age. s.40.

sisteminin yavaş yavaş çözülmesiyle birlikte eyalet veya sancak yöneticileri maiyetleri altında paralı asker istihdam etmeye başlamışlardır¹⁸. 17. yüzyıldan beri sancakbeyi ve beylerbeyleri sekban ve sarıca denilen kara leventlerini maiyetlerinde istihdam ediyordu. 18. Yüzyıl ortalarında Anadolu'da bu şekilde 40–50.000'den fazla levent olduğu ileri sürülmektedir¹⁹. Levent Ocağı'nın kaldırılmasından sonra ise vezirlerin maiyetinde delil, tüfekçi²⁰ gibi adlar altında farklı örgütleri olan kuvvetler bulunuyordu. Delil zümresi süvari, tüfenkçiler ise piyade kuvvetleriydi (Cevdet, H.1309:192; Uzunçarşılı, 1978:624–625). Yöneticilerin paralı askerlerinin sayısını zaman zaman azaltma yoluna gitmeleri veya paşanın ölmesi gibi sebeplerle levent, delil, divanegân, tüfenkçi gibi isimlerle anılan gruplar kendilerine yeni bir kapı bulana kadar başıboş olarak dolanıyorlardı. Belgelerde genellikle *kapısız leventât* olarak karşımıza çıkan gruplar bir şekilde işsiz güçsüz kalmış kişilerden oluşuyordu. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında bu grupların sayısının zaman zaman küçük bir ordu olarak nitelendirilebilecek kadar yüksek rakamlara ulaşması valilerin ya da onların vekili olan mütesellimlerin bunlarla mücadelesini güçleştiriyordu. Örneğin 1758 yılında eşkıyalık yaptıkları Erzurum taraflarından, Kangal ve Zara Köyü arasında bulunan Kuruçayır denilen mevkie gelen kapısız levent grubunun mevcudu 2750'dir. 1767 yılında ise Sivas Eyaleti'nde kapısız elebaşlarından Cerrahoğlu etrafına topladığı 1200 kişiyle eşkıyalık yapmaktadır (BOA C.DH 960, 1056).

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Sivas Eyaleti, kapısız leventlerin eşkıyalıklarından muzdaripti. 1773 yılında Ayrak Kazası halkı merkeze gönderdikleri bir ilamla, eyalet dâhilinde eşkıyalık yapan kapısız levent zümresinin yakında Ayrak Kazası'na da geleceğinden endişe duyduklarından ve Sivas Mütesellimi Sadık Paşa'nın eşkıyaları dağıtmaya gücünün yetmediğinden bahisle, kendilerini koruması için Canik Muhassılı Ali Paşa'nın görevlendirmesini istemişlerdir. 1774 yılında eyalette eşkıyalık yapan kapısız leventlerin sayısı yaklaşık 1700'dür (BOA C.DH 17057). 1775 Mart ayında Sivas valisine

¹⁸ Mustafa Cezar'a göre eyalet ve sancak yöneticilerinin maiyetinde leventlerin istihdam edilmesine, tımarlı sipahiliğin çökmesine bağlı olarak eyaletlerde asayişsizliklere anında müdahale edecek bir kuvvete duyulan ihtiyaç ile yerel yöneticilerin kişisel korunma ihtiyacı dolayısıyla başlanmıştır (2013:195).

¹⁹ Cevdet Paşa'ya göre bu rakam 16.000 civarındadır ve diğer bazı grupların da katılımıyla biraz daha yükselmiş olabilir (Aktaran Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Leventler*, 2013, s.214).

²⁰ Delil ve tüfenkçiler leventliğin kaldırılmasından önce de mevcuttu. Leventlik kaldırılınca eski leventlerin delil ve tüfenkçi yazılması istenmiştir (Cezar, 2013:215).

gönderilen bir hükme göre, Divriği Kazası halkı Divriği civarında toplanan kapısız levent eşkiyasının zulmünden şikâyetlerini bildiren bir ilamı merkeze göndermişlerdir. Halk eşkiyadan korunmak için dağlara kaçmak zorunda kalmıştır. Kapısız grupların Sivas Eyaleti'nde eşkiyalıkları 1775 yılı ortalarına kadar devam etmiştir²¹. Aynı yıl Levent Ocağı lağvedildiğinden bu tarihten sonra eşkiyalık yapan leventlerin yerini divanegân, delil ve tüfenkçi zümreleri almıştır (Uzunçarşılı, 1978:625). Temmuz 1783 tarihli bir belgeye göre Sivas Eyaleti'nde özellikle Tokat civarında eşkiyalık yapan kapısız delil zümresi hem Sivas Valisi Osman Paşa hem de Bozok Mutasarrıfı Cabbarzâde Süleyman Bey'in gayretleri ile dağıtılmıştır (BOA C.DH 13124). 1790 yılı sonlarında ise Hafik Nahiyesi köylerinde eşkiyalık yapan divanegân ve tüfenkçilerle baş edebilmek için Sivas Mutesellimi Feyzullah Ağa ve şehir ileri gelenleri Hafik köylerinden 80 adet sekban toplanmasına ve sekbanbaşı olarak da Seyyid Ahmet'in tayin edilmesine karar vermişlerdir (SSS3:234).

Diğer yandan sadece kapısız levent veya delil gruplarının değil valilerin maiyetinde olanların da kanun dışı yollara saptıkları görülmektedir. 1765 yılında Sivas Valisi Zaralızâde Feyzullah Paşa'nın leventlerinden olan Köse Hüseyin bunun örneklerinden birini teşkil ediyor. Köse Hüseyin yanındaki 80 kişilik bir grupla, Musul ve Kerkük taraflarına giden Sadrazam Çuhadarı İsmail'i Tokat ile Turhal arasında pusuya düşürerek bütün para ve eşyalarını gasp etmiş ve taşıdığı mektuplara da el koyarak İsmail'i çıplak bir halde Tokat'a göndermiştir. Köse Hüseyin el koyduğu mektupları daha sonra İsmail'e iade etmiştir. Köse Hüseyin'in eşkiyalığının bu kadarla kalmadığı, iki ay boyunca Tokat ve Sivas taraflarında ulaklara saldırdığı anlaşılmaktadır. Hüseyin'in özellikle ulaklara saldırıyor olması düşündürücü olmakla birlikte bu olaylarda Feyzullah Paşa'nın bir dahli olup olmadığı belgelerden anlaşılamıyor (BOA C.DH 12920 ve 12921). Bununla birlikte valilerin ya da diğer devlet memurlarının eşkiya ile işbirliği içinde olduklarına veya eşkiyalık yapanları himaye ettiklerine dair bazı örnekler söz konusudur (BOA C.DH 11802; BOA HAT 52262).

1792 yılında Sivas'ta Taşabad, Sonisa ve Karayaka kazaları âyanı olan Candarlı Deli Bekir ve kardeşi Ömer, sayısı 800'ü bulan adamlarıyla bölgede terör

²¹ Sivas Eyaleti'nde 1775 yılı ortalarına kadar kapısız levent grupları tarafından yapılan eşkiyalık hareketleri için şu belgelere bkz. BOA C.DH 960, 1014, 1056, 12246, 17057, 3697; C.ZB 1874, 1308.

estirmişlerdir. Taşabad, Sonisa ve Karayaka kazalarının ileri gelenlerinin yazdığına göre Deli Bekir ve adamları kendilerine katılmayanları öldürüp, haneleri basmakla yetinmemiş kazaların “niyabet müraselelerini” isim yerleri açık olarak ele geçirip istediklerini naip tayin ve azlederek bazı davaların kendi çıkarlarına uygun bir biçimde sonuçlanmasını da sağlamışlardır. Deli Bekir ve adamlarının dağıtılması için o tarihte Sivas mütesellimi ve mubayaacısı olan Zaralızâde Recep Bey kethüdasını görevlendirmiş, Recep Bey’in kethüdası ile Deli Bekir kuvvetleri arasında 6 saat süren çatışma sonucunda Deli Bekir’in kuvvetleri dağıtılmış ve kendisi ve kardeşi firar etmiştir. Deli Bekir’in eşkıyalıklarından sadece bahsi geçen kazalar değil ayrıca Ayrak ve Niksar da etkilenmiştir. Deli Bekir ve kardeşinin servet edinmek maksadıyla eşkıyalık yaptıkları ileri sürülse de, aslında Deli Bekir’in Rus seferine muhalif olduğu için ayaklandığı anlaşılmaktadır (BOA C.DH 9660).

1797 yılında hakkında daha önce defalarca ferman çıkarılmış olan Eğin kasabası ileri gelenlerinden Bekiroğlu Ömer, başına topladığı 1500 kadar kişiyle Eğin kasabasını basıp 113 ev ve dükkân ile mahkemeyi yakmış, 4 kişiyi öldürmüştü ve halkın mallarını gasp ve yağma etmiştir. Ahalinin geri kalanını da evlerini yakmakla tehdit edip mallarına el koymuştur. Eğin Voyvodası ve ileri gelenlerinden bazıları kaçarak Sivas valisine sığınmışlardır. Bekiroğlu Ömer’in amacının Arapkir mukataasına mutasarrıf olmak olduğu anlaşıyor. Zîra Eğin kasabası Arapkir mukataasına bağlıdır. Ömer Eğin naibine baskı yaparak Arapkir mukataası mutasarrıfları olan Hacı Mustafa, Mehmet, Hacı Hasan, Numan, Hüseyin, Hacı Ali ve Ebu Bekir efendiler ile kasaba voyvodası ve serdari hakkında şikâyet-âmiz ilanları merkeze göndertmiştir. Bu olaylar Eğin Kasabası’nda ilk defa cereyan etmemektedir. 1789 yılında da Bekiroğlu Ömer’in avenesinden bazıları benzer olaylara sebep olmuşlardır. O tarihte bunlarla Sivas mütesellimi arasında cereyan eden çatışmada bazıları ele geçirilmiş bir kısmı da kaçmayı başarmıştır. Bekiroğlu Ömer’in eşkıyalıklarından Arapkir Sancağı tımarlıları da etkilenmiştir. Zîra Arapkir sancağında 30’dan fazla tımarlının tasarrufunda olan köyler Eğin ve civarında bulunuyordu. Eşkıyalar bu köylerin mahsullerine de el koymuştur (BOA C.DH 1746; C.ZB 2881).

1797/1798 yılında Karahisar-ı Şarkî ve Canik tarafları da Gedik Alioğlu İbrahim denilen şahıs tarafından ele geçirilmiş ve bölgenin ileri gelen ve tanınmış

kişilerinden beş on kişiyi katlederek halkın mallarını gasp ve yağma etmiştir. Gedik Alioğlu İbrahim, Tirebolu eski voyvodası Kel Alioğlu ve Maktul Hacı Alioğlunun kardeşi ile müttefiktir. Ayrıca Gedik Alioğlu'nun eniştesi Akşehirabad âyanı Hacı Bey'in adamlarından olduğundan Hacı Bey'in el altından bunları desteklediği de iddia edilmektedir. Akşehirabad âyanı Hacı Bey'in yakalanması için de emir çıkarılmıştır. Bunun üzerine Hacı Bey Sivas taraflarına kaçmıştır. Gedik Alioğlu üzerine hem karadan hem denizden asker gönderilmesi sonucunda Gedik Alioğlu İbrahim birkaç yüz adamıyla birlikte Tokat ve Sivas taraflarına firar etmiş ve geçtiği yerlerde bulunan köyleri yağmalaya devam etmiştir (BOA C.DH 17344; C.ZB 873 M).

1814 yılında gerçekleşen bir başka eşkıyalık vakasında Turhal Voyvodası Mahmut, Zile Voyvodası İlbaşıoğlu'nun Tüfenkçibaşısı İbrahim Ağa ve Badıllı ve Hocanlı? aşiretlerine mensup birkaç kişi Anadolu'dan İstanbul'a koyun götürmekte olan celeplere saldırarak koyunlarını ve diğer bazı hayvanlarını gasp etmişlerdir. Gasp edilen hayvanların sahiplerine iade edilmesi için 1814 yılı başlarında Sivas valisine hüküm gönderilmiştir (BOA C.ADL 2941). Zile ileri gelenlerinden olan Zile Voyvodası İlbaşıoğlu Küçük Ahmet ise Sulusaray denilen mevkide halkı zorla çalıştırarak bir kale inşa ettirip servetini arttırmak için kanundışı yollara başvurmaktaydı. Bu yüzden 1814 yılında gerek Zile ahalisi gerekse diğer kazalar ahalileri İlbaşıoğlu'nu Sivas Valisi Pehlivan Paşa'ya şikâyet etmişlerdir (BOA HAT 25006; 24981; 25007; SŞS10:174).

1815 yılı sonlarında Kaza-ı Erbaa ahalisi, âyanları Hacıoğlu Mustafa'dan şikâyetçi olmuştur. Kaza-ı Erbaa Darphâne-i Âmire'ye ait bir mukataa olduğundan Sivas Valisi Galip Paşa'ya iltizam edilmiş o da Erbaa Kazası Âyanı Hacıoğlu Mustafa'ya iltizam etmiştir. İddiaya göre Hacıoğlu Mustafa etrafına topladığı 1000'den fazla eşkıyanın geçimini, yaptırdığı kalenin masraflarını ve kaleye koyduğu top ve silahlar için gereken parayı kaza halkından toplamaktadır. Erbaa Kazası'nı oluşturan dört kazanın hâkimleri de âyanın tarafında olduğundan halk şikâyet ilamı dahi yazdıramadıklarından bahisle Hacıoğlu Mustafa'nın kendilerinden haksız olarak topladığı yüklüce miktar paranın geri verilmesini ve Mustafa'nın âyanlıktan tardedilmesini istemişlerdir. Bu sorun 4 yıl kadar devam etmiş, ancak 1819 yılında Hacı Mustafa'nın ailesi ve kardeşleri ile birlikte Çorum Kazası'na sürgün edilmelerine karar verilmiştir (BOA C.DH 5462; C.ZB 151).

1821 yılında Sivas Eyaleti'nde Tozanlı Nahiyesi'nde Kethüdayerioğlu Ahmet, Hancıoğlu Ömer ve oğlu Mustafa âyan oldukları iddiasıyla halktan sekban akçesi adı altında 15.000 kuruştan fazla para toplamışlardır. Halk bunlar hakkında şikâyetle bulunarak toplanan paranın iade edilmesini talep etmiştir (BOA C.DH 5679).

19. yüzyılın başından Tanzimat'a kadar olan dönemde II. Mahmut'un kuvvetli merkezi idare siyasetinin de bir sonucu olarak levent, divanegân, delil vb. isimlerle anılan kapısız grupların sebep olduğu eşkıyalık olayları gittikçe azalmış ve münferit olaylar halini almıştır²². Örneğin Kasım 1816 tarihinde Sivas civarında eşkıyalık yapan Karahisar-ı Sahip Sancağı Mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın eski Delilbaşı olan Gürcüoğlu Süleyman ve Mahmut Tiranlının kesik başları Sivas Valisi Osman Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Eylül 1827'de Çorum Sancağında eşkıyalık yapan birkaç kişi Sivas Valisi Mehmet Paşa tarafından idam ettirilmiştir (BOA HAT 24462, 34844). 1830 yılı ortalarında Delil Ocağı lağvedilmiş olduğundan kalabalık bir grup delil Konya, Karaman, Bozok ve Sivas taraflarında asayiş ve düzeni bir müddet için bozmuşlardır. Bunlardan bir grup Bozok ve Sivas taraflarına gelmiş ancak Sivas Mütesellimi İbrahim Ağa kuvvetleriyle birlikte bunların üzerine gidince içlerinden 1000 kadarı mütesellime teslim olmuştur. Teslim olanlardan Erzurum, Muş ve Sivas havalisinden olanlara çift ve çubuklarıyla veya zanaatlarıyla meşgul olmaları şartıyla evlerine dönmeleri için izin verilmiştir. Bu delil grubunun yaklaşık 700-800 kişilik bir kısmı ise mütesellimin kuvvetleriyle baş edemeyeceklerini anlayarak Arabistan tarafına doğru firar etmiştir (BOA HAT 48008; 48011; 48011B; 48011Ç). Bu olaylardan birkaç yıl sonra 1833-1834 yıllarında ise mülga Delilbaşı Kadıkıran Mehmet'in halka yaptığı zulmü engellemek amacıyla Viranşehir Mütesellimi Hüseyin Ağa'nın maiyetinde istihdam edilmesine karar verilmiş ancak Mehmet bunu kabul etmemiştir. Kadıkıran Mehmet komutasındaki 5.000 kişilik kuvvetle Çorum, Yozgat ve Kayseri'yi ele geçirip Zile'yi de ele geçirmeyi planlamışsa da bunda başarılı olamamıştır²³.

²² Mustafa Cezar da eşkıyalık olaylarının 18. yüzyıla nazaran 19.yüzyılda azaldığını tespit etmiştir (2013: 179).

²³ Kadıkıran'ın Sivas Eyaleti sancak ve kazalarını ele geçirmesi ve ona karşı verilen mücadeleler hakkında şu belgelere bkz. BOA C.ADL 2367; HAT 22838B; 22848A, C, D, E, F; 22850A, 22851 ve 22851B; 22852A; 22853A, C, D, F, G; 33377C.

Kapisız gruplar, âyan ve yöneticilerin yanı sıra bölgedeki aşiretler veya bu aşiretlere mensup şahıslar da fırsatını bulunca tüccarlara, yolculara, ulaklara, kervanlara, şehir ve kasabalara saldırıp yağma ve talandan geri durmuyorlardı²⁴. Örneğin Mandallu? aşireti Karabel ve Deliklitaş denilen mevkilerde tüccarların mallarını yağmalıyor Diyarbakır ve Harput taraflarından gelen kervanları da soyuyordu (BOA C.ZB 2530). Kılıçlı Kürtleri ve Reyhanlı aşireti ise yaylak zamanlarında Sivas, Gürün, Darende ve Elbistan taraflarında olan kasaba ve köyleri yağmalıyorlardı (BOA C.DH 1361). Aşiretler yağma, soygun, yol kesip adam öldürme gibi eşkıyalıkların yanı sıra şehir ileri gelenleri ile kurdukları ilişkilere güvenerek bazen vergilerini de ödemiyorlardı. Örneğin Rişvan aşiretine bağlı bazı cemaatler Kenanzâde, Zaralızâde ve Sarızâde gibi Sivas âyan ailelerinin ve bazı ileri gelenlerinin koyuncuları olduğundan dokuz yıl boyunca devlete vergi ödememişlerdi (BOA C.ML 30636; DH 1213).

1830 yılı sonlarında Koçgiri aşireti Sivas'ın sancaklarında, Şarkî Karahisar, Kemah ve diğer bazı kazalarda yağma ve hırsızlık yaptığından Sivas Mütesellimi İbrahim Sait Ağa bunların önlenmesi için durumu merkezi hükümete bir yazıyla bildirmiştir (BOA HAT 22276A ve B; 22281).

Buraya kadar bahsi geçen eşkıyalık vakalarına dayanarak Sivas Eyaleti'nde eşkıyalık olaylarının özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında etkili olduğu ve 19. yüzyılda giderek azaldığı söylenebilir.

Eşkıyalık dışında eyaletin asayiş ve güvenliğini tehdit eden diğer bir hadise de savaş tehlikesidir. 18. yüzyıl ortalarından Tanzimat'a kadar Osmanlı Devleti'nin tarafı olduğu savaşların etkileri Sivas Eyaleti'ne genellikle dolaylı olarak yansımıştır. Bu durumun iki istisnasını ise 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır isyanı oluşturmaktadır. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı iki cephede cereyan etmiştir: Kafkas cephesi ve Tuna cephesi. Kafkas Cephesinde Rus ordusu 1828 yılında Kars, Ardahan ve Beyazıt'ı ele geçirerek Erzurum'a yönelmiş ve 1829 yılında Erzurum'u ele geçirip Trabzon'a doğru harekete geçmesi üzerine savaş Sivas Eyaleti topraklarına çok

²⁴ Çeşitli tarihlerde vuku bulan aşiret eşkıyalıkları için ayrıca bkz. BOA C.ADL 599; C.DH 1213, 3762, 8350, 11648, 12290; C.DRB 2039; C.ZB 268, 2227, 2931, 4186; HAT 48942, 52254, 22265, 24983, 22347, 32614F, 22281

yaklaşmıştır. Mısır isyanında Mısır ordusunun Anadolu içlerine kadar ilerlemesi Sivas Eyaleti'ni savaşın sıcak yüzüyle karşı karşıya getirmiştir. Trabzon Valisi Osman Paşa Sivas Eyaleti'nin de içinde bulunduğu bölgenin savunmasını oluşturmak üzere görevlendirilmiştir. Bir süre sonra Osman Paşa'ya bu amaçla Sivas, Amasya, Çorum, Divriği sancakları ile Tokat'ın ve Gümüşhane Emaneti'nin idaresi de verilmiştir (Armaoğlu, 2013:195; BOA HAT 20030, 20363E). Osman Paşa Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum'un takviyesiyle meşgulken, Mısır ordusunun komutanı İbrahim Paşa da ordusuyla Tarsus ve Niğde'ye varmıştı (BOA HAT 19721, 39746A).

İbrahim Paşa Anadolu'da ilerlerken bir taraftan da şehirleri kolayca ele geçirebilmek için şehir halkına ve yöneticilerine çağrılar yapıyordu. Örneğin Ordusuyla birlikte Ulukışla'ya gelen İbrahim Kayseri halkına kendisine itaat etmeleri için çağrıda bulunmuş, bu çağrı Kayseri halkının ikiye bölünmesine yol açmıştır. Belgelerden anlaşıldığına göre şehir halkının yarısı bu çağrıya uymak diğer yarısı ise Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak taraftarıydı. İbrahim'in Kayseri'yi ele geçirmesinden korkan Kayseri Mutasarrıfı Osman Paşa, o esnada bölgenin savunması için hazırlık yapan ve Sivas'ta bulunan Trabzon valisinden asker göndermesini talep etmişti. Sivas mütesellimine de şehri teslim etmesi için çağrı yapılmıştır²⁵. Ancak Sivas halkı Mısır ordusuna karşı şehri müdafaa etme kararı almıştır. (BOA HAT 19901, 19881A, ve C, 19978G).

İbrahim komutasında Mısır ordusu Anadolu'da ilerlerken bir yandan da Mehmet Ali'nin bütün Anadolu'yu istila edeceğine dair söylentiler halk arasında yayılıyordu. Örneğin Sivas'ta sürgün olarak bulunan Livaneli Ali Bey'in, bu tür asılsız haberler yaydığı gerekçesiyle başka bir yere sürgün edilmesi emredilmiştir (BOA HAT 20347B).

Diğer yandan Mehmet Ali Paşa'yı destekleyenler Anadolu'da isyanlar çıkarıyordu. Kastamonu'da Tahmiscioğlu isyanı bunlardan biridir. İzmir'de ise Mehmet Ağa isminde birisi Osmanlı devlet memurlarını şehirden çıkarıp Mehmet Ali Paşa'nın idaresini kurmaya yeltenmiştir (Karal, 2011:135-136). Sivas Eyaleti'nin güneyinde bulunan Nevşehir, Ürgüp ve Niğde halkı da Mehmet Ali'yi destekliyordu. Mehmet Ali'yi destekleyen Yozgat halkı ise mütesellimlerini

²⁵ Bu konu II. bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

hapsetmişti. Trabzon ve Sivas Valisi Osman Paşa maiyetindeki Osmanlı kuvvetleri önce Ürgüp'ü ardından Nevşehir, Niğde ve Bor'u Mısır kuvvetleri ve taraftarlarından temizlemiştir²⁶.

Mısır isyanında Sivas Valisi daha ziyade Mehmet Ali Paşa'nın ordusunun ilerlemesini durdurmaya ve bölgenin savunmasını oluşturmaya çalışmıştır. İlk isyandan ikinci isyana kadar geçen sürede de Sivas valileri savunma ve asayiş sağlamaya yönelik çalışmaya devam etmişlerdir. Örneğin yaklaşık 1834 yılı ortalarında Sivas valiliğine tayin edilen Reşit Mehmet Paşa'ya daha sonra Diyarbakır ve Harput bölgelerinin yönetimi de verilmiş ve asayiş sağlamak üzere maiyetine tahsis edilen orduyla birlikte Diyarbakır ve Harput bölgesine gönderilmiştir (BOA HAT 33192).

Kalabalık eşkıya gruplarıyla mücadelede sadece valinin askeri kuvvetleri değil bütün eyaletin askeri kuvvetlerine görev düşüyordu. Örneğin 1758 yılında sayıları 2750'yi bulan eşkıya grubu ile mücadele etmek üzere sadece Sivas Eyaleti'nin tımarlı tımarsız bütün sipahileri ve yeniçerileri değil aynı zamanda Amasya, Bozok ve Çorum sancaklarındaki bütün askeri kuvvetlerde Sivas Beylerbeyi Feyzullah Paşa komutasında görevlendirilmişti (BOA C.DH 960). Diğer yandan merkezi hükümet gerek kapısız grupların gerekse aşiretlerin eşkıyalıklarını önlemek için zaman zaman tedbirler almıştır. Kapısız kalanların tekrar bir kapıda istihdam edilmelerini sağlamak başvuru yollarından biridir. Örneğin 1774 yılında Sivas Eyaleti'nde eşkıyalık yapan ve sayıları 1700'ü bulan kapısız grubunun kendilerine gösterilen yöneticilerin hizmetine girmeleri koşuluyla suçlarının affedilmesi kararı alınmıştı. Kapısızların 300'ünü Süleyman Paşa'nın, 300'ünü Bolu Kazası yöneticisi Ahmet Paşa'nın, 300'ünü Adana Valisi Osman Paşa'nın, 600'ünü Şam valisinin ve 200'ünü de Trablus Şam beylerbeyinin istihdam etmesi isteniyordu. Ancak 1774 yılının Ağustos/Eylül ayında alınan bu karara rağmen kapısız grupları Tokat, İlbeyli ve Merzifon civarlarında köyleri tahrip ve halkın mallarını gasp etmeye devam etmişlerdir. Bu yüzden aynı yılın Ekim/Kasım ayında o esnada Bursa yakınlarında olan Sivas Valisi el-Hac Hafız Paşa'ya bir an önce Sivas'a dönmesi ve daha önce verilen emir gereğince kapısız levant gruplarının kendilerine gösterilen kapılarda hizmete kabul olunacaklarını bildiren buyrulduklar çıkarması emredilmiştir. Belirlenen hizmet kapılarına gitmeyip

²⁶ BOA HAT 33377D, 39746E, F, G, H, I, J, K, L, M

eşkıyalıklarına devam edenlerin cezalandırılması için de emir gönderilmiştir (BOA C.DH 17057).

III. Selim zamanında ise vezirlerin kapı halkını²⁷ ilgilendiren bazı düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre bir vezirin kapı halkından olup da bir suçtan dolayı hizmetten ayrılanlara başka kapılarda istihdam edilmeleri için izin buyrultusu verilmemesi, izin buyrultusu olmayanların gittikleri yerlerin yöneticileri tarafından yakalanması istenmiştir. Ayrıca valilerin kapı halkının sayısını azaltmaları suretiyle işsiz kalanlara da değinilmiştir. Bu şekilde işsiz kalanların başka kapılarda istihdam edilmeleri için hizmetten ayrılış tarihinin de yazılı olduğu bir izin buyrultusu verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu izin buyrultularının iki-üç aylık bir süre için geçerli olması ve süresi geçmiş izin buyrultusu olanların başka bir vezir kapısında kabul görmemesi ve hatta böyle süresi geçmiş izin buyrultularının geri alınması yolunda düzenleme yapılmıştır (Koç-Yeşil, 2012:57). Bununla birlikte işsiz kalan kapı halkının yarattığı sorunlar ilerleyen yıllarda da devam etmiş olmalı ki II. Mahmut döneminde, vezirlerin kapı halkının sayısını azaltmalarından ya da bazı kişilerin sebepsiz yere kapılarını terk etmelerinden bahisle III. Selim zamanında yapılan düzenlemeleri hatırlatan bir ferman Anadolu'daki bütün vezirlere gönderilerek bu düzenlemelere uygun şekilde davranılması istenmiştir (ŞŞS10:170).

Hem aşiretlerin eşkıyalıklarını önlemek hem de onlardan düzenli vergi toplayabilmek amacıyla aşiretleri iskâna zorlamak eski bir devlet politikasıdır. Devletin eşkıyalık yapılmasını önlemek amacıyla başvurduğu yollardan biri de pusu kurup yol kesmeye elverişli noktalarda güvenliği sağlamak için ya bir aşireti iskân ettirmek ya da han, palanka gibi binalar inşa ettirerek buralarda bir miktar asker bulundurmaktır. Sivas Şehri ile Kangal arasında bulunan Deliklitaş denilen mevki gerek aşiretlerin gerek diğer gurupların sık sık yol kesme, yağma ve öldürmeye kadar varan eşkıyalıklarına sahne olduğundan 1767 yılı ortalarında burada bir han ve palanka yaptırılması için emir verilmiştir²⁸. Yol güvenliğini sağlamak amacıyla taşra yöneticileri de öneri ve taleplerde bulunuyorlardı. 1767 yılında Rakka Valisi, Sivas-Malatya yolu üzerinde Alacan ile Hasan Çelebi

²⁷ Beylerbeyi kendine tahsis edilen hâs gelirlerinin her 5.000 akçesi için bir cebeli askerini sefere götürmek zorundaydı. Beylerbeyi tarafından geçimini sağlayan bu askerlere "Paşa'nın kapı halkı" deniliyordu (Aydın, 1998:179).

²⁸ BOA C.ZB 652, 112, 4186; DH 12891, 564, 11564; AS 38847, 35469.

arasında yer alan ve Yaşlı Kale denilen mevki eşkıya yatağı olduğundan Atmalı aşiretine mensup Beyli Cemaati'nin burada iskân ve bir kule inşa edilmesi için talepte bulunmuştur (BOA C.ZB 268). Bu konuda bir başka örnek ise 1822 yılına aittir. Sivasili (Zara) ile Divriği'yi birbirine bağlayan yolun güvenliği bu yolu yaylaklarına gitmek için kullanan Rışvan gibi aşiretlerin yol kesip, soygun yapmaları yüzünden kalmamıştı. Yolun tehlikeli olması sebebiyle yolcular, mübaşir ve ulaklar Divriği üzerinden yolculuk ediyorlardı. Bu durumda Divriği civarında bulunan köyler yol güvenliğini sağlamak zorunda kalıyorlar bu da onlara malî bir yük getiriyordu. Köylülerin üzerindeki bu malî yükü ortadan kaldırmak amacıyla Sivas mütesellimi ile Sivas ve Sivasili naipleri Sivasili-Divriği yolunda emniyeti sağlamak üzere Görmülü aşiretinden 100 hanenin Balıncık köyünde derbentçi olarak iskân edilmesini talep etmişlerdir (BOA HAT 32614A, C, D ve F). Bazen de yöneticiler aşiretlerden taahhüt alıyorlardı. Örneğin Temmuz 1834'te Sivas Valisi Reşit Paşa Akçadağ Kürtlerinden son üç yıl zarfında gasp ettikleri eşyayı iade edeceklerine, nüfus sayımı yaptıracaklarına, vergilerini ödeyeceklerine ve madene kömür vereceklerine dair bir taahhüt senedi almıştı (BOA HAT 22362C).

Ancak aşiretleri iskân ettirmek her zaman bir çözüm olmuyor tam tersine bir sorun haline de gelebiliyordu. Örneğin Rışvan aşireti Karadağ ve Ağcakale denilen yerlerde iskân edilmişlerdi. Ancak bunların gerek tüccar ve yolculara gerekse etraftaki yerleşim yerlerine saldırmaları sebebiyle, Sivas mütesellimi bunların eski meskenlerine iade edilmeleri isteğini merkezi hükümete bildirmiştir (BOA C.DH 1213).

Eşkialıkla mücadelede diğer bir sorun da asayiş ve güvenliği sağlamakla görevli olan valinin eşkıya ile mücadele etmeye her zaman istekli olmaması ya da işi ağırdan almasıdır. Daha önce bahsi geçen Cerrahoğlu ve adamları Sivas Eyaleti'nde hayli zamandır eşkıyalık yapmalarına ve merkezden bunların engellenmesi için defalarca emir gönderilmesine rağmen Sivas Valisi Zıralızâde Feyzullah Paşa eşkıyanın üzerine gidip dağıtmak yerine onlara başka bölgelere gitmeleri için haber göndermiştir. Valinin bu tutumunun sebebi mevcut belgelerden anlaşılamamaktadır. Bununla birlikte valinin Cerrahoğlu ile ittifak içinde olması ya da sayıları 1200'ü bulan bu hayli kalabalık grupla sıcak bir çatışma içine girmeyi tercih etmemiş olması mümkündür. Sebep her ne olursa

olsun görevini yerine getirmeyen valinin devletten çekinmediği de merkezden gönderilen fermanla ifade edilmiş bir noktadır (BOA C.DH 1056; C.ZB 3905)²⁹.

Sivas Eyaleti “eşkıya yuvası” olarak tanımlanan bir eyaletti. Bu yüzden Sivas valilerinin eyaletin güvenliğini sağlayabilmek için hayli kalabalık bir kapı halkı beslemek zorunda oldukları söylenebilir³⁰. Örneğin Sivas Şehrinin ileri gelenleri tarafından kaleme alındığı anlaşılan 1795 tarihli bir belgede Sivas Eyaleti’nin eşkıya yatağı olması hasebiyle idaresinin askere ve askerin de paraya ihtiyaç duyduğu ifade edilmiştir. Yine aynı tarihli olan ve bu defa Sivas valisi tarafından merkeze yazıldığı anlaşılan bir başka belgede de bu durum vurgulanmıştır (BOA C.ML 2321, 2669). Diğer yandan bazı valiler eyaletin gelirinin düşük olmasından ve kapı halkının giderlerini karşılamaya yetmemesinden yakınmıştır. Örneğin 1804 tarihinde Sivas Valisi Ahmet Paşa, eyaletin geliri az olduğundan dairesinin idaresine yetecek başka bir göreve tayin edilmesi ricasında bulunmuştur. 1824 yılında ise Sivas Valisi olarak atanan Mehmet Paşa, eyaletin gelirlerinin geçimine yetmeyeceğinden bahisle Zile hassı mukataasının da kendisine ihale edilmesini istemiştir (BOA C.ML 2669; HAT 4160, 34434E).

Eşkıyalık olayları pahalılık ve zaman zaman yaşanan kıtlıkla birleştiğinde halk üzerinde daha da yıkıcı etkilere sebep oluyordu. Sivas Eyaleti’nde köylüler bu sebeplerden bazen yerlerini yurtlarını terk ederek eyalet dâhilindeki kasabalara yerleşiyorlardı. Bazıları ise ailelerini de alarak İstanbul’a gidiyordu. Bu durumda eyalet gelirleri azaldığından valiler köylerini terk edenleri tekrar köylerine döndürmek için uğraşıyorlardı. Eşkıyalık olayları bazen de doğrudan devletin gelir kaynaklarının harap olmasına yol açıyordu. Örneğin 1802 yılında delil ve tüfenkçi zümrelerinin eşkıyalıkları yüzünden Canik Sancağı’na bağlı Armus Mukataası harap olmuştur (BOA C.DH 14308; C.ML 31927).

²⁹ Valilerin eşkıya ile mücadele etmekten kaçınmalarına dair bir diğer örnek ise Karaman Valisi Ali Paşa’dır. H. 1182 (M. 1768/1768) tarihli belgede Ali Paşa’ya eşkıya ile mücadele etmesi için defalarca emir gönderildiği vurgulanmıştır. Bu emirlere rağmen valinin harekete geçmediği anlaşılmaktadır (BOA C.ZB 167).

³⁰ Sivas valisinin kapı halkının büyüklüğüne dair 10 Numaralı Sivas şer’iye sicillinden bir örnek verilebilir. Buna göre Sivas valisine Rize âyanı Tuzcuzâde Memiş’in cezalandırılması için Trabzon valisine yardım etmesi emredilmiştir. Bu emre göre Sivas valisi Trabzon valisine destek olarak 1000 kişilik bir askeri kuvveti Sivas sancağı kazalarından toplayacak, bir diğer 1000 kişilik kuvveti de kendi adamlarından gönderecektir (ŞŞS10: 68, 101). Bu örnek Sivas Valisi’nin şahsına ait en az 1000 kişilik bir askeri kuvveti olduğuna işaret etmektedir.

Tanzimat öncesinde Sivas Eyaleti'nin eşkıyalık hareketleri dışında diğer bir sorunu da çeşitli kademelerde görev yapan devlet memurları ile âyanların gelir ve servetlerini arttırmak için halkı çeşitli yollarla soyma girişimleridir. Merkezden gönderilen vergi toplama, mubayaa gibi talepleri bildiren fermanların neredeyse tamamında yöneticilerin halktan kanun dışı para toplamaması uyarısında bulunulmuş olması bu problemin varlığına işaret etmekte ve çözümünde devletin aczini göstermektedir. Diğer yandan II. Mahmut döneminde bu tür yolsuzluk ve zulümler, yerel güç odakları haline gelen âyanları ortadan kaldırmak için de bir gerekçe teşkil ediyordu. Belgeler incelendiğinde yönetim hiyerarşisinin çeşitli basamaklarını işgal eden taşra yöneticilerinin yanı sıra köylerde küçük malikâne mutasarrıfları ve mültezimlerin de kanuna aykırı olarak halktan fazla para toplayarak gelir ve servetlerini arttırmaya çalıştıkları görülecektir³¹.

Yöneticilerin gelir ve servetlerini arttırmak amacıyla halktan para toplamada başvurdukları yollar kanuni vergileri belirlenenden fazla toplamak, kanunsuz olarak vergi koyup toplamak, salyâne defterlerinde masrafları olduğundan fazla göstermek, malikâne ve mukataaların belirlenmiş gelirlerinden fazlasını toplamak, vergi muafiyetlerini ihlal etmek ya da doğrudan gasp ve yağmaya başvurmak şeklinde özetlenebilir.

1756/1757 senesinden beri Taşabad Kazası âyanı olan Seyyid Hacı Musa hakkında kaza halkı 1762/1763 yılında, salyâne defterlerinde masrafları şişirerek kendilerinden fazla para topladığı isnadıyla suç duyurusunda bulunmuşlardır (BOA C.DH 12092). Bu konuda bir diğer örnek Sivas Paşa Sarayı'nın tamir masrafı olarak Tokat halkından 4 kat fazla toplanmasıdır. 1814 yılında Sivas'taki Paşa Sarayı'nın tamir masrafı olarak Tokat'ın hissesine 5505 kuruş düştüğü halde Tokat Voyvodası halktan 22750 kuruş toplamıştır (BOA HAT 22740).

Yöneticilerin vergi muafiyetlerini ihlal ettiğine dair de bulgular söz konusudur. Örneğin 1767 yılı ortalarına ait bir belgeye göre Han-ı Cedîd Kazası ahalisi derbentçi olduğundan avâriz-ı dîvâniyye, tekâlîf-i örfiye ve şâkkadan muaf olduğu halde Sivas bedesten kethüdası ve bazı şehir ileri gelenleri işbirliği yaparak kaza halkının muafiyetlerine aykırı olarak vergi toplamaya çalışmışlardır (BOA C.EV 1405). 1776 yılı ortalarında ise Tokat ileri gelenleri kadiya bir ilam yazdırarak

³¹Bazı köylerin şikâyetleri için bkz. BOA C.ML 30649, 12231; C.DH 8732, 15743 ve 2791.

Sivas valisinin Tokat'ın sahip olduğu vergi muafiyetini ihlal etmesinden şikâyetçi olmuşlardır. İlama göre Tokat halkı, imdâd-ı hazariyye/seferiyye dışında bütün vergilerden muaf olmalarına rağmen sık sık çeşitli vergi talepleriyle karşı karşıya kalıyorlardı (BOA C.ML 10794, 10722).

1788 yılında Merzifon kadısı ve Merzifonabad naibi tarafından yazılan bir ilamla ahaliden *teşrîfiyye*, *kudûmiyye*, *zahîre bahâ*, *döşeme bahâ*, vb isimler altında para toplanmaması için defalarca emir gönderilmesine rağmen Sivas valisi ile Amasya Sancağı mutasarrıfının bu şekilde halktan zorla para toplamaları şikâyet edilmiştir (BOA DH 15346). Benzer şikâyetlerin 1803 yılında Tokat halkı ve 1826 yılı başlarında Zile halkı tarafından da yapıldığı görülmektedir (BOA C.DH 1787; C.ML 381).

Halktan fazla para toplanmasına dair örnekler bunlarla sınırlı değildir. Örneğin 1827 yılında Tokat Naibi Kara Cehennem Mustafa Efendi'nin halktan kanundışı olarak büyük miktarda para tahsil ettiği tespit edilmiştir. Naibin hapsedilmesine, mallarının devlet tarafından müsadere edilmesine ve kanundışı olarak topladığı paranın sahiplerine iade edilmesine karar verilmiştir (BOA HAT 17419, 25234, 25234A ve 25234E). 1837 yılında ise Miralay Hüseyin ve Amasya ileri gelenlerinden Yeğenzâde Hacı İbrahim Beyler hakkında asker yazma işi sebebiyle Amasya halkından gayri meşru olarak para topladıkları iddiasıyla şikâyetle bulunulmuştur (BOA HAT 22350C).

Bozok Sancağı Mutasarrıfı Cabbarzâdeler hakkında da benzer yolsuzluk şikâyetleri yapılmıştır. Örneğin 1770 yılında bazı aşiretler Sivas Mutesellimi Cabbarzâde Selim Bey'in Başağası Ahmet Ağa hakkında, teftiş bahanesiyle mallarını gasp ettiği iddiasıyla şikâyetçi olmuştur (BOA C.DH 473). 1214 yılında Sivas Eyaleti'nden devletin talep ettiği develerin bedeli olarak deve başına 75 kuruş toplanması gerekirken Bozok Sancağı Mutasarrıfı ve Sivas Mutesellimi olan Cabbarzâde Süleyman Bey Amasya halkından deve başına 170 kuruş toplamıştır (BOA C.ML 834)³².

³² Halktan fazla vergi toplanması, yöneticilerin gasp ve angaryaları vb. konularda diğer bazı vakalar için bkz. BOA C.ML 28018, 52261, 20474, 24668, 3521; C.DH 16728, 4000; C.AS 24408; HAT 16728, 52534, 3327C, D ve E; C.ADL 2941; SŞS3:191.

Yönetici, âyan vb. toplumun güç ve servete sahip olan kesimi arasındaki voyvodalık gibi gelir getiren makamları elde etme mücadeleleri de halka zarar veriyordu. Sivas Sancağı'nda Eğin ve Arapkir kazalarından oluşan Arapkir mukataası iki kişi tarafından müşterek olarak tasarruf ediliyordu. Fakat bu iki mutasarrıf arasında mukataa hâsılâtının paylaşımı konusunda anlaşmazlık çıktığından mukataanın *yed-i vâhid* tarafından idare edilmesine karar verilmiş; Sivas Valisi Mustafa Paşa da voyvoda olarak oğlu Hafız Veli Bey'i atamak istemişti. Valinin bu isteği Temmuz 1800 tarihinde merkezden onaylanmıştır. Ancak iki yıl sonra Eğin halkı Veli Bey, Yeniçeri Serdarı Mehmet ve kardeşi Hasan hakkında suç duyurusunda bulunmuşlardır. Halkın iddiasına göre Veli Bey voyvodalığı zorla ele geçirmiş ve Yeniçeri Serdarı Mehmet ve Hasan'ın yardımlarıyla Eğin merkez ve köylerinden kanundışı olarak 325.526 kuruş toplamışlardı. Eğin halkının İstanbul'a gönderdiği arzuhalde Veli Bey'in voyvodalıktan azli, Yeniçeri Serdarı Mehmet ve kardeşi Hasan'ın kazadan sürgün edilmeleri ve halktan kanundışı olarak toplanan paraların iade edilmesi talep edilmiştir (BOA C.DH 9313; HAT 3327, 3327A, 3327B).

1807 yılında Yeniil Voyvodası Cabbarzâde ile Sivas valisinin Şarkî Karahisar, Kemah ve civar kazalar halkının mallarını ve hayvanlarını gasp ettirdikleri iddia edilmiştir. Bu yağma ve gasp olaylarının Cabbarzâde ile Tayyar Paşa arasındaki iktidar mücadelesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zîra bu bölgeler daha önce Tayyar Paşa'nın idaresi altında olduğundan Cabbarzâdenin halkı gasp eden adamları halkın Tayyar Paşa'ya destek vermesinin intikamını aldıklarını söylemişlerdir (BOA HAT 5185E). Cabbarzâde ile Caniklioğlu Tayyar Paşa arasındaki husumet, Sivas Eyaleti'nde Bozok Sancağı Mutasarrıfı olan Cabbarzâdeler ile Canik Sancağı Muhassılı olan Caniklioğulları arasındaki iktidar mücadelesinden ve bir tarafın Nizâm-ı Cedîd'i desteklerken diğer tarafın Nizâm-ı Cedîd'e muhalif olmasından kaynaklanıyordu. Bu meseleyi ayrı bir başlık altında incelemek hem Sivas Eyaleti'nin Nizâm-ı Cedîd'e karşı tutumuna hem de iki âyan ailesi arasındaki mücadeleye ışık tutacaktır.

1.3. 1777–1838 ARASINDA İKİ ÖNEMLİ ISLAHATIN SİVAS EYALETİ DÂHİLİNDE TEZAHÜRLERİ

1.3.1. Nizâm-ı Cedîd

Nizâm-ı Cedîd adı altında Osmanlı geleneksel yapısını değiştirmek için bir dizi ıslahat hareketini başlatmak isteyen ve bu ıslahatlara askerî alanda modern bir ordu kurarak başlayan III. Selim'e karşı bazı kesimlerde bir tepki oluşmuştur. Bu tepkinin sebebi Nizâm-ı Cedîd'le birlikte yapılan/yapılması planlanan mali ıslahatlardır. Malikâne sisteminin tasfiye edilerek tımar sisteminin ıslah edilmesi bu ıslahatlardandı (Cezar, 1986:206). Malikâne sisteminden gelir ve servet elde eden zümreler bu gelirlerini kaybetmemek için Nizâm-ı Cedîd'e karşı tavır almışlardır.

Anadolu'da Nizâm-ı Cedîd'in en büyük muhalifi Trabzon Valisi ve Canik Sancağı Mutasarrıfı Caniklioğlu Tayyar Mahmut Paşa'ydı (Karal, 2011:79). Diğer taraftan Nizâm-ı Cedîd teşkilatının kurulmasında III. Selim'in Anadolu'da en büyük yardımcısı Bozok Sancağı Mutasarrıfı Cabbarzâde Süleyman Bey'di (Sakin, 2012:190-191)³³. Caniklioğulları ile Cabbarzâdeler arasında ezelden beri bir nüfuz mücadelesi vardı. Bu mücadelenin devamı niteliğinde olarak Süleyman Bey ile Tayyar Mahmut Paşa bu defa Nizâm-ı Cedîd üzerinden karşı karşıya gelmişlerdir. Başka bir ifade ile Sivas Eyaleti'ne bağlı bir sancağın yöneticisi Nizâm-ı Cedîd'i desteklerden diğer bir sancağın yöneticisi ise muhalefet etmiştir. Bu esnada Sivas Eyaleti Valisi Celalettin Mehmet Paşa, Süleyman Bey'in oğlu olduğundan o da Nizâm-ı Cedîd destekçileri arasındadır. Diğer yandan Sivas'ın önde gelen hanedan ailelerine mensup olan Zaralızâde Lütfullah Bey ile Kenanzâde Seyyid Ali Ağa da Nizâm-ı Cedîd muhalifleri arasında yer almışlardır. Lütfullah Bey Hâssa Silâhşoru, Ali Ağa ise Sivas kethüdayeridir. Sivas Eyaleti'nin Nizâm-ı Cedîd'e bağlanması ve Amasya'nın Cabbarzâdelere verilmesi üzerine 1805 yılı ortalarında harekete geçen Trabzon Valisi ve Canik Muhassılı Tayyar

³³ Cabbar, Çapan veya Çapar oğulları olarak tarihe geçen bu ailenin Bozok Sancağı'ndaki hâkimiyeti için bkz. Orhan Sakin, *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.171-206; İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları" *Belleten*, XXXVIII, TTK Yayınları, Ankara, 1974, s.215-263; Özcan Mert, *XVIII VE XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.

Paşa, bir taraftan askeri kuvvetini arttırmak için etrafına delil ve tüfenkçileri toplamaya başlamış bir taraftan da Erzurum, Sivas, Çıldır, Muş, Bayezit taraflarına yazılar göndererek Nizâm-ı Cedîd'e karşı ittifak arayışına girmiştir. Viranşehir Voyvodası Hacı Ahmetoğlu İbrahim Ağa'ya gönderdiği şukkasında Nizâm-ı Cedîd'in dine uygun olmadığına dair Mekke ve Medine müftülerinin fetva verdiğini ileri sürerek, kendisinin Samsun'dan kalkıp Amasya'ya geleceğini, Erzurum, Sivas ve sair yerlerin askerleriyle ittifak içinde olduğunu, öncelikle Cabbarzâde üzerine yürüyüp o taraflarda İrâd-ı Cedîd'i³⁴ kaldıracağını yazmıştır. Tayyar Paşa gerçekten de Amasya'yı ele geçirmiş, Turhal ve Tokat ahalisi de karşı koymadan Tayyar Paşa'ya teslim olmuştur. Tayyar Paşa Tokat'a bir voyvoda tayin etmiştir. Bu esnada Sivas Şehri'nde Zaralızâde Lütfullah, Kenanzâde Ali Ağa ve İnce Ağa gibi ileri gelenlerin çabalarıyla Sivas mütesellimi şehirden çıkarılmıştır. Zile'yi de ele geçirmek isteyen Tayyar Paşa amcazâdesi Hasan Bey'i görevlendirmiştir. Hasan Bey'in kuvvetleri ile Cabbarzâde Süleyman Bey'in oğlu Abdülfettah Bey'in kuvvetleri karşı karşıya gelmiş ve Hasan Bey'in kuvvetleri bu karşılaşmada yenilmiştir. Tayyar Paşa'ya karşı Sivas Valisi Celalettin Mehmet Paşa da kethüdası komutasında bir miktar asker göndererek mücadeleye katılmıştır. Tayyar Paşa devletle uzlaşmak istemiş, bu uzlaşma sağlanamayınca Rusya'ya firar etmek zorunda kalmıştır. Zaralızâde Lütfullah Bey, Kethüdayeri Kenanzâde Ali Ağa ve Sivas Miralayı İbrahim ise haklarında isnat edilen suçlamaların iftira olduğunu öne sürüp devlete bağlılıklarına dair bir yazı kaleme almışlardır. Bununla birlikte Kenanzâde Ali Ağa hakkında idam emri çıkarılmış ancak kendisi firar ettiğinden bu emir uygulanamamış, mal varlığına el konulmakla yetinilmiştir³⁵.

Tayyar Paşa'nın Nizâm-ı Cedîd karşıtı isyanında Caniklioğulları ile Cabbarzâdeler arasındaki ezeli rekabet ve husumetin, Cabbarzâde Celalettin Mehmet Bey'e vezirlik rütbesi verilmesinin, Amasya'nın Cabbarzâdelerin kontrolüne geçmesinin ve Nizâm-ı Cedîd karşıtı olan Sultan Mustafa taraftarlarının Tayyar Paşa'yı kıskırtmalarının etkili olduğu da ileri sürülmektedir (Cevdet, H.1288: 44, 55; BOA HAT 4048İ).

³⁴ Askeri giderleri ve özellikle savaş giderlerini finanse edebilecek ayrı bir fon oluşturmak amacıyla Mart 1793 tarihinde İrâd-ı Cedîd adı altında yeni bir hazine kurulmuştur. Böylece malikâne ve esham sisteminin tasfiyesi, tımar sisteminin ıslah edilmesi ve olağandışı giderler için hazır bir fon oluşturulması amaçlanıyordu (Cezar, 1986:156, 206).

³⁵ BOA HAT 4048İ, 4051A ve B, 4069 ve A, 4072K, 4044B, D. E, H, İ, J, 4077, 4075, C.ZB 1816.

1.3.2.Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması

Sivas Şehri'nde yeniçeri bulunduğuna dair herhangi bir kayda tesadüf edilmemiştir. Ancak eyaletin Amasya ve Divriği sancakları ile Sivas Sancağı'nın Tokat ve Zile kazalarında yeniçeri kuvvetleri bulunuyordu. Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından özellikle Tokat şehrinin etkilendiği ileri sürülebilir. Zîra Tokat halkının büyük bir kısmı Yeniçeri Ocağı mensuplarından oluşmaktadır. Ocağın kaldırılmasıyla birlikte yeniçeriliği hatırlatan her türlü eşya, kıyafet, nişan ve işaretin kullanılması yasaklanmıştır. Yeniçerilik alameti olan kazan, çapraz vb. eşyalar toplanarak, bunların bir listesi hazırlanıp merkeze gönderilinceye kadar Sivas Kalesi'nde depolanmıştır (BOA HAT 19370, 17405, 17405İ).

Ocağın lağvından yaklaşık bir yıl sonra dahi Tokat'ta eski ocak mensuplarının emirlere aykırı olarak hareket ettikleri yeniçeriliğe özgü kılık ve kıyafetleri, eşyaları kullanmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır (BOA HAT 19361, 19526, 17316A, 24533, 19416). Tokat'ta Yeniçeri Ocağı eski mensuplarının müftü ve naiple işbirliği yaparak ve halkı kendi taraflarına çekerek isyan edeceklerine dair söylentiler çıkması üzerine Sivas Valisi Mehmet Paşa'ya Tokat'ı ocak mensuplarından temizlenmesi için emir gönderilmiştir. Mehmet Paşa kuvvetleri ile birlikte Tokat'a giderek bunların bir kısmını idam ettirmiş bir kısmını da sürgüne yollamıştır. Şehrin içinde yeniçerilere ait kahvehanelerin bir kısmını yıktırıp bir kısmını da esnafın dükkân olarak kullanmasına izin vermiştir (BOA HAT 17503, 19424, 17419). Sivas Valisi Amasya'da da bazı ocak mensuplarının cezalandırılması için Amasya mütesellimine emir vermiştir (BOA HAT 17419)³⁶.

Mevcut belgeler ışığında Sivas'ta Zaralızâde Lütfullah Bey'in, Kethüdayeri Kenanzâde Ali Ağa'nın ve Sivas Alaybeyi İbrahim'in Nizâm-ı Cedîd'e karşı olduklarını görüyoruz. Bu üç kişiden ikisinin asker olduğu açıktır. Zaralızâde Lütfullah ise ilerleyen yıllarda hem Silâhşorân-ı Hâssa zümresine terfi edecek hem de Sivas'ta mütesellimlik ve valilik yapacaktır. Şehrin önemli isimleri arasında yer alan bu üç kişinin Nizâm-ı Cedîd muhalifi olmaları mevcut konumlarını ve gelirlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarından

³⁶ BOA HAT 24872, 17405, 17405İ, 19416, 19424, 17503, 17419, 19526, 19361, 19370, 17316A, 24533.

kaynaklanmıştır. Zîra Nizâm-ı Cedîd hem yeni bir düzen, hem yeni bir ordu hem de gelir kaynaklarının bu ordu için yeniden dağıtılması anlamlarına geliyordu.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ise Sivas Şehri'nde önemli bir tepkiye yol açmamış görünmektedir. Bunda dönemin Valisi Cabbarzâde Mehmet Paşa'nın bu gelişmeyi desteklemesinin rolü olduğu kadar Sivas Şehri'nde yeniçeri bulunmaması da rol oynamış olabilir.

II. BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİNDE OSMANLI TAŞRA ŞEHRİNDE YÖNETİM: SİVAS ÖRNEĞİ

2.1. YÖNETİCİLER

Tanzimat öncesi Osmanlı toplumu genel olarak askerî ve reaya olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Çeşitli devlet hizmetlerinde çalışan ve *askerî* olarak isimlendirilen zümreye mensup olanlar verdikleri hizmetin büyüklüğüne ve niteliğine bağlı olarak özellikle vergi ve yargılama hususlarında bazı imtiyazlar elde ederlerdi. Askerî zümre kendi içinde ehl-i örf ve ehl-i şer (ilmiye) denilen farklı statüde iki kısma ayrılırdı. Ehl-i Örf olanlar Osmanlı Devleti'nde padişahın icraî, idarî ve askerî yetkilerini temsil eden kişilerdi. "Seyfiye Ricali" de denilen ehl-i örf daha çok kul kökenli olan ve Enderun veya Acemi Oğlanları Mektebi'nden yetişerek sipahilikten başlayıp çeşitli aşamalardan sonra sadrazamlığa kadar yükselebilen yöneticileri ifade ediyordu. Önemli görevlere tayin edilen bu zümreye vergiden muafiyet gibi bazı imtiyazlar tanınmıştı. Ehl-i Örf zümresinden olanlar genellikle devletin çeşitli malî imkân ve uygulamalarından faydalanma fırsatı bularak büyük servetlere sahip olabilmişlerdi. Ancak ehl-i örf olmanın riskleri de yok değildi. Yargılanmadan, hatta fetva bile alınmadan padişah emriyle idam edilme ve malının müsadere edilmesi bu risklerdendi. Ehl-i Örf zümresine özellikle sefer sırasındaki kusurlarından dolayı çok ağır cezalar (idam gibi) verilirdi. Barış zamanlarında ise işledikleri suçun niteliğine göre daha çok azil, sürgün, kalebentlik gibi cezalar uygulanırdı.

Ehl-i şer ya da ilmiye sınıfı denilen zümre ise genellikle medrese eğitimi almış, eğitim, hukuk, fetva ve başlıca dini hizmetler gibi alanlarda devlet hizmetinde bulunan ulemâ sınıfıydı. Ehl-i örf mensupları gibi ilmiye sınıfının da vergiden muafiyeti söz konusuydu. Ehl-i örf kadar olmasa da ilmiye sınıfı da devletin çeşitli olanaklarından yararlanma imkânlarına sahipti. Bununla birlikte ilmiye sınıfına ehl-i örf olduğuna kadar ağır cezalar verilmezdi. Bu sınıf mensuplarına işledikleri

suçlara göre verilen en ağır cezalar azil ve sürgündü. Nadiren ölüm cezası verilen vakalar da yok değildi³⁷.

Sivas Şehri'nin üst düzey yöneticileri olarak karşımıza çıkan ve valilik, mütesellimlik gibi makamları işgal eden kişiler ile kethüdayeri, alaybeyi vb. yöneticiler ehl-i örf zümresindendir. Kadı, naip, müftü, nakîbüleşraf kaymakamı vb. yöneticiler de ilmiye sınıfına mensuptur.

Tanzimat öncesinde şehir yönetiminde kimlerin söz sahibi ve sorumlu olduğu merkezden taşraya çeşitli sebeplerle gönderilen fermanlardan anlaşılmaktadır. Bu fermanların konularına göre çeşitli makamlara hitaben yazıldığı görülmekle birlikte bunlar arasında kadı, mütesellim³⁸ ve mübaşir hemen her fermanda hitap edilen görevlilerdir. Bunların yanı sıra görev ve yetkilerine göre müftü, nakîbüleşraf kaymakamı, kethüda-yeri, yeniçeri serdari, şehir kethüdası, ocak ihtiyarları, sipahi beşyüzbaşısı, zabitler, çavuşlar, hulefâ, vücuh-u memleket, iş erleri ve ehl-i İslam gayretkeşleri adı altında şehrin yönetici ve ileri gelenlerine hitap edilmiştir³⁹. Ayrıca şer'îye sicilleri ile bazı belgelerde muhızırbaşı, muhızır, başkâtip, kâtip, bedesten kethüdası, fukara vekili, esnaf aksakallısı, esnaf şeyhi, cizyedar, defterdar, alaybeyi, dizdar, binbaşı, asker sürücüsü, imam, muhtar, çavuş ve ayak çavuşları gibi bazı yönetici ve görevlilerin isimleri de geçmektedir.

Gerek ehl-i örf gerekse ehl-i şer sınıfından olsun, bütün şehir yöneticilerinin temel işlevi ve amacı kamu düzenini ve güvenliği sağlamak ve korumaktır. Zîra ancak kamu düzeni ve güvenliğin olduğu yerde devletin vergi toplanması mümkündür. Osmanlı Devleti taşrada kamu düzeni ve güvenliğini sağlamada temel olarak iki makama görev vermişti. Bunlar valilik ve kadılık makamlarıdır. Valilik makamı kamu düzeninin oluşturulması ve devam etmesi için gereken her türlü iç ve dış tehdide karşı güvenlik ve asayiş sağlamaya yönelik görevleri yerine getirirken kadılık makamı da toplumsal hayatı düzenleyen kanunların uygulanmasından sorumluydu. Her iki makamın bu görevlerine bağlı olarak idarî ve malî

³⁷ Askerî tanımlaması için bkz. Halil Sahillioğlu, "Askerî", *TDVİA*, 3, s. 488-489. Ehl-i Örf ve İlmiye sınıfı için bkz. Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", *TDVİA*, 10, s.519-520, ve "İlmiye", *TDVİA*, 22, s.141-145.

³⁸ İncelediğimiz dönemde valiler çeşitli askerî görevlerle eyalet dışında olduklarından fermanlarda çok büyük oranda mütesellimlere hitap edilmiştir. Bu konu aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

³⁹ Fermanın giriş kısmında hitap edilen görevliler, fermanın yazılmasına sebep olan emrin yerine getirilmesinde merkezin görevlendirdiği yöneticilerdir. Bu sebeple fermanın konusuna göre hitap ettiği yöneticiler de farklılık gösterebilmektedir. Bu konuda örnekler için bkz. SŞS3:22, 29, 33, 39, 40, 43, 45, 52, 54.

sorumlulukları da vardı. Örneğin devlete ait vergilerin toplanması ve gerekli yerlere ulaştırılması her iki makamın da sorumluluğunda olan malî bir görevdi. Bu sorumlulukları kapsamında valilik makamının yetki ve sorumluluk alanı coğrafi olarak daha büyük bir bölgeyi yani sancağı/eyaleti kapsarken kadılık makamının yetki ve sorumluluk alanı coğrafi olarak daha küçük bir birim olan kaza ile sınırlıydı. Osmanlı şehrinde kamu düzeni bu iki makamın sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getirip yetkilerini doğru kullanmalarına ve birbirleriyle uyum içinde çalışmalarına bağlıydı. Elbette ki gerek vali gerekse kadı kamu düzenini tek başlarına sağlamıyor, vergileri kendi başlarına toplamıyorlardı. Her ikisinin de gerek bölge/şehir halkından olan ve gerekse devlet tarafından atanan ve bölge/şehir dışından gelen çeşitli yardımcıları vardı. Ayrıca bu makamların yetkilerini aşan bazı noktalarda devreye giren ve doğrudan bu makamlara bağlı olmayan görevliler de bulunuyordu.

Tanzimat öncesinde Osmanlı şehrinin yönetiminde vali ve kadı ana figürler olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1. Vali ve Vali Vekilleri: Mütesellimler

Vali padişahın askerî ve idarî otoritesini temsil eden ve bu alanlarda icranın başı olan yöneticidir. Valinin ana görevi genel olarak iç ve dış tehditlere karşı güvenliği sağlamaktır. Savaş durumunda sefere katılmak, iç güvenliği bozan eşkıyalık ve isyanları bastırmak valinin bu görevinin bir parçasıdır. Aynı zamanda orduya asker, iâşe ve çeşitli malzemenin toplanması, menzillerin nizamı, yol güvenliğinin sağlanması amacıyla hisar, han vb. binaların inşa edilmesi, aşiretlerin iskânı da vergilerin toplanması ve merkeze ulaştırılması, usulsüzlük ve yolsuzlukların önlenmesi de valinin görevlerindendi⁴⁰. Bütün bunların bir sonucu olarak yönetimi altındaki bölgede erzak, para, mal ve asker trafiği valinin kontrolündeydi.

Tanzimat dönemine kadar valiler göreve merkez tarafından bir fermanla tayin edilirdi. Yeni valinin tayin edildiğini bildiren fermanın bir sureti eyaletin merkezi

⁴⁰ Bütün bunların bir sonucu olarak yönetimi altındaki bölgede erzak, para, mal ve asker trafiği valilerin kontrolü altındaydı. Bkz. Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu, Musul 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

olan kaza kadılığına gönderilirdi. Valiliğe tayin edilen paşa -eğer başka bir görevde değilse ya da eyalet kendisine arpalık olarak verilmemişse- eyaletin merkezi olan Paşa Sancağı'na vardığında tayin fermanı bir merasimle halk önünde okunur ve yeni vali göreve başlardı. Vali, paşa sancağına geldiğini ve göreve başladığını merkeze bir yazıyla bildirirdi. Mesela Süleyman Paşa, Sivas valisi tayin edilince Şam'dan hareketle Sivas'a vardığını ve tayin emrinin merasimle okunduğunu merkeze bildirmişti (BOA HAT 36000, 04 Nisan 1821) Sivas valiliğine atanan Behram Paşa göreve başlaması sebebiyle merkeze teşekkürünü de bildiren bir yazı göndermişti (BOA HAT 21, 13 Nisan 1820).

III. Selim zamanında valilerin görev süreleri hakkında düzenlemeler yapılmıştır. Azillerini gerektirecek bir vukuatları olmadığı sürece valilerin en az üç, en çok beş yıl olmak üzere atanmalarını düzenleyen bir kanunname çıkarılmıştır. Beş yılın sonunda eğer halk validen memnun ise vali görevine devam edebilecekti (Koç-Yeşil, 2012:53; Shaw, 2008:229).

Özellikle sık sık ortaya çıkan ve kapısız eşkiya veya kapısız leventler olarak isimlendirilen gruplar asayiş açısından büyük bir sorun teşkil ediyorlardı. Bu grupların engellenmesi ve dağıtılması son derece önemli bir görev olduğundan bu görevi başarıyla yerine getirebilmek vali olarak atanmayı sağlayabiliyor ya da bu görevde başarısız olmak azil sebebi olabiliyordu. Ocak 1775 yılına ait bir belgeye göre Sabık Rakka Valisi Mehmet Paşa eşkıyalığın arttığı Sivas Eyaleti'ne eşkiya ile mücadele edebilecek güce sahip olduğu düşüncesiyle vali olarak atanmıştı (BOA C.DH 3697). Temmuz 1817 tarihli bir fermana göre ise Sivas Valisi Osman Paşa hem eşkıyaya karşı mücadele etmediği hem de halka zulmettiği gerekçeleriyle vezareti kaldırılarak Bursa'ya sürgüne gönderilmişti (ŞŞS10:112).

Vali hem eyaletin hem de şehrin asayiş ve güvenliğini maiyetindeki tüfenkçi, divanegân ve karakollukçu gibi isimlerle anılan adamları vasıtasıyla sağlıyordu (ŞŞS5:237). Ayrıca subaşılar asayiş sağlama konusunda en büyük yardımcılarıydı. Subaşılar devletin ilk zamanlarında doğrudan merkezden atanırken sonraları beylerbeyi veya sancakbeyi tarafından atanmıştır. Subaşılının

görevleri bazı vergilerin⁴¹ toplanması ve bunlara bağlı olarak da kolluk görevidir (Ergenç, 1995:69). Subaşıl原因 ismi Sivas sicillerinde sadece bazı salyâne defterlerinde geçmektedir⁴².

Eyaletlerde *Beylerbeyi Dîvanı* olarak isimlendirilen bir heyetin toplandığı bilinmektedir. Bu dîvanın toplanma amacının daha ziyade tımar işlerini veya sorunlarını halletmek olduğu; valinin yanı sıra vilayet kadısı, defter kethüdası, tımar defterdarı ve (varsa) hazine defterdarının dîvanda yer aldıkları ve ayrıca dîvan kâtibi, çavuşlar kethüdası, defter kâtipleri gibi görevlilerin de dîvanda hazır bulunduğu ileri sürülmektedir (Aydın, 1998:170, 184; Ergenç, 1995:65-66). Hakkında çok az bilgiye sahip olmakla birlikte Sivas'ta da *Dîvân-ı Rum* veya *Dîvân-ı Sivas* olarak adlandırılan böyle bir dîvanın toplandığı bu dîvandan yazılmış olduğu belirtilen buyrultulardan anlaşılmaktadır (SŞS4:250; SŞS6:2,99, 120). Sivas Dîvanı'na hangi yöneticilerin katıldığına dair henüz bir bilgi olmamakla birlikte 1833 yılında yapılan nüfus sayımında dîvan çavuşlarının kaydedildiği tespit edilmiştir⁴³. Dîvân-ı Rum'da alınan kararlar bu dîvanın toplanma amacı hakkında fikir vermektedir. Bu kararlardan biri Sarı Şeyh Mahallesi'nin hissesine düşen salyâne vergisinin azaltılmasıdır. Bu mahalle halkının salyâne hisselerinin azaltılması için dîvana bir arzuhalde başvurdıkları anlaşılmaktadır (SŞS6:2). Dîvanda alınan kararlara ikinci örnek ise kasap esnafının nizamı ve uygulayacakları narh hakkındadır (SŞS4:250). Ayrıca mütesellimin görevine devam etmesi, salyâne defterinin hazırlanması gibi konularda Dîvân-ı Rum'dan yazılmış üç buyrultu daha tespit edilmiştir (SŞS6:2, 99, 120). Bu üç buyrultunun yazıldığı esnada Sivas valisinin eyalet dışında bulunması ve yerine mütesellimlerin vekâlet etmesi dikkat çeken bir noktadır. Bu durumda Dîvân-ı Rum'un toplandığı mahallin *makarr-ı hükümet* olan Sivas Şehri mi yoksa valinin bulunduğu yer mi olduğu sorusu akla gelmektedir. Kesin bir bilgi olmamakla birlikte valinin yokluğunda tam yetkili vekili olan mütesellimin dîvana başkanlık ettiğini düşünmek gerekir.

Bu çalışma kapsamında incelenen dönemin (1777-1839) Osmanlı devleti açısından neredeyse birbiri ardına devam eden bir savaşlar ve isyanlar dönemi

⁴¹ Cürm ü cinayet, resm-i arûsâne gibi bâd-i havâ türünden vergiler subaşı tarafından toplanırdı.

⁴² Bu defterlerde subaşılar şehirdaki fahişeleri Sivas dışına çıkarmaları için verilen harcırah kayıtları bulunmaktadır (SŞS10:7, 52).

⁴³ Dîvan çavuşları için bu çalışmanın 173. sayfasına bakınız.

olduğu göz önüne alındığında Sivas valilerinin genellikle sefer görevleri sebebiyle eyalet dışında bulundukları görülmektedir. Ayrıca valilerin eyalet dışında bulunmalarının bir sebebi de 18. yüzyılın son çeyreğinde Sivas Eyaleti'nin sınır muhafazasında görevli olan paşalara arpalık olarak verilmesidir. Bu minvalde mesela 1768'de başlayan Rus savaşı devam ederken zaten Özü Kalesi'nde bulunan Dağıstanlı Vezir Ali Paşa, Özü Kalesini muhafaza şartıyla Sivas Eyaleti valisi olarak atanmıştır (BOA C.DH 11730, Ekim 1770). Bu duruma benzer bir başka örnek ise Aralık 1783 tarihinde Seyyid Mehmet Paşa'nın, Bender Kalesi muhafazası şartıyla Sivas Eyaleti'ne vali tayin edilmesidir (BOA C.AS 47022). Bu şekilde asıl görevi sınır muhafazası olan ya da sefere gitmekle görevlendirilen valiler, kısaca vali vekili olarak tanımlanabilecek ve mütesellim denilen kişiler tayin ederek eyaletin yönetimini bunlar eliyle gerçekleştiriyorlardı. Üstelik bu Sivas Eyaleti'ne özgü bir durum olmayıp, 18. yüzyılın ortalarında birçok eyaletin ya da sancağın bu şekilde arpalık olarak verildiği veya valilerin/sancakbeylerinin çeşitli görevlerle eyalet/sancak dışında bulunmaları sebebiyle buraların mütesellim eliyle idare edildiği bilinmektedir. 18. yüzyılda Anadolu'da bu durumun birçok örneği bulunmaktadır⁴⁴.

Sivas Eyaleti'nin 18. yüzyılın son çeyreğinde sınır kalelerini korumakla görevli paşalara ek gelir sağlamak amacıyla arpalık olarak verilmesi ve ardı ardına gelen savaşlar sebebiyle valilerin seferde olmaları Sivas Şehri'nin yönetiminde valilerden ziyade mütesellimlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Sivas şer'iye sicilleri ve bazı arşiv belgelerine dayanarak 18. yüzyılın sonlarından Tanzimat'a kadar geçen sürede Sivas valilerinin nadiren görevleri başında ve eyalette bulundukları, tersine çoğu zaman eyalet dışında olduklarından yönetimi mütesellimlere bırakmak zorunda kaldıkları söylenebilir⁴⁵. Mütesellimler uzun

⁴⁴ Örneğin Adana Eyaleti de mütesellimle yönetilen eyaletlere bir örnektir. Bu eyalette Sivas gibi asıl görevi Rumeli'de olan paşalara arpalık olarak verildiğinden veya Adana valisi Rumeli'nde kale muhafazası ile görevlendirildiğinden genellikle mütesellimler tarafından yönetilmiştir (Kurt, 2010:1261). Kastamonu, Kütahya, Ankara, Karahisar-ı Sahip, Çankırı, Kayseri, Konya, İçel ise arpalık olarak verilen ve mütesellimler tarafından yönetilen sancaklara örnektir (Özkaya, 1977:371, 374).

⁴⁵ Örneğin Vidin Seraskeri Hasan Paşa Sivas valisi tayin edildiğinde, o esnada zaten mütesellim olan Recep Bey bu görevine devam etmiştir. Hasan Paşa'nın ardından Vidin seraskerliğine tayin edilen Yusuf Paşa, Sivas Eyaleti valiliği görevini de devralmıştır. Yusuf Paşa'nın vali atanması esnasında mütesellim olan Mehmet Ağa bir süre daha görevine devam etmiş, onun ardından Ekim 1789 tarihinde Kenanzâde Seyyid Feyzullah yeni mütesellim olarak tayin edilmiştir (SŞS3:73, 97, 114, 133, 158). Fransa'nın Mısır'ı işgali üzerine (1798-99) Sivas Valisi Recep Paşa'ya Mısır tarafına götürülecek askerin sürücülüğü görevi verildiğinden Zaralızâde Seyyid Lûtfullah mütesellim atanmıştır (SŞS6: 16). Bir başka örnekte Sivas Valisi Mehmet Celalettin Paşa 1806-1812 yılları

sürelî atanabildiği⁴⁶ gibi birkaç aylık süre için de atandıklarına dair örnekler vardır⁴⁷.

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıl boyunca mütesellimlerin genellikle o bölgenin yerli hanedan ailelerinden seçildiği görülmekle birlikte bu bir kural değildi. Bazen dışarıdan yani bölgenin yabancısı olan ya da bizzat mutasarrıf veya valinin adamlarından veya akrabasından bir kişinin mütesellim atandığı oluyordu. Örneğin Mart 1823 yılında Sivas Valisi İsmail Hakkı Paşa Erzurum'a hareket etmesi gerektiğinden kardeşi Hasan Bey'i mütesellim olarak bırakmıştı (BOA HAT 37308A) Bazı durumlarda da bir yerin mutasarrıfına, mutasarrıflığının yanı sıra başka bir yerin mütesellimliği görevi de verilebiliyordu. Sivas'ta bunun örneğini Haziran 1800 tarihinde görüyoruz. Mütesellim olan Lütfullah Bey görevinde başarısız bulunduğu için Bozok Mutasarrıfı olan Cabbarzâde Süleyman Bey'e Sivas mütesellimliği görevi de verilmiştir (ŞŞS6:74).

Özellikle 18. yüzyılda mütesellim seçiminde iki şeye dikkat edilirdi. Birincisi mütesellimin yerli hanedan ailelerinden kudretli birinin olması ikincisi ise sancağın ileri gelenlerinin istediği ve onayladığı bir kişi olmasıydı. Bu kişiler zaman zaman hizmetleri karşılığında dergâh-ı âli kapıcıbaşılığı, küçük mîrâhurluk gibi payelerle ödüllendirilirdi (Özkaya, 1977:369-385)⁴⁸.

Sivas'ta mütesellimlik yapan kişiler incelendiğinde ortaya çıkan sonuçlar Yücel Özkaya'nın bu konudaki tespitlerini doğrular niteliktedir. Aşağı yukarı 18. yüzyılın

arasındaki Osmanlı-Rus savaşında Kızanlık Muhafızı ve başbuğ olarak görevlendirilmiş ve mütesellim olarak yine Lütfullah Bey atanmıştır (BOA C.AS 20730, ŞŞS9:78, 100, 104, 127).

⁴⁶ Mütesellim atamalarında izlenen prosedür şu şekildeydi. Valinin mütesellim olarak seçtiği kişi, valinin kapıkethüdası tarafından yazılan bir takrirle merkeze bildirilerek onay isteniyordu. Merkezin onay verdiğini bildiren ferman ve valinin buyrultusu kadıya gönderiliyor, ferman ve buyruldu kadı tarafından ileri gelenlerin hazır bulunduğu bir toplantıda okunup ilan edildikten sonra sicile kaydediliyor ve bundan sonra mütesellim görevine başlıyordu (Özkaya, 1977:373, 378; ŞŞS10:21 ve ŞŞS6:83).

⁴⁷ Örneğin Niğde Mutasarrıflığından Sivas valiliğine tayin olunan Abdullah Paşa'nın Sivas'a varmasına kadar geçecek süre için bir mütesellim tayin olunması isteği Abdullah Paşa'nın kapıkethüdası tarafından merkeze bildirilmişti (BOA C.DH 13608). Bir diğer örnekte ise Osman Paşa Sivas Eyaleti'ne vali olarak atandığında, kendisi görev mahalline gelinceye kadar Sait İbrahim Ağa mütesellim olarak atanmıştı (ŞŞS10:21).

⁴⁸ Mütesellimlik kurumu Osmanlı tarihinde pek az çalışılmış bir konudur. Mütesellimlik kurumu hakkında Yücel Özkaya'nın makalesi dışında diğer çalışmalar ise şunlardır: Musa Çadircı, "II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu" *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt: XXVIII Sayı: 3-4 (Temmuz-Aralık 1970), 1977, Ankara; Talat Mümtaz Yaman, "Mütesellimlik Müessesesine Dair", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, Cilt:1 (1941-42), 1944, Ankara. Bu konu hakkında yapılmış bir de doktora tezi bulunmaktadır: Fatma Şimşek, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Danışman: Doç. Dr. Haldun Eroğlu, Basılmamış Doktora Tezi, 2010, Antalya.

ortalarından Tanzimat'a kadar olan dönemde mütesellimlik yapanlardan tespit edebildiklerimiz aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁴⁹.

	Belgenin Tarihi ⁵⁰
Zaralızâde Feyzullah	1758 Şubat
Sarızâde Mehmet Emin Ağa	1768 Ekim
Cabbarzâde Selim Bey	1770 Nisan
Zaralızâde Ali Bey	1770 Nisan ⁵¹
Cabbarzâde Mustafa Bey	1770 Eylül
Cabbarzâde Seyyid Mustafa Bey	1771 Haziran
Sadık Paşa	1772 Eylül
Sadık Bey	1772 Ekim
Abdullah Paşa	1773 Şubat
Sait Bey	1774 Şubat
Zaralızâde Recep Bey	1776 Eylül
Sarızâde Mehmet Emin Ağa	1778 Kasım
Sarızâde Mehmet Emin Bey	1779 Ocak
Mehmet Ağa	1782 Aralık
Zaralızâde Recep Bey	1783 Temmuz
Zaralızâde Recep Bey	1786 Eylül
Zaralızâde Recep Bey	1787 Kasım–1788 Temmuz ⁵²
Hazinedar Mehmet Ağa	1788 Ekim–1789 Temmuz
Turunçzâde Süleyman	1789 Temmuz
Kenanzâde Feyzullah Ağa	1789 Eylül
Turunçzâde Süleyman	1789 Kasım
Kenanzâde Feyzullah Ağa	1790 Ocak
Turunçzâde Süleyman	1790 Ocak
Kapıcıbaşı Zaralızâde Recep Bey	1790 Eylül
Kömürlüzâde Abdullah Ağa	1790 Ekim
Kenanzâde Feyzullah Ağa	1790 Ekim
Himmet Ağa (Himmetzâde hanedanından)	1790 Ekim
Hatipzâde Seyyid Ali Ağa	1791 Nisan
Feyzullah Ağa	1791 Ağustos
Zaralızâde Recep Bey	1791 Mayıs

⁴⁹ Bu tablo Sivas'ta mütesellimlik yapan herkesi kapsamamaktadır. Sadece tespit edebildiğimiz mütesellimleri göstermektedir. Tanzimat öncesine ait 20 adet sicil defterinin ve diğer arşiv belgelerinin taranmasıyla bütün mütesellimleri tespit etmek mümkün olacaktır. Ayrıca 1783 yılından 1865 yılına kadar Sivas'ta valilik yapanların bir listesi için bkz. Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas*, Cilt:1, 2008:40-44. Bunun yanı sıra 19. yüzyılın ilk yarısında Sivas'ta valilik yapanlar için bkz. Fatih Yıldız, *Sivas Vilayet Yönetimi ve Valileri*, Sivas, 2011.

⁵⁰ Tarihler mütesellimlerin kimler olduğunu tespit ettiğimiz belgelerin tarihidir. Mütesellim tayin edilme tarihleri değildir.

⁵¹ Cabbarzâde Selim Bey'in mütesellimlik görevinden azledilerek yerine Zaralızâde Ali Bey'in tayin edilmesi için Sivas Valisi İbrahim Paşa'nın kethüdası tarafından yazılan takririn tarihidir.

⁵² Bu şekilde verilen tarihler kişinin mütesellim olarak görev yaptığı zaman dilimini göstermektedir.

Zaralızâde Lütfullah	1799 Haziran–1800 Nisan
Cabbarzâde Süleyman Bey	1800 Haziran
Mehmet Sadi	1800 Temmuz
Kenanzâde Feyzullah Ağa	1800 Eylül
Cabbarzâde Süleyman Bey	1805 Mart
Mütevellizâde Süleyman Ağa	1808 Nisan
Zaralızâde Lütfullah Bey	1811 Temmuz
Sadık Ağa	1811 Temmuz
Sadık Ağa	1812 Nisan
Zaralızâde Lütfullah	1812 Haziran
Mehmet Sadık Ağa	1812 Haziran
Himmet Ağazâde Seyyid Sait İbrahim Ağa	1816 Ocak–1817 Ocak
Mütevellizâde Mahmut Çelebi	1817 Ağustos
İbrahim	1822 Eylül
İbrahim Efendi	1822 Eylül
Hasan Bey	1823 Mart
Sait Ağa	1829 Mart
Ali Bey	1830 Haziran
İbrahim	1830 Haziran
İbrahim Ağa	1830 Haziran
Seyyid İbrahim Sait	1830 Eylül
Kapıcıbaşı Seyyid Ağa	1831 Haziran
Sait Ağa	1833 Şubat–1833 Ağustos

Tablo incelendiğinde Sivas'ta mütesellimlik yapanlar içinde Sarızâde, Kenanzâde, Hatipzâde, Mütevellizâde gibi yerli hanedan ailesi mensupları ile Zaralızâde⁵³, Cabbarzâde (veya Çapanzâde) ve Turunçzâde gibi yakın bölgelerin hanedan ailesi mensuplarının önemli yer tuttuğu görülmektedir⁵⁴.

Sarızâde Mehmet Emin Ağa, Sivas valiliği de yapmış olan Sarızâde Mehmet Paşa'nın oğludur. Emin Ağa, eski bir alaybeyidir (BOA C.ADL 599, C.DH 8346, 8146, 12591; Ege, 2006:38-39).

⁵³ Bu aile adından da anlaşıldığı gibi aslen Sivas Sancağı kazalarından Zara'dan olmakla birlikte ailenin bir kısmı Sivas Şehri'nde yerleşik olduğundan bu aile Sivas'ın yerli hanedan ailelerinden kabul edilebilir. Bu aileden Zaralızâde Abdullah Paşa'nın Sivas Şehri'nde konağı vardı (ŞŞS3:88).

⁵⁴ Sivas'ın hanedan aileleri hakkında sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır: Saim Savaş "XVIII. Asırda Sivas'ta Bir âyan Ailesi: Zaralızâdeler", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı:8, Yıl:1993, İzmir; Necdet Saka, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998; Orhan Sakin, *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat*, Doğu Kütüphanesi, 2012, İstanbul. Zaralızâdeler hakkında bir de yüksek lisans tezi yapılmıştır: İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde bir A'yan Ailesi: Zaralızâdeler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, Sivas.

Kenanzâdelerden Feyzullah Ağa ise mütesellimliğin yanı sıra kethüdayerilik ve silahtar ocağı binbaşılığı görevlerinde de bulunmuştur (SŞS3: 149, 152, 166, 180, 242; SŞS6: 83, 94).

Hatipzâde Ali Ağa da 1791 yılı ortalarında mütesellim olmadan önce kethüdayerilik yapmıştır (SŞS3: 105, 152, 166, 226; SŞS5:43).

Mütevellizâde Mahmut'un 1816 yılı ortalarında sâdât-ı kiram kaymakamı olarak tayin edilen Mütevellizâde Seyyid Mahmut Çelebi ile aynı kişi olması ihtimali vardır (SŞS10:119, 56).

Zaralızâde Feyzullah Bey'e Şubat 1758 tarihli bir fermanla mîrimîran rütbesi verilmiş ve Sivas beylerbeyi olarak tayin edilmiştir. Feyzullah Bey'in Sivas mütesellimliği bu tarihten öncedir (BOA C.DH 16750). Yine Zaralızâde Mehmet Emin Sait Bey hakkında, eşkıya ile baş edemediği iddiasıyla mütesellimlik görevinden azledilmesi ve yerine başkasının atanması için Şubat 1774 tarihinde merkeze bir yazı gönderilmiştir. Bu azil ve atamanın gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmemekle birlikte Ekim 1774 tarihli bir belgeye göre Zaralızâde Mehmet Emin Sait Bey kendisine mîrimîran rütbesi verildiği sırada vefat etmiştir (BOA C.DH 12246, C.ML 22796).

Zaralızâde ailesinin en etkin üyesi Recep Bey'dir. Recep Bey'in vezir rütbesi alana kadar birçok defa mütesellimlik yaptığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz ilk mütesellimliği Çerkez Hasan Paşa'nın Sivas valiliği zamanındadır. Mart 1776 tarihli belgeye göre Recep Bey'in Sivas mütesellimi atanması istenmektedir (BOA C.DH 6877). Saim Savaş, Zaralızâde Recep Bey'in 1783-1798 yılları arasında 6 defa mütesellim olarak atandığını tespit etmiştir (1993:91). Recep Bey'in kethüdayerilik de yapmış olması kendisinin Altı Bölük sipahilerinden olduğunu göstermektedir (BOA C.DH 15866). Muhtemelen 1789 veya 1790 yılında kapıcıbaşı olmuştur (BOA HAT 55247)⁵⁵. Kasım 1798 tarihinde ise vezirlik rütbesi verilerek Sivas valiliğine tayin edilmiştir (BOA C.DH 1899).

⁵⁵ Recep Bey'e kapıcıbaşı rütbesi verilmesi için yazılmış belgenin tahmini tarihi 29 Z 1204 (Eylül 1790). Osmanlı arşivinde yılı saptanan ancak ay ve günü tam saptanamayan belgelere o yılın son ayının ve son gününün tahmini tarih (tt) olarak verildiği bilinmektedir.

Zaralızâdelerin bir diğeri üyesi Lütfullah Bey, Mayıs 1799 tarihinde Sivas miralay vekili, Temmuz 1799 tarihinde ise Sivas mütesellimidir. Lütfullah Bey'e Ocak 1800 tarihinde silâhşor rütbesi verilmiştir (ŞŞS6:2, 16, 43). 1810 yılında Lütfullah Bey yine Sivas mütesellimidir (ŞŞS9:78, 100, 104). Lütfullah Bey vezir olduktan sonra Sivas valiliği de yapmıştır. Sivas valiliğine 1818 yılı sonlarında atandığı tahmin edilmektedir⁵⁶. Bu görevinden önce Lütfullah Paşa Karahisar-ı Sahip Sancağı mutasarrıfıdır (BOA HAT 32205).

Cabbarzâdelerden Mustafa Bey ile Bozok Mutasarrıfı Süleyman Bey kapıcıbaşı unvanı taşımaktadırlar (BOA C.AS 333; ŞŞS6:74). Yine Turunçzâde Süleyman Bey ve Mehmet Sadi Bey de kapıcıbaşısıdır (ŞŞS3:142; ŞŞS6:77). Karahisar-ı Sahip Sancağı'nda da mütesellimlik yaptığı bilinen Turunçzâde Süleyman Bey vezirliği kadar yükselmiş ve Adana, Rakka ve Halep valilikleri görevinde bulunmuştur (BOA C.DH 16750; ŞŞS6:78; ŞŞS3:266; Ege, 2006:30).

1788-Temmuz 1789 tarihleri arasında mütesellimlik yapan Hazineدار Mehmet Ağa da askerî sınıfa mensuptur (ŞŞS3:149, 198).

Buraya kadar verilen örneklerin de gösterdiği gibi Sivas'ta mütesellimlik yapan ve yerli ya da dışarıdan hanedan ailelerine mensup olan bu kişilerin bazıları aynı zamanda askerî sınıf mensubu iken bir kişinin de ilmiye sınıfına mensup olma ihtimali vardır. Askerî sınıfa mensup olanların bir kısmının kethüdayerilik, binbaşılık vb. görevlerde bulunduklarını, bir kısmının dergâh-ı âli kapıcıbaşılığı rütbesini taşıdıklarını gördük. Bu durum Sivas'ta mütesellim seçiminde askerî sınıfa mensubiyetin de önemli bir rol oynadığının göstergesi olabileceği gibi aynı zamanda bu mensubiyetin bu tür görevlerin kapısını açtığı da düşünülebilir. Hanedan aileleri içinde ise Sivas'ta en etkin ve kuvvetli olanların Zaralızâdeler ile Cabbarzâdeler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Cabbarzâde hanedanının özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında Sivas'ta daha etkin olduğu ve bu etkinliğin giderek azaldığı söylenebilir.

⁵⁶ Lütfullah Paşa'nın Sivas valisi atandığına dair belgenin tarihi H. 29 Z 1234 (Ekim 1819) olmakla birlikte bu belgenin asıl tarihi tespit edilemediğinden verilmiş tahmini bir tarihtir. Lütfullah Paşa Sivas Şehri'nde 21. Şaban 1233 (Haziran 1818) tarihinde çıkan isyanın ardından, isyanı teskin etmek için Sivas valiliğine atanmış olduğundan 1818 yılı sonlarına doğru vali atanmış olması duruma daha uygun görünmektedir.

Özkaya'nın da altını çizdiği üzere birkaç ay mütesellimlik yapanlar olduğu gibi yıllarca bu görevi sürdürenler de vardı (1977: 377). Sivas'ta da durum farklı değildir. Örneğin Zaralızâde Lütfullah Bey bir yıl mütesellimlik yapmıştır (SŞS6:60). Diğer yandan yine Zaralızâde Recep Bey mütesellim atandıktan dört ay sonra azledilmiştir (SŞS3:122). Kısa süreli mütesellimliklere en güzel örneği Karahisarî Ahmet Paşa'nın Sivas valiliği dönemi teşkil etmektedir. Ahmet Paşa'nın beş buçuk ay süren Sivas valiliği zamanında dört mütesellim değişmiştir. Bu dönemde Kenanzâde ve Hatipzâdelerin birer mensubu ile Ramazan Bey ve Zaralızâde Recep Bey mütesellimlik yapmışlardır (BOA C.DH 13459).

Mütesellimlik görevine her ne kadar genellikle valilerin seçtiği kişiler atanıyorsa da bazen merkezin bu konuda inisiyatif kullandığı da oluyordu. Merkez, devletin ihtiyaçlarını karşılama doğrultusunda mütesellim tayinine müdahale edebiliyordu. Örneğin Sivas'ta zahire mubayaası mübaşiri olarak karşımıza çıkan Turunçzâde Süleyman'ın mütesellim atanmasında daha önce mubayaa işinde gösterdiği başarı rol oynamıştır. Bu başarı sayesinde Turunçzâde Süleyman, Anapa Seraskeri maiyetine gönderilecek askerin tayinatları için Eyalet-i Sivas'tan talep edilen zahire mubayaasını zamanında yapması koşuluyla Ocak 1790 tarihinde mütesellim atanmıştır (SŞS3: 179). Mütesellim ataması ve azlinde rol oynayan sebeplerden biri de mütesellimin Sivas ve civarında zaman zaman baş gösteren eşkıyalarla başa çıkabilmesiydi. Şubat 1774 tarihli bir belgeye göre Sivas Mütesellimi Sait Bey'in, Sivas Eyaleti'nde eşkıyalık yapan kapısız gruplarını bertaraf edecek güce sahip olmadığından görevinden azledilerek yerine mütesellim olarak kapısız eşkıyalarla mücadele edecek iktidara sahip olduğu düşünülen Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşlarından Cabbarzâde Mustafa Bey'in tayin edilmesi istenmiştir (BOA C.DH 12246). Bir başka örnekte ise bir senedir Sivas Mütesellimi olan Lütfullah Bey valiye ait gelirleri tahsil edemediği ve devlete karşı sorumluluklarını zamanında yerine getiremediği için azledilmiştir (SŞS6:60).

Belgelere de yansıyan mütesellim olmak için verilen mücadele, bu makamın kişiye yüksek mevkilere ulaşma yolunu açmak, servetini arttırmak gibi fırsatlar sunduğunun göstergesi olsa gerektir. Örneğin Sivas mütesellimi tayin edilen Sadık Paşa'nın icraat ve yönetiminden gerek Sivas Şehri ve gerekse civar kazaların ahalileri memnun olmalarına rağmen, Sadık Paşa'nın selefi olan

Zaralızâde Ali Bey ve kardeşi Sait Bey yeni mütesellimin görevinde başarısız olmasını sağlamaya yönelik bir muhalefet göstermişlerdir. Sivaslı, Yıldızeli ve İlbeyli kazaları Zaralızâdelerin hâkimiyeti altında olduğundan, Ali ve Sait Beyler buraların ahâlilerini etkileyerek bu kazalardan 1769/1770 ve 1770/1771 (H.1183 ve 1184) senelerine mahsuben merkezin talep ettiği develerin tahsilini engellemişlerdir. Ayrıca Ali ve Sait beylerin muhalefeti, valiye ait gelirlerin eksik tahsil edilmesine, merkezin talep ettiği çeşitli mubayaaların ve toplanması gereken vergilerin zamanında toplanamamasına sebep olmuştur. Bu durum karşısında merkezi hükümetin tepkisi sabık mütesellim Zaralızâde Ali Bey ve kardeşinin yeni mütesellimin icraatlarına muhalefet etmemeleri için emir gönderilmesine karar vermek olmuştur (BOA C.DH 15209). Bir başka vakada ise Sivas Mütesellimi Turunçzâde Süleyman Bey merkeze gönderdiği bir takririnde selefi sabık Sivas Mütesellimi Hazinedar Mehmet Ağa ile onun kethüdası olan Timurluoğlunun o esnada yapılmakta olan bir mubayaa tahsiline muhalefet ettiklerinden şikâyetçi olmuştu. Muhtemelen Hazinedar Mehmet Ağa ve kethüdası mubayaanın yapılmasına engel olarak Turunçzâdenin mütesellimlikten azledilmesi için sebep yaratmağa uğraşıyorlardı. Böylece Mehmet Ağa'ya tekrar mütesellim olma yolu açılacağını umuyorlardı. Ancak Turunçzâdenin durumu merkeze bildirmesi etkili olmuş görünmektedir. Zîra merkezden gönderilen fermanda Hazinedar Mehmet Ağa ve adamlarının cezalandırılması gerektiği bununla birlikte kendisi sipahi zümresinden olduğundan orduya katılmak üzere yola çıkması şartıyla cezalandırılmayacağı bildirilmiştir (ŞŞS3:149). Mütesellimler hakkında yapılan türlü şikâyetlerden kimisi gerçeği yansıtırken kimisinin de bu konudaki rekabet ve mücadelenin bir parçası olduğu muhakkaktır. Nitekim İstanbul'a gönderilen bir yazıda mütesellim kendisi hakkında yapılan şikâyetlerin gerçek olmadığını ve mütesellim olmak isteyen bazı kişiler tarafından uydurulduğunu ileri sürmüştür (BOA HAT 24415F). Mütesellimin bu iddiası ne derece doğrudur bilinmemekle birlikte bu belge ve diğerleri, mütesellim olabilmek için verilen mücadele ve bu mücadelenin araçlarını göstermeleri açısından önemlidir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Sivas'ta mütesellimlik yapanlar içinden vezirliğe kadar yükselip Sivas veya başka eyaletlere vali atananlar bulunmaktadır. Bu kişilerin terfilerinde hanedan ailelerine mensubiyetleri hasebiyle servet ve iktidar sahibi olmalarının oynadığı rol kadar mütesellim olmalarının da rolü olsa gerektir.

Zîra mütesellimlik bu tür ailelerin servet ve kudretlerini arttırmalarını sağlayan görevlerdendi (Özkaya, 1977:371).

Yücel Özkaya'nın da belirttiği gibi Mütesellim vali vekili olduğundan valinin bütün yetkilerine sahiptir ve valinin bütün görevlerini yerine getirmekle yükümlüdür (1977:371). Buna ek olarak mütesellimin valiye karşı da görevleri vardır. Mütesellimin valiye karşı görevi valiye ait olan bütün gelirlerin toplanması ve valiye gönderilmesidir (ŞŞS3:141). Bu gelirler *imdâd-ı seferiyye* veya *imdâd-ı hazariyye* ile *aidat* ve *tayyârat* adı altında valiye tahsis edilmiş diğer gelir kalemlerinden oluşuyordu.

2.1.2. Kadı

Daha öncede değinildiği gibi Osmanlı taşrasında kadı, yetkisi ve gücünü doğrudan sultandan alarak kamu düzenini sağlayan yani toplumsal hayatı düzenleyen kanunların ve normların uygulayıcısıdır. Bu sebeple kadının sosyal, dinî, adlî ve iktisadî alanları kapsayan çok geniş bir sorumluluk ve yetki alanı vardı. Kadı, halkın gerek birbiriyle gerekse diğer yönetici ve kurumlarla olan ilişkilerinde vuku bulan her türlü anlaşmazlık ya da anlaşma durumunda başvurduğu makamdır. Halk kendi arasındaki alacak-verecek anlaşmazlıklarında, öldürme, yaralama gibi vakalarda ya da miras bölüşümü, nikâh akdi, vasi tayin ettirme, vakıf yapma, mülk satışı gibi konularda kadiya başvururdu. Kadının bu hizmetlerinden sadece Müslümanlar değil, talep etmeleri halinde Gayrimüslimler de faydalanabilirdi. Gayrimüslimlerin mülk satışı, vakfiye hazırlanması, miras taksimi gibi konularda şer'i mahkemeye başvurduğu görülüyor. Ayrıca gerek Müslüman gerekse Gayrimüslim halkın, yöneticilerin fazla vergi talebi, angarya yüklemesi gibi kanundışı davranışlarından dolayı şikâyetlerini veya çeşitli isteklerini devlete ulaştırmak istediğinde de başvurduğu makam kadı mahkemesidir⁵⁷.

⁵⁷ Şer'iye sicillerinde halkın hangi durumlarda kadı mahkemesine başvurduğunu gösteren pek çok kayıt bulunmaktadır. Bir fikir vermesi açısından bkz. ŞŞS3:6, 9, 11, 24, 37, 57, 63, 70, 72, 75, 79, 81, 104, 126, 128, 146, 150, 188, 204, 205, 216, 220, 235, 258, 260.

Bilindiği gibi çarşı-pazarın denetlenmesi, narh konulması gibi ticarî hayatı ilgilendiren meseleler kadıların sorumluluğu altındadır. Ayrıca okul, cami, çeşme vb. binaların yapılması, şehrin su ihtiyacının karşılanmasıyla da kadılar ilgilenirdi. Bütün bunların yanı sıra kadı, kazası dâhilinde bulunan ehl-i örf sınıfına mensup askerîleri denetleme yetkisine sahip olduğu gibi ilmiye sınıfına mensup diğer görevlilerin de amiri konumundaydı. Ehl-i örfün her türlü tasarrufu kadının denetimi altındadır. Bu yüzden sancak dâhilinde padişah beratı ve emri ile bir göreve tayin edilen kişi, tayin emrini sicil defterine kaydettirmek zorundaydı. Böylece daha sonra bir karışıklık çıkması halinde kadı, durumu bir arzla merkeze bildirebilirdi. Kadının bu yetkisi ehl-i örf sınıfındaki en yüksek makamdaki görevliden en küçük makamdaki görevliye kadar herkesi kapsıyordu. Kadı adlî ve beledî bu görevleri dışında devlete ait vergilerin toplanmasına ve devletin çeşitli taleplerinin karşılanmasına da yardımcı oluyordu⁵⁸.

Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti'nde merkez-taşra haberleşmesi büyük oranda kaza kadılıkları vasıtasıyla sürdürülüyordu. Merkez tarafından herhangi bir konuda yazılan ferman doğrudan kadılığa gönderilirdi. Daha önce de belirtildiği gibi bu fermanların giriş kısmında merkezin talebine/emrine göre sorumlu tutulan mevkilere/yöneticilere hitap edilirdi. Bu yöneticiler arasında ise kaza kadısı genellikle ilk sırada yer alırdı. Ancak valinin *makarr-ı hükümeti* olan Sivas'ta olması halinde önce valiye ardından kadıya hitap edilmiştir (ŞŞS6:3). Kadı eline ulaşan fermanla sorumlu/yükümlü tutulan yöneticileri/kişileri mahkemeye davet ederek huzurlarında fermanı okutur ve sicile kaydettirirdi (BOA C.BLD 1518). Gerekli durumlarda halkın bilgilendirilmesi de kadı tarafından sağlanırdı. Diğer yandan taşrayı ilgilendiren her türlü konu da kadılık vasıtasıyla merkeze bildiriliyordu. Halkın çeşitli şikâyetlerini bildiren ilam ve arzuahaller, berat yenileme talepleri vb. birçok konu kadılık tarafından merkeze yazılıyordu. Bu sebeplerle kaza kadılıkları adeta bir muhaberat merkezi gibi işlev görüyordu. Bununla birlikte kadılık tek haberleşme merkezi değildi. Vali ve merkezi hükümet tarafından çeşitli işlerle taşrada görevlendirilen mübaşir gibi yöneticiler de kendi

⁵⁸Kadının görev ve sorumlulukları hakkında şu çalışmalardan faydalanılmıştır: İliber Ortaylı, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, Ayı: Basım, 1976, Ankara ve *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 1994, Ankara, Turhan Kitabevi; Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, 1995, Ankara, s.80-89; Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarîk-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi", *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 25, Yıl:1981-82, Ankara; Feda Şamil Arık, "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi", *OTAM*, Sayı:8, Yıl:1997, Ankara.

başlarına merkezle yazışabilir, talep ve şikâyetlerini doğrudan merkeze bildirebilirdi. Valilerin merkezle olan iletişimi büyük oranda merkezde bulunan kapıkethüdaları vasıtasıyla gerçekleşiyordu. Örneğin valiye tahsis edilen imdâd-ı seferiyyenin toplanmasını isteyen vali, bu isteğini kapıkethüdasına yazıyor, kapıkethüdası talebi hükümete iletiyor, hükümet de imdâd-ı seferiyyenin toplanmasına izin verdiğini bir fermanla taşraya bildiriyordu. İmdad-ı Seferiyye ancak bu fermanın ilgili kaza kadılığına ulaşmasından sonra toplanabiliyordu. Mübaşirler ise daha ziyade görevlerini icra etmek konusunda karşılaştıkları güçlükleri merkeze bildiriyor, bu sıkıntıların çözümü için genellikle merkezden konuyla ilgili yeni bir ferman yazılmasını talep ediyorlardı. Yöneticiler dışında sıradan kişilere de istek ve şikâyetlerini doğrudan merkeze yazabilme veya bizzat payitahta giderek ilgili makamlara ulaştırabilme yolu kapalı değildi.

Kadı atama ve azilleri kazasker tarafından yapılırdı. Kaza kadılıkları Rumeli, Anadolu ve Mısır olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Anadolu ve Mısır kadılıkları Anadolu Kazaskerine tabii idi. Sivas, Anadolu Kazaskeri'ne bağlı bir kaza olduğundan Sivas kadısının atanma ve azli Anadolu Kazaskeri'nin yetki alanındaydı. Anadolu kadılıkları on dereceye ayrılmıştı. Bunların en üst derecesi *sitte-i Anadolu* idi. *Sitte* denilen dereceye kadar çıkan kadılara *eşrâf-ı kuzât* denilmekteydi (Uzunçarşılı, 1988:91, 93). Sivas kadılarının bu unvanı taşıdıkları sicil defterlerinde yer alan atanma kayıtlarında görülmektedir. Örneğin Kasım 1787 tarihinde Sivas kadılığı görevine tayin edilen Mevlana Feyzullah Efendi'nin atanma mektubundan, Kazaskerlik Ruznamçesi'nde *eşrâf-ı kuzât* olarak kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır (SSS3:4).

Kadının yargıç olarak görevinin kapsamı oldukça genişti. Her türlü kişisel ve tüzel hukuku ilgilendiren davaların ve adi adlî vakaların mahkemede görülmesi ve sonuca bağlanması kadının yargı görevi kapsamındaydı. Kadı yargı görevini mahkemede yerine getirirdi. Sicil defterlerinde mahkeme için genellikle *meclis-i şer'* tabiri kullanılmıştır. *Meclis-i şer'* dışında mahkemenin *mahfil-i kaza* olarak da adlandırıldığı bilinmektedir (Ergenç, 1995:84). Ayrıca Sivas Mahkemesi *kürsî-i kaza* olarak da tanımlanmıştır (SSS10:24). Genellikle mahkemeye mahsus özel bir bina olmayıp, kadının ikamet ettiği ev/konağın aynı zamanda mahkemenin kurulduğu mekân olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte 18. yüzyılın ilk çeyreğinde

Sivas'ta ayrı bir mahkeme binası olduğu görülmektedir⁵⁹. Mahkeme binası dışında da gerekli görülen durumlarda olay mahallinde mahkeme kurulabiliyordu. Böyle durumlarda ya bizzat kadı veya kadının görevlendirdiği bir naip olay mahalline gidiyor ve mahkemeyi olay mahallinde kuruyordu. Sicil defterlerinde bu durumu destekleyen ve bunun teamüllere yerleşmiş bir uygulama olduğunu gösterecek sayıda örnek bulunmaktadır. Bu kayıtlardan birisi Bahtiyar Bostanı mahallesinden Seyyid Ömer ile Kâtip Osman Efendi arasında oda duvarı yüzünden çıkan anlaşmazlıkla ilgilidir. Bu anlaşmazlık yüzünden Naip Abdülahad Efendi söz konusu duvarın olduğu mahalleye giderek, anlaşmazlığın halli için duvarın bulunduğu mekânda mahalle imamı ve cemaatinin de hazır bulunduğu bir mahkeme kurmuştur (ŞŞS3: 260). Bir diğer kayıтта mahkemenin kurulduğu mekân Torunzâde Seyyid Hacı Mahmut Efendi'nin evidir. Torunzâdenin hamile olan gelini, hamamda darp edildiğinden hasta bir halde evde yatmaktadır. Gelinin sorgulanması ve davanın görülebilmesi için bir naip tayin edilerek Torunzâdenin Tokmak Kapı Mahallesi'nde bulunan evinde mahkeme kurulmuştur (ŞŞS3:129).

Bilindiği üzere kadının yargı görevini icra ederken naip, kâtip, muhızır gibi bazı yardımcıları vardı⁶⁰. Kadı, işlerinin çokluğu dolayısıyla kendine yardımcı olması için naip atayabildiği gibi bazen de kadılık görevini tamamıyla atadığı naibe bırakabiliyordu. 1790 yılı sonlarında Sivas kadısı olarak tayin edilen Mevlana Ahmet kadılık süresini başka bir kazada geçirmek istediğini Anadolu Kazaskeri'ne bildirmiş, Anadolu Kazaskeri'nin onayını aldıktan sonra yerine naip olarak Ebu Bekir Efendi'yi atamıştır (ŞŞS3:183). Naip, kadı tarafından atanmakla birlikte bu atanmanın geçerli olması için kazaskerden onay alması gerekiyordu. Naibin hükmünün geçerli olabilmesi için kadı tarafından hükmün onaylanması da şarttı (Arık, 1997:21).

Kadının gerek hukuki, gerek malî ve mülkî idareyi ilgilendiren sorumluluklarıyla ilgili bütün işlemler ve merkezden gönderilen her türlü ferman sicil defterlerine mahkeme kâtipleri tarafından kaydedilirdi (Uzunçarşılı, 1988:109). Mahkeme kâtipliği babadan oğla geçen bir meslekti. Kâtip vefat ettiğinde yerine varsa öncelikle oğlu atanıyor eğer oğlu yoksa başka birinin atanması söz konusu

⁵⁹ Mahkeme binası hakkında şimdilik ulaşılabilen en eski tarihli belge 1723 yılına aittir. Bkz. BOA C.EV 25880.

⁶⁰ Mahkeme kâtibi ve naip gibi görevliler dışında muhızır ve muhızırbaşı gibi görevliler kadının ihtiyaç duyduğu zamanlarda yardımına başvurduğu kişilerdir. Bunlar her an her dakika kadı mahkemesinde bulunması gereken görevliler değildir (Taş, 2006:104).

oluyordu. Bu atanma için uygun görülen kişi kadı tarafından merkeze bildiriliyor, merkezin onaylamasıyla atama işlemi gerçekleşiyordu. Sivas Mahkemesi Başkâtibi İbrahim vefat ettiğinde yerine geçecek bir oğlu olmadığından, Mevlana Seyyid Ömer'in atanması Sivas Valisi tarafından merkeze arz edilmişti. Merkezden gönderilen Ekim 1788 tarihli beratla Mevlana Seyyid Ömer mahkeme başkâtibi olarak atanmıştır (SŞS3:28). Bir başkâtibin olması Sivas mahkemesinde birden fazla kâtibin görev yaptığını da göstermektedir.

Öldürme, yaralama ve topluma zarar veren davranışlar gibi kamuyu ilgilendiren suçlar dışında alacak-verecek gibi özel hukuku ilgilendiren davalarda tarafları mahkemeye celp, hüküm verildikten sonra davacının hakkını teslim etmek gibi görevler muhızırbaşı başkanlığındaki muhızırların göreviydi (Ergenç, 1995:85; Taş, 2008:28). Muhızırbaşının emrinde çalışan bir de kâtibi vardı (BOA C.ADL 5697). Muhızırbaşı özellikle başka bir yere gönderilecek suçluları gidecekleri güne değin hapsedme yetkisine sahipti (BOA AE. SMST III. 12252, 17183; C.ADL 3735).

Sivas'ta Kasım 1787'de muhızırbaşı olduğu tespit edilen Hüseyin Ağa, 7 yıl sonra Kasım 1794'te yine muhızırbaşısıdır (SŞS3:2; ŞSS5:327). 1790 yılı başlarında Sivas mahkemesinde muhızır olarak görev yapan Osman Çelebi ile 1799 yılı sonlarında yine muhızır olarak görev yapan Osman Ağa muhtemelen aynı kişidir (SŞS3:170; SŞS6:4). Bu örneklerle dayanarak muhızır ve muhızırbaşılarının uzun süre, hatta belki de yaşadıkları sürece görevlerine devam ettikleri ileri sürülebilir.

Sicil defterlerindeki Salyâne kayıtları kadının emrinde bir kethüda ile çuhadar da bulunduğunu gösteriyor (SŞS3:23, 76). Ancak Salyâne defterleri dışında diğer sicil kayıtlarında bu görevlilerin isimlerine rastlanmamıştır⁶¹.

2.1.3. Müftü

⁶¹ Kethüda, devlet adamlarının çeşitli işlerine bakan kişiler için kullanılan genel bir tabirdir. Çuhadar ise resmî dairelerde hür türlü işi yapan ya da büyük devlet adamlarının ayak işlerini yapan kişilere verilen bir unvandır (Ayverdi, 2006:603, 1664; Pakalın, 1983a:385, 1983b:251).

Kadı yargı görevini icra ederken bazı durumlarda müftünün veya şeyhülislamın fetvasına göre hüküm vermek durumunda olduğundan özellikle şehrin adli süreçlerinde müftülük makamının da bir işlevi vardır. Sözelimi vergi konusunda çıkan anlaşmazlık davaları hakkında merkezden gönderilen bazı emirlerde şeyhülislamın konuyla ilgili fetvası da gönderilmiş ve kadıdan bu fetvaya göre hareket etmesi ve hüküm vermesi istenmiştir. Örneğin Sivasli kadısının *resm-i kısmet* alabilmek için zorla tereke taksimi yapması, hüccet, mürasele, nikâh akdi gibi çeşitli işlemlerden kanunun öngördüğünden fazla para talep etmesi ve ahaliden karşılığını ödemeksizin yem, yiyecek vs. toplaması üzerine kaza ahalisi bu durumu bir arzuhalde merkeze bildirerek şikâyetle bulunmuştu. Bunun üzerine merkez tarafından gönderilen 1787 yılının sonlarına ait emirle birlikte konuya ilişkin şeyhülislamın iki adet fetvası da gönderilmiş ve bu fetvalara göre hareket edilmesi emredilmişti (SŞS3:95-96). Ayrıca kişiler bireysel olarak da müftüden herhangi bir konuda fetva çıkartıp, bu fetvayı mahkemede kendi lehine kullanabilirdi. Örneğin bir tartışma esnasında kızgınlıkla karısına üçten dokuza boş olmasını söyleyen Süleyman, aldığı fetva yardımıyla boşanmaktan kurtulabilmişti. Başka bir örnekte ise Sivas'ta bulunan el-Bezm? isimli vakfın yöneticilerini dava eden Emine ve Zeliha'nın davalarını ispat için mahkemeye sundukları hüccete karşı davalı taraf mahkemeye bir fetva sunmuş ve kadı bu fetvaya dayanarak Emine ve Zeliha'nın sahip olduğu hücceti geçersiz kılmıştır (SŞS3:244, 60).

Kayseri müftüleri şeyhülislam mektubu ile atanırken Sivas'ta kadılar gibi müftüler de Anadolu Kazaskeri'nin mektubuyla atanıyordu (Çadircı, 1997:92). Örneğin Seyyid el-Hac Ömer Efendi'nin müftü olarak tayin edildiğini bildiren mektup dönemin Anadolu Kazaskeri Seyyid Mehmet Kamil imzasıyla gönderilmiştir (SŞS3:4, 101). Müftü bazı durumlarda yerine vekil olarak birini bırakabiliyordu. 1788 yılı ortalarına doğru Sivas Müftüsü Seyyid Hafız Abdülmecit hacca gitmek için yerine Torunzâde Seyyid Hüseyin Efendi'yi vekil olarak bırakmak istediğini Anadolu Kazaskeri Seyyid Mehmet Kamile bir arzuhalde bildirmiş, Kazaskerin onay vermesiyle Torunzâde Seyyid Hüseyin Efendi müftü vekili olarak atanmıştır (SŞS3:64). Müftü, görevini suiistimal ederse azlediliyordu. Örneğin Müftü Seyyid el-Hac Ömer Efendi sui-halinden dolayı Nisan 1791 yılında müftülük görevinden azledilmiştir (SŞS3:267). Müftünün sui-halinin ne olduğuna dair bir açıklama yapılmamıştır.

Kadı müftünün fetvasına göre hüküm vermek zorunda olmakla birlikte müftünün şehir yönetiminde kadı kadar yetkisi olmadığı görülüyor. Bununla birlikte müftünün kadıya ağır basan bir özelliği vardır ki bu özellik müftüyü şehir halkının gözünde kadıya nazaran daha yüksek bir mevkie taşımış olabilir. Sivas müftüsü olan şahıslar incelendiğinde bunların Sivas'ın yerlisi oldukları görülmektedir. Oysa kadı, merkezden atamayla şehre sonradan gelen (veya gelmeyip yerine bir naip gönderen) bir yabancısıdır. Bu şekilde müftünün şehrin yerlisi, kadının ise yabancısı olmasının müftüye şehir halkı üzerinde daha etkili olma imkânı tanıdığı ileri sürülebilir.

2.1.4. Nakîbüleşraf Kaymakamı

Kadının yargı yetkisi her zümreyi kapsayan bir yetki değildi. Seyyid ve şeriflerin yargılanmasında kadı, yargı yetkisini bazı durumlarda nakîbüleşraf kaymakamı ile paylaşıyordu. Sivas sicillerinde nakîbüleşraf kaymakamı yerine *sâdât-ı kiram kaymakamı* tabiri de kullanılmaktadır (SŞS3:87, 158, 224). Kendileri de seyyid ya da şerif olan kaymakamlar eyalet, sancak ve kazalarda nakîbüleşrafın temsilcisi, vekili olarak görev yapıyorlar ve nakîbüleşraf mektubu ile atanıyorlardı. Bu mektup sicile kaydettirilerek geçerlilik kazanıyordu (SŞS3:87, 158, 190, 207). Kaymakamların başlıca görevleri yetki bölgelerinde seyyidler müteseyyidlerden (sahte seyyidlerden) ayırmak, seyyidler arasında vuku bulan anlaşmazlıkları çözmek ve cezalandırılmaları gerektiğinde yerel görevlilere müdahale ettirmemektir. 10 Numaralı Sivas sicil defterinde yer alan ve sadrazam tarafından gönderilen bir mektupta ehl-i örfün sâdata müdahale etmemeleri açıkça ifade edilmiştir. Bu mektupta sâdatın şer'i mahkemeye yansıyan davaları sonucunda cezalandırılmaları gerektiğinde ehl-i örf tarafından hapsedilmemeleri ve cezalandırılmamalarını, hapis veya tedip gibi cezaların o bölgenin nakîbüleşraf kaymakamı tarafından icra edilmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir (s.59). Nakîbüleşrafın konağında seyyidlerin hapsedilmesi için tevkifhaneler olduğu bilinmektedir. Nakîbüleşraf kaymakamlarının konaklarında da gerektiğinde seyyidlerin hapsedilebilecekleri böyle yerler bulunuyordu (Uzunçarşılı, 1988:168). Kadı ve bey sadece sahte seyyidlerin cezalandırılmasında kaymakama yardımcı

oluyorlardı. Yetki bölgesi dâhilindeki seyyid ve şerifleri sık sık kontrol ederek sahte seyyidler tespit ve seyyidlikten ihraç etmek kaymakamın en önemli görevlerindendi. Kadı ve bey, seyyid ve şeriflerin denetlenmesinde de nakîbüleşraf kaymakamının en büyük yardımcılarıydı. Kaymakamların seyyidlik hüccetlerini onaylama yetkisi yoktu. Bu yetki sadece nakîbüleşrafa aitti⁶².

Sivas'ta sâdât-ı kiram kaymakamlarının yetki alanı Sivas, Han-ı Cedîd, Yıldızeli ve İlbeyli kazalarını kapsamaktadır. Bu yetki alanı Tanzimat dönemine kadar değişmemiştir (SŞS3:87; SŞS6:57; SŞS9:65; SŞS16:54). Bazı bölgelerde kaymakam olanların bu görevi ömür boyu sürdürdüğü bilinmekle birlikte (Kılıç, 2005:87), Sivas'ta nakîbüleşraf kaymakamları görevlerini layıkıyla yapamamaları, sui-hallerinin görülmesi veya haklarında şikâyet olması gibi sebeplerle azledilmiştir. Ancak sicil kayıtlarında gerek şikâyetlerin gerek sui-halin içeriği hakkında bilgi verilmemiştir. Azil sebeplerinden kısaca *ıştikâ*, *sui-hal* ya da *adem-i iktidar ve liyâkat* ve *adem-i nekabet* olarak bahsedilmiştir. Ekim 1788 tarihinden itibaren 18 ay sâdât-ı kiram kaymakamlığı yapan Mütevellizâde Seyyid Osman Efendi 1790 Nisan ayında hakkında yapılan şikâyet sebebiyle azledilmiş ve yerine Müftüzâde Seyyid Hüseyin getirilmiştir. Seyyid Hüseyin aynı yıl içinde 5 ay görev yaptıktan sonra müftü olarak atandığından bu defa kaymakamlık görevine Eylül 1790'da Torunzâde Hasan Efendi atanmıştır. Ancak Torunzâde hakkında da şikâyet olduğundan Aralık 1790 tarihinde (yani göreve atandıktan yaklaşık 3 ay sonra) azledilmiş ve tekrar Mütevellizâde Seyyid Osman Efendi kaymakam atanmıştır (SŞS3: 87, 190, 207, 224). Şeyh Sıbgatullah Efendi de görevini icrada yetersiz olduğu gerekçesiyle Temmuz 1816'da kaymakamlıktan azledilmiş ve Mütevellizâde Seyyid Mahmut Çelebi kaymakamlık görevine getirilmiştir. Ancak 5 ay sonra Aralık 1816'da bu defa Seyyid Mahmut Çelebi *adem-i nekabet* sebebiyle görevden alınmış ve tekrar Şeyh Sıbgatullah Efendi kaymakam olmuştur (SŞS10:56, 78). 1832 Nisan ayında kaymakamlık görevinden azledilen Seyyid Ebu Bekir Efendi'nin azil sebebi ise *adem-i iktidar ve liyâkat* olarak belirtilmiştir (SŞS16:54).

⁶²Nakîbüleşraf kaymakamları hakkındaki genel bilgiler için Rüya Kılıç'ın şu çalışmasından yararlanılmıştır: *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, 2005, s.87-110. Nakîbüleşraf kaymakamlığı müessesesinin taşrada kurulması için bkz. Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbüleşraflık Müessesesi*, TTK Yayınları, Ankara, 2003.

Seyyid Osman ve Şeyh Sıbgatullah Efendilerin durumunda da görüldüğü gibi herhangi bir sebeple kaymakamlık görevinden el çektirilmesi o kişinin daha sonra bu göreve tekrar tayin edilmesine mani olmuyordu. Seyyid Osman Efendi hakkındaki şikâyet sebebiyle kaymakamlıktan azledilmiş, ancak 8 ay sonra tekrar sâdât-ı kiram kaymakamı olmuştur. Aynı şekilde görevinde yetersiz bulunduğu için azledilen Şeyh Sıbgatullah Efendi de 5 ay sonra tekrar kaymakam atanmıştır.

Nakîbüleşraf kaymakamı atama ve azillerinde etkili olan faktörlerden biri atama/azil mektuplarında bahsi geçen *cemm-i gafir*dir. *Cemm-i gafir* mevcut kaymakam hakkında şikâyetle bulunup değiştirilmesini veya belli bir kişinin kaymakam atanmasını talep edebiliyor ve bu talep merkezi hükümet tarafından ciddiye alınıyordu⁶³. Örneğin Torunzâde Seyyid Hasan Efendi'nin nakîbüleşraf kaymakamı olmasını isteyen *cemm-i gafirin* bu taleplerini ifade eden bir istida yazdıkları Hasan Efendi'nin atama mektubunda belirtilmiştir. Ancak Seyyid Hasan Efendi yine *cemm-i gafirin* şikâyeti üzerine kaymakamlıktan azledilmiştir (ŞŞS3:207, 224). *Cemm-i gafirin* bazen toplumun ileri gelen kişilerini bazen de bölgenin/şehrin genel olarak ahalisini ifade etmek için kullanılan bir terim olduğu görülmektedir⁶⁴. Nakîbüleşraf kaymakamı söz konusu olduğunda bahsi geçen *cemm-i gafirin* seyyid ve şerif unvanlarını taşıyan ahaliyi ifade ettiği söylenebilir. *Cemm-i gafir* ister toplumun ileri gelenlerine isterse de genel olarak bölgenin/şehrin ahalisine karşılık geliyor olsun her iki durumda da bunların nakîbüleşraf kaymakamı üzerinde bir baskı unsuru olacakları/oldukları ileri sürülebilir. Nakîbüleşraf kaymakamı tayin veya azil mektuplarından da anlaşılacağı üzere kaymakamların veya kaymakam olarak atanmak isteyenlerin *cemm-i gafir* ile olan ilişkilerine dikkat etmek zorunda oldukları ve görevlerinin devam edebilmesinde veya atanmalarında onların memnuniyetini sağlamaları ve onlarla bir mutabakat içinde olmaları gerektiği anlaşılmaktadır.

Seyyid ve şerifler kendi aralarındaki küçük anlaşmazlıklarda nakîbüleşraf kaymakamına başvururken gerek kendi gerekse diğer gruplarla aralarındaki borç-alacak, miras, satış, kira, boşanma, kavga, yaralama gibi davalarda kadiya başvurabiliyorlardı. Ayrıca nakîbüleşraf kaymakamı ile aralarında çıkan

⁶³ ...Sivas, *Han-ı Cedîd ve Yıldızeli kazalarında sâdât-ı kiram kaymakamı olan kimseden cem-i gafir iştikâ ve azl ve tebdil olunmasını istida etmeleriyle azl olunup yerine* (ŞŞS3:190, 224).

⁶⁴ Cemm-i Gafir ve Cem-i Kesir terimleri hakkında bkz. Özer Ergenç, "Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı Olarak "Cemm-i Gafir ve Cem-i Kesir"", *Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s.442-453.

anlaşmazlıkların çözümünde de kadı mahkemesine başvuruyorlardı (Kılıç, 2005:108, 90; BOA C.ML 5089).

Yukarıda da görüldüğü gibi Kadı, başvurmaları halinde seyyid ve şeriflere de yargı hizmeti veriyordu. Ancak kadıların seyyid ve şerifleri cezalandırma yetkisi yoktu. Bununla birlikte sâdât-ı kiram kaymakamı tespit ettiği sahte seyyid ve şerifleri kadıya havale ederek cezalandırılmalarını sağlıyordu.

2.1.5. Bedesten ve Şehir Kethüdaları

Şehir kethüdaları, kazanın ödemekle mükellef olduğu örfî vergilerin şehir halkının servet ve statülerine göre taksim edilmesi işini kadı ve esnaf ihtiyarlarıyla birlikte yapardı. Verginin esnaf ve mahallelere dağılımını ise şehir kethüdası bizzat yapar ve kimlerin muaf olacağını belirlerdi. Bununla birlikte özellikle 17. yüzyıldan itibaren ve 18. yüzyılda şehir kethüdalarının vergi tevzi ve tahsilinin dışında da bazı görevleri vardı. Bunlar ulak, mübaşir gibi şehre uğrayan kamu görevlilerinin, sefere çıkan, eşkiya takibi yapan askeri birliklerin, görev mahalline gidip gelen vali, mutasarrıf, mütesellim gibi yöneticilerin ve bunların kethüdalarının barınma ve beslenmelerini ve yol ihtiyaçlarını (menzil ücreti, beygir, yem ve yiyecek vs.) sağlamak olmuştur. Ayrıca şehirde valinin veya mütesellimin ikamet ettiği sarayların bakım ve onarımı, bunların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması ve şehirden geçen elçilerin ağırlanması da şehir kethüdasının yaptığı işlerdendir. Kethüdalar ağırladıkları görevlilere yapacakları harcamaları ya daha sonra taksitle halktan almak üzere peşin olarak hemen öder veya esnafa borçlanırlardı. Şehir kethüdası yaptığı bütün masrafları tutmak ve sicil defterine kaydettirmek zorundaydı. Altı aylık kaza giderleri belirlenirken kadı önünde şehir kethüdasının karşıladığı masraflar yeniden gözden geçirilir ve tevzi defterlerine eklenirdi (Çadırcı, 1997:41-42; Çelik, 2010:451-453). Şehir kethüdalarının görev tanımlarının daha geniş olduğunu 3 Numaralı Sivas sicil defterindeki bazı kayıtlar göstermektedir. Bu kayıtlara göre şehir kethüdaları ordu için merkezin talep ettiği asker, zahire ve sair mühimmatın toplanması ve gönderilmesi, firarî askerlerin yakalanıp cezalandırılması, piyasadaki paranın rayici, halktan vergi dışında para toplanmaması gibi konularda da merkezin muhatabı olan yöneticiler

arasındadır⁶⁵. Bununla birlikte her şehirde mutlaka bir şehir kethüdasının bulunması bir kural değildi. Örneğin Manisa'da 17. yüzyılda şehir kethüdası bulunurken 18. yüzyılda burada bir şehir kethüdasının olmadığı ve şehir kethüdasının görevlerini mütesellimin yaptığı görülmektedir (Uluçay, 1955:16).

Sivas'ta ise genellikle şehir kethüdasının yaptığı bazı önemli görevleri bedesten kethüdası yapmaktadır⁶⁶. Örneğin Sivas'ta kaza masraflarının tutulması ve defterin hazırlanmasından şehir kethüdası değil bedesten kethüdası sorumludur⁶⁷. Sivas Şehri'nde Paşa Sarayı'nın, valinin kapı halkının veya mütesellimin oturduğu konakların bakım, tamirat ve döşemelerinin yenilenmesi de bedesten kethüdalarının görevleri arasındadır. Feyzi Süleyman Paşa'ya Sivas Eyaleti tevcih edildiğinde Paşa Sarayı ile Süleyman Paşa'nın kapı halkının ikamet edeceği konakların tamirat ve mefruşat yenilemesi işleri bedesten kethüdası olan Seyyid Hacı Mustafa tarafından yaptırılmıştı (SŞS5:237). Bedesten Kethüdası kaza masraflarını kaydettirmek için emrinde bir kâtip çalıştırıyordu (SŞS10:7). Kâtip dışında başka yardımcıları olup olmadığı bilinmemektedir.

Sivas'ta bedesten kethüdasına *vekil-i fukara* da denildiği daha önce tespit edilmiş bir bilgidir (Demirel, 1998:65). Sivas'ta bedesten kethüdası için *vekil-i fukaranın* yanı sıra *esnaf aksakallısı* veya *şehir hâcesi* unvanlarının da kullanılmış olması ihtimal dâhilindedir. Örneğin Hacı Mustafa için 1789 Şubatında bedesten kethüdası, aynı yılın Haziranında *esnaf aksakallısı* unvanları kullanılmıştır. 1787 yılında *esnaf aksakallısı* unvanını taşıyan Yağcızâde Mehmet Ağa 1800 yılının başlarında *vekil-i fukara* unvanını taşımaktadır (SŞS3:23; SŞS6:68). 1790 yılına ait iki farklı kayıt *vekil-i fukara* ile *şehir hâcesi* unvanlarının aynı makam için kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Bu kayıtlar şu şekildedir:

Vekil-i fukara Hacı Mustafa ve kâtibine ve şehir kethüdasına ücret 300 kuruş

Şehir hâcesi ve kâtibine ve şehir kethüdasına 300 kuruş (SŞS3:94, 132, 176).

⁶⁵ SŞS3: 39, 43-46, 54, 145, 154-155, 159, 182-184

⁶⁶ SŞS3:23, 214; SŞS5:237; SŞS6:32, 68, 123; SŞS9:14, 60; SŞS10:72, 98, 160.

⁶⁷ 11 Numaralı Sivas sicil defterinden aktaran Ömer Demirel, 1998:66. Ayrıca bkz. SŞS11:19.

Bu verilere dayanarak bedesten kethüdası için *vekil-i fukara*'nın yanı sıra *esnaf aksakallısı* veya *şehir hâcesi* unvanlarının kullanılmış olması ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir.

Sivas'ta zaman zaman iki bedesten kethüdasının görev yaptığı görülmektedir. Bazen bunlardan biri Müslüman diğeri Gayrimüslim olurken bazen de her ikisi birden Müslümandır. 1809 Temmuzunda Muhzırbaşızâde Mehmet Ağa ile Saraçlar Şeyhi Süleyman Ağa bedesten kethüdalarıdır. Mehmet Ağa ile Süleyman ağa 1810 Temmuzunda da bedesten kethüdalığı yapmaya devam etmişlerdir (ŞŞS9: 14, 60). Mart 1816 tarihinde Musa ve refiki Mosis vekil-i fukara olarak görev yapmaktadır. Haziran 1818'de ise yine Muhzırbaşoğlu Mehmet Ağa ile refikleri bedesten kethüdaları olarak görev yapmaktadırlar (ŞŞS10:52, 160).

Sivas'ta bedesten kethüdası ile şehir kethüdasının birlikte çalıştığını yukarıda vurgulamıştık. Bazı salyâne defteri kayıtları Sivas'ta şehir kethüdasının yaptığı işler hakkında az da olsa fikir vermektedir. Örneğin Ekim 1815 tarihinde hazırlanan salyâne defterine göre şehir kethüdası tarafından mefruşat hammaliyesi için 15 kuruş, tophane için ırgat yevmiyesi olarak 36 kuruş ve kethüdabey konağının tamir masrafı olarak da 62 kuruş harcama yapılmıştır. Muhtemelen 1818 yılının ortalarına ait başka bir kayıta ise şehir kethüdası çamaşır ağası, ağa efendi ve saraydarların süpürge ihtiyacını karşılamıştır (ŞŞS3:132, 176; ŞŞS10:7, 159).

2.1.6. Muhtesip ve Pazarbaşı

Kadının, kamu düzenini sağlamada en büyük yardımcısı muhtesipti. İhtisap ağası da denilen muhtesip kadının yardımcısı olarak sosyal, dinî, adlî ve iktisadî alanları kapsayan çok geniş bir yetki alanına sahipti. Muhtesibin görev ve yetki alanı Fatih Sultan Mehmet zamanından beri kanunnamelerle düzenlenmiştir. II. Mahmut döneminde çıkarılan ihtisap ağalığı nizamnamesinde ihtisap ağası olacak kişinin Müslüman ve dinin kurallarını iyi bilen, şer'i hukuktan anlayan biri olması gerektiği üzerinde durulmuştur (Kazıcı, 1998: 143-144). Zîra esasen dini bir görev olan *hisbenin* memuru yani muhtesip şeriata aykırı olan işleri kontrol

ederek sahiplerini suçuna göre tâzir ve tedip ederdi (Pakalın, 1983b:572). Örneğin namazla ilgili şartları yerine getirmeyen imamları ve ezanı zamanında okumayan müezzinleri kontrol etmek ihtisap ağasının göreviydi. Ayrıca namaz kılmayan, oruç tutmayan kişileri imamlar vasıtasıyla tespit edip bunlara nasihat eder, nasihatlerini dinlemeyenleri kadı huzuruna çıkarıp suçları kesinleşirse cezalandırabilirdi. Bu tür görevleri sebebiyle ihtisap ağası genellikle ilmiye sınıfına mensup kişilerden veya en azından medreselerin eski mezunlarından seçilirdi (Kazıcı, 1998: 143-144).

Muhtesip şehrin asayişinden sorumlu olan kişilerin de başında gelirdi. Şehre izinsiz olarak yerleşenleri tespit edip bunları geldikleri yere geri göndermek, mürur tezkiresi vermek, sarhoşluk, toplumun genel ahlak kuralları dışında bir yaşam sürmek gibi toplum düzenini bozan davranışlar gösteren kişileri cezalandırmak, komşusunu rahatsız edenleri engellemek de ihtisap ağasının görevleri arasındaydı (Kazıcı, 1998:144; Ergenç, 1995: 103).

İhtisap ağasının şehrin iaşesini sağlamaktan, hamamlarda Gayrimüslimlere verilen peştamalin Müslümanlara kullandırılmasını, Gayrimüslimlere nalın giydirilmesini ve Gayrimüslimlerin Müslümanlara mahsus yeşil ve kırmızı renkte giysi kullanmalarını engellemekten, yıkılmak üzere olan binaları tespit ederek olası bir tehlikeyi önlemek üzere bunları yıktırmaya; okul ve medreselerde öğrencilere aşırı şiddet uygulayan öğretmenleri cezalandırmaya kadar uzanan toplumsal hayatın birçok yönünü düzenleyen ve kapsayan görevleri vardı (BOA C.BLD 1928; Pakalın, 1983b:572).

Şehrin ticarî hayatı da ihtisap ağasının denetimindeydi. Esnafın kanunlara uyup uymadığını, narhın uygulanıp uygulanmadığını denetlemek, bozuk, kötü nitelikli ve eksik tartılmış mal satılmasını, yiyecek ve içeceğe hile karıştırılmasını, hamal ve hayvanlara taşıyabileceğinden fazla yük yüklenmesini önlemek, esnafın üretimini kontrol edip kanun ve geleneklere aykırı şekilde mal üretenleri ve satanları cezalandırmak bu görevinin gereklerindendi. Yeni işyerlerinin açılmasının ihtisap ağasının yetkisinde olması, esnafı denetlerken onların loncalarını ve bütün haklarını koruması gibi sebeplerle esnaf üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Çarşı-pazar kontrolünde suçunu tespit ettiği esnafı yardımcıları vasıtasıyla cezalandırabilirdi. Bu ceza genellikle herkesin gözü önünde suçluyu

falakaya yatırmak şeklinde olurdu. İhtisap ağası ayrıca hapis ve sürgünle cezalandırma yetkisine de sahipti. Ancak hapis ve sürgün cezası gerektiren suçları merkeze bildirmek zorundaydı (Kazıcı, 1998:144; Pakalın, 1983b:572; Ergenç, 1995: 103).

İhtisap Ağası'nın emrinde genel olarak *huddâm-ı ihtisab* denilen bazı memurlar çalışırdı. Bunlar içinde *kul* ya da *kol-oğlanları* olarak isimlendirilenlerin görevi dükkânlardan ihtisap vergisini toplamak ve ağaya teslim etmekten ibaretti. Pakalın'a göre bu görevde 15'i "gedikli kul oğlanı" ve 16'sı "senetli mülâzım" olmak üzere 31 kişinin istihdam ediliyordu (1983b:41). Ancak bu sayılar muhtemelen İstanbul ihtisap ağasının emrinde çalışan kuloğlanlarına mahsustur. Sivas'ta ihtisap ağasının yardımcılarının kimler olduğu hakkında şimdilik bir bilgiye sahip değiliz. İhtisap ağasının böyle yardımcıları vardıysa bile Sivas'ın nüfusu İstanbul kadar büyük ve kalabalık olmadığından bunların sayısının daha az olabileceği ihtimalini hesaba katmak gerekir. İhtisap ağasının ayrıca terazicibaşıya bağlı olarak çalışan yardımcıları da olduğu bilinmektedir (Kazıcı, 1998:144).

Kadının önemli görevlerinden biri de narh konulması işiydi. Kadıların hangi maddeye ne kadar ve ne zaman narh koymaları gerektiği kanun ve nizamnamelerle belirlenmişti. Bununla birlikte narh konulmasında piyasa fiyatlarının takip edilmesi de önemliydi. İhtisap ağası çarşı pazarı denetleme görevi sebebiyle piyasa fiyatlarını en iyi takip eden kişi olduğundan narh konulması işinde kadının en büyük yardımcısıydı. Ancak narh koymak kadının göreviydi ve ihtisap ağası kendi başına narh koyamazdı. Narh konulurken ilgili esnafın da fikir ve görüşlerine başvurulurdu. Her esnafın kethüda ve yiğitbaşları ile görüşülür, gerekirse üretilecek mâmul için gereken ham madde miktarları tespit edilir ve narh buna göre konulurdu (Kütükoğlu, 2006:390; Pakalın, 1983b:657). Narh konulduktan sonra bununla ilgili kayıtlar sicil defterine kaydedilirdi.

Diğer yandan Sivas Şehri'nde ihtisap ağasının bazı görevlerini subaşılardan icra ettiği anlaşılmaktadır. Sivas'ta vali tarafından tayin edilen subaşılardan çarşı ve pazarda her türlü yiyecek ve giyecek maddesinin verilen narha uygun satılmasını kontrol ettikleri gibi esnafın nizam ve kanunlara uygun davranıp

davranmadıklarını da denetliyorlardı (BOA C.BLD 4114). Subaşı ayrıca genel güvenlik ve düzen ile ilgili kadı hükümlerinin de uygulayıcısı idi. Buna bağlı olarak suçluların yakalanması ve cezalandırılmasını subaşı sağlardı. Subaşı şüpheli gördüğü kişileri araştırabilir, yaralama, öldürme, hırsızlık, zina, sarhoşluk gibi suçları işleyenleri yakalayıp mahkemeye teslim ederdi (Ergenç, 1995:70-71).

Pazarbaşı, pazarın düzeninden sorumlu kişiye deniliyordu (Kallek, 2007:194). Pazarbaşı muhtemelen ihtisap ağasına bağlı olarak çalışıyordu. Zîra ihtisap ağası her ay pazarbaşına narh listesini vermekle yükümlüydü (Özcan, 2007:207). Buradan pazarbaşının pazarda konulan narha uyulup uyulmadığını denetlemekle görevli memurlardan biri olduğu tahmin edilebilir. Bununla birlikte Ömer Demirel'e göre Sivas'ta pazarbaşı bakkal esnafının işlerini yürütmekle sorumluydu. Pazarbaşı ya bakkal esnafının ileri gelenlerinden ya da şehrin ileri gelen şahısları arasından tayin ediliyordu ve kayd-ı hayat şartıyla göreve geliyordu (1998:69, 70). Bu konudaki belgeler incelendiğinde Sivas'ta, aşağıda bahsi geçen kişilerin bilfiil pazarbaşılık görevini ifa etmekten ziyade pazarbaşılık gelirlerine tasarruf ettikleri söylenebilir. Örneğin Mart 1760 tarihli bir belgeye göre Sivas'ta pazarbaşı olan Seyyid Ahmet, bu görevini el-Hac Mustafa bin Mehmet'e devretmiştir (BOA AE. SMST III 15827). Mustafa ise pazarbaşılığı 1767 yılının sonlarında oğulları Molla Osman ve Seyyid Ömer'e bırakmıştır (BOA AE.SMST III 17957). 1793 yılı ortalarına gelindiğinde ise Sivas pazarbaşılığı üç kişinin elindedir. Seyyid Mustafa, Seyyid Mehmet'le birlikte pazarbaşılığın ½ hissesine mutasarrıftır. Diğer ½ hissenin mutasarrıfı ise Seyyid Ömer'dir. Seyyid Mustafa ve Seyyid Mehmet'in pazarbaşılığın ½ hissesine mutasarrıf olan Molla Osman'ın oğulları olduğu anlaşılıyor. Seyyid Mustafa, Seyyid Mehmet ve amcaları Ömer pazarbaşılık hisselerini kendi istekleriyle Seyyid Feyzullah'a devretmişlerdir (BOA A.E. III. SELİM 20354). Seyyid Feyzullah Sivas'ın hanedan ailelerinden olan Kenanzâdelere mensuptur. Ömer Demirel bu ailenin pazarbaşılığı görevini 40 yılı aşkın süre elinde tuttuğunu ileri sürmüştür (1998:70). Ancak 1799 yılının başlarında pazarbaşılık Kenanzâde ailesinden Zaralızâde ailesine geçmiştir. Kenanzâde Seyyid Feyzullah pazarbaşılığı Zaralızâdelere Recep Paşa'nın oğlu Mir Osman'a devretmiştir (BOA C.BLD 4465)⁶⁸.

⁶⁸ Bu tarihten sonra pazarbaşılığın tekrar el değiştirerek Kenanzâdelere intikal etmiş olması mümkündür. Ancak bu konuyu açıklığa kavuşturacak bir belgeye şimdilik tesadüf edilmemiştir.

2.1.7. İmam, Keşiş ve Muhtarlar

Osmanlı idaresinde mülkî, beledî ve adlî teşkilatın ilk basamağını mahalleler oluştuyordu. Mahalleyi imam yönetirdi. İmam padişah beratı ile tayin edilirdi ve kadının mahalle düzeyindeki temsilcisiydi (Ergin, 1936:103; Ortaylı, 1979:218).

Mahalleye yeni yerleşecek olanlara bir mahalle sakini ve imamın kefil olması şarttı. Böylece imam zincirleme olarak bütün mahallelinin kefiliydi. Bu yüzden imam mahalle içinde olup biten her şeyden sorumluydu. Mahalledeki doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi nüfus hareketlerini takip eder, medeni hal kayıtlarını ve sicillerini tutardı. Ayrıca imamın mahalleli arasındaki ufak tefek anlaşmazlıkları çözümlmek, fuhuşla mücadele etmek vb. görev ve yetkileri de vardı. Ancak imamın en önemli görevi mahalle halkına isabet eden verginin paylaştırılması ve tahsil edilmesi idi. Bununla birlikte tüm bu görevleri karşılığında devlet imamlara herhangi bir ücret ödemezdi. İmamlar camiye yaptırının bırakmış olduğu tahsisat veya vakıf gelirleriyle, mahalle halkının vereceği ilmühaber harçları, cenaze ücretleri, ıskat paraları vb. ile geçinirdi. İmamların bu şekilde halktan alacağı paralar için bir sınırlama yoktu. Bu gelirler mahallelinin servetine göre artar veya azalırdı (Ergin, 1936:120; Ortaylı, 1979:218).

Müslüman mahallelerde imamların sorumlu olduğu gibi Gayrimüslim mahallelerde de papaz (veya keşiş) sorumluydu. Papazların görev ve sorumlulukları da imamlarinkiyle hemen hemen aynıydı (Ortaylı, 1979:218). Ancak hem Müslümanların hem de Gayrimüslimlerin oturduğu mahallelerde işlerin nasıl yürüdüğü konusunda bir bilgiye sahip olmamakla birlikte böyle mahallelerde imamların papazın, örneğin vergi tevzi ve tahsili gibi bazı konularda işbirliği içinde çalıştıkları düşünülebilir.

Muhtarlık teşkilatı kurulana kadar imamlar Müslüman mahallesinin tek yöneticisiydi. Muhtarlık teşkilatı ilk olarak İstanbul'da kuruldu. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra şehrin asayişinin sağlanması, vergi toplanması, mahallelerde düzeni sağlamak için yeni bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştu. Zîra bu görevlerde yeniçeri subayları ve mahallelerdeki yeniçeri kollukları önemli bir rol oynuyordu (Ortaylı, 1979:219).

Sivas Şehri'nde 1833 yılında toplam 95 muhtar görev yapmaktadır. Sivas'ın mahalle sayısının 59 olduğu ve her mahallede *muhtar-ı evvel* ve *muhtar-ı sani* namıyla iki muhtar olması gerektiği göz önüne alınırsa şehirde 118 muhtarın görev yapması beklenirdi⁶⁹. Ancak bazı mahalleler küçük ve az nüfuslu olduğundan bu mahallelerde birer muhtarın görev yapması yeterli görülmüştür (BOA Nfs.d.2406). 1833 yılında muhtar olanlar arasında bedesten kethüdası, Kale-i Cedîd dizdarı gibi ehl-i örf yöneticilerinin yanı sıra bahçıvan, oturakçı, habbaz ve penbeci şeyhleri gibi esnaf ve zanaatkârların yöneticileri ile duhancı, oturakçı, debbağ gibi esnaf ve zanaatkârlar da bulunuyordu. Muhtarlar arasında bir de sıbyan mektebi muallimi yer almaktadır⁷⁰. Dikkat çekici bir nokta muhtarların tamamının Müslüman olmasıdır. Ayrıca tamamıyla bir Gayrimüslim mahallesi olan Bazar Mahallesi'nde muhtar olmadığı tespit edilmiştir⁷¹. Bununla birlikte Gayrimüslim mahallelerinde muhtarın yerine kocabaşların görev yaptığı bilinmektedir⁷². Bununla birlikte 1833 nüfus sayımında Sivas'ta sadece bir kişi kocabaşı olarak kaydedilmiştir. Bu kişi Üryan Müslim mahallesinde oturan kasapbaşdır.

Muhtarlıkların kurulmasıyla imamların mahallelerdeki yetki ve sorumluluk alanlarının yavaş yavaş daraltıldığı söylenebilir.

2.1.8. Şehir İleri Gelenleri ve Halkın Yönetimdeki Rolü

Weber'in Batılı anlamda bir İslam şehirden bahsedilemeyeceğini ileri sürmesiyle⁷³ başlayan tartışmalar Türkiye'de de karşılığını bulmuş ve Weber'in tezine ilk tepkiler 1960'lı yıllarda tarih alanında Halil İnalcık, mimarî alanda ise Doğan Kuban tarafından gösterilmiştir. İnalcık, Weber ve takipçilerinin İslam şehri

⁶⁹ Sivas'ta muhtar seçimlerine dair şu belgelere bakılabilir: BOA HAT 22313H, 19281, 19281B, 24034, 24034A.

⁷⁰ 1833 tarihli nüfus sayımında kaydedilen muhtarların kimlikleri ve meslekleri için bkz. TABLO IV.

⁷¹ Hem 2400 numaralı Gayrimüslim nüfus defterinde Bazar Mahallesi'nde muhtar kaydı yapılmamıştır hem de Sivas'ın muhtarlarının kaydedildiği 2406 numaralı nüfus defterinde Bazar Mahallesi kaydedilmemiştir.

⁷² Ahmed Cevad tarafından yazılan ve Askerî İdadi mekteplerinde okutulmasına padişah iradesiyle karar verilen *Malûmâtü'l-kafiye fi memâlik-i'l-Osmâniyye* isimli kitapta köylerde muhtarların veya kocabaşların görev yaptığı belirtilmiştir (H.1289:66).

⁷³ Weber'in yaptığı şehir tanımı için bkz. Max Weber, *Şehir*, Bakış Yayınları, İstanbul, 2003.

hakkında yaptıkları değerlendirmeleri öncelikle metodolojik açıdan eleştirerek, bu değerlendirmelerde söz konusu şehirlerin tarihine yönelik ciddi referans sıkıntıları olduğunu ileri sürmüş ve şer'îye sicillerinin şehir tarihi açısından önemine dikkat çekmiştir. 1980'li yıllarda ise Özer Ergenç, Mustafa Cezar, Suraiya Faroqhi gibi tarihçiler Weber'in tezine karşı çıkışları devam ettirmişler ve genelde İslam özelde ise Osmanlı şehrinin ne olup/olmadığını ortaya koymaya yönelik çalışmalar yapmışlardır (Özvar-Bilgin; 2008:21-22). Adı geçen tarihçiler, özellikle Weber'in İslam şehirlerini Batılı "gerçek" şehirlerden ayıran en önemli iki unsur olarak ortaya attığı, İslam şehirlerinde idarî olarak bir otonominin ve şehir sakinlerinin yönetime katılma mekanizmalarının olmadığı yönündeki iddiasına karşı Osmanlı şehirlerinde bu iddiayı çürütecek veriler olduğunu göstermişlerdir. Cezar, Weber'in İslam şehirlerinde politik bilinç ve özerk yönetim olmadığı iddiasına karşı imar sistemini merkeze alarak karşı çıkmıştır. Cezar'a göre Osmanlı şehirlerinde imar faaliyetlerinin şahıslar tarafından yürütülmesi bu faaliyetlere bireyci bir nitelik kazandırmakta ve vakıflar vasıtasıyla bir dereceye kadar bir özerklik söz konusu olabilmektedir. Cezar şehir halkının şehrin genel yönetimine katılımı olmadığını kabul etmekle birlikte alt yönetim birimlerinde böyle bir katılımın gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. Osmanlı Mahallesi de Cezar'a göre politik bilincin uyanıp geliştiği bir mekân olması itibariyle önemli bir birimdir. Cezar, vergi ihtilafları ve şikâyetlerine konu olan mahkeme kayıtlarını politik bilincin aranacağı mecralardan biri olarak önemsemiştir. Cezar'a göre raiyyet, esnaf ve askerîlerin vergi ödeme konusunda zaman zaman gösterdiği direnç şehir tarihi araştırmalarında politik bilinç açısından üzerinde yeterince durulmamış bir konudur (1985:391-394). Faroqhi, özerklik ilkesi bağlamında şehrin sadece merkezden gönderilen yöneticilerle idare edilmediğine, yerel seçkinlerin de şehir yönetiminde hatırı sayılır bir rolleri olduğuna dikkat çekerek, Osmanlı'da yarı-bağımlı bir şehir modeli olduğuna vurgu yapar (Faroqhi; 2004:699-715). Faroqhi'nin de altını çizdiği üzere Osmanlı şehirlerinde şehir halkının yönetici atamalarında doğrudan bir rolü olmamakla birlikte yönetici seçiminde tamamen etkisiz olduğu da söylenemez. Zîra şehir halkının dolaylı bazı mekanizmaları kullanarak yönetici seçimi ve atanmasında ve genel olarak yönetim üzerinde etkili olduğunu ya da en azından etkili olmaya çalıştığını gösteren emareler söz konusudur. Bu mekanizmalardan birisi merkeze gönderilen istek veya şikâyet dilekçeleridir. Özellikle sicillerde ve bazı arşiv belgelerinde *ulemâ* ve *sulehâ* ve *eimme* ve *hutabâ* ve *âyan* ve *eşraf* ibaresiyle sık

sık bahsedilen şehir ileri gelenlerinin merkeze bir dilekçeyle başvurmaları halinde bunun merkez üzerinde kayda değer bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple yönetici seçiminde şehir halkının da bir rolü olduğu ileri sürülebilir. Örneğin 1782 yılı başlarında Sivas Eyaleti'ne vali olarak atanan Abdi Paşa *makarr-ı hükümeti* olan Sivas'a gelinceye kadar Sarızâde Emin Bey mütesellim olarak tayin edilmişti. Ancak Sarızâde Emin Bey'i mütesellim olarak istemeyen Sivas ileri gelenleri, Sarızâdenin mütesellimlikten azledilip başka birinin mütesellim atanması isteklerini bir ilamla merkeze bildirmişlerdir (BOA C.DH 12130).

Şehir veya bölge ileri gelenlerinin bir sebeple tasvip etmedikleri mütesellimlere karşı nasıl bir muhalefet gösterdiklerinden daha önce de bahsetmiştik. Şehir ileri gelenlerinin muhalefeti, özellikle mütesellimin sorumluluğunda olan mubayaa gibi devlet açısından hayati önem taşıyan görevlerin yerine getirilmesini engellemeye çalışmak şeklinde oluyordu. Zîra bu tür görevlerde başarısız olan mütesellim genellikle görevinden alınıyordu.

Şehir ileri gelenlerinin ve şehir halkının sadece mütesellimlere değil gerektiğinde yeni valiye karşı da tavır alabilmeleri yönetici seçimindeki ağırlıklarının bir göstergesidir. Sivas ahalisinin 1802 yılında yeni vali Hüseyin Paşa'ya karşı yaptıkları ittifak ve gösterdikleri muhalefet buna bir örnek teşkil etmektedir. İdaresi altındaki bölgelerde yaptığı zulümle meşhur olan Hüseyin Paşa'nın ayrıca kapı halkının sayısı da emsallerinin üç katı civarında olduğundan şehir ileri gelenleri ve halk Hüseyin Paşa'yı vali olarak kabul etmek istememişlerdir. Bu yüzden şehir ileri gelenleri ve aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu şehir halkı eski vali Mustafa Paşa'nın sarayını kuşatarak şehirden çıkmasına mani olmuş ve Hüseyin Paşa'nın tayin ettiği mütesellimi de şehre sokmamıştır (BOA HAT 1800, 1920, 1926).

Şehir ileri gelenleri kimlerden oluşmaktadır? Sivas valileri ile şehirdeki Kömürlü Cami vakfı arasında anlaşmazlığa sebep olan *bâc-ı kırtıl* geliri hakkındaki bir belge şehir ileri gelenlerinin kimler olduğunu açıkça göstermektedir. 1795 yılına ait olan bu belgede *bâc-ı kırtıl* meselesinde valiyi destekleyen şehir ileri gelenleri şu kişilerdir:

Buruciye Medresesi Müderrisi, hatibi ve vaizi olan el-Hac Abdurrahman
 Sultan Alâeddin Cami imamlarından ve ulemâ ve sulehâdan Seyyid Şeyh
 Abdullah
 Şifaiye Medresesi Müderrisi el-Hac Mehmet Emin
 Şifaiye Medresesi Müderrisi Seyyid İbrahim
 Şifaiye Medresesi Müderrisi Seyyid Mustafa
 Sabık Sivas Müftüsü Hatipzâde es-Seyyid el-Hac Hüseyin
 Nakîbüleşraf Kaymakamı Şeyh Süleyman
 Sivas Müftüsü Müftüzâde es-Seyyid Hüseyin
 İhsaniye Medresesi Müderrisi Ömer
 İhsaniye Medresesi Müderrisi Seyyid Hasan
 Örmüş Zaviyesi Müderrisi es-Seyyid Hüseyin
 Pervane Bey Medresesi Müderrisi Seyyid Mehmet
 Sahibiye Medresesi Müderrisi Seyyid Ahmet
 Sahibiye Medresesi Müderrisi Müftüzâde Seyyid el-Hac Mehmet Tahir
 Sahibiye Medresesi İmamı Seyyid Ahmet
 Hasan Paşa Cami Hatibi Süleyman
 Osman Paşa Cami Hatibi Seyyid Mehmet
 Cami-İ Kebir (Sultan Alâeddin) İmamı Seyyid Osman
 Cami-İ Kebir İmamı Seyyid Mehmet Emin
 Ömer Mahmut Paşa Cami Hatibi Es-Seyyid
 Darüşşifa Medresesi İmamı Ahmet
 Darüşşifa Medresesi İmamı --- (Okunamadı)
 Sultan Alâeddin (Cami-İ Kebir) Hatibi Abdurrahman
 Buruciye Medresesi İmamı Seyyid Mehmet
 Sahibiye Medresesi Hatibi Salih
 Cami-i Kebir Vaizi Seyyid Abdurrahman
 Şifahiye Medresesi Müezzini Nasuh
 Sahibiye Medresesi Cami Hatibi Seyyid Ahmet
 Hacı Mahmut Cami İmamı Es-Seyyid Musa
 Sahibiye Medresesi Müezzini İbrahim
 Mahkeme Cami Hatibi Seyyid Hüseyin
 Tuzcu Şeyhi Süleyman
 Mutaş Şeyhi Ahmet
 Tütüncü Şeyhi Abdullah

Debbağ Şeyhi İbrahim
 Berber Şeyhi Abdullah
 Haffaf Şeyhi Hüseyin
 Penbeci Şeyhi Hasan
 Semerci Şeyhi Süleyman
 Demirci Şeyhi Mehmet
 Sığır Canbazı? Şeyhi İbrahim
 Arpacı Şeyhi Hüseyin
 Börekçi Şeyhi Ahmet
 Ekmekçi? Şeyhi Mustafa
 Çilingir Şeyhi Ali
 Kılıççı Şeyhi Musa
 Attar Şeyhi Halil
 Nalbant Şeyhi Veli
 Halil, Sipah Pazarı
 Terzi Şeyhi Hüseyin
 At Canbazı Şeyhi Hüseyin
 Meydan Hamalı Şeyhi Veli
 Katırcı Şeyhi Salih
 Kavukçu Şeyhi Hüseyin
 Kuyumcu Şeyhi Mahmut
 Kürkçü Şeyhi Ebu Bekir
 Fukara Vekili Seyyid Ali
 Pazarbaşı Ömer
 Sivas Eyaleti Defter Kethüdası İbrahim
 Sivas Miralayı Osman
 Sivas Kethüdayeri Muhammed
 Sivas Kethüda Çavuşu Seyyid Mehmet
 Kal'a-ı Atik Dizdarı İbrahim
 Kal'a-ı Cedîd Dizdarı Seyyid Ömer
 Turnabaşı Seyyid Osman
 Alemdar Abdülvahab
 Alemdar Es-Seyyid Mustafa
 Alemdar Mehmet
 Alemdar Ahmet

Alemdar Seyyid Halil
 -- (Okunamadı) Seyyid Hüseyin
 Dergâh-ı Ali Gediklisi Seyyid Himmet
 Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı Zaralızâde Mir Recep
 Kenanzâde Seyyid Feyzullah⁷⁴

Görüldüğü gibi dilekçede ismi bulunan 74 kişiden 31'i müftü, sabık müftü, nakîbüleşraf kaymakamı, müderris, müezzin, hatip, imam vb. ilmiye sınıfı mensupları; 27'si esnaf şeyhi, fukara vekili ve pazarbaşısıdır. Geri kalan 16 kişiyi ise defter kethüdası, miralay, kethüdayeri, kethüda çavuşu, dizdar, turnabaşı, alemdar, dergâh-ı âli gediklisi veya kapıcıbaşı gibi devlet ve ordu görevlileri oluşturmaktadır. Bir fikir edinmek açısından bu belgede imzası olan şehir ileri gelenlerinin oranları incelendiğinde bunların % 42'sinin ilmiye sınıfından, % 36,5'inin esnaf ve % 21,5'inin ise ehl-i örfe mensup olduğu görülmektedir.

Şehir ileri gelenlerinin şehri ilgilendiren meselelerde söz sahibi oldukları gibi şehir halkını temsil etme yetkisine de sahip olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

2.2. YÖNETİM İŞLERİ

Tanzimat öncesinde bir Osmanlı taşra şehrinde rutin olarak yapılması gereken bazı işler vardı. Bunlar devletin talepleri doğrultusunda zahire, koyun, nakliye hayvanı vb. çeşitli mubayaaların yapılması, asker toplanması ve sevk edilmesi ve devlet adına cizye, avârız, nüzül gibi vergilerin, valinin gelirleri arasında olan imdâd-ı hazariyye/seferiyyenin toplanması ve şehir masraflarının tespit edilerek tevzi edilmesi işleridir. Bu işlerin kimler tarafından nasıl yapıldığının incelenmesi taşra yönetiminin işleyişini anlamak bakımından faydalı olacaktır.

⁷⁴Bkz. BOA C.ML 2321. Bu belgede imzası bulunan şehir ileri gelenlerinin sayısı 74'dür. Ancak belgenin alt kısmının yırtık olması bu rakamın daha yüksek olabileceği ihtimalini göstermektedir. Diğer yandan şehir ileri gelenlerinin sayısının belgedekinden yüksek olduğunu kasap, saraç, kazancı, kazzaz, bakkal, bezzaz, bostancı gibi meslek gruplarının şeyhlerinin belgenin mevcut halinde yer almamasından da anlıyoruz. Muhtemelen bunlar ve diğer bazı şehir ileri gelenleri bâc-ı kırtıl meselesinde valiyi desteklemedikleri için belgede imzaları yoktur.

2.2.1. Mubayaa

1777-1839 yılları arasındaki dönemde Osmanlı Devleti ya peşi sıra gelen savaşlar ya da isyanları bastırmakla uğraşıyordu. Bu dönemde devletin, ordunun bazı ihtiyaçlarını karşılamak üzere, ülkenin hemen her bölgesinden olduğu gibi Sivas'tan da bazı talepleri olmuştur. Devletin Sivas'tan taleplerini iaşe, nakliye hayvanı ve asker olarak sınıflandırmak mümkündür. Sivas Eyaleti, ordu için asker, ordunun iaşesi için dakik (un), şair (arpa) ve koyun ve ordunun nakliye işlerinde kullanılmak üzere deve ve araba temin ediyordu. Bunların nasıl gerçekleştiğini birer örnekle incelemek işleyişi anlamak bakımından faydalı olacaktır.

Devlet gerektiğinde ordunun iaşesi için mubayaa uygulaması yapıyordu. Mubayaa uygulaması kısaca, devletin halkı, yine devletin tespit ettiği (mirî) fiyat üzerinden mal satmakla yükümlü kılması olarak tarif edilebilir⁷⁵. Öncelikle her mubayaa için merkezi hükümet tarafından bir mübaşir görevlendiriliyor ve mubayaa işleri bu mübaşir ile yerel yöneticilerin işbirliğiyle yapılıyordu. Örneğin Ekim 1787 tarihinde Hâssa Silâhşorlarından Turunçzâde Süleyman Sivas, Bozok ve Amasya sancaklarından 70,000 İstanbulî kile un ve 40,000 İstanbulî kile arpa mubayaası yapmakla ve bunları Samsun İskeleyi'ne nakletmekle görevlendirilmişti. Sivas, Bozok ve Amasya kadıları da Süleyman Bey'e yardımcı olmakla yükümlüydüler (SŞS3:21). Doğaldır ki mübaşirin üstlendiği görevde başarılı olması ve devletin taleplerinin karşılanması yerel yöneticilerin işbirliğini sağlamasına bağlıydı.

Eylül 1787 tarihinde yazılan emirde orduda nakliye işinde kullanılacak 400 adet devenin kiralanarak temin edilmesi istenmektedir. Bu develer sadece Sivas Sancağı'ndan kiralanacaktır. Bu develerin kiralanması işine mübaşir olarak Dergâh-ı Mualla Gediklisi Emin Bey tayin edilmiştir. Emin Bey'e yardımcı olmakla sorumlu olan görevliler kethüdayeri ve yeniçeri serdarları olarak belirtilmiştir (SŞS3:22).

⁷⁵ Lütfi Güçer'in, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler isimli çalışmasında mubayaa malî ve hukukî açılarından en iyi şekilde incelenmiştir. Bkz. Age. 1964, s.121-125.

Deve için gelen ikinci bir emir ise Kasım 1787 tarihinde yazılmıştır. Bu defa deve mubayaası yapılması emredilmektedir. Mubayaa Liva-ı Bozok, Türkmanan-ı Yeniil ve Mamalu hariç olmak üzere bütün Sivas Eyaleti'ni kapsamaktadır ve 40 katar deve satın alınması emredilmiştir. Bu emirde sırasıyla Sivas Eyaleti'nde bulunan bütün kazaların kadı ve naiplerine, Sivas mütesellimine, ilgili mubayaa mübaşirine, zabıtlere, vücuu-ı memalik ve iş erlerine hitap edilmiştir. Bu defa deve mubayaası için görevlendirilen kişi Sadrazam Kethüdası'nın Kapıcılar Kethüdası olan Süleyman Bey'dir. Bu fermanla Sivas mütesellimine, mubayaa edilen develerin emirde belirtildiği gibi yük taşıyabilecek güç ve kuvvette, sağlıklı ve gerekli teçhizatla donatılmış olmasına ve deve için belirlenen bedelin mübaşir tarafından deve sahiplerine tamamen teslim edilmesine dikkat etmesi emredilmiştir (SŞS3: 29-30).

Kadıların mubayaa işinde mübaşire yardımcı olmanın yanı sıra daha asli görevleri vardı. Un ve arpa mubayaasının Sivas, Bozok ve Amasya sancaklarından yapılması emredilmiştir. Bu sebeple kadı, öncelikle Sivas sancağının ve diğer sancakların hissesine düşen miktarı hesaplayarak sicil defterine kaydetmiştir (SŞS3:23). Bozok ve Amasya sancaklarının hissesine düşen miktar da muhtemelen Sivas kadılığı tarafından bu sancakların kadılarına bir pusula ile bildirilmiştir. Zira bu tür mubayaalar söz konusu olduğunda her hangi bir kazanın hissesine düşen miktar Sivas kadılığına soruluyor ve kadının verdiği pusulaya göre işlem yapılıyordu. Örneğin 7 Temmuz 1799 tarihli fermanla Bozok Sancağı Mutasarrıfı Cabbarzâde Süleyman Bey'in Zile, Mecidözü ve sair kazaların hissesine düşen zahirenin aynî tahsili yerine bedelinin ödenmesi isteğinin kabul edildiği, ancak bu kazaların hisselerine isabet eden zahirenin miktarının *ibtidâ-i mahfil-i kaza olan nefis-i Sivas*'ta incelenmesi ve kadının vereceği pusulaya göre hareket edilmesi isteniyordu (SŞS6:10).

Sancakların hisselerine düşen un ve arpa miktarları tespit edildikten sonra kadı, Sivas Sancağı'nın hissesini Sivas Sancağı kazalarına taksim etmiştir (SŞS3:27). Bunun ardından da Sivas Kazası'nın hissesi nefis-i Sivas ile Hafik Nahiyesi'ne ve Yıldızeli Kazası'na hisselerine göre paylaştırılmıştır (SŞS3:25)⁷⁶. Muhtemelen

⁷⁶ Sivas Kazası'nın hissesine düşen vergilerin 1/3'ü Yıldızeli Kazası, geriye kalan 2/3'lük kısmın 1/3'ü Hafik Nahiyesi tarafından, bu hisseler düşüldükten sonra geriye kalan kısım da Sivas Şehri tarafından ödendiği daha önce belirtilmişti.

Yıldızeli kasasının hissesine düşen miktar Sivas kadılığından Yıldızeli kadısına bildiriliyordu.

Sivas Sancağı'ndan temin edilmesi istenen 400 adet deve de sancağın kazalarına Sivas kadısı tarafından taksim edilmiştir (ŞŞS3:26). Liva-ı Bozok, Türkmanan-ı Yeniil ve Mamalu haricinde bütün Sivas Eyaleti'nden yapılacak olan deve mubayaası da Sivas kadısı tarafından Amasya, Çorum, Divriği, Canik ve Arapkir sancaklarına ve Sivas Sancağı kazalarına taksim edilmiştir (ŞŞS3:31).

Bütün bu taksimatlar yapıldıktan sonra hem un ve arpa mubayaasından hem de her iki deve mubayaalarından nefis-i Sivas'ın hissesine düşen miktarlar hesaplanarak bu defa şehrin esnafı ile mahallelerine taksim ediliyordu. Hafik Nahiye'sinin hissesi de yine Sivas kadısı tarafından nahiyenin köylerine hisselerine göre paylaştırılıyordu. Bütün bu taksimat işlemleri ayrı ayrı sicil defterlerine kaydediliyordu (ŞŞS3:34-39). Bu taksimat işine *tevzi*, kayıtlarına da *tevzi defteri* deniliyordu.

Kadı bu tevzi işlerini yalnız yapmıyordu ve uyması gereken bazı kurallar vardı. Tevzi işi, sicil defterindeki eski kayıtlara ve imdâd-ı hazariyyeye göre kadı (marifet-i şer'), mubayaa mübaşiri, mütesellim ve şehrin diğer yöneticilerinin ve/veya ileri gelenlerinin (*cümle marifeti*) yardımlarıyla ve huzurlarında yapılıyordu (ŞŞS3:26, 27, 31). Vergilerin mahalle ve esnafa taksim edilmesi işini kadı ve esnaf temsilcileri ile birlikte şehir kethüdasının yaptığı bilinmektedir (Çelik, 2010:452). Ancak Sivas'ta şehir kethüdasının görevlerini bedesten kethüdası yaptığından, vergilerin mahalle ve esnafa taksimi işini muhtemelen bedesten kethüdası, kadı ve esnaf ihtiyarlarıyla birlikte yapıyordu⁷⁷.

Mubayaa tevzi edildikten sonra her bir kaza kadılığına kazanın hissesine düşen miktar Sivas kadılığı tarafından bildiriliyordu. Bundan sonra her bir kazanın ahalileri kazanın hissesine düşen miktarı vereceklerini ve tespit edilen yere göndereceklerini taahhüt ediyorlar ve kaza kadıları bu taahhütleri bir ilam halinde ilgili mubayaa mübaşirine, mübaşir de bunları İstanbul'a gönderiyordu. Örneğin Sivas Sancağı'ndan kiralanması emredilen 400 deve için Sivas, Ayrak, Taşabad, İlbeyli, Kilmigad, Sivasili, Niksar, Karayaka ve Sonisa kadılarınca yazılıp

⁷⁷ Bu konu salyâne defterleri kısmında ayrıntılı olarak incelenecektir.

gönderilen halkın taahhüt ilamları mübaşire verilmiş, o da bunları İstanbul'a göndermiştir (SŞS3:22, 52, 64, 80). Mübaşir kazalardan tahsilât yaptıkça teslimatı yapan kişiye bir *halas* kâğıdı veriyordu. Bu *halas* kâğıdı da kadılık tarafından yazılıyor ve sicile kaydediliyordu (SŞS3:131, 257). Mübaşir de yaptığı tahsilâtları ve sair işleri bir defter halinde tutuyordu (SŞS3:266). Bu defter tutma işini mübaşirlerin kâtipleri yapıyordu.

Mubayaa işinde asıl sorumlu merkezden görevlendirilen mübaşir olmakla birlikte yerel yöneticiler de öncelikle kadı ve mütesellim olmak üzere sorumludur. Görüldüğü gibi kadının mubayaa işinde önemli bir rolü vardır. Ancak başta mütesellim olmak üzere diğer yöneticilerin de rolü bulunmaktadır. Özellikle mubayaanın başarıyla gerçekleştirilebilmesi mübaşir ile yerel yöneticilerin işbirliği yapmasına bağlıdır. Mesela Süleyman Bey mübaşiri olduğu un ve arpa mubayaasında Sivas mütesellimi, Bozok ve Amasya mutasarrıflarının direnciyle karşılaşmıştır. Bu direncin niteliği ve niceliği hakkında bilgi sahibi olmamakla birlikte Süleyman Bey'in bu durumu İstanbul'a bildirerek bahsi geçen kişilere mubayaaya yardımcı olmaları konusunda ferman gönderilmesini istemiş olması mubayaayı engelleyebilecek bir dirençle karşılaştığının göstergesi olsa gerektir. Süleyman Bey'in şikâyeti üzerine Sivas mütesellimi ile Amasya ve Bozok sancakları mutasarrıflarına ayrı ayrı emirler gönderilmiştir (SŞS3:21).

Ocak 1800 tarihli kayda göre Sivas Eyaleti'nden yapılması emredilen zahire, deve ve koyun mubayaası aynî olarak değil bedelleri karşılığı nakit olarak ödenmiştir. Bu ödemeyi teslim almakla görevlendirilen memur toplanan paranın bir kısmını Sivas Mütesellimi Zaralızâde Lütfullah Bey'den bir kısmını da mubayaa mübaşiri Abdüllatif Ağa'dan teslim almıştır (SŞS6:44, 56). Mütesellimler mubayaanın aynî veya nakit olarak sancak ve kazalardan tahsilini de sağlıyorlardı (SŞS6:113). Bu örnekler mubayaa işinde mübaşir ile mütesellimin işbirliği içinde çalıştığını ve mütesellimlerin mubayaa işinde aktif olarak görev aldığını göstermektedir.

Mubayaa mübaşiri mubayaa işini yerel yöneticilere ihale ederek yapıyordu. Örneğin 1787 yılı için mubayaası emredilen un ve arpadan Sivas Kazası'nın (nefs-i Sivas, Hafik Nahiyesi ve Yıldızeli Kazası) hissesine düşenin tahsil edilmesi işini mubayaacı Turunçzâde Süleyman Bey, Sivas Mütesellimi Mehmet

Bey ile Hatipzâde Seyyid Ali Ağa'ya ihale etmişti. Onlar da nefis-i Sivas, Hafik nahiyesi ve Yıldızeli Kazası'ndan gerekli tahsilâtı yaparak mübaşire teslim etmişler ve hesabın kapandığına dair bir *halas* kâğıdını Sivas kadılığından almışlardı (SŞS3:128). Başka bir örnekte ise Sivas Eyaleti'nin 1789 yılı zahire mubayaasını yapmak üzere görevlendirilen Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşı Recep Bey'in, Hafik nahiyesinin zahire mubayaası işini Sivas sakinlerinden ve erbab-ı tımdan Miralay Vekili Fakih Mehmet Ağa ile İbrahim, Hüseyin, Hacı, Ömer ve Ahmet ağalara 501,5 kuruşa iltizam ettiği sicil defterine kaydedilmiştir (SŞS3:248-249, 264).

2.2.2. Asker Toplanması ve Sevk Edilmesi

Sivas Eyaleti'nde asker toplanması ve sevk edilmesinde alaybeyi (miralay), kethüdayeri, serdengeçti ağası, sipah, beşyüzbaşı gibi askerî görevlilerin yanı sıra kadılık, mütesellimlik ve şehir kethüdalığı makamlarının da sorumlulukları olduğu anlaşılıyor. Zîra bu konuda yazılmış neredeyse bütün fermanlarda askerî görevlilerin yanı sıra bu üç makamın ismi de geçmektedir⁷⁸. Bu durum kadı, mütesellimlerin ve şehir kethüdasının asker toplanması ve sevk edilmesinde önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

Bilindiği üzere Sivas tımar sisteminin uygulandığı bir eyaletti. Bu sistemde bir savaş halinde tımarlı sipahi denilen askerler sancakbeyinin komutası altında savaşa katılmakla yükümlüydüler. Tımarlı sipahi tasarruf ettiği tımarın büyüklüğüne yani gelirine orantılı olarak belli sayıda cebeli denilen tam teçhizatlı askeri de beraberinde savaşa götürmek zorundaydı. 1799 yılında Sivas Eyaleti'nde 1013 adet tımar vardı (SŞS6:91). Bu da gösteriyor ki tımar sistemi 17. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamış olmakla birlikte bu sistemden tamamıyla vazgeçilmemiş, tımar sayısı azalmakla birlikte sistem kullanılmaya devam edilmiştir. Fakat bu sistemde bazı farklılıklarda yok değildi. Örneğin bazen tımarlı sipahiler savaşa gitmek yerine belli bir miktar para ödemek koşuluyla bu yükümlülüklerinden affediliyorlardı. Örneğin Mısır'ı işgal etmesi sebebiyle

⁷⁸ SŞS3:39, 43, 45, 46, 54, 55, 98, 119, 120, 127, 148, 162, 163, 169, 171, 173, 174, 190, 193, 194, 203.

Fransa'ya savaş ilan edildiğinde, 1800 yılının Mayıs ayında Sivas Eyaleti'nde bulunan bütün sipahilerin Yafa'da orduya katılmaları emredilmişti (SŞS6:61). Fakat tımarlı sipahiler savaşa gitmek istememiş, bunun yerine bedelini ödeyerek bu yükümlülüğünden aflarını talep etmişlerdir. Ayrıca eyalet halkı sipahilerin savaşa gitmemek karşılığında para ödeyeceklerine dair taahhüt vermiş, bu taahhüdü bildiren bir ilam kadı tarafından merkeze gönderilmiştir. Bunun üzerine her bir tımar kaydı için 155 kuruş olmak üzere toplam 165.450⁷⁹ kuruş ödenmesi karşılığında sipahilerin savaş görevinden affedildiğini bildiren bir emir merkezden taşraya gönderilmiştir. Savaş yükümlülüğünden affedilen bu sipahilerin yerine eyaletten yeni asker toplanmasına ve sevk edilmesine karar verilmiştir (SŞS6:91, 103)⁸⁰.

Sancak dâhilinde tımarlı sipahilerin kumandanı miralaydır. Miralay zeamet tasarruf ederdi. Savaş durumunda tasarruf ettiği zeametın büyüklüğüne orantılı olarak belli sayıda askeri sefere götürmek yükümlülüğü vardı (Pakalın, 1983a:45). Miralay sefere gittiğinde yerine vekil olarak birini bırakıyordu. Miralayın görevi askerlik alanıyla sınırlı değildi. Örneğin Sivas miralayının idaresi altındaki köylerden Apardı Köyü'nün ahalisi, Sivas mütesellimine bir arzuhal göndererek mali açıdan zorda olduklarını bildirmişlerdi. Bunun üzerine Sivas Mütesellimi Zaralızâde Lütfullah Bey, Sivas Miralay Vekili İbrahim Ağa'ya Apardı karyesi halkına yardım etmesi için bir buyrultu göndermiştir (SŞS6:36).

Tımarlı sipahiler haricinde bir de Altı Bölük halkına mensup sipahiler vardı ki bunların taşradaki kumandanı kethüdayeriydi. Sivas Sancağı'nda kethüdayerinin yetki sınırları Sivas, Sivasili, Yıldızeli, Han-ı Cedîd ve Behramşah'ta oturan sipahileri kapsıyordu (SŞS3:127).

Kethüdayeri atamaları Altı Bölük halkının ağaları olan sipahi, silâhtar, ulûfeciyân-ı yemîn (sağ ulûfeciler), ulûfeciyân-ı yesâr (sol ulûfeciler), gurebâ-yı yemîn (sağ garipler) ve gurebâ-yı yesâr (sol garipler) ağalarının imzasını taşıyan bir mektupla yapılıyordu (SŞS3:127). Kethüdayeri atanan kişi sipahiler ağasına caize adı altında bir miktar para ödüyordu (BOA C.AS 14894). Bu caizenin

⁷⁹ Bu tarihte 1013 tımar kaydı olduğu göz önüne alındığında tımar başına 155 kuruştan toplam 157.015 kuruş yapmaktadır. Ancak ilgili fermada sipahilerin ödeyeceği toplam miktar 165.450 kuruş olarak yazılmıştır.

⁸⁰ Tımarlı sipahilerin bedelini ödemek koşuluyla sefere gitme görevlerinden aflarına dair diğer bir örnek için bkz. SŞS10:168.

ödenmemesinin yarattığı soruna dair bir belge hem Kethüdayeri atamalarında hangi kriterlerin göz önüne alındığını hem de taşra yönetim mekanizmasının işleyişini göstermesi bakımından ilginçtir. Kapıcıbaşı İsmail Ağa sipahiler ağası olduğu 1791/1792 (H.1206) yılında, Sivas kethüdayeri olarak Recep Bey'i tayin ettiğini, Recep Bey'in de kendisine 2800 kuruş caize ödeyeceğini taahhüt ettiğini, ancak bu parayı ödemediğini ileri sürerek paranın tahsil edilmesini istemiştir. Bunun üzerine hem bir mübaşir görevlendirilmiş hem de Sivas valisine paranın tahsilini emreden bir ferman gönderilmiştir. Mübaşir Sivas'a geldiğinde Recep Bey, sipahi ocağı ihtiyarları ve zabitleri mahkemeye davet edilerek ferman kendilerine okunmuştur. Recep Bey'in ifadesine göre o tarihte kendisi kethüdayeri değildir. Belirtilen tarihte kethüdayeri olarak Hazinekar Seyyid Mehmet Ağa atanmış, ancak Mehmet Ağa seferde olduğundan dönüşüne kadar Hacı Ahmet Ağa'yı yerine vekil tayin etmiştir. Ocak ihtiyarları ve zabitlerinin Recep Bey'in ifadesini doğrulamaları üzerine kadı, bu durumu merkeze bir ilamla bildirmiştir. Bu belgeden anlaşılan bir diğer nokta ise kethüdayeri atamalarında Altı Bölük ağalarının yanı sıra sipahilerin de söz sahibi olduğudur. Zîra Mehmet Ağa seferden döndüğünde sipahiler kendisini kethüdayeri olarak kabul etmemiş ve Hacı Ahmet Ağa kethüdayeri olarak atanmıştır. Sipahiler bir süre sonra Hacı Ahmet Ağa'yı da istemediklerinden Seyyid Mehmet Bey kethüdayeri olmuştur. (BOA C.AS 14894).

Altı Bölük sipahileri savaş zamanında kethüdayerinin kumandası altında toplanarak orduya katılıyorlardı (ŞŞS3:127). Kethüdayeri ayrıca sipahilerin davalarına bakmakla, gerektiğinde cezalandırılmalarını sağlamakla da yükümlüydü. Ancak bu konularda tek yetkili makam olmadığı ve yetkisini kadı ile paylaştığı anlaşılmaktadır. Kethüdayerinin görevlerinden biri de aslen reaya olanların sipahi olmalarını engellemektir (ŞŞS3:47). Bunların yanı sıra ehl-i örf mensubu olan kethüdayerinin 16. yüzyılda reyanın korunması, asayişin sağlanması gibi konularda kadılık makamına bağlı olarak çalışan, şehrin güvenliğini sağlamakla yükümlü zabitlerden olduğu da bilinmektedir (Ergenç, 1995:76-77).

Tımarlı sipahiler ile Altı Bölük halkı sipahileri haricinde devletin taşradaki asker kaynaklarından birini de kuloğulları ile sipahizâdeler oluşturuyordu. Bunlara *serdengeçti* askeri deniyordu. Aralık 1787 tarihli bir fermanla İsmail seraskerinin

emrinde savaşmak üzere Sivas Eyaleti'nden tam teçhizatlı 500 serdengeçti askerinin toplanması görevi Beşyüzbaşı İnce Mehmet Ağa'ya verilmişti. İnce Mehmet Ağa'ya bu görevinde kazaların kadı ve naipleri, kethüdayerleri ve şehir kethüdalarının yardımcı olmaları isteniyordu. Gerek serdengeçti askerlerine gerek bunları görev mahallerine götürmekle sorumlu olan çeşitli rütbelerdeki askerlere ve hayvanlarına günlük ne miktarda yiyecek ve yem verileceği belirlenmişti. Bunların günlük yiyecek ve yem ihtiyaçları görev mahallerine varıncaya kadar geçtikleri kaza ve nahiyelerin halkı tarafından karşılanıyordu. Bu askerlerle birlikte yolculuk yapan bir memur, halkın verdiği yiyecek ve yemin miktarı ile alındığı menzili kaydederken, halkın eline de verilen yiyecek ve yemin miktarını gösteren mühürlü bir temessük veriyordu. Bu temessük sayesinde alınan yiyecek ve yemin ederi, halkın ödeyeceği vergiden düşülüyordu. Bu askerlere yiyecek ve yem sağlanması işinde başta kadı ve naipler olmak üzere kethüdayerleri, yeniçeri serdarları ve şehir kethüdaları sorumluydu (ŞŞS3:39, 56). 1787 yılında Sivas Eyaleti'nden toplanması istenen serdengeçti sayısı 500 iken 1799 yılında bu rakam 750'dir (ŞŞS6:13). Görüldüğü gibi merkezi hükümetin talep ettiği serdengeçti miktarı ihtiyaca göre değişmektedir.

Sivas mütesellimlerine verilen görevlerden biri de asker sürücülüğüdür. 1788 yılında Sivas Mütesellimi Recep Bey, 1.000 serdengeçti askeri toplayarak rûz-ı Kasımda orduya katılmakla görevlendirilmiştir. Ancak Recep Bey kendi yerine kardeşi Hacı Mehmet'in asker sürücüsü olarak görevlendirilmesini istemiştir. Recep Bey'in isteği, kardeşi Hacı Mehmet Bey'in 1.000 serdengeçti askeriyle belirtilen zamanda orduya katılması şartıyla kabul edilmiştir (ŞŞS3:89, 116, 123).

Bilindiği gibi ordunun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere bazı esnaf da orduyla birlikte sefere çıkıyordu. Bunlara *Orducu (Esnâfı)* deniliyordu (Yılmaz, 2010:514). 7 Temmuz 1799 tarihinde gönderilen ve vali ve kadıya hitaben yazılan fermanla ordunun ekmek ihtiyacını karşılamak üzere Sivas Şehri'nin habbaz esnafından 20 hamurkâr ve 20 pişirici olmak üzere 40 kişinin acilen gönderilmesi ve Konya'da bulunan orduya katılmaları bildirilmişti. Şehir ileri gelenleri şehirde bu miktarda hamurkâr ve pişirici bulunmadığını ileri sürerek bunları gönderemeyeceklerini bildirmişlerdi. Fakat merkezi hükümet talebinden vazgeçmemiş, sayıyı yarı yarıya azaltmakla yetinmiştir. Orduda ekmek pişirmekle görevlendirilen 20 hamurkâr ve pişiricinin isimleri ve oturdukları mahalle sicil

defterine tek tek kaydedilmiştir. Bu kişiler orduya katılıp çalışmaya başladıkları günden itibaren ücret alacaklardı. Ancak bunların yolculuk masrafları eyalet halkı tarafından karşılanıyordu. Nitekim habbaz esnafından 20 kişinin yolculuk masrafları için şehir esnafından 4500 kuruş toplanmıştı (SSS6:12, 78, 82, 85).

Devletin taşradan askerî taleplerinden biri de silah ve mühimmat sevkiyatıydı. Devletin bu tür taleplerinden olarak Sivas Şehri'ndeki toplar hakkında gönderilen fermanlar kayda değerdir. 1789 yılının başlarında Sivas kadısı, mütesellimi ve âyan-ı vilayete hitaben bir ferman yazılarak Sivas Kalesi'nde bulunan toplar ile İran seferi dönüşünde Sivas Kalesi'ne emaneten bırakılan topların mütesellim tarafından incelenerek, topların durumunu bildiren bir listenin merkeze gönderilmesi emredilmiştir. Bunun üzerine kadı ve mütesellim topları inceleyerek bunların dökümünü içeren bir listeyi merkeze göndermişlerdir. (SSS3:124, 146, 150). 1817 yılında da Sivas Cebehânesi'nde bulunan savaş araç ve gereçleri ile diğer malzemenin miktarının tespit edilerek listesinin merkeze gönderilmesi emredilmiştir. Bu iş için merkez tarafından bir de mübaşir görevlendirilmiştir. Valinin kontrolünde Sivas kadısı, dizdar ve mübaşirden oluşan heyet tarafından cebehânedeki savaş araç gereçleri ile diğer malzemenin tespiti yapılarak hazırlanan liste hem şer'îye siciline kaydedilmiş hem de merkeze gönderilmiştir (SSS10:110).

2.2.3. Vergilerin Toplanması

Sivas sicil defterlerinde devlet adına toplandığı tespit edilen vergiler cizye, avârız, nüzûl ve zecriyedir. Cizye Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim tebaadan toplanan şer'î bir vergidir. Doğrudan devlet hazinesi için padişaha bağlı görevlilerce toplanırdı. Bunlara cizyedar denilirdi. Cizye şer'î bir vergi olduğundan kadıların kontrolünde bulunur, bazen de onlar tarafından toplanırdı (İnalcık, 1993:45).

Sicil defterlerinde Sivas Şehri'ne ait cizyenin nasıl tevzi edildiği ve toplandığına dair ayrıntılı bilgi yoktur. Bununla birlikte sicil defterlerinde *cizye bohçası*ndan çıkan evrak adedi düzenli olarak kaydedilmiştir. Bilindiği üzere her kazanın cizye evrakı maliye hazinesi tarafından düzenlenip, bohçalara konularak mühürlenirdi.

Bu bohçalara *cizye bohçası* deniyordu. Mühürlü cizye bohçaları cizyedara teslim edilerek ait olduğu kazaya gönderilirdi. Her yıl Muharrem ayında cizye bohçası mahkemede açılır, evrak miktarı sicil defterine kaydedilir ve toplanacak cizye tevzi edilirdi (Pakalın 1983a:301). Sivas Şehri'nde de uygulama bu şekildeydi. Ancak Sivas Şehri'ne gelen cizye bohçasında Bozok'a ait cizye evrakı da bulunuyor, bunlar sicil defterine ayrı ayrı kaydediliyordu. Örneğin 1789/1790 (H.1204) senesinde cizye bohçasından nefis-i Sivas'a ait olan 592 âlâ, 1340 evsat ve 2292 ednâ, Bozok'a ait olarak da 150 âlâ, 900 evsat ve 300 ednâ evrak çıkmıştır (SŞS3:9). 1810 yılının başlarında nefis-i Sivas cizye bohçasından 546 âlâ, 1052 evsat, 1846 ednâ evrak çıkarken, Mayıs/Haziran 1833 yılına ait olduğunu tahmin ettiğimiz sicil kaydına göre nefis-i Sivas cizye bohçasından 195 âlâ, 2447 evsat, 560 ednâ evrak çıkmıştır. Bu kayıta ayrıca Sivasili, Hafik, Yıldızeli, Artukabad, Hüseyinabad, Mecidözü, Kazabad, Niksar, Kaza-ı Erbaa ve Yeniil kazalarına ait cizye evraklarının sayısı da kaydedilmiştir. (SŞS9:34; SŞS16:120). Cizye yetişkin ve vergi mükellefi olan Gayrimüslim erkeklerden alınıyordu. Bununla birlikte iki gözü görmeyen, kötürüm, akli dengesini tamamen kaybetmiş olan kişilerden ve çok yaşlı (pir ü fani) olanlar ile bir şekilde kazancı ve herhangi bir malı olmayanlardan cizye vergisi tahsil edilmiyordu (SŞS16:33). Ayrıca seferde yararlılığı görülenlere devlet tarafından cizye muafiyeti de sağlanıyordu. Örneğin 1813 yılında Ermeni Mardiros'a seferde yararlılığı görülmesi sebebiyle cizye muafiyeti verilmişti. Yine aynı yıl 15 yıldır Rumeli Valisi Mehmet Behram Paşa'nın hizmetinde çalışan ve seferde yararlılık gösteren Manuk isimli Gayrimüslime de cizye muafiyeti verilmiştir (SŞS10:9, 134).

Gayrimüslimler zenginliklerine göre âlâ, evsat ve ednâ olarak sınıflandırılıyor ve bunlara tekabül eden miktarda cizye ödemekle yükümlü oluyorlardı. Cizyesini ödeyen kişiye cizye tahsildarı tarafından yaptığı ödemeyi gösteren mühürlü bir tezkere veriliyordu.

14 Ağustos 1816 tarihli bir fermanla imparatorluk genelinde olduğu gibi Sivas Eyaleti'nde de cizyeye zam yapılmıştır. Bu tarihe kadar âlâdan 48, evsattan 24 ve ednâdan 12 dirhem olarak alınan cizye vergisine, paranın değer kaybetmesi sebebiyle âlâya 4, evsata 2 ve ednâya 1 kuruş olmak üzere zam yapılmıştır (SŞS10:73). Bununla birlikte Sivas Sancağı'nda 1832 yılında da hala âlâdan 48 kuruş, evsattan 24 kuruş, ednâdan ise 12 kuruş cizye vergisi alındığı

bilinmektedir. Bununla birlikte Mart 1832 tarihinde cizyedar ve tahsildarlara maaş verilmesi kararı alınmıştır. Bu maaşlar yine cizye mükelleflerinden ayrıca toplanacak paralarla ödencekti. Buna göre cizyedar ve tahsildarların maaşlarına karşılık olarak cizye mükelleflerinin âlâ olanlarından 2,5, evsat olanlarından 1,5 ve ednâ olanlarından 1 kuruş toplanmasına karar verilmiştir (SŞS16:33).

İnalçık'ın belirttiğine göre cizye gelirleri ancak çok özel durumlarda iltizama verilirdi (1993:45). Bununla birlikte Sivas cizyesi gelirlerinin büyük oranda iltizama verildiğini gösteren belgeler bulunmaktadır. Örneğin 1775 senesinde nefis-i Sivas cizyesi gelirlerini iltizam eden kişi Alaybeyi Sarızâde Mehmet Bey'di (BOA C.ML 27166). 1802 senesi için 18750 kuruş olan Sivas Kazası'nın Gebran cizyesi bir sebeple iltizama verilemediğinden cizye bohçası Sivas Valisi Mustafa Paşa'ya gönderilerek cizye gelirlerinin toplanması emredilmiştir. Belgede cizye gelirinin niçin iltizam edilemediği ise açıklanmamıştır (BOA C.ML 2488). 1813 yılında Sivas Sancağı cizye ve avâriz gelirleri Sarraf Bedros'un Kefaletiyle Mustafa tarafından iltizam edilmiştir (BOA C.ML 18765). Kasım 1815 tarihinde ise nefis-i Sivas ve mülhakatının cizye, avâriz ve nüzül vergilerinin toplanması Sivas valisine bırakılmıştır. Vali ise bu vergilerin toplanmasını Zaralızâde Recep Paşa'nın oğlu olan Osman Beye iltizam etmiştir (SŞS10:13). 1816 yılında da Sivas Sancağı cizyesi gelirleri Sarraf Murat'ın kefaletiyle iltizama verilmiştir. Ancak sarraf cizye gelirlerinin toplanamadığını bildirdiğinden cizyenin toplanması Yenişehir ve Kırşehir sancakları Mutasarrıfı Vezir Mehmet Sait Galip Paşa'ya ihale edilmiştir (BOA C.ML 14042; 10537).

Avâriz vergisinin önceleri sadece olağanüstü zamanlarda, örneğin savaş durumunda toplandığı ancak daha sonraları sürekli hale geldiği bilinmektedir. Avâriz vergisi avâriz hanesi esas tutularak toplanıyordu. Avâriz hanesi bölgeye göre değişen sayıda hanenin bir araya getirilmesiyle oluşturuluyordu. Nüzül ise sefere giden ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere buğday ve arpa gibi hububattan alınan avâriz türü aynî vergiydi⁸¹. Ancak XVI. yüzyılın sonunda başlayan ve XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden uzun savaşlar ve iç karışıklıklar sebebiyle nüzül her yıl toplanan bir vergi haline getirildi ve XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren nakit olarak toplanmaya başladı. Nüzül vergisi de

⁸¹ Nüzül vergisi için ayrıca bkz. Lütü Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, 1964:67-69, 75.

avâriz hanesi üzerinden tahsil edilen bir vergiydi (Sahillioğlu, 1991b:108-109; İşbilir, 2007:311-312). Sicil defterlerinde Sivas Eyaleti'nde avâriz ve nüzül vergilerinin nasıl toplandığına dair pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte avâriz ve nüzül vergilerinin toplanması için Hazine-i Âmire'den mühürlü ve nişanlı defter suretleri gönderildiği ve bu defterlere göre avâriz ve nüzül hanelerinden tahsilât yapıldığı anlaşılıyor. Sivas Sancağı'nda toplam 1198,5 avâriz hanesi bulunuyordu. Sivas Eyaleti'nde avâriz vergisi olarak avâriz hanesi başına 400 akçe, nüzül vergisi için de 600 akçe alınıyordu. Ayrıca avâriz ve nüzül bedellerini tahsil etmekle görevlendirilen mübaşirin maaşı için Kasım 1788 tarihinde avâriz hanesi başına avâriz vergisine 50, nüzül vergisine ise 30 akçe zam yapılmıştı. Bu tarihte Sivas Kazası'nın avâriz ve nüzül bedelleri Sivaslı Kazası'yla birlikte Sivas Mutesellimi Zaralızâde Recep Bey tarafından iltizam edilmişti. Her iki kazanın toplam avâriz ve nüzül hanelerinin sayısı 208 hane ve 1,5 rub'dan oluşuyordu (ŞŞS3:96, 97). Avâriz ve nüzül vergisinin iltizam usulüyle tahsil edildiğini gösteren bir başka belgeye göre İbrahim isimli şahıs Sivas Kazası'nın 1785/1786 (H.1200) yılına ait avâriz ve nüzül vergilerini toplamayı, 1.000 kuruş peşin vermek ve kefil göstermek şartıyla iltizam etmiştir. Sivas Kazası'nın bahsi geçen yıla ait avâriz ve nüzül vergilerinin toplamı ise 19.685 kuruştur (BOA AE.SABH.I. 18521).

Sivas Kazası'ndan devlet adına toplanan bir diğer vergi de zecriye denilen ve içki üretiminden alınan vergidir. Zecriye her yıl düzenli olarak toplanan bir vergidir. Zecriye vergisi toplandıktan sonra her yılın Ağustos ayı başında zecriye sandığına teslim ediliyordu. 10 Aralık 1799 tarihinde yazılan bir emirden bu verginin toplanmasından kadı veya naibin sorumlu olduğu anlaşılıyor. Ancak gerekli hallerde zecriye vergisinin toplanması için merkezi hükümet tarafından bir mübaşir de tayin edilebiliyordu. Bu durumda mübaşirin ücret ve diğer masrafları da reaya tarafından ödeniyordu. Sivas Kazası'nın zecriye vergisi toplam 150 kuruştur (ŞŞS6:44). Harput Kazası'ndan 250, Merzifon Kazası'ndan 1.500, Tokat Kazası'ndan 3.000 ve Diyarbakir Kazası'ndan 3.500 kuruş zecriye vergisi toplandığı göz önüne alındığında Sivas Kazası'ndan toplanan zecriye vergisinin oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir (BOA C.ML 25692).

2.2.4. İmdâd-ı Hazariyye veya İmdâd-ı Seferiyye Toplanması

Yerel yöneticilerin görevleri arasında valilerin gelir kalemlerinden olan imdâd-ı hazariyye veya imdâd-ı seferiyyenin toplanması da bulunmaktadır⁸². Sivas Eyaleti'nde *imdâd-ı hazariyye* 15.000, *imdâd-ı seferiyye* 33.000 kuruştur. İmdad-ı hazariyye/seferiyye her senenin Muharrem ayı (*gurre-i Muharrem*) itibar alınarak tahsil ediliyordu. Sivas Eyaleti'nde imdâd-ı hazariyye iki eşit taksitte toplanıyordu. İmdad-ı seferiyye ise bir defada toplanma şartına bağlıydı⁸³. Tahsil edilen imdâd-ı seferiyye vali tarafından görevlendirilen bir memura teslim ediliyordu. (SŞS3:91, 218; SŞS6:78; SŞS10:86, 140). Memurun toplanan imdâd-ı seferiyyeyi teslim aldığı sicil defterine kaydediliyordu (SŞS3:42, 114).

İmdâd-ı hazariyye/seferiyye gelirinin toplanabilmesi için mutlaka merkezden izin alınması gerekiyordu. Bu izin alınmadan vali kendi başına bu gelirin toplanması için emir veremezdi. Bu sebeple vali, kapıkethüdası vasıtasıyla bu gelirin toplanması isteğini merkeze bildiriyordu. Örneğin Sivas Beylerbeyi Sarızâde Mehmet Paşa'nın imdad-ı hazariyye tahsiline müsaade edilmesi isteği Kapıkethüdası Hacı Mustafa tarafından merkeze bildirilmişti (BOA C.DH 8146). Niğde Mutasarrıfı iken Sivas Eyaleti'ne vali tayin edilen Vezir Abdi Paşa'nın Kapı Kethüdası Selim Sırrı, Abdi Paşa'nın Niğde'den imdâd-ı hazariyye gelirini toplayabilmesi için merkezden izin istemişti (BOA C.DH 12609). Mısır Seferinde görevlendirilen Sivas Valisi Recep Paşa'nın kapıkethüdası, 1799/1800 (H.1214) yılına ait imdâd-ı seferiyyenin tahsil edilip paşaya teslim edilmesi için merkezden bir ferman gönderilmesini istemişti (BOA C.AS 34142).

İmdad-ı hazariyye/seferiyyenin Sivas Eyaleti dâhilindeki bütün kazalardan toplandığı merkezden gönderilen fermanların eyalet-i Sivas dâhilinde bulunan kazaların kadıları ve naiplerine hitaben yazılmasından anlaşılıyor (SŞS3:91; SŞS6:14; SŞS10:86). Ayrıca örneğin 1787/1788 (H.1202) yılına ait imdâd-ı seferiyyenin toplandığı sancak ve kazalar ve bunların ödedikleri miktarlar kaydedilmiştir (SŞS3:42). İmdad-ı hazariyye/seferiyyenin tahsil edilmesi için

⁸² Bilindiği gibi valilerin gelirleri arasında yer alan imdâd-ı hazariyye barış zamanlarında, imdâd-ı seferiyye savaş zamanlarında toplanırdı (Tabakoğlu, 2000:221-222).

⁸³ İmparatorluk genelinde imdâd-ı hazariyye 2 veya 3 taksit halinde toplanırken, imdâd-ı seferiyye bir defada toplanma şartına bağlı idi (Tabakoğlu, 2000:222).

gönderilen emirlerde kadılar ve naipler dışında şehir kethüdalarına da hitap edilmesi şehir kethüdalarının bu gelirin toplanmasında aktif rol oynadıklarını göstermektedir. Ancak bu rolün ayrıntıları hakkında incelenen sicillerde bir bilgiye rastlanmamıştır. Sicil defterlerinde imdâd-ı hazariyye/seferiyyenin ne şekilde, kimler tarafından sancak ve kazalara taksim edildiğine dair bir veri yoktur. Bununla birlikte tevzi defterlerinde Sivas Şehri'nin ödemesi gereken imdâd-ı hazariyyenin taksitlerine dair kayıtlar tespit edilmiştir (SŞS3:176; SŞS10:142, 144). Bu taksim işini kadı ile şehir kethüdasının birlikte yaptığı, şehir kethüdasının tahsilâtta da görev aldığı düşünülebilir. Bunların yanı sıra imdâd-ı hazariyye/seferiyye tahsili mütesellimlerin de görevlerindendi. Sivas Mütesellimi Kenanzâde Feyzullah Ağa'nın imdâd-ı seferiyye malından tahsil edemediği 15159 kuruş sicil defterine kaydedilmiştir Bu kayıta Feyzullah Ağa'nın sadece Sivas Sancağı kazalarından değil, Canik, Amasya, Divriği ve Arapkir sancaklarından da tahsil edemediği miktarlar ayrı ayrı yazılmıştır. (SŞS3:112). 1787/1788 (H.1202) yılına ait imdâd-ı seferiyyeden 17.612,5 kuruş Sivas Mütesellimi Recep Bey tarafından görevli memura teslim edilmiştir (SŞS3: 42). 1800 yılı ortalarında imdâd-ı seferiyyenin toplanması ve tahsil memuruna teslim edilmesi için gönderilen ferman doğrudan Sivas mütesellimine yazılmıştır ve mütesellime, toplanmış olan imdâd-ı seferiyyenin tahsil memuruna teslim edilmesi konusuna dikkat etmesi emredilmiştir (SŞS6:74).

2.2.5. Salyâne (Tevzi) Defterlerinin Hazırlanması

Halkın ödemekle yükümlü olduğu örfî vergiyi ayrıntılı olarak gösteren kayıtların tutulduğu deftere *salyâne* ya da *tevzi* defteri denilirdi. Her kaza için ayrı olarak tutulan bu defterlerde kazanın çeşitli masrafları, örneğin o kazadan gelip geçen memurların menzil ücretleri ve harcırahları, vali, mütesellim, voyvoda gibi yöneticilerin bazı masrafları, beylik sarayı, kışla, köprü, su yolu inşaatı ve bunların tamir masrafları gibi masraflar yer alırdı. Kaza masrafları "Rûz-ı Hızır" ve "Rûz-ı Kasım" olmak üzere yılda iki defa toplanarak vali, vali yoksa mütesellim ve kadının huzurunda şehrin diğer ileri gelenlerine okunur ve masraflar mahalli mahkemenin siciline kaydedilirdi. Hazırlanan defter onay için İstanbul'a gönderilir, incelenen ve onaylanan defter bir hatt-ı hümayunla birlikte yerine iade edilirdi.

Merkez gerekli gördüğü durumda uygun bulmadığı bazı masrafları defterden çıkarırdı. Bu uygulama Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır (Pakalın, 1983c:485-486).

Bu şekilde kazanın ödemekle mükellef olduğu örfî vergilerin şehir halkının servet ve statülerine göre taksim edilmesi görevini genellikle şehir kethüdalarının kadı ve esnaf ihtiyarlarıyla birlikte yaptığını ancak Sivas Şehri'nde bu görevi bedesten kethüdasının yerine getirdiğini daha önce belirtmiştik. Salyâne defterleri hazırlanıp kaza masrafları tespit edildikten sonra vergi şehrin esnaf ve mahalleleri ile Hafik nahiyesine taksim ediliyordu. (SŞS3:23, 214; SŞS5:237; SŞS6:32, 68, 123; SŞS9:14, 60; SŞS10:72, 98, 160).

Sivas'ta gerek bedesten kethüdası gerekse şehir kethüdası eliyle yapılan masrafların örneklerine bedesten ve şehir kethüdalarının incelendiği bölümde değinilmişti. Burada bedesten kethüdalarının (vekil-i fukara) ve esnaf şeyhlerinin vergilerin ödenmesi ve diğer şehir masraflarının tahsili konusunda son derece etkin bir konumda olduklarını gösteren bir örnek verilmekle yetinilecektir. 30 Eylül 1791 tarihli bir sicil kaydına göre yukarıda bahsi geçen bu kişiler gerektiğinde vergi ödemeleri veya çeşitli şehir giderleri için borç alma yetkisine sahiptiler. İçerisinde seferiye malı, menzil masrafları ve Sivas Valisi Yusuf Paşa'ya yapılacak bazı ödemeler gibi çeşitli masraf kalemlerinin olduğu şehir giderleri için gereken 14.500 kuruş Vekil-i Fukara Hacı Mustafa ve penbeci, haffaf, tuzcu, arpacı, kasap, kuyumcu, çilingir, saraç, duhancı, kazzaz, börekçi, kazancı, mutaf ve nalbant esnaflarının şeyhleri ve dellalbaşı onayıyla Zaralızâde Recep Bey'in tahsil ettiği cizye gelirinden borç alınmıştır (SŞS3:260).

2.3. YÖNETİCİLERİN GELİR VE GİDERLERİ

Bu bölümde taşra yönetiminin çeşitli kademelerinde bulunan yönetici ve görevlilerin kadı sicillerine ve bazı arşiv belgelerine yansıyan gelir ve giderleri ele alınması hedeflenmiştir. Bununla birlikte yönetici ve görevlilerin giderlerine dair bilgiler son derece az olduğundan bu bölümde daha ziyade gelirler üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte taşra yönetiminde hiyerarşinin tepesinde yer alan

valilerin bazı giderleri hakkında bilgi vermek mümkündür. Taşra yöneticileri içinde hem geliri hem de giderleri en fazla olan yöneticinin vali olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Öncelikle valinin maiyetinde *kapı halkı* denilen ve geçimi vali tarafından sağlanan askerler vardı (Aydın, 1998:179). Daha önce de değinildiği gibi eşkıyalık olaylarının sık görüldüğü Sivas Eyaleti'nde valiler güvenliği ve asayişi sağlamak için çok sayıda paralı asker istihdam etmek zorundaydılar (BOA C.ML 2321). Örneğin 1817 yılında Sivas valisinin maiyetinde en az 1000 paralı asker vardı (SŞS10:68, 101). Çok sayıda paralı asker istihdam etmenin yüksek miktarda gelirle mümkün olabileceğini belirtmeye gerek dahi yoktur. Ayrıca valiler sadece paralı asker değil diğer hizmetleri için de birçok insan istihdam ediyordu. Kasım 1824 yılına ait bir sicil kaydına göre valinin dairesinde çamaşır ağası, duhancıbaşı ağa, hazinedar ağa, mühürdar ağa, baş çuhadar ağa, sarrafbaşı, mühürdar efendi, imam, saraydar, rahtevan ağası, mangal ağası, silahtar ağa, sofracıbaşı, ihram? ağası, iç çuhadar, macun ağası, kapıcılarbaşı, alay başçavuşu, seccadecibaşı, sakallı ağası, selam ağası, kapıcılar kethüdası, mektupçu efendi, kethüda beyefendi, divan efendisi, kavasbaşı, zincir başçavuşu, vekilharç ağa, iç oğlan başçavuşu, alemdar ağa, buhurdan ağası, kaftan ağası, peşkir ağası, ibriktar ağa, mikramecibaşı, şamdan ağası, cebahanecibaşı, kilercibaşı, divitdar efendi, harbende ve sarbanbaşı, akkambaşı, mirahur ağa, tatar ağası, tüfenkçibaşı, delilbaşı, hekimbaşı gibi hizmetliler bulunmaktadır (SŞS13:98-99). 1837/38 yıllarına ait bir deftere göre Sivas Eyaleti kaymakamının maiyetinde bulunan 138 kişinin içinde kavaslar, tatarlar, seyisler, aşçıbaşı, uşaklar, kahvecibaşı, duhancıbaşı, kilerci, vekilharç, mirahur, ibriktar, peşkir ağası, sofracı gibi görevliler yer almaktadır (BOA Nfs.d.2405)⁸⁴. Bunlar dışında kapı halkı içinde karakullukçu gibi görevlilerle cariyeler ve köleler de bulunmaktaydı (SŞS10:170; Koç-Yeşil, 2012:57). 1833 nüfus sayımına göre Bozok müteselliminin maiyetinde sadece Sivas Şehri'nden 178 kişinin çalıştığını da hatırlamakta fayda vardır⁸⁵. Bu bilgiler ışığında valilerin askerler dışında kapı halkının en az 200 kişiden oluştuğu söylenebilir. Kapı halkının yeme-içme ve diğer masrafları valinin önemli gider kalemlerinden biridir⁸⁶. Örneğin Sivas Valisi

⁸⁴ Bu görevlilerden bazılarının yaptıkları iş hakkında bilgi için bkz. Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, Ankara, 1998, s.180-183. Ayrıca Nuri Paşa Netayicü'l-Vuku'at'ta orta halli bir vezirin dairesi halkını tarif etmiştir. Bkz. 2008:374-376.

⁸⁵ Bkz. Bu çalışmada s.165.

⁸⁶ Nuri Paşa'ya göre vezirler, iç ağaları haricinde yanlarında çalışanlara bir miktar maaş verirdi. İç ağaları ise eyalet içindeki çeşitli yerlere mübaşir olarak gönderildiğinden bunlar gittikleri yerlerde mütesellim ve voyvodalardan para alırlardı (2008:376).

Seyyid Hasan Paşa'nın Mart 1822 tarihinden itibaren yaklaşık 5 aylık mutfak ve bazı diğer masrafları 35.693 kuruşu bulmuştur. Aynı dönem için hilat masraflarının da 6245 kuruş olduğu görülmektedir (SŞS12:142). Yıllık olarak oranlandığında bu giderler yuvarlak hesap 100.000 kuruşu bulmaktadır. Valilerin gider kalemlerinden biri de bir eyalete tayin edildiklerinde ya da görev süreleri uzatıldığında başkentteki çeşitli memurlara *avâid* namıyla verdikleri paraydı. Ekim 1812 tarihli bir belgeye göre Sivas Eyaleti'ne tayin edilen ya da görev süresi uzatılan valinin, başkentte çalışan bazı memurlara *ber-mutad-ı kadim* verdiği *avâid* toplam 2125 kuruştur (BOA C.DH 6574). Bunların yanı sıra vali, başkentte işlerini takip eden kapıkethüdasına da valilik yaptığı eyaletin gelirine göre belli bir miktar para veriyordu (Koç-Yeşil, 2012:58). Elbette bunlar valilerin tespit edilebilen bazı giderleridir. Tespit edemediğimiz giderler olduğu da muhakkaktır.

Valilerin gelirlerine gelince Sivas Eyaletinde valilere tahsis edilen imdâd-ı hazariyye gelirinin 15.000 kuruş, imdâd-ı seferiyye gelirinin de 33.000 kuruş olduğu daha önce belirtilmişti⁸⁷. Gerek imdâd-ı hazariyyenin gerekse seferiyyenin miktarları 18. yüzyılın son çeyreğinden yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar geçen sürede değişmemiştir. İmdad-ı hazariyye/seferiyye geliri dışında valilerin gelirleri hakkında belgelerde yer alan: '*... vali tarafına ait olan varidat ve tayyâratın toplanması...*' ibaresi geçmektedir. Mart 1822 tarihli bir sicil kaydı valilerin tayyârat gelirleri hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır. Bu kayda göre valinin *varidat-ı muayyene* ve *perakende tayyârat* olarak isimlendirilen gelirleri Mart 1822-Ağustos 1822 tarihleri arasındaki 5 ayda 31.373 kuruşu bulmuştur. Bunların yanı sıra ikramiye adı altında 27.220 kuruş ve valiye ait hâs köylerin iltizam bedeli olarak da 20.000 kuruş gelir elde edilmiştir. 1822 yılına ait imdâd-ı hazariyyenin ikinci taksiti olan 4.910 kuruş da eklenince bu gelirlerin toplamı 83.503 kuruşa ulaşmıştır (SŞS12:141). Bu verilere dayanılarak valinin yıllık gelirinin tahminen (yaklaşık) 170.000 kuruşa ulaştığı söylenebilir.

Sivas valisinin tespit edilen gelir kalemlerinden birisi Sivas Eyaleti'nde toprak bastı veya bâc-ı kırtıl rüsumu denilen ve Erzurum, Kars ve Kayseri taraflarından getirilip Zara ve Yarhisar taraflarında satılan manda ve karasığırdan alınan vergidir (BOA C.ML 2321). Bu gelirin miktarı hakkında, bir süre malikâne olarak

⁸⁷ Örneğin Karaman Eyaleti'nde imdâd-ı hazariyye 1831 yılında 24.750 kuruş, imdâd-ı seferiyye 1828 yılında 41.750 kuruştur (Çadırcı, 1997:147, 148).

iltizama verilmiş olması fikir edinmemizi sağlamıştır. 1794 yılının başlarında bâc-ı kırtıl rûsumu senelik 3500 akçe ve 4500 kuruş peşin ödeme ile iltizama verilmiştir (BOA C.ML 29050). Diğer bir gelir kalemini ikramiye, kudûmiyye, teşrîfiyye veya kaftan bahâ gibi isimler altında toplanan paralar oluşturmaktadır⁸⁸. Örneğin 1793 yılı sonlarında Sivas Valisi Osman Paşa'ya ikramiye olarak Sivas Kazası'ndan 8.000 kuruş tahsil edilmişti (BOA C.DH 16386). 1800 yılının Kasım ayında hazırlanan salyâne defterine göre Sivas Valisi Mustafa Paşa Sivas Kazası ahalisinden ikramiye olarak 5.000 kuruş almıştı (ŞŞS6:95). Yeni gelen valinin kapı halkının 3 günlük yiyecek bedeli, saray tamiri ve döşemeler de kaza halkı tarafından karşılanıyordu. Yine 1793 yılı sonlarında valinin kapı halkının yiyecek bedeli olarak 2250 kuruş, saray tamiri ve diğer mutfak masrafları için 1740 kuruş ve harem odalarının döşemeleri için 2850 kuruş kaza halkı tarafından ödenmiştir (BOA C.DH 16386). Bunlara ek olarak kapı halkının oturduğu evlerin döşeme vb. masrafları da kaza halkı tarafından karşılanmaktaydı (ŞŞS10:7).

Bunların dışında bazı mukataaların gelirleri de malikâne olarak valilerin elinde idi. Örneğin tahminen 1784 yılına ait bir belgeye göre Siroz ihtisabı mukataası malikâne usulü ile Sivas Valisi Mustafa Paşa'nın elinde idi. Paşa burayı atadığı voyvoda ile yönetiyordu (BOA C.ML 27791). Mart 1800 tarihli bir sicil kaydına göre Sivas'ta Zara, Yarhisar ve Tuzlacık mukataalarının gelirleri de malikâne usulü ile Sivas Valisi Recep Paşa'ya aitti (ŞŞS6:46-47, 56). Ayrıca Nisan 1794 tarihli bir belgeye göre Sivas'ta kahve tahmisi mukataası da Zaralızâdelerden Recep ve Lütfullah Beylerin elinde idi (BOA C.ML 25834). Valiler Darphâne-i Âmire tarafından yönetilen mukataaları da iltizam ediyorlardı. Örneğin Sivas ve Trabzon Valisi Ali Paşa Kastamonu mukataasını iltizam etmişti (BOA C.ML 29307)⁸⁹. Tokat âmediye rûsumu mukataası gelirlerinin yarısı Darphâne-i Âmire'ye diğer yarısının gelirleri de Sivaslı Behram Paşa ile oğlu Abdi Bey'e (malikâne olarak) aitti (BOA C.ML 22551). Bu mukataanın Darphâne-i Âmire'nin elinde olan 1/2 hissesi Sivas valilerine iltizam ediliyordu. Zîra merkezi hükümet 1813 yılında bir eyalet veya sancak dâhilinde bulunan mukataaları sadece o bölgenin yöneticilerine (vali, mutasarrıf vb.) ihale etme kararı almıştı (Beşirli, 2005:172). Buna uygun olarak bahsi geçen mukataanın 1/2 hissesini 1813 yılında vali İbrahim Paşa 9.500 kuruşa iltizam ederken 1816 yılında Vali Osman

⁸⁸ Valilerin sancak ve kazalardan tahsil ettiği bu paralar genellikle ikramiye, kudûmiyye, devriye, kaftan bahâ vb. olarak toplanıyordu (BOA C.DH 1787).

⁸⁹ Belgenin tahmini tarihi Ocak 1778'dir.

Paşa 19.000 kuruşa iltizam etmişti (BOA C.ML 20134; C.DRB 555). Kasım 1817 tarihli bir belgeye göre Sivas Valisi Osman Paşa Tokat voyvodalığı mukataasını 1816 ve 1817 senelerinde iltizam etmişti. Paşanın bu mukataadan elde ettiği gelir 160.700 kuruştur (BOA HAT 22740). Sivas Eyaleti dâhilinde bulunan bazı mukataaları 1821 senesi için iltizam eden Mehmet Behram Paşa aynı yıl Sivas valiliğine tayin edilmişti. Kaza-ı Erbaa mukataası, Rışvan aşiretinden elde edilen gelirlerin mukataası, Sivas Eyaleti'nin resm-i dönüm, âmediye ve gümrük-i duhân mukataası, Sivas, Amasya ve Çorum sancaklarının resm-i penbe ve öşr-i gılâl-i Divriği mukataası bunlar arasındadır (BOA C.DRB 1825). Bu mukataalardan öşr-i gılâl-i Divriği ve tevabi mukataasının 1/6 hissesi Ekim 1819 tarihinde bir yıllığına Sivas Valisi Lütfullah Paşa'ya emanet usulü ile verilmişti (BOA C.ML 24930).

Bunların yanı sıra salyâne defteri hazırlanırken valilere *defter buyurması* namıyla belli bir miktar para da ödeniyordu. Ancak Sivas valileri genellikle eyalet dışında olduklarından bu para mütesellimlere ödenmekte idi.

Yücel Özkaya'nın da belirttiği gibi mütesellimler görevleri karşılığı maaş almıyorlar ancak hizmetlerinin karşılığını halktan tahsil ediyorlardı (Özkaya, 1977:373). Mütesellimlik kurumu hakkında yapılmış kapsamlı tek çalışma olan ve 18. yüzyılda mütesellimlik kurumunu inceleyen doktora tezinde mütesellimin “mütesellimlik şehriyesi” adı altında maaş aldığı ileri sürülse de Yücel Özkaya'nın bu konuda kılavuz niteliğinde olan makalesinde belirttiği gibi mütesellimler görevleri karşılığında herhangi bir maaş almıyorlardı (Şahin, 2010:59; Özkaya, 1977:373). Sicil defterlerinde bu konuya ait herhangi bir kayda rastlanmamakla birlikte “mütesellimlik mâhiyesi”, “mütesellimlik şehriyesi” veya “mütesellimlik maaşı”ndan bahseden bazı arşiv belgeleri bulunmaktadır. Ancak bu belgeler dikkatle incelendiğinde hepsi aynı anlama gelen mütesellimlik “mâhiyesi”, “şehriyesi” veya “maaşı” olarak bahsedilen ücretin mütesellimler tarafından valilere yapılan ödemeler olduğu sonucu çıkmaktadır. 18. yüzyılın son çeyreğine ait 3 belge mütesellimlik aylığı, mütesellimlik mâhiyeleri hakkındadır. Tarih sırasına göre birinci belgeye göre Sivas Valisi Seyyid İbrahim Paşa'nın kapıkethüdası olan Mehmet'e, Sivas Mütesellimi Sarızâde Emin Bey tarafından Sivas Eyaleti'nin 1778 Aralık ve 1779 Ocak aylarına ait mütesellimlik *aylığı* olarak 2000 kuruş gönderilmiş ve kapıkethüdası Mehmet parayı aldığına dair bir tahvil vermiştir (BOA C.DH 12591). İkinci belgeye göre Abdi Paşa'ya verilmek üzere,

Rakka Eyaleti Mutesellimi Firuz Bey'den mütesellimlik şehriyeleri ile diğer bazı gelirlerin tahsil edilmesi istenmiştir (BOA C.ML 22634). Bu döneme ait üçüncü belgede ise Ömer Paşa'nın Çorum Sancağı mutasarrıfı olduğu döneme ait *mütesellimlik mâhiyeleri* ile diğer bazı tahsil edilemeyen gelirlerin tahsil edilmesini kapıkethüdası merkezden talep etmiştir. Bu talep üzerine merkezde yapılan incelemede şöyle denilmektedir: *Liva-ı mezbur paşa-ı mumaileyhin üzerinde olduğu vakitlerde öteden beri olageldiği gibi liva-ı mezbur mutasarrıfları tarafından ahz oluna gelen mütesellimlik şehriyesi ve aidat-ı saire her kimlerin zimmetlerinde ise marifet-i şer' ile tahsil...* (BOA C.ML 24157).

Anadolu Valisi Yusuf Paşa, Sivas valiliği zamanında mütesellim tayin ettiği Behram Bey'den 1804 yılının Nisan ve Mayıs ait iki aylık Sivas Eyaleti *şehriyesi* olan 2000 kuruşu talep etmiştir. Behram Bey ise mütesellim tayin olduğunda kendisi Sivas'a gidinceye kadar mütesellim vekili olarak Zaralızâde Lütfullah Bey'i görevlendirmişti. Bu sebeple Sivas Eyaleti'nin iki aylık *mütesellimlik maaşı* olan 2000 kuruşun Lütfullah Bey zimmetinde olduğu belirtilmiştir (BOA AE.SSLM III. 19533). *Mütesellimlik avâidi*⁹⁰ de denilen bu *mütesellimlik şehriyeleri*, mütesellimler tarafından valilere ödeniyordu. Yani mütesellim olanlar bu görevleri karşılığında bir maaş almıyorlar tam tersine her ay valiye belli bir miktar para ödemekle yükümlü oluyorlardı. Fakat bu parayı kendi ceplerinden ödemiye halktan tahsil ediyorlardı. Nitekim 1839/1840 (H.1255) tarihli bir belgede Beyşehir Sancağı'nda imdâd-ı hazariyye/seferiyye ile mütesellimlik mâhiyelerinin sancak dâhilindeki kazalar ahaliileri tarafından ödene geldiği belirtilmiştir (BOA C.DRB 152). Mütesellimlik şehriyesinin miktarı sancaktan sancağa farklılık gösteriyordu. Yukarıda da bahsedildiği gibi Sivas'ta mütesellimlik şehriyesi aylık 1000 kuruş iken İçel'de mütesellimlik şehriyesi aylık 250 kuruştı (Özkaya, 1977:384).

Defter buyurması ve *ikramiye* gibi adlarla kaza masrafları içinde yer alan paralar valilere mi mütesellimlere mi ödeniyordu? Bu konuda kesin bir bilgi olmamakla birlikte bu paraların mütesellimlere ödendiğini tahmin ediyoruz. 1787 yılının sonunda hazırlanan salyâne defterine göre Sivas Mutesellimi Recep Bey'e defter buyurması için 1.500 kuruş, 1788 yılının ortalarında hazırlanan deftere göre de 2.000 kuruş verilmiştir. Böylece yaklaşık bir yılda mütesellime defter buyurması

⁹⁰Vidin Muhafızı olan Mehmet Paşa'nın Niğbolu'da olan Mutesellimi Hacı İbrahim Ağa zimmetinde 9 aylık 4950 kuruş *mütesellimlik avâidi* bulunuyordu (BOA C.ML 19614).

için verilen toplam para 3500 kuruştur ve bu miktar sadece Sivas Şehri halkının ödediği miktardır. Hafik nahiyesi halkı ise aynı dönem için mütesellime 800 kuruş ödemiştir. Böylece mütesellimin defter buyurması için aldığı toplam rakam 4300 kuruşa yükselmiştir (SŞS3: 23, 50,76, 78). Sivas mütesellimlerinden Turunçzâde Süleyman 1790 yılının Mart ayında düzenlenen salyâne defterine göre *ikramiye* adı altında 1500 kuruş ve *defter buyurması* için 2000 kuruş alacaktı. 1791 yılında Mütesellim Kömürlüzâde Abdullah Ağa *defter buyurması* için 400 kuruş alacaktı (SŞS3: 176, 205). 1818 yılında ise Mütesellim Mahmut Ağa *ikramiye* ve 32 baş ağnam bedeli olarak 2000 kuruş alacaktı (SŞS10:160). Görüldüğü gibi defter buyurması ve *ikramiye* adı altında ödenen paranın miktarı zamana ve mütesellime göre bazı farklılıklar göstermektedir.

Mütesellim tayin edilen kişi Sivas'ın yerlisi olmayıp dışarıdan geliyorsa kaza halkı tarafından ona da valiler gibi 3 günlük tayinat veriliyordu. Sivas Valisi Mustafa Paşa'nın mütesellimi olan Mehmet Bey'e 1015,5 kuruşluk tayinat verilmiştir (SŞS6:67). Ayrıca mütesellimlerin ikamet ettikleri konağın kirası da kaza halkı tarafından ödeniyordu. Sivas mütesellimi için Ali Beyin konağı aylık 100 kuruşa kiralanmıştır (SŞS6:30).

Kadı ve kadının yargı görevinde yardımcıları olan naip, kâtip ve muhızır mahkemede görülen davalardan ve yapılan her türlü işlemde aldıkları ücretle geçimlerini sağlıyorlardı. Sivasili kadısının yolsuzlukları dolayısıyla gönderilen Şubat 1789 bir fermanla kadı ve yardımcılarının hangi işlemde ne kadar ücret alacakları belirtilmiştir. Buna göre tereke taksiminde, ölen kişinin varsa borçları düşüldükten sonra kalan miktardan 15/1000 akçe resm-i kısmet, 5 akçe kassâmiyye, 2,5 akçe kâtibiyye, 2,5 akçe de hüddâmiyye ve ihzâriyye alınacaktı. Yetimlerin vesayet ve nafaka davalarından harç alınmayacak ancak bu davaları sicil defterine kaydeden kâtibe kalemiyye namıyla vesayet hüccetinden bir kuruş ve nafaka hüccetinden de yarım kuruş ödenecekti. Vücuhi hayrat için yapılan para vakıflarından harç alınmayacaktı. Nikâh akitlerinde ise gelin bakire ise kadiya 20 akçe ve mahkeme hademelerine 5 akçe olmak üzere toplam 25 akçe damat tarafından ödenecekti. İtiknâmelerden alınacak 66 akçenin 50'si kadiya, 10'u naibe ve 6'sı da emin ile kâtibe verilecekti. Sicil defterine kaydedilen kaziyeden *resm-i sicil* olarak 8 akçe, hüccet ve sair arzlar da kadiya 20 akçe,

mahkeme hademelerine 5 akçe verilecekti. İmzadan 12 akçe, müraseleden de 6 akçe alınacaktı (SŞS3:127).

Ancak kadı ve diğer mahkeme görevlilerinin gelirleri mahkemede görülen davalar ve yapılan işlemlerden alacakları ücretle sınırlı değildi. Gerek kadı gerek diğer mahkeme görevlileri salyâne defteri hazırlanmasından da ücret alıyorlardı. Aşağıdaki tablo Aralık 1787 ve Ağustos 1788 tarihlerinde hazırlanan salyâne defterlerine göre kadı ve mahkeme çalışanlarına ödenen ücretleri göstermektedir (SŞS3:23, 50, 76, 78).

	Nefs-i Sivas	Hafik	Toplam
Kadı Efendiye Harc-ı İmza	2500 ⁹¹	800	3.300
Kâtibiyye	120	70	190
Çuhadariyye ve Kethü daiyye	100	0	100
İhzâriyye	60	0	60
Toplam	2780	870	3650

Hafik Nahiyesi'nden kâtiplerin Hafik için yazdığı arzların kalemiyye ücreti olarak ayrıca 150 kuruş daha tahsil edilmiştir. Böylece 1202 yılı için şehrin ve nahiyenin kadı ve mahkeme çalışanlarına ödediği ücret 3800 kuruştur.

Kadı ve mahkeme çalışanlarının salyâne defterlerinden aldığı ücretlerin zamanla arttığı görülmektedir. Örneğin 1815 yılının sonunda 7,5 aylık olarak hazırlanan salyâne defterine göre şehir halkının ve Hafik'in⁹² kadı ve mahkeme çalışanlarına ödediği ücretler şu şekildedir (SŞS10:8, 13).

	Nefs-i Sivas	Hafik	Toplam
Kadı Efendiye Harc-ı İmza	3750	450	4200
Kâtibiyye	200	150	350
Çuhadariyye ve Kethü daiyye	460	250	710
İhzâriyye	60	0	60
Toplam	4470	850	5320

⁹¹ Kuruş

⁹² Hafik 1803 yılının başlarından itibaren ayrı bir kaza olarak kaydedilmekle birlikte 1810'lu yılların ortalarında hala Sivas kazasının masraflarının bir kısmı Hafik'ten tahsil edilmeye devam etmiştir (SŞS10:8, 13, 22).

Mahkeme çalışanları cizye bohçasından çıkan evrakın sicil defterine kaydedilmesinden de ücret alıyorlardı. Mesela 1799 yılının ortalarına ait sicil kaydına göre 10 kuruşu harç olmak üzere Kadı 110 kuruş almıştır (SŞS6:1). Bu konudaki bir başka kayıt daha ayrıntılıdır. Buna göre kâtipler için 80 kuruş, muhızrlar için 5 kuruş ve hüddâmiyye olarak da 5 kuruş olmak üzere toplam 100 kuruş alınmıştır (SŞS16:120).

Muhızrların, muhızırbaşı idaresinde icra ettikleri görevlerin hepsine birden ihzâriyye⁹³ denir ve ihzâriyye gelirleri muhızırbaşına verilir. İhzariye geliri iltizama verilebilir veya belirli kişilere tevcih edilebilirdi (Ergenç, 2006:165). 1788 tarihli bir emirde muhızırbaşlıkların kapıcılara mahsus olduğu hatırlatılarak Yenişehir ve Tırhala muhızırbaşlıklarının Dergâh-ı Ali ocağında baş halife olanlara ait olduğu belirtilmiştir. Bu emirde ayrıca ihzâriyye gelirlerini mahallinde tahsil edenlerin bu gelirleri, merkezden gönderilen vekillere teslim etmeleri bildirilmiştir (BOA C.ADL 3155). Bu belge muhızırbaşlıkların Dergâh-ı Ali kapıcılarına verilmesi uygulamasının 1788 yılından önceye dayandığını göstermektedir. Sivas Kazası'nda da ihzâriyye gelirleri ihtisapla birlikte kapıcıoğullarına mahsustu ve bunların toplamı 6.000 akçe ediyordu. Bu gelirlere mutasarrıf olan Hüseyin, bilâ-velet vefat edince onun yerine Mustafa'nın mutasarrıf olmasını Başkapıcıbaşı Ali Bey merkeze arz etmiş ve Mustafa 12 Temmuz 1815 tarihli bir beratla Sivas Kazası'nın ihzâriyye ve ihtisap gelirlerinin mutasarrıfı olmuştu (SŞS10: 37). Sivas'ta ihtisap ağalarının mavi boyahanelerinden aldığı gelir 1791 yılı ortalarında muhızırbaşlara ulufe olarak tahsis edilmiştir. Buna göre her bir mavi boyahanesinden aylık birer kuruş muhızırbaşına verilerek ihtisap ağasının hesabına yazılacaktır (SŞS3:255). İhtisap gelirleri ise yüksek olduğundan ya doğrudan merkezi hazineye bağlanmış ya da yüksek rütbeli devlet görevlilerine has olarak verilmiştir. Örneğin Ankara ihtisabı devlet hazinesine bağlıyken, Konya ihtisabı Karaman beylerbeyinin haslarındandı. (Ergenç, 1995:104).

Osmanlı toplumunda ihtisap kamu düzenini sağlamaya yönelik bir kurum olmakla birlikte bir yönüyle de devlet maliyesinin bir gelir kaynağıdır. Çarşı ve pazarlarda kanun ve şer'e aykırı davranışlarda bulunanlardan yani verilen narhtan yüksek

⁹³Muhızrlara ödenen para, aleyhinde açılan dava sebebiyle muhızır gönderilmek suretiyle mahkemeye getirilen kişilerden alınırdı. Bu para muhızırın at ve araba masrafından başka yemek ve içmek gibi zaruri maddelerin karşılığını da kapsardı (Pakalın, 1983b: 573).

fiyata satış yapanlardan ve kanunlara ve geleneklere aykırı üretim yapan esnaftan alınan cerimelere, çarşı ve pazara perakende olarak gelen maddelere konulan vergilere ihtisap rûsumu denir ve bu gelirler ihtisap ağası tarafından toplanırdı. Osmanlı'da ihtisap ağalığı ya eminlik ya da mültezimlik yolu ile yaptırılırdı (Ergenç, 1995:103).

Sivas Şehri'nde ihtisap ağalarının bazı görevlerinin valinin tayin ettiği Subaşı tarafından yapıldığından daha önce bahsedilmişti. Tanzimat öncesinde Sivas Şehri'nde yiyecek ve mâmul maddelerden subaşı vergi topluyordu. Subaşı topladığı vergi için valiye aylık 300 kuruş ödeme yapıyordu. Bu durum Tanzimat'ın ilanını müteakip değişmiş ve subaşının topladığı vergiler ihtisap rûsumuna dâhil edilmiştir (BOA C.BLD 4114).

Sicil defterlerinde ilmiye sınıfından olan müftü ve sâdât-ı kiram kaymakamlarının verdikleri hizmet karşılığında nasıl bir ücret aldıkları, bunlara devlet tarafından bir maaş ödenip ödenmediğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte müftülerin verdikleri fetva başına bir ücret aldıkları muhakkaktır. Sâdât-ı kiram kaymakamlarına ise Tanzimat sonrasında devlet tarafından maaş ödendiğine dair bulgular söz konusudur. Ancak bu konuda Tanzimat öncesi için herhangi bir veriye rastlanmamıştır (Sarıcık, 2003:159).

Bedesten ve Şehir kethüdaları da hizmetleri karşılığında şehir halkından belli bir ücret alıyorlardı. 1777 Martından 1788 Temmuzuna kadar yaklaşık 15-16 ay için bedesten kethüdasına toplam 400 kuruş ödenmiştir. 1788 Temmuzundan 1789 Temmuzuna kadar, bir yıllık süre için 265 kuruş ödenmiştir. 1789 Temmuzundan Mart 1790'a kadar olan yaklaşık 8-9 ay için de yine bedesten kethüdası, kâtibî ve Şehir kethüdasına toplam 300 kuruş ödenmiştir (SSS3:23, 76, 132, 176). Bedesten kethüdasının ücreti 1799-1800 yıllarında 250 kuruş, şehir kethüdasının ise 50 kuruştur (SSS6:32, 70). Ekim 1815 tarihinde hazırlanan salyâne defterine göre bedesten kethüdaları Alemdar Mehmet ve Mosis'e 7,5 aylık ücret olarak 1500 kuruş, bedesten kethüdası kâtibine 100 kuruş, şehir kethüdasına da 300 kuruş verilmiştir. Mart 1816 tarihinde hazırlanan salyâne defterine göre bu defa yaklaşık 7 ay için bedesten kethüdaları Musa ve Mosis ile kâtibine ve şehir kethüdasına ödenen ücret değişmemiştir. Haziran 1818 tarihinde hazırlanan salyâne defterine göre ise 4,5 ay için bedesten kethüdaları Muhzırbaşıoğlu

Mehmet Ağa ve refiklerine 600 kuruş verilirken, kâtibin ve şehir kethüdasının aldığı ücret aynı kalmıştır (SŞS10:7, 52, 160).

Bedesten Kethüdalarının geliri kaza halkından tahsil edilen bu paralarla sınırlı değildir. Bedesten kethüdalarının kaza masrafları için kendi ceplerinden yaptığı harcamalar, kaza halkına borç olarak verilmiş kabul ediliyor ve salyâne tevziinde bu paralar faiziyle birlikte kaza halkı tarafından ödeniyordu. 26 Ekim 1818 tarihli vali buyrultusuna göre bedesten kethüdasının uygulayacağı faiz oranı ona on üçtür (SŞS11:19).

Sivas bedesten kethüdalığı yıllık olarak devlete 30 kuruş gelir getiren bir mukataadır. Bu mukataa, Mayıs 1794 tarihli bir belgeye göre Zaralızâdelerden Sivas Mütessellimi Recep Beyin tasarruf ettiği Zara Karyesi Malikânesine dâhil edilmiştir. Bundan sonra Zara Karyesi Malikânesi gelirlerinden devlete ait olan kısımla birlikte bedesten kethüdalığı için de yıllık 30 kuruş devlet hazinesine ödenecektir. Bu paranın düzenli olarak her yıl devlet hazinesine ödeneceğine dair Recep Bey kefil olmuştur (BOA C.BLD 1518). Bu tarihten itibaren Sivas bedesten kethüdalığı, Zara Karyesi Mukataasına malikâne usulüyle tasarruf eden Recep Bey tarafından iltizama verilmiş olmalıdır.

Salyâne defterlerinde ismi geçen ve en azından gelirlerinin bir kısmının kaza halkından tahsil edildiği tespit edilen diğer görevliler arasında kethüdayeri, miralay, miralay kâtibi, miralay mutemedi, başçavuş ve kâtibi, ayak çavuşları, başçeribaşı, ayak çeribaşı, çavuşlar kethüdası, reis-i âyaniyye ve divan çavuşları da bulunmaktadır. 1787 yılının sonlarında Kethüdayeri es-Seyyid Ali Ağa için 500, başçavuş ağa için 100, ayak çavuşları için de 60 kuruş tahsil edilmiştir. Hafik Nahiyesi'nden ise çavuş kethüdası için 50, Miralay İsmail Ağa için 300, Vekil-i Miralay es-Seyyid Himmet Ağa için 200, Baş Çeribaşı Abdullah Ağa için 60, ayak çeribaşları için 20, alay kâtibi için 30 ve kethüda-yeri için de 100 kuruş tahsilât yapılmıştır (SŞS3:23, 50). 1815 yılı sonlarında ise Reis-i Âyan Süleyman Ağa'ya 1200, çavuşlar kethüdasına 250, divan çavuşlarına 80 kuruş verilecekti. Bu salyâneden Hafik hissesine düşen kısım kuralara taksim edilirken reis-i âyaniyye olarak 300, Miralay Mustafa Ağa için 500, çavuşlar kethüdası için 100, başçeribaşı ağa için 150, miralay kâtibi için 100, ayak çeribaşlar için 50, divan çavuşları için de 30 kuruş tahsil edilmek üzere eklenmiştir (SŞS10:8, 13). Elbette

bu görevlilerin gelir kaynakları salyâne dönemlerinde halktan toplanan bu ücretlerle sınırlı değildi. Bu görevlilerin diğer gelir kaynakları hakkında sicil defterlerinde başka bilgi olmamakla birlikte Miralayların tımarlı sipahilerin komutanı olarak zeamet denilen tımarın gelirlerine sahip oldukları bilinmektedir (Pakalın, 1983a:45). Kethüdayeri olan bazı kişilerin ise malikâne usulü ile sahip oldukları mukataa gelirleri vardı (SŞS6:119).

Merkezi hükümetin bazı işlerin halli için taşraya gönderdiği ya da vali gibi devlet adamlarının bazı işleri yapmak üzere görevlendirdiği mübaşirler, mübâşiriyye adı altında gittikleri bölgenin halkından tahsil edilen bir ücret alıyorlardı. Bu ücret dışında mübaşirlerin günlük geçimleri ve konaklama giderleri de bölge halkı tarafından karşılanıyordu. Mübâşiriyye adı verilen bu ücretin hangi kıstaslara göre belirlendiğine dair sicil kayıtlarında herhangi bir bilgi tespit edilemedi. Bununla birlikte 1789/1790-1791 (H.1204 ve 1205) senelerinde Sivas Sancağı'ndan talep edilen 400 deve için gelen mübaşire hizmet bedeli olarak sadece nefis-i Sivas'ın ödediği ücret 160 kuruştur. Mübaşirlere yapılan ve yine şehir halkı tarafından karşılanacak olan masraf ise 645 kuruştur (SŞS3:241). 1799 yılında ise deve mübaşirine Sivas ahalisinin ödeyeceği hizmet bedeli 140, ayrıca Hafik Nahiyesi'nin ödeyeceği ücret ise 70 kuruştur (SŞS6:9-10). Aynı yıl deve, koyun, arpa ve un mubayaası için mübaşir olarak görevlendirilen Abdülatif Ağa'ya günlük yemek harcırahı olarak 10 kuruş tahsis edilmiş, ancak bu miktar yetersiz kalınca 13 kuruşa yükseltilmiştir. Mübaşirin görev süresi mubayaa işinin bitirilmesine bağlıydı. Abdülatif Ağa'nın ne kadar süreyle Sivas'ta kaldığını bilmemekle birlikte 24 Ağustos 1799 tarihinde mubayaa görevine başladığını ve Kasım ayında hala Sivas'ta olduğunu biliyoruz. Yaklaşık 2,5 aylık bu süre için bile mübaşire verilen günlük yemek harcırahı neredeyse 1.000 kuruşa tekabül etmektedir. Abdülatif Ağa'nın günlük yemek harcırahı olan 10 kuruş Hafız Yüzbaşı Ağa tarafından karşılanacak ve salyâne defterine %50 faiz oranıyla (onu on beş kuruş hesabıyla) kaydedilerek Hafız Yüzbaşı'ya geri ödenecekti. Ancak harcırah günlük 13 kuruşa yükseltince, yine aynı faiz oranı ile geri ödenmek üzere bu defa Dizdar İbrahim Ağa mübaşirin günlük tayinat bedelini üstlenmiştir (SŞS6:26).

2.4.TAŞRA YÖNETİMİNDE SORUNLAR

Sivas şer'îye sicili kayıtları göz önüne alındığında taşra yönetim mekanizmasının bazı sorunlarına işaret eden ipuçları bulunmakla birlikte bunlar diğer tarihi belgelerle birlikte değerlendirildiğinde anlam ve bütünlük kazanmakta ve taşra yönetiminde bazı sorunların varlığı saptanabilmektedir. Bu sorunlar, bölgede asayiş ve güvenliğin sık sık bozulması, devlet taleplerinin karşılanmasında yaşanan sıkıntılar, toplumun üst kesiminden başlayıp neredeyse tüm katmanlarını içine alacak şekilde genişleyen yolsuzluk ve usulsüzlükler olarak özetlenebilir. Bununla birlikte bu sorunların Sivas Eyaleti'ne özgü olmayıp, Osmanlı Devleti genelinde neredeyse 18. yüzyıl başlarından Tanzimat'a kadar olan dönemin bir özelliği olduğunu unutmamak gerekir.

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl ortalarından Tanzimat'a kadar olan dönemde mücadele ettiği sorunlarla bağlantılı olarak ortaya çıkan asayiş ve güvenlik sorunlarının ve yöneticilerin bizzat faili olduğu yolsuzlukların Sivas Eyaleti'ne etkilerinden çalışmanın ilk kısmında genel olarak bahsedilmişti. Bu bölümde ise konuya Sivas Şehri açısından yaklaşılacak ve asayiş ve güvenlik, yolsuzluk ve usulsüzlük ve merkezin taleplerinin karşılanmasında ortaya çıkan sorunlara değinilecektir. Bu sorunları genelde devlet teşkilatının özelde ise taşra yönetiminin iç çelişkileri olarak görmek de mümkündür. Zîra taşrada yönetici olmak, özetle merkezin taleplerini karşılamak, asayiş ve güvenliği sağlamak ve yolsuzluk ve usulsüzlüklerle mücadele etmek sorumluluklarını üstlenmek olmasına rağmen merkezin taleplerinin tam anlamıyla karşılanamadığı, bölgenin güvenliğini sağlaması ve yolsuzlukla mücadele etmesi gereken kişilerin bizzat kendilerinin zaman zaman asayiş ve güvenliği ihlal ettikleri ve yolsuzluk ve usulsüzlüklerin faili oldukları görülmektedir. Özellikle vali ve vali vekili olan mütesellimlerin yolsuzluk ve usulsüzlükleri önemlidir. Zîra bu tür haksızlıkları engellemekle görevli olan yönetici ve memurların kendilerinin bizzat haksız kazanç elde etmeye çalışmaları elbette ki geniş halk kitleleri üzerinde iktisadi ve sosyal açılardan yıkıcı bir etkiye sebep olmuştur.

2.4.1. Asayiş ve Güvenlik

Belgelerde genellikle “kapısız levendat” olarak ifade edilen işsiz güçsüz kalmış grupların eşkıyalıklarının bütün Anadolu’da olduğu gibi Sivas Eyaleti’ni de 18. yüzyılın başlarından itibaren etkilediğinden; büyüklüğü zaman zaman küçük bir ordu olarak nitelenebilecek boyutlara ulaştığından ve halkı bunların yağma ve soygunlarından korumanın ciddi bir mesele haline geldiğinden I. bölümde bahsedilmişti. Bununla birlikte Sivas Şehri’nin, eyalet dâhilinde ortaya çıkan eşkıyalık vakalarının tamamından doğrudan etkilendiği söylenemez. Sadece birkaç vakanın Sivas Şehri’ni doğrudan tehdit ettiği söylenebilir. 1758 yılında yazılan bir fermanın Gâvur Hacı, Kör Mehmet ve İnce Arap isimli kişilerin başlarına topladığı sayıları 2750’yi bulan bir grupla Erzurum taraflarından kalkıp Sivas’a doğru geldiklerini ve Kangal ile Zara arasında yer alan Karaçayır denilen mevkide konakladıklarını anlıyoruz. (BOA C.DH 960). 1764 tarihli bir belgeye göre Sivas yakınlarındaki Ulaş Köyü’nde Pazarlı Mehmet ve Urfalı Hacı Halil isimli bölükbaşların kumandasındaki kapısız leventler Diyarbakır, Halep, Mardin, Kayseri ve Gürün taraflarından gelen beş ayrı kervanı soymuşlardır (BOA C.ZB 2708). 1767 yılına ait bir başka belgede ifade edildiğine göre Cerrahoğlu isimli kişi 1200 kadar adamıyla birlikte yine Ulaş karyesine kadar gelmiştir (BOA C.DH 1056). 1775 yılında ise Sivas çevresinde eşkıyalık yapan kapısız leventler yüzünden Sivas Şehri’nden ileriye gidilmesi bir süre için mümkün olamamıştır (BOA C.ZB 1874).

1767 tarihli belgeden anlaşıldığına göre Ulaş Köyü Sivas Şehri’ne 6 saatlik mesafededir. Günümüzde Sivas’ın ilçeleri olan Ulaş, Zara ve Kangal’ın, şu an ki yol güzergahı göz önüne alındığında şehir merkezine uzaklıkları sırasıyla 37, 72 ve 88 km.dir. Bir yarış atının saatte 60-70 km. hızla koşabildiği göz önüne alındığında Osmanlı döneminde Ulaş Köyü’nün şehir merkezine uzaklığı yaya olarak altı saat olsa gerektir. Bu yolu bir atlının bir, iki saatte gidebileceği düşünülebilir. Aynı şekilde Zara ve Kangal’ın şehir merkezine uzaklığı da at ile en fazla iki, üç saat olsa gerektir. Eşkıyaların sayısının 2750, 1200 gibi oldukça kalabalık olduğu göz önüne alındığında şehrin nasıl bir tehlike altında olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Bununla birlikte Sivas Şehri’nin sancak merkezi olması ve valinin burada ikamet etmesi sebebiyle iyi korunması şehrin eşkıyalar tarafından

yağmalanmasını önlemiş olmalıdır. Zîra 18. yüzyılda bazı şehir ve kasabalar eşkıyalar tarafından yağmalanmıştır, ama Sivas Şehri'nin böyle bir eşkıya yağmasına maruz kaldığını gösteren bir belgeye tesadüf edilmemiştir⁹⁴.

Sivas Şehri'ni tehdit eden olaylardan biri de Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır İsyanıdır. Bu isyan neticesinde Mısır Başbuğu İbrahim'in Anadolu içlerine kadar ilerlediği ve bazı Anadolu şehirlerine kendisine itaat etmeleri için buyrulduklar gönderildiği ilk kısımda bahsi geçen bir konuydu. Sivas da İbrahim Paşa'nın şehir halkına ve mütesellimine kendisine itaat etmeleri ve şehri teslim etmeleri için çağrıda bulunduğu şehirlerden biridir. Bu durum Sivas mütesellimi ile Sivas valisinin arasının açılmasına sebep olmuştur. Zîra İbrahim'in Sivas hanedanından olan Mütesellim Sait Ağa'yı kendi tarafına geçmemesi halinde bütün ailesi ve hanedanını yok etmekle tehdit etmesi üzerine korkuya kapıldığı anlaşılan mütesellimin o esnada bölgenin savunmasıyla uğraşan Trabzon ve Sivas Valisi Osman Paşa'nın kuvvetleriyle birlikte Sivas'a gelme kararına karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak mütesellim bu karara doğrudan kendisi karşı çıkmamış, şehir ileri gelenlerini kendi tarafına alarak, Sivas'ta valinin kuvvetlerine yetecek miktarda erzak bulunmadığı ve Mısır ordusunun Sivas üzerine harekete geçmek üzere olduğu gerekçeleriyle Osman Paşa'nın Sivas'a gelmesinin doğru olmayacağı yolunda bir ilamı ve kendisine gönderilen tehdit mektuplarını valiye göndermiştir. Ancak bu durum vali ile mütesellimin arasının açılmasına yol açmış, Osman Paşa mütesellimin ihanet içinde olduğu iddiasıyla durumu İstanbul'a bildirmiştir. Bunun üzerine Sait Ağa, İbrahim'in kendisine gönderdiği tehditkâr mektuplarla birlikte devlete bağlılığını ifade eden bir yazıyı İstanbul'a göndermiştir. Vali ile mütesellim arasında meydana gelen sürtüşmede merkezin tutumu, devletin en büyük memuru olan vali ile Sivas hanedanından olan mütesellimin aralarında uzlaşma sağlanması yolunda olmuştur⁹⁵.

94 Örneğin 1768 yılında Erzurum Sancağı'na bağlı Kuruçay Kazası'nda Şehsuvaroğlu Osman, kardeşi Salih ile birlikte başına topladığı 500-600 kişilik bir eşkıya grubuyla halkın mallarını gasp etmiştir (BOA C.ADL 599). 1797 yılında ise sayıları 1500'den fazla olan eşkıyalar Eğin kasabasını basarak üç gün boyunca halkın mallarını gasp etmişler, 4 kişiyi öldürmüş ve 113 dükkân ile mahkeme binasını yakmışlardır. Bu kişilerin 1789 yılında da eşkıyalıkları yüzünden kasabaya girmelerinin yasaklandığını görüyoruz (BOA C.ZB 2881).

⁹⁵ BOA HAT 33377, 33377E, 33377F, 33377G, 33377H, 33377I, 20385.

2.4.2. Yolsuzluk ve Usulsüzlük

Çalışmanın I. bölümünde Sivas Eyaleti'nde yöneticilerin bizzat faili olduğu yolsuzluk ve usulsüzlük örnekleri ele alınmıştı. Bu kısımda ise Sivas şehir halkını doğrudan etkileyen bazı yolsuzluk ve usulsüzlük vakaları ile iktisadî kaynaklar üzerindeki iktidar mücadelelerine değinilecektir.

Her kazada, kaza giderlerinin kaydedildiği salyâne defterleri tutulduğundan bahsedilmişti. Devletin her bölgesinde yöneticilerin kolaylıkla halktan fazla para toplamalarına imkân veren uygulamalardan biri de bu salyâne defterleriydi. Bu defterlerde kaza giderleri olduğundan yüksek gösterilerek halktan fazla para toplanıyordu. Ayrıca yöneticilerin peşin olarak ödediği bazı giderler halka borç olarak yazılıyor ve bu giderler için ödenen para halktan faizi ile birlikte toplanıyordu. Burada fahiş olarak nitelendirilebilecek faiz oranlarının uygulandığı görülmektedir. Bu durumun sadece Sivas'a özgü olmadığı bütün imparatorluk genelini ilgilendiren bir sorun olduğu merkezi hükümetin aldığı tedbirden anlaşılmaktadır.

Aralık 1792 tarihinde gönderilen ve kadılara, âyanlara, voyvodalara, vücuhi memleket, kura ihtiyarları ve yüzbaşılara hitaben yazılan bir fermanla Sivas Eyaleti sancaklarında bulunan kazaların salyâne defterlerinin rûz-ı Hızır ve Kasımda olmak üzere yılda iki kere hazırlanması ve onaylanmak üzere İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. Bu defterler İstanbul'da Anadolu Kazaları Salyâne Defterleri Nezareti'nde kontrol edilecek ve onaylandıktan sonra kazaya gönderilecektir (ŞŞS5:197-198, 332-333). Salyâne defterlerinin yılda iki defa hazırlanması ve hazırlanan defterlerin merkez tarafından kontrol edilmesi şartı, bu defterlere kim tarafından ve ne için harcandığı tam olarak belirtilmeyen bazı masraflar yazılıp bu yolla halktan fazla para toplanmasını engellemeyi amaçlıyordu. Nitekim salyâne defterlerinin merkezden onaylanması şartından önce bu defterlerde kaza masraflarının tek tek belirtilmediği, sadece toplam masrafın ve bazı görevlilere ödenecek ücretlerin yazıldığı görülürken, bu emirden sonra salyâne defterlerinde her bir harcamanın kalem kalem kaydedildiği görülmektedir (ŞŞS3:233, 76; ŞŞS5:90; ŞŞS6:64, 68; ŞŞS10:7, 52). Alınan bu kararlar, özellikle salyâne defterlerinin merkezde incelenip onaylanması şartının

getirilmesi bu defterlerde yapılan yolsuzlukların ortaya çıkarılmasında etkili olmuştur. Örneğin Sivas Kazası'nın 1792-1793 (H.1206-1207) yıllarına ait olduğunu tahmin ettiğimiz⁹⁶ salyâne defteri merkezde incelenmiş ancak onay alamamıştır. Bu inceleme sonucunda menzil masrafı olarak sadece toplam miktarın yazılıp masraf dökümünün yapılmaması, bazı masrafların ne zaman ve kimler tarafından yapıldığının, Paşa Sarayı ve konakların tamirat, yenileme ve döşemelerine yapılan masrafların ve kullanılan malzemenin cinsinin belirtilmemesi gibi hususlar müphem ve şüpheli bulunmuş ve bütün masrafların tek tek yazıldığı yeni bir defter hazırlanarak gönderilmesi emredilmiştir. Salyâne defterinde yapılan bir başka yolsuzluk ise Sivas ahalisinin yaptığı şikâyetle ortaya çıkmıştır. Şikâyet üzerine incelenen 1793/1794 (H.1208) yılının salyâne defteri de merkezden onay alamamıştır. Bu defterde de menzil için yapılan harcamalar müphem ve şüpheli bulunmuş ve yöneticilerin peşin ödediği bazı masraflar için halktan % 50 oranında faiz alındığı tespit edilmiştir. Salyâne defterinin kopyası incelenmek üzere merkez tarafından birkaç defa talep edilmiştir. Kopyaların üzerinde yapılan inceleme sonucunda ise bunların dahi birbirini tutmadığı ve tezatlar içerdiği tespit edilmiştir. Bunun üzerine toplam 57.376,5 kuruş olan salyânenin 92.500 kuruş olarak halka tevzi edilmesini açıklamak üzere bedesten kethüdası Seyyid Mustafa'nın, defterin aslıyla birlikte merkeze gönderilmesi emredilmiştir. Seyyid Mustafa'nın merkeze getirilmesi için bir de mübaşir görevlendirilmiştir. Yapılan yolsuzluktan sadece bedesten kethüdasının sorumlu olmadığı, kethüdanın mütesellimle birlikte hareket ettiği halkın şikâyet dilekçesinden anlaşılmaktadır. Bu vakada halk aslında bedesten kethüdasından değil Sivas Mütesellimi Recep Bey'den şikâyetçi olmuştur. Bununla birlikte merkez sorgulanmak üzere Bedesten Kethüdası Seyyid Mustafa'nın İstanbul'a gönderilmesini emretmiştir. Recep Bey hakkında bir işlem yapıp yapılmadığını ise bu konu hakkındaki mevcut belgelerden tespit etmek mümkün olmamıştır (SŞS5:236-237, 332-333; BOA AE.SSLM III 8535). Bu örnek Sivas Mütesellimi Zaralızâde Recep Bey'in bedesten kethüdası ile anlaşarak salyâne defterinde fazla masraf göstermek yoluyla haksız kazanç elde edilmesinde dahil olabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte mütesellimlerin haksız kazanç elde etme yolları salyâne defterleri ile sınırlı değildir. 8 Haziran 1790 tarihli sicil kaydından anlaşıldığına göre Serdengeçti Ağası İnce Mehmet Ağa, Sivas

⁹⁶ Sicil kaydında salyâne defterinin başlangıç tarihi olarak 3 Mayıs 1792 belirtilmiş ancak bitiş tarihi kaydedilmemiştir (SŞS5:237).

mütesellimini merkeze şikâyet etmiştir. Şikâyetinin sebebi kendi tasarrufunda bulunan Hafik nahiyesine bağlı Yarhisar Karyesi'nin sınırları içinde bulunan ve Kuruçayır denilen yerde çayır zamanında Sivas müteselliminin atlarını otlatması ve bekçi harcı adı altında ahaliden 30'ar 40'ar kuruş para tahsil etmesidir. Mehmet Ağa'nın şikâyeti haklı bulunmuş ve haksız müdahalelerin engellenmesi için merkezden emir gönderilmiştir. Bu vakada ilginç olan, merkezden gönderilen emrin ardından Sivas mütesellimi tarafından haksız müdahalelerin engellenmesi için bir buyruldu yazılmış olmasıdır. Yani mütesellim kendisinin yaptığı haksızlığı engellemesi için kendisine emir yazmıştır. Eylül 1790'da Sivas kadısına hitaben yazılan bir ferman sorunun devam ettiğini göstermektedir. Bu fermanda vali ve mütesellimlerin usulsüz davranışları daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Fermanın anlaşıldığı üzere Sivas vali ve mütesellimleri Kuruçayır denilen yere her yıl atlarını gönderiyor, yol üzerinde bulunan köylerden de karşılıksız yem ve yiyecek alıyorlardı. Atlar çayıra vardktan sonra Hafik Nahiyesi ve Sivaslı kazalarına bağlı köylerden atlara bekçilik yapmak üzere adam talep ediyorlardı. Bu köylerden kişi başına otuzar kuruş para toplamalarının yanı sıra yiyecek de talep ediyorlardı. (ŞŞS3: 181, 189, 248).

Çıkarları doğrultusunda birlikte hareket eden devlet memurları veya şehir ileri gelenleri bazen de çıkarları için çatışmaya giriyorlardı. Bu çıkar çatışması bir makamın el değiştirmesi için olabildiği gibi yukarıda örneği verildiği üzere bir gelir kaynağına el koymak veya bir gelir kaynağından usulsüz olarak pay almak için de olabiliyordu. Ancak bir biçimde başkasının tasarrufunda olan gelir kaynaklarına haksız bir şekilde el koymaya çalışanların sadece devlet memurları ve yöneticiler olduğunu düşünmek yanıltıcı olur. Bununla birlikte özellikle üst düzey yöneticiler makamlarının kendilerine sağladığı güç sayesinde ya da güç ve servet bakımından toplumun üst tabakasında yer alan şehir ileri gelenleri bu tür usulsüzlüklere sapabiliyorlardı. Örneğin ilk bakışta bir vakıf malı anlaşmazlığı gibi görünen bir dava, tarafları ve konusu açısından incelenmeye değerdir. 1787 yılının sonbaharında yazılan fermana göre dava konusu Sivas Şehri'nde Attarlar Çarşısı'ndan Kazancılar Çarşısı'na kadar uzanan ve ana yol ile nihayetlenen arsa üzerine bina edilmiş olan 60 adet dükkân, tahmishâne ve şem'-hanenin kime ait olduğudur. Bu binalar Hacı İsmail vakfının mülkleri olarak Ahi Mehmet Paşa ile kardeşi Mehmet Emin Bey tarafından vakıf parasıyla inşa ettirilmiştir. Ahi Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra Zaralızâde Osman Paşa bunlar vakıf mülkü

değildi, Ahi Mehmet Paşa'nın kendi mülküydü, vefatından önce kendisinden satın almıştım diyerek mülklere el koymuştur. Bu el koyma Osman Paşa'nın ölümünden sonra oğlu Mehmet ve onun ardından gelen varisler tarafından yaklaşık 50 yıl sürdürülmüştür. Ancak Hacı İsmail vakfının mütevellileri olan Karaman Valisi Ahmet Paşa ve Sivas âyanından Salih Bey'in durumu merkeze şikâyet etmeleri üzerine yapılan inceleme sonucunda Zaralızâdelerin tahmishâne, şem'-hane ve dükkânlara haksız olarak el koydukları ortaya çıkmış ve bunların vakfa iade edilmesi için Şubat 1787 tarihinde emir gönderilmiştir. Ancak Zaralızâdeler bu karara uygulamamış olsa gerek ki Eylül 1787'de tarihinde ikinci bir emir daha gönderilmesine gerek duyulmuştur (SŞS3: 48).

Buna benzer bir mücadele de Sivas'ta satılmak üzere Erzurum ve Kars taraflarından tüccarların getirdiği karasığır ve camusdan alınan ve bâc-ı kırtıl rüsumu denilen gelirin kime ait olduğu hakkındadır. Bu vakada taraflar Sivas valileri ile Kömürlü Cami vakfı mütevellileridir. Vakıf mütevellileri gelirin öteden beri Kömürlü Cami'nin tamirat ve diğer masraflarına harcadığını ve vakfa ait olduğunu ileri sürerken Sivas valileri de gelirin öteden beri Sivas'a vali olanlara tahsis edilen muayyen bir gelir olduğunu ve Sivas'ta vali bulunmadığı bir sırada mütevellilerin bundan faydalanarak geliri kendi üzerlerine aldığını iddia etmektedir.

Kömürlü Cami'nin mütevellileri olan el-Hac İbrahim, Ali ve Süleyman isimli kişiler, son zamanlarda bazı kişilerin bâc-ı kırtıl gelirlerine müdahale ettiğini ileri sürerek bu müdahalelerin engellenebilmesi için kendilerine berat verilmesini talep etmişlerdir. Bu talep üzerine durum incelenmiş ve bâc-ı kırtıl rüsumu yıllık 3500 akçe mal ve 125 kuruş muaccele ile mukataaya çevrilerek Kömürlü Cami'nin tamir ve diğer masraflarının karşılanması koşuluyla 1787 Ocağında beratla mütevellilere malikâne olarak verilmiştir (SŞS3:85, 86). Mütevelliler bâc-ı kırtıl gelirini 1792/1793 (H. 1207) yılına kadar ellerinde tutmuşlar ancak Süleyman Paşa Sivas valisi olunca bâc-ı kırtıl rüsumunu valilere tahsis ettirmek için uğraşmış ve 1792/1793 (H. 1207) da bunu başarmıştır. Süleyman Paşa'nın kapıkethüdası bâc-ı kırtıl rüsumunu malikâne kaydından çıkarttırabilmek için 5043 kuruş harcamıştır. Malikâne kaydı iptal edilen bâc-ı kırtıl rüsumu 1792/1793 (H. 1207) yılında Kömürlü caminin tamirat ve diğer masraflarının karşılanması ve devlete senelik 1500 akçe verilmesi koşullarıyla Sivas valilerine tahsis edilmiştir

(BOA C.ML 14029). Süleyman Paşa'nın ertesi yıl azledilmesiyle cami mütevellileri bâc-ı kırtıl rûsumunu tekrar kendi üzerlerine malikâne kaydettirmeyi başarmışlardır. Seyyid Ahmet Paşa Sivas Eyaleti'ne vali tayin edilince 1794/1795 (H.1209) yılında bu konuyu tekrar gündeme getirmiş ve bâc-ı kırtıl rûsumunun aynı koşullarla yeniden valilere tahsis edilmesini talep etmiştir. Ahmet Paşa'nın bâc-ı kırtıl gelirlerini yeniden valilere tahsis ettirmek için şehir ileri gelenlerini de kendi tarafına çektiğini görüyoruz. Zîra valinin lehine olarak şehrin ileri gelenlerinin imzaladığı bir arzuhal merkeze gönderilmiştir (BOA C.ML 2321, 2669).

Sadece şehir ileri gelenleri ve yöneticiler arasında değil toplumun hemen her kesiminde, kanunlara aykırı veya usulsüz bir biçimde de olsa bir gelir/mülk ele geçirme çabası içinde olanlar vardı. Özellikle vakıf gelirlerinden pay elde etme çabası birçok davaya konu olmuştur. Birkaç örneği incelemek bile bu konuda bir fikir sahibi olmaya yetecektir. İlk örnekte Abdülkadir, İslam, Hüseyin ve Derviş Mehmet isimli kişiler vakıf evlatları olduklarını ileri sürerek Sivas Şehri'nde bulunan Emir Ahmet vakfının gelirlerinde hak iddia ettiklerinden, vakfın mütevellisi tarafından dava edilmişlerdir. Mahkemede Abdülkadir, İslam, Hüseyin ve Derviş Mehmet vakıf evladından olmadıklarını itiraf ettiklerinden dava aleyhlerine sonuçlanmıştır (ŞŞS3:82). Bu tip bir başka davada bu defa Çorum'da oturan iki kadın Sivas'ta bulunan el-Bezm? vakfı evladından olduklarını ileri sürerek Sivas mahkemesinde vakfın mütevellisine dava açmışlardır. Kadınlar, ellerinde bulunan hücceti de delil olarak mahkemeye sunmalarına rağmen, davayı kaybetmişlerdir (ŞŞS3:60). Bir diğer örnekte Buruciye Medresesi Vakfı Mütevellisi el-Hac Ömer hileli berat ile müteveli olduğu gerekçesiyle görevden uzaklaştırılmıştır (ŞŞS3:24). Aynı şekilde Seyyid Ebu Bekir isimli kişi de Şifaiye Medresesi vakfıyla herhangi bir ilişkisi olmadığı halde, vakıf gelirlerinin bir kısmını ele geçirmeyi başarmıştır (ŞŞS3:260).

Vakıf gelirlerinden pay almak için bazen kadı ya da naipler de işe karışıyor ve bu tür olaylarda şehir ileri gelenlerin de taraf oluyordu. Örneğin içlerinde Kale-i Atik ve Kale-i Cedîd dizdarları, bazı vakıfların mütevellileri, müezzin, hatip ve müderrislerin de bulunduğu toplam 29 kişiden oluşan şehir ileri gelenleri Seyyid Veliyüddin isimli kişiyi İstanbul'a şikâyet etmişlerdir. Şikâyetin sebebi Seyyid Veliyüddin'in Sivas'ta bulunan veled-i diğer Ali Baba vakfının zaviyedarlık

hissesinde yarısına mutasarrıf olmak için kadı ile işbirliği yaptığı iddiasıdır (BOA TE.ABZ 7/90)⁹⁷. Bu şekilde kadı ya da naibin işbirliği ile vakıf mütevelliliğinin el değiştirdiği bir diğer vaka da Buruciye medresesinde yaşanmıştır. Seyyid Abdullah, Sivas naibi ile işbirliği yaparak Buruciye Medresesi Vakfı Mütevellisi Seyyid Ömer'in beratını iptal ettirip, vakıf mütevelliliğini kendi üzerine geçirmeyi başarmıştır. Ancak Seyyid Ömer işin arkasını bırakmamış, Seyyid Abdullah ile Sivas naibinin işbirliği yaptığını ispatlayarak yeniden müteveli olmuştur (SŞS3: 102). Melik Acem Zaviyesi mütevellileri olan Seyyid Mehmet ve Seyyid Ahmet kardeşler de Sivas kadısı ve naibi hakkında şikâyetçi olmuşlardır. Mütevellilerin iddiasına göre kadı ve naip dışarıdan bazı kişileri zaviye yönetimine getirebilmek için merkeze arz göndermişlerdir (SŞS3:97).

Merkezi hükümetin arka arkaya gelen savaşların maliyetini karşılamak için bir yandan hazine gelirlerini arttırmanın yollarını ararken bir yandan da toplanan vergilerin her zaman hazineye ulaştırılmadığını, tahsildar veya yöneticilerde kaldığını görüyoruz. Örneğin Sivas Eyaleti'nde birçok kaza ile birlikte nefis-i Sivas cizye geliri de hazineye teslim edilmemiş, Sivas cizyedarının zimmetinde kalmıştır (BOA C.ML 31549, 23 Haziran 1815). Başka bir belgeye göre ise Sivas Sancağı'nın 1805/1806 (H.1220) yılına ait cizye ve avâriz gelirlerini iltizam eden Mustafa bu gelirleri eksiksiz topladığı halde parayı Sivas'ta yaptırdığı konağa ve ailesine harcamıştır. Sivas ileri gelenlerinden ve mültezimlerden olan Mustafa cizye ve avâriz gelirlerini iltizam ederken sarraf Bedros'u kefil olarak gösterdiğinden Bedros, Mustafa'nın bu gelirlerin hazineye ait kısmını ödemediğine dair şikâyetle bulunmuştur (BOA C.ML 18765, 1 Nisan 1813).

2.4.3. Yönetim Krizi: Ayaklanma

Osmanlı taşrasında atanmış yöneticilerin şehir ileri gelenleri ile iyi ilişkiler kurması ve onların desteğini alması görevlerinde başarılı ve kalıcı olabilmeleri açısından önemlidir. Sivas Şehri'nde 1818 Haziranında valiye karşı halkın ayaklanmasıyla ortaya çıkan isyan bu durumun en iyi örneklerinden biridir. Bu

⁹⁷ Ali Baba ve Küçük Ali Baba vakıflarının gelirinden usulsüz bir şekilde pay almak için verilen mücadeleler için bkz. BOA TE.ABZ 3/64, 1/40, 1/43, 2/1, 3/20. Vakıf mallarına yapılan saldırı ve tecavüz örnekleri için bkz. TE.ABZ 4/62, 4/64

isyan hakkında günümüze kadar ulaşabilen belgeler Osmanlı taşra şehrinde kimlerin, hangi makamların bir güç odağı haline gelebildiğine ve valilik, kadılık gibi makamların birbiriyle ve şehir halkı ile ilişkisinin boyutlarına ışık tutmuştur. Bunların daha iyi anlaşılabilmesi açısından öncelikle isyancıların kimliği ve isyanın ortaya çıkışını, ikinci olarak isyanın sebeplerini, son olarak da isyan karşısında merkezin tutumunu kısaca özetlemek faydalı olacaktır. Bu isyan hakkında günümüze kadar ulaşan belgeler Osmanlı Devleti'nin taşra yönetimi konusundaki genel tutumu, merkez taşra ilişkisi ve taşra yönetiminin mekanizmaları gibi konuları da incelemeye olanak vermektedir.

2.4.3.1.İsyancıların Kimliği

Devlet tarafından söz konusu isyanı araştırmak ve sonlandırmakla görevlendirilen Kapıcıbaşı Ömer Kâşif'in ayaklananlar için kullandığı ... *Müslim ve re'âyâ ve şeyh ve şâb ve ulemâ cümlesi yedi sekiz bin mikdarı*... ifadesi bu isyanda toplumun ileri gelenleri ile genç yaşlı her yaştan Müslüman ve Gayrimüslim şehirlinin birlikte hareket ettiğini gösteriyor. Yine Ömer Kâşif'in belirttiğine göre isyanın elebaşları Kenanoğlu Ahmet, Mütevellioğlu Mahmut, Sivas Müftüsü Nasuhzâde Mehmet Nurullah Efendi, Miralay Mustafa, Recep Paşazâde Osman Bey, Sabık Kethüdayeri Mustafa ve Kara Ahmetoğlu Osman Bey'dir. İsim ve unvanlarından anlaşıldığı üzere bu kişiler ehl-i örf veya ilmiye sınıfı ile Sivas'ın hanedan ailelerine mensuptur. Örneğin Kenanoğlu Ahmet, Sivas'ın hanedan ailelerinden Kenanzâdelerin mensubudur. Ancak Ahmet aynı zamanda askerî sınıf mensubudur da. Zîra ayaklanmadan bir yıl önce Haziran 1817'de Sivas kethüdayeri olarak tayin edilmiştir. Ahmet Ağa -tam olarak tespit edemediğimiz ancak isyandan önce olduğunu bildiğimiz bir tarihte- kethüdayerilikten azledilince yerine Mustafa Kethüdayeri olarak atanmıştı. Mustafa da Kenanzâdeler hanedanına mensuptur. Yani Kenanzâde Ahmet ile akrabalıkları vardır. Mustafa'nın kethüdayeriliği uzun sürmemiş, ocak mensupları ile şehir ileri gelenleri Ahmet Ağa'nın tekrar kethüdayeri olması için İstanbul'a bir dilekçe göndermişlerdir. Bir süre sonra Mustafa görevden alınarak yerine yine Ahmet Ağa atanmıştır. Ahmet Ağa isyanın ardından 1818 Ağustosunda kethüdayerilik görevinden tekrar azledilmiştir. Ahmet Ağa hakkındaki

bilgilerimizden biri de 1814/1815 (H.1230) yılında mültezim taifesinden Mehmet'i öldürmesi ve 4000 kuruş nakit ile 5000 kuruş değerinde malını gasp etmesidir. Mehmet'in iki erkek kardeşi Ahmet Ağa hakkında şikâyetçi olmuşlardır (SŞS10:104, 149; SŞS11:6; BOA HAT 3242).

Mütevelliöğlu Mahmut ise yine Sivas hanedan ailelerinden Mütevellizâdelerin bir mensubudur. İlâveten hem ilmiye hem de ehl-i örf sınıflarına mensubiyeti olma ihtimali bulunmaktadır. Zîra Mütevelliöğlu Mahmut, 1816 Ağustos ayında nakîbüleşraf kaymakamı tayin edilen Mütevellizâde Seyyid Mahmut Çelebi ile muhtemelen aynı kişidir. Mahmut Çelebi yaklaşık beş ay sonra 1816 Aralık ayında tespit edemediğimiz bir sebeple bu görevden alınmıştır. 1817 Temmuz/Ağustos'unda Kars Muhafızı Ali Paşa Sivas Eyaleti'ne vali atanınca, Ali Paşa Sivas'a gelinceye kadar Mütevellizâde Mahmut mütesellim olarak atanmıştır (SŞS10:56, 78, 119).

Sivas Müftüsü Nasuhzâde Mehmet Nurullah Efendi hakkında başka bir bilgi olmadığı gibi hakkında idam kararı verilmiş olan Gedüs Voyvodası Nasuhoğlu Nasuh'la bir akrabalığı olup olmadığı da tespit edilememiştir (SŞS10:164; BOA HAT 23528).

Recep Paşazâde Osman Bey ise Sivas'ın hanedan ailelerinden olan Zaralîzâdelerden, Sivas mütesellimliği ve daha sonra Sivas valiliği de yapmış olan Recep Paşa'nın oğludur. Osman Bey Kasım 1815 tarihinde nefsi Sivas ve mülhakatının cizye, avâriz ve nüzûl vergilerinin toplanması işini iltizam yoluyla üstlenmiştir (SŞS10:13).

2.4.3.2. İsyanın Sebepleri ve Ortaya Çıkışı

İsyanın nasıl ve niçin çıktığı konusunda vali tarafının iddia ve anlatımları ile şehir ileri gelenleri ve isyancılarındaki birbirinden farklıdır. Her iki tarafın da iddia ve anlatımlarını ayrı ayrı ele almak faydalı olacaktır.

Sivas Valisi el-Hac Ali Paşa isyanın sebebinin Kenanzâde Ahmet'in 1814/1815 (H.1230) yılında işlediği suç nedeniyle cezalandırılmak korkusuyla, kendi tarafına çektiği Mütevellioğlu Mahmut'un da yardımıyla asılsız bir takım haberleri şehre yayarak halkı galeyana getirmeleri olduğunu iddia etmektedir. Valinin iddiasına göre Mütevellioğlu Mahmut 1817/1818 (H.1233) yılına ait mubayaa ve 1813-1814 yıllarından bakaya ağnam bedeli olan 40.000 kuruşu padişahın affettiği şayiasını etrafa yayarak halkı ayaklandırmış ve Kenanoğlu ile birlikte başlarına topladıkları bazı kimselerle mahkemeyi basmış ve kadıyı kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Ancak bunu başaramayınca çeşitli hakaretlerde bulunup kadıyı darp ederek mahkeme binasından alıp götürmüşler ve biz bundan sonra ne vergi veririz ne de bu mübaşirleri memleketimizde tutarız diyerek bütün halkı kışkırtmışlardır. Kadı ortalığı yatıştırmaya çalışmış ama başarılı olamamıştır. Kadının bir grup isyancının elinde olduğunu haber alan vali isyancıların toplandığı yere giderek kadıyı kurtarmıştır. Vali ayrıca Kenanoğlu, Mütevellioğlu ve etrafındakilerin vali olarak göreve başladığından beri mubayaa ve bazı başka tahsilâtların yapılmasını engellediklerini, mubayaa mübaşirinin de kendisine sığınmak zorunda kaldığını iddia etmiştir (BOA HAT 3242). Diğer taraftan İlbaşıoğlu ve müteveffa Osman Paşa'nın zimmetleri ile bazı mevâcibleri tahsil etmekle görevlendirilmiş olan ve o esnada Sivas'ta bulunan üç mübaşirde valinin iddialarını destekleyen bir yazıyı kaleme alarak merkeze göndermişlerdir. Bu mübaşirler Vali Ali Paşa'nın gerekli tahsilâtları yapmak için çalıştığını ancak buna muhalefet eden bazı şahısların Haziranın 26'sında mahkemeyi bastıklarını, kendilerinin valiye sığınmak zorunda kaldıklarını ve bütün bu olanlar yüzünden işlerini yapamadıklarını ifade etmişlerdir (BOA HAT 3272).

Valinin bu durumu bildirmek amacıyla İstanbul'a gönderdiği tatarı Ahmet ise İstanbul'da yapılan sorgulamasında isyanın sebebi hakkında başka bir ifade vermiştir. Bu ifadeye göre Vali Ali Paşa, Sivas âyan ve vücuhundan Kenanoğlu ve Mütevellioğlunu huzuruna çağırıp şehirde et, yağ ve bazı erzak kıtlığı ve fiyatların sürekli artmasından bunları sorumlu tutmuş ve azarlamıştır. Kenanoğlu ve Mütevellioğlu valinin yanından ayrılır ayrılmaz halkı ve sipahileri ayaklandırıp, dükkânları kapattırıp doğruca mahkemeye gidip kadıyı kendi taraflarına çekmek istemişler, bunu başaramayınca kadıya türlü hakaretler etmişlerdir. Vali olanları haber alınca adamlarıyla birlikte mahkemeye gidip kadıyı kurtarmış, bu esnada isyancılar valinin adamlarından birkaçını kurşunlayarak öldürmüşlerdir. Vali

sarayına çekilmiş ve isyancılara hocası vasıtasıyla isyandan vazgeçmeleri ve evlerine dönmeleri için çağrıda bulunmuştur. Ancak isyancılar valinin çağrısına kulak asmadıkları gibi hocasını da darp etmişlerdir. Valinin hocası yaralı olarak saraya dönünce Kenanoğlu, Mütevellioğlu ve Sivas Müftüsü başlarına topladıkları 3.000'den fazla silahlı adamla valinin sarayını kuşatıp, valiyi Sivas'ı terk etmeye zorlamışlardır. Ancak vali bu isteği reddedince sarayın harem tarafını top atışları ile yıkarak, cephane tarafından da silahlı saldırıda bulunarak sarayı ateşe vermişler ve valinin adamlarından 10-15 kadarının kimini öldürüp kimini de yaralamışlardır (BOA HAT 3272A).

Şehir ileri gelenlerinin iddiaları ise bambaşkadır. Bunlar valinin kethüdası ve delibaşısının halka yaptığı zulümlerden bahisle halkın bu duruma tahammülü kalmadığını, şikâyetlerini bildiren bir dilekçeyi İstanbul'a gönderdiklerini, ancak kendi dilekçelerinin devlet tarafından Vali Ali Paşa'ya gönderildiğini, halkın şikâyet dilekçesini okuyan valinin şehir ileri gelenlerini ve esnafını huzuruna çağırıp kendisinden memnun olduklarına dair bir arzuhalı zorla yazdırmaya çalıştığını, bunun üzerine saraydan ayrılan halkın doğruca mahkemeye gidip kadıdan böyle bir arzuhal yazmaması için istekte bulunduklarını, fakat vali kadıya zorla yazdırır diye endişe ettiklerinden kadıyı da yanlarına alarak Şems-i Arabî tekkesine götürdüklerini, hemen ardından valinin kethüdası ile birlikte 50-60 kadar silahlı adamıyla tekkeyi bizzat basıp kadıyı zorla Paşa Sarayı'na götürüp, kalenin kapılarını kapatarak halk ile çatışmaya girdiğini, şehri humbara, top ve tüfek ateşi altında tuttuğunu, bunun sonucu şehir halkından 40-50 kişinin öldüğünü ve daha fazlasının yaralandığını, bununla da yetinmeyip etrafa ve civarda bulunan köylere kapı halkından delilleri ve bazı aşiretleri ve eşkıyaları göndererek yağma, talan ve öldürmeye kadar varan zulümler yaptırdığını, şehir halkının hem bir tatarla hem de şehir ulemâsından bazı kişilerle İstanbul'a dilekçeler gönderdiğini, fakat valinin adamları tarafından tatarla gönderdikleri dilekçenin merkeze ulaşmasının engellendiğini ve tatarın Amasya müteselliminin de yardımıyla Amasya'da üç gün hapis tutulduğunu iddia etmişlerdir (BOA HAT 32298E). Bu şehir ileri gelenlerinin kimliği şöyledir:

Seyyid Ahmet, Müderris

Seyyid Abdullah, Müderris

Cabbar, Müderris

Müftüzâde Seyyid Abdullah, Müderris
 Seyyid Şeyh Recep, an Evlad-ı Şems-i Arabî
 Seyyid Sunullah, Kaymakam-ı Nakîbüleşraf
 Seyyid Şeyh Mehmet, an Evlad-ı Şems-i Arabî
 Tokatlızâde Seyyid Mehmet, Sabık Kethüdayeri
 Seyyid Genç İbrahim
 Kasım, Kethüda-ı Umur-ı Lütfullah Paşa⁹⁸
 Mütevellizâde Seyyid İbrahim
 Seyyid Ömer, Yüzbaşı
 Mehmet Nurullah, Hala Sivas Müftüsü
 Seyyid Mustafa, Hala Eyalet-i Sivas Miralay
 Mütevellizâde Seyyid Mahmut
 Mahmut Uzun Hacızâde
 Seyyid Mehmet Kırtılızâde
 Kenanzâde Seyyid Ahmet, Sabık Kethüdayeri
 Kenanzâde Seyyid Mustafa, Sabık Kethüdayeri⁹⁹

İsyandan yaklaşık 15-20 gün önce sürgün olarak Sivas'a gelen Anadolu Eski Valisi Alâeddin Paşa'da şehir ileri gelenlerinin iddialarını destekleyen doğrultuda bir yazıyı mübaşir Ömer Kâşif'e göndermiştir. Alâeddin Paşa bu yazısında Sivas halkı ile vali arasında bu isyanın öncesinde yaşananlara vakıf olmadığını, ancak Kütahya'dan Sivas'a gelişinden 5-10 gün sonra merkezden Vali Ali Paşa'ya bir tatar geldiğini ve tatarın bir süre önce Sivas halkının validen şikâyetlerini bildirmek amacıyla İstanbul'a gönderdikleri bir dilekçeyi valiye verdiğini, bunun üzerine valinin şehir ileri gelenlerini huzuruna çağırıp şehir halkının kendisinden memnun olduğuna dair bir yazı yazmalarını ve merkeze göndermelerini istediğini, bunu kabul etmeyen halkın Paşa Sarayı'ndan çıktıkları gibi dükkânları kapattığını ve böylece isyanın başladığını ileri sürmüştür. Alâeddin Paşa hem valiye hem de şehir halkına nasihatte bulunduğunu ancak nasihatlerinin her iki tarafa da tesir etmediğini eklemiştir. Alâeddin Paşa'nın Ömer Kâşif'e yazdığı bu yazının üst kısmına düşülen notta ise valinin Kethüdası Himmet Ağazâde Seyyid Ağa'nın valiye şehir halkına karşı kıskırtması neticesinde valinin halkın üzerine birkaç

⁹⁸ Lütfullah Paşa Zaralızâdelerdendir ve Sivas'ta isyan çıktığı esnada Karahisar-ı Sahip Sancağı mutasarrıfıdır.

⁹⁹ Belgede toplam 21 kişinin isim ve mühürleri bulunmaktadır. Ancak belge yıpranmış ve yer yer silik olduğundan 2 kişinin isimleri tam olarak okunamamış ve sadece "Seyyid" oldukları tespit edilebilmiştir. Bkz. BOA HAT 32298E.

humbara ve top atışı yaptırdığını, bunun üzerine şehir halkının başka çaresi kalmadığından valiye karşı koymaya mecbur olduklarını, ayrıca valinin delibaşısının da gerek şehir halkı gerek etraftaki köylerin halkına zulüm ettiği ve haksız yere bazı kişileri öldürdüğü yazılmıştır (BOA HAT 32298D).

2.4.3.3.Devletin Tutumu

Devletin isyan karşısındaki ilk refleksi ve temel tutumu isyanın sonlandırılması, elebaşılardan tespit edilerek cezalandırılması ve düzenin yeniden kurulması için harekete geçmek olmuştur. Öncelikle olayı araştırmak üzere Kapıcıbaşı Ömer Kâşif mübaşir olarak görevlendirilmiştir. Ardından isyanın bastırılmasında mübaşire yardımcı olmaları için Sivas çevresinde bulunan bütün vali, mutasarrıf ve voyvodalara emirler gönderilmiştir. Örneğin Maden-i Hümayun Emîni Nurullah Paşa'ya, Bozok mütesellimi ile birlikte Bozok'tan 4000 asker toplaması ve Sivas valisinin yardımına göndermesi emredilmiştir. Ayrıca Karaman Valisi Celal Paşa'ya, Karahisar-ı Sahip Sancağı Mutasarrıfı Zıralızâde Lütfullah Paşa'ya, Maraş Valisi Kalender Paşa'ya, Çorum ve Kayseri mutasarrıflarına da kapı halkları ile birlikte topladıkları askerlerle derhal Sivas'a gitmeleri emri verilmiştir. Bunlar dışında Trabzon Valisi Hüsrev Mehmet Paşa, Tokat voyvodası ve isyan esnasında Sivas civarında bulunan Çıldır Valisi Hafız Ali Paşa da isyanın bastırılmasına yardımcı olmakla görevlendirilmişlerdir. Bütün bunlar isyanın bastırılması için hazırlık niteliğinde alınmış kararlardır. Mübaşirin İstanbul'a gönderdiği bilgiler neticesinde isyanın bir mübaşirle sonlandırılmayacak kadar büyük olduğu anlaşılmış ve bu görevin Paşalardan birine verilmesi düşünülmüştür. İsyanı bastırma görevini vermek için üç kişi üzerinde durulmuştur. Bunlar Karaman Valisi Celal, Karahisar-ı Sahip Sancağı Mutasarrıfı Lütfullah ve Çıldır Valisi Hafız paşalardır. Neticede bu görev, aslen Sivaslı olduğu için isyancılarla daha kolay uzlaşabileceği düşüncesiyle Karahisar-ı Sahip Sancağı Mutasarrıfı Lütfullah Paşa'ya verilmiştir (BOA HAT 32205). İsyan yatıştırıldıktan sonra el-Hac Ali Paşa Sivas valiliği görevinden alınmıştır. Bunun sebebi Ali Paşa ile Sivas halkı arasında oluşan husumetin kanlı çatışmalara varmış olması sebebiyle Paşanın görevine devam etmesi halinde isyanın tekrar alevlenmesi ihtimalidir. Bu sebeple Ali Paşa Karahisar-ı Sahip Sancağı

mutasarrıflığına, Karahisar-ı Sahip Sancağı mutasarrıfı olan Lütfullah Paşa da Sivas valiliğine tayin edilmiştir (BOA C.DH 6907). Ayrıca isyanın elebaşları olarak isimleri öne çıkan Kenanzâde Ahmet Rodos'a, Mütevellizâde Mahmut Kıbrıs'a ve Sivas Müftüsü Nasuhoğlu Mehmet Nurullah Efendi Kütahya'ya sürgüne gönderilmişlerdir (BOA HAT 24506 ve 51788)¹⁰⁰.

Gerek valinin gerekse şehir halkı adına konuşan şehir ileri gelenlerinin iddialarında dikkate değer bazı noktalar bulunmaktadır. Öncelikle Vali isyanın sebepleri arasında kendi kusuru olmadığını ve kendisinin isyana sebebiyet verecek bir davranış içine girmediğini göstermeye çalışmış, tam tersine isyanı Kenanoğlu Ahmet'in kendi çıkarlarını korumak için başlattığını ileri sürmüştür. Diğer taraftan isyancıları devletin en hassas noktası olan tahsilât işlerini engellemeye çalışmakla suçlaması manidardır. İkinci dikkat çekici nokta ise şehir halkının merkeze gönderilen şikâyet dilekçelerinin ardından valinin azledilmesine dair beklentileridir. Bu beklenti şehir ileri gelenleri tarafından açık bir şekilde belirtilmiştir. Yazılan şikâyet dilekçesinin ardından böyle bir beklentinin oluşması bu tür şikâyet dilekçelerinin merkez üzerinde ne ölçüde etkili olduğunun da bir göstergesidir.

Son olarak Sivas kadısının durumu incelenmeye değerdir. Daha önce de bahsedildiği gibi kadılık makamı taşra-merkez ilişkisinde kilit bir noktadır. Gerek merkezden taşraya gerekse taşradan merkeze her türlü bilgi kadılık makamı vasıtasıyla aktarılıyordu. Kadılık makamı merkezin taşradaki öncelikli muhatabıydı. Bu olayda kadılık makamından merkeze gönderilen çeşitli konulardaki ilamların ne derece önem taşıdığı da ortaya çıkmaktadır. Zîra şehir halkı kadının vali baskısıyla merkeze kendi aleyhlerine olacak bir ilam göndermesinden endişe duymuşlardır. Bu isyanda çatışmanın tarafları olan valinin ve şehir halkının farklı sebeplerle de olsa kadılık makamını kendi taraflarına çekmeye çalışarak bu makamı ele geçirme çabaları görülmektedir. Bu

¹⁰⁰ Bu isyan hakkında Mübaşir Ömer Kâşif ile Ali, Celal ve Lütfullah Paşaların ve görevli diğer memurların İstanbul'a gönderdiği yazılar, şehir ileri gelenlerinin ve Alâeddin Paşa'nın isyanın sebeplerine dair Ömer Kâşif'e gönderilmek üzere kaleme aldıkları yazılar ve Sadrazamın konu hakkında bilgilendirmek amacıyla Sultan II. Mahmut'a sunduğu takrirleri ve II. Mahmut'un sadrazama görüş, öneri ve emirlerini bildirmek amacıyla yazdığı notlar ve İstanbul'dan Sivas'a gönderilen emirler için bkz: BOA HAT 3233, 3242, 3251, 3272, 3272A, 16836, 22231, 22231A, 22400, 24500, 24506, 24546, 24714, 25219, 32205, 32291, 32298B, 32298C, 32298D, 32298E, 32420, 32906, 33102, 34414, 34414A, 44441, 46040, 51723, 51776, 51788, 39, 24741; C.ZB 1313; C.DH 6907, 7627 ve 15670.

aba taşranın merkezle olan ilişkisinde kadılık makamının rolünü de göstermektedir.

Valiye karşı bir ayaklanma olan bu olay ilk bakışta şehir ileri gelenlerinden üç kişinin etkisiyle ortaya ıkmiş gibi görünmekle birlikte, aslında şehir halkının temsilcileri olarak hemen hemen bütün şehir ileri gelenlerinin karıştığı bir olay olduğundan şehrin topyekn valiye karşı bir tutum aldığı ileri sürülebilir.

2.4.4. Devlet Taleplerinin Karşılanması Sorunu

Sivas Eyaleti, devlete gelir sağlayan bir kaynak olmanın yanı sıra aynı zamanda devletin iaşe, malzeme ve asker gibi ihtiyaçlarının bir kısmını da karşılıyordu. Sivas Eyaleti için merkezin kullandığı “asker yatağı” ve “tahıl anbarı” tanımlamaları eyaletin merkez için ne ifade ettiğini açık olarak anlatmaktadır (SşS3:89). Ancak merkezin bu algısına rağmen Sivas Eyaleti merkezin taleplerini her zaman tam olarak ve zamanında karşılayamıyordu. Bu minvalde zahire ve nakliye hayvanı mubayaalarının zamanında yapılamadığı, talep edilen askerlerin zamanında toplanıp sevk edilemediği, bazı kazaların geçmişten gelen çeşitli borçlarının olduğu görülüyor. Devletin bu gibi durumlar karşısındaki öncelikli tutumu genellikle taleplerinin geç de olsa yerine getirilmesini, varsa borçların mümkün olduğunca tahsilini sağlamaya çalışmak oluyordu. Bazı durumlarda da devlet gerek borçların tahsil edilmesine gerek mubayaaların zamanında yapılmasına engel olan kişileri cezalandırma kararı alıyordu. Ancak ngrlen cezaların uygulanıp uygulanamadığına dair kesin bir yargıda bulunmak mümkün görünmüyor. Devletin taleplerinin karşılanamamasını ve devletin bu konulardaki tutumunu örnekler üzerinden inceleyelim.

İlk örneğimiz zahire mubayaasında meydana gelen gecikmeye dairdir. Bu gecikme karşısında devletin tutumu geçmiş yıllarda eksik kalan mubayaanın tamamlanmasına yönelik olmuştur. Konuyu bir örnekle inceleyelim. Sivas Eyaleti’nde bazı kazaların 1786, 1787, 1788/1789 (H.1201, 1202 ve 1203) yıllarına ait zahire mubayaalarından kalma un ve arpa borcu mevcuttu. Sivas Eyaleti’nden yıllık olarak 70.000 İstanbuli kile un ve 40.000 İstanbuli kile arpa

mubayaası yapılyordu. Buna göre bahsi geçen üç yıl için 210.000 İstanbulî kile un ve 120.000 İstanbulî kile arpa mubayaası yapılması gerekiyordu. Ancak 1791 yılı başlarına gelindiği halde bahsi geçen üç yıla ait 65.953,5 kile un ile 37.884 kile arpanın mubayaasının yapılamadığı anlaşılıyor. Başka bir ifadeyle 3 yılın toplam mubayaasının yaklaşık 1/3'ü gerçekleştirilememiştir. Bunun üzerine bahsi geçen yıllara ait mubayaa borçlarının tahsil edilmesi görevi 1790 yılı mubayaacısı Zaralizâde Recep Bey'e verilmiştir (SŞS3:266).

Deve ve koyun mubayaalarında da benzer gecikmeler söz konusudur. Orduda nakliye işlerinde kullanılmak üzere Sivas Sancağı'ndan 1789 yılına ait olarak talep edilen 400 deveden 182'si bakaya kalmıştır. 1790 sonbaharında bir ferman yazılarak, Sivas Sancağı'ndan 1789/1790 (H.1204) yılı için yeniden talep edilen 400 deve ve 1788/1789 (H.1203) yılından bakaya 182 deveyle birlikte toplam 582 deve gönderilmesi emredilmiştir. Bu develerden 112'si gönderilmiş, geriye kalan develerin ise aynı olarak değil nakit olarak karşılanmasına karar verilmiştir. Buna göre sancaktan her bir deve başına 60 kuruş olmak üzere 27960 kuruş toplanması gerekiyordu. Ancak gerek deve talebinin aynî olarak karşılanmasında gerekse bedelinin toplanmasında ciddi bir muhalefetle karşılaşmış olsa gerek ki devlet aynı fermanda, tahsilâta engel olanların cezalandırılacağını bildirmektedir. Buna göre gerek fermanda belirtilen tarihe kadar ödeme yapmış olan kişiler gerekse hala ödeme yapmamış olan kişiler yakalanarak hapsedilecektir. Ödemeyi daha önce yapmış olanların durumu merkeze bildirilerek merkezin vereceği karara göre hareket edilmesi, ödeme yapmamış olanların ise mallarına el konularak satışa çıkarılması emredilmiştir (SŞS3:234). Bu cezaların uygulanıp uygulanmadığı ise mevcut belgelerle yanıtlanamayan bir sorudur.

1812 senesine ait Sivas Sancağı'ndan mubayaası emredilen 2500 adet koyun bedeli olan 12500 kuruşun 2248 kuruşu gönderilememiştir. Bakaya miktarla birlikte 1813 senesi koyun mubayaasının bedeli olan 12500 kuruş yani toplam 14748 kuruşun tahsil edilerek gönderilmesi için yerel yöneticilere çeşitli tarihlerde birden fazla emir gönderildiği Eylül 1815 tarihinde yazılmış olan fermanda belirtilmiştir. Ancak söz konusu borç 1818 Nisanında hala tahsil edilememiştir (SŞS10:18, 56, 140, 166).

Zahire, deve, koyun mubayaaları tüm Sivas Eyaleti'ni ilgilendiren devlet talepleridir. Sadece Sivas Şehri'ni ilgilendiren bir devlet talebi olan hamurkâr ve pişiricilerin durumuna daha önce değinilmişti. 6 Temmuz 1799 tarihli fermanla bildirilen bu talebin ancak 1800 Ekiminde yani yaklaşık 1,5 yıl gecikmeli olarak ve yarı yarıya tenzil edildikten sonra karşılandığını belirtmek gerekir. Bu emrin yerine getirilmesine muhalefet ederek talep edilen hamurkâr ve pişiricilerin eksik ve geç gönderilmesine sebep olanların ise şehrin ileri gelenleri (vücu) ve eşrafı olduğu anlaşıyor (SŞS6:12, 78, 85; BOA C.AS 1201).

III. BÖLÜM

ŞEHİR

İnsanlık tarihinde, hem insanoğlunun yarattığı kültür ve medeniyetin bir göstergesi/sonucu olarak ortaya çıkan hem de bu kültür ve medeniyetin yaşam mecrası olan şehrin nasıl ortaya çıktığı, nasıl geliştiği ve ne olup olmadığı antropoloji, sosyoloji ve tarih gibi sosyal bilimlerin ilgi alanı olmuştur. Bu alanlarda çalışan bilim insanları şehir hakkında bazen birbirine taban tabana zıt fikirler ileri sürmüşler veya birbirinden farklı birçok şehir tanımı yapmışlardır. Şehrin ortaya çıkışında etkili olan faktörler konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüş ve bu görüşler şehri farklı biçimlerde tanımlamışlardır. Örneğin bir yaklaşıma göre şehir, birbirinin dinine saygı gösteren çeşitli kabilelerin bir araya gelmesiyle oluştuğundan şehir ortak tapınak işlevi gören bir mekândır. Başka bir yaklaşım şehrin ortaya çıkışında akrabalık ve aile ilişkilerini merkeze koymuştur. Diğer bir yaklaşıma göre şehir akrabalık ve aileden ziyade sözleşme ve toprağa dayanan hukuksal bir yapıdır. Son olarak şehir toplumunun kökenlerini kaleye (burg) dayandıran ve şehri, acil durumlarda etrafındaki halkın sığındığı kale olarak tanımlayan görüşü de anmak gerekir (Martindale, 2000:79-83). Şehre iktisadî açıdan yaklaşan Marx ve Pirenne şehri ekonomik kurumlar çerçevesinde açıklamaya çalıştılar. Örneğin Pirenne göre şehirlerin ortaya çıkışında ticaret ve tüccarlar etkili olmuştu ve şehir bir tüccarlar topluluğu olarak tanımlanabilirdi (Tuna, 1987:24-25). Weber'e göre iktisadî olarak tanımlanırsa şehir, sakinlerinin geçimlerini tarımla değil, tarım dışı faaliyetler ve esas itibarıyla ticaret ve alışverişle sürdürdükleri bir yerleşim birimidir (2003:86). Bununla birlikte Weber'e göre bir yerleşim biriminin şehir olarak tanımlanabilmesi için orada yaşayanların güvenliklerini sağlama olanaklarına sahip olmaları ve kendilerini yönetecek kısmi otonomiye dayanan bazı kurumları geliştirmiş olmaları gerekmektedir. Bu sebeple şehri belirleyen en önemli fizikî unsurlar arasında sur, pazar yeri, yönetim binaları, başta ibadethaneler olmak üzere genel toplanma mekânları gelmektedir (Ergenç, 1981:1265). Weber'in şehir tanımı, kökleri Antik Yunan uygarlığına kadar giden bazı ayırıcı kriterlere sahiptir¹⁰¹. Weber'in bu yöneliminde, 19. yüzyılda kendini gösteren ve Batı uygarlığının temeline yerleştirilebilecek bir Antik Yunan uygarlığı miti yaratmaya yönelik çaba ve

¹⁰¹ Bkz. Max Weber, *Şehir*, Bakış Yayınları, İstanbul, 2003.

çalışmaların etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır¹⁰². Weber'in genel olarak Doğu medeniyetlerini özel alanda ise İslam medeniyetini Batı medeniyetinden ayırarak ve hiyerarşide daha aşağı bir mertebeye yerleştirerek, bu medeniyetlerin bir şehir olgusu yaratabilecek düzeye erişmelerinin mümkün olmadığını ileri sürmesi kısa zamanda hem Weber'in şehir tanımına yönelik eleştiri ve itirazları gündeme getirmiş hem de buna koşturarak bir şehir tartışması başlatmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun yaklaşık 600 yıl gibi uzun bir süre İslam dünyasını kontrolü altında tutarak, İslam medeniyetini de etkilemiş olması hasebiyle Osmanlı tarihi uzmanları bu tartışmalarda yerini almıştır¹⁰³. Bu minvalde kimi tarihçiler Osmanlı şehirlerinin ortak yanlarına vurgu yaparak cami, bedesten, kale, çarşı vb. üzerinden genel bir Osmanlı şehri tanımı geliştirmeye çalışmışlardır. Bazı tarihçiler ise tipik bir Osmanlı, Arap veya İslam şehri tanımı yapmanın mümkün olamayacağı üzerinde durmuşlardır (Eldem, Goffman, Masters, 2003:17).

Şehir denen olgunun tanımı ve ayırt edici özelliklerinin zaman, mekân, kültür ve medeniyetten bağımsız olamayacağı tartışmasız bir şekilde aşikârdır. İnsanlık tarihinde farklı kültür ve medeniyetler, farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda kendi ihtiyaçlarına cevap verebilecek farklı niteliklere sahip şehirler kurmuştur. Bu durum insanlık tarihi boyunca gelmiş geçmiş bütün şehirleri kapsayacak bir tanımlamanın yapılmasının zorluğunu göstermektedir. Bununla birlikte kültür ve medeniyet farklılıklarının ve coğrafyanın önemini kaybettiği günümüzde şehirler daha çok birbirine benzemeye ve aynı nitelikleri göstermeye başlamıştır. Örneğin günümüzde nüfus büyüklüğü, idari yapı, sağlık, eğitim, kültür gibi hizmetlerin sağlanması ve bu hizmetlere ulaşmadaki kolaylık gibi faktörler bir yerleşim biriminin şehir olarak tanımlanmasında ayırıcı kıstaslardır ve bu kıstaslar dünyanın büyük bir kısmında geçerli hale gelmiştir (Ergenç, 2008:50; Aktüre, 1978:1; Alsaç, 1993:9-10). Bunun gibi özellikle son yüzyılda, dünyanın çeşitli yerlerinde şehirleşme sürecinde ortaya çıkan benzer problemler, coğrafya ve kültür farklılıklarına rağmen birbirine benzeyen şehirlerin ortaya çıktığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Örneğin 1950'lerden sonra Türkiye'nin büyük

¹⁰² Bkz. **Gregory Jusdanis**, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

¹⁰³ Şehir üzerine tartışmaların kısa ve açıklayıcı bir özeti için bkz. **Erol Özvar-Arif Bilgin**, "Şehir Yönetimi ve Tarih Üzerine", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul, 2008.

şehirlerinde ciddi bir şehirleşme sorunu olan gecekondu olgusu, Türkiye'ye özgü bir sorun olmayıp bazı Latin Amerika ülkelerinde de görülmüştü¹⁰⁴.

Elbette şehirlerin tarihinde zamana, coğrafyaya, kültür ve medeniyete bağlı fiziksel, idari vb. bazı ayırt edici özellikler mevcuttur. Örneğin, Ortaçağ veya endüstri öncesi şehirlerinde görülen ve savunma (bazen de aynı zamanda yönetim) için vazgeçilmez bir öneme sahip olan kale, sur vb. yapılara günümüz şehirlerinde tesadüf edilmemesi veya idari birimlerin zaman içinde hiyerarşik olarak çeşitlenmesi¹⁰⁵ zamanla değişen ayırt edici özelliklere örnek olarak gösterilebilir.

Günümüzde bir yerleşim biriminin şehir olarak sınıflandırılmasında zaman, mekân/coğrafya, kültür ve medeniyetler üstü bir tanım geliştirmek mümkün olmakla birlikte şehir kimliği söz konusu olduğunda zaman, mekân/coğrafya, kültür, medeniyet, iktisadi yapı, demografik yapı gibi kıstaslar gözönüne alınmadan bir tanımlama yapmak mümkün görünmemektedir. Bu kıstasların zamanla değişime uğraması, belli bir şehrin farklı dönemlerde farklı kimliklere sahip olmasına da yol açmaktadır. Örneğin Selçuklular zamanında ticaret yolları üzerinde bulunduğu için önemli bir ticaret merkezi ve aynı zamanda üç payitaht şehrinde biri olan Sivas, zamanla ticaret yollarının değişmesiyle Osmanlılar döneminde bu kimliğini koruyamamıştır. Bununla birlikte 16. yüzyıl başı itibariyle eyalet merkezi olduğundan idarî merkez olma kimliğine yeniden kavuşmuştur.

Sonuç olarak bu bölümde bir Osmanlı Anadolu şehri olan Sivas'ın Tanzimat öncesindeki fiziki ve toplumsal yapısı incelenecektir. Ayrıca Sivas'ın bu bakımlardan tespit edilen benzerlik veya farklılıklarının tespitine, şehir kimliğinin ortaya çıkarılmasına çalışılacaktır.

¹⁰⁴ Bu tür sorunlar ülkelerin gelişme düzeylerinden bağımsız değildir. Bu nedenle gecekondulaşma probleminin az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke statüsünde kabul edilen Türkiye ve bazı Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkması bir tesadüf değildir. Bu tür problemler muhtemelen gelişmiş ülkelerde çok daha önce yaşanmış ve aşılmıştır.

¹⁰⁵ Örneğin Anadolu şehirleri Tanzimat öncesi Osmanlı döneminde idari birim olarak mahallelerden oluşmakta idi. Günümüzde ise nüfus artışına bağlı olarak şehirlerin yerleşim alanlarının genişlemesiyle yönetimde yeni idari birimlerin oluşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun sonucu olarak şehirler ilçelere ilçeler semt ve mahallelere bölünmüştür.

3.1. ŞEHRİN FİZİKİ YAPISI

Teknolojinin günümüzdeki kadar gelişmediği dönemlerde yani modernizm öncesi geleneksel toplumlarda bir şehrin fiziki yapısını etkileyen unsurlardan biri insan edimleri ise bir diğeri de şehrin kurulduğu bölgenin/alanın coğrafi özellikleridir. Dağ, tepe, ırmak, deniz gibi coğrafi unsurlar şehrin yerleşimini/kurulduğu yeri belirlerken bölgenin iklimi de binaların biçiminde ve inşa malzemesinin seçiminde etkili olmaktadır. Anadolu'da kentlerin genellikle su kenarlarına veya suya ulaşımı kolay yerlere kurulması; sıcak iklimlerde büyük, soğuk iklimlerde küçük pencerelerin yaygın olması coğrafi unsurların ve iklimin şehir üzerindeki etkilerine örnek olarak gösterilebilir.

Su kenarında veya ırmakların kesişme noktasında kurulan birçok Anadolu şehri gibi Sivas da su kaynaklarına yakındır. Şehir Kızılırmak Vadisi'nin kuzeyinde, ırmak yatağından kuzeydeki Meraküm Yaylası'nın dik kenarına doğru hafif bir eğimle yükselen bir alanda kurulmuştur (Arû, 1998:99). Şehrin güneyinde kalan Kızılırmak'a uzaklığı yaklaşık 3 km'dir. Ayrıca şehirle ilişkisi olan üç küçük ırmak vardır. Murdar Irmağı şehrin içinden geçerek, şehrin doğusundaki Mısmıl Irmağı ile birleşiyordu. Pünzürük (Kale) Irmağı şehrin batısında kuzey-güney istikametinde akıyordu. Pünzürük ve Murdar ırmaklar Meraküm Yaylası'ndan gelen Tavra Deresi'nin kollarıdır. Her üç ırmak da (Murdar ve Mısmıl ırmaklar birleşmek suretiyle) güneyde Kızılırmak'a dökülüyordu.

Tanzimat öncesinde Sivas şehrinin başlıca fizikî unsurlarının sur, kale, mabet, ticarî binalar, evler gibi yapılar olduğu söylenebilir. Şehri bulunduğu coğrafyada diğer yerleşim birimlerine bağlayan yollar ve köprülerin yanı sıra, şehir içindeki yapıları veya yapı gruplarını birbirine bağlayan caddeler ve sokaklar ve (varsa) şehrin içinden veya yanından geçen dere, ırmak gibi sular veya tepe gibi yükseltiler de şehrin fizikî unsurları arasındadır. Şehirler konutların yoğun olduğu mahalleler, üretim ve alışveriş eylemlerinin gerçekleştiği çarşı, pazar, sanayi bölgesi gibi çeşitli kısımlardan oluşur. Buna bağlı olarak şehirlerin idarî, kültürel, dinsel, ticarî merkezleri olabilir (Alsaç, 1993:10)¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Cerasi'nin olgun Osmanlı şehrinin özelliklerine dair verdiği bilgiler Sivas'ın fizikî yapısının incelenmesinde yol gösterici olmuştur. Cerasi'ye göre olgun Osmanlı şehri, kırsal alanla şehrsel alan arasında kesin sınırların olmadığı açık bir kenttir. Bu şehirde tek bir merkez yoktur. Merkezilik

Şehrin kendine özgü bir kimliği olabildiği gibi, bu kimliğe ve/veya fizikî özellikleri gibi başka bazı ayırt edici özelliklerine bağlı olarak her şehrin bir imgesi olduğu da söylenebilir. Şehir imgesi aynı zamanda şehrin fizikî yapısında öne çıkan unsurlara da işaret eder. Örneğin Osmanlı dönemi Tokat'ı, oldukça yüksek bir tepenin üzerinde kurulmuş kalesiyle ya da o dönemin (belki hatta günümüzün) Amasya'sı, şehri adeta ikiye bölen Yeşilirmak ile insan zihninde yer etmiş/ediyor olsa gerektir. Tokat ve Amasya şehirlerinin imgesini oluşturan unsurlar aynı zamanda bu şehirlerin ayırt edici fizikî unsurlarıdır. Bununla birlikte çeşitli şehirlerin imgesinde ortak bazı öğelerin olması da mümkündür. Örneğin birçok Osmanlı Anadolu şehrinin özellikle yabancıların zihninde oluşmuş imgesinde minarelerin ortak unsur olduğu söylenebilir. Osmanlı şehirlerinde minarelerin genellikle şehirlerin en yüksek yapıları olmaları bu durumun ortaya çıkmasında rol oynayan sebeplerden biridir. Tanzimat öncesinde Sivas Şehri'ni diğer Osmanlı şehirlerinden ayıran bir imgesi var mıydı? Yani Sivas'a gelen bir yabancıнын, şehirden ayrıldıktan sonra hayalinde yarattığı Sivas imgesinde Sivas'a özgü bir görüntü kalıyor muydu, kalıyorsa bu görüntüyü oluşturan unsurlar nelerdi? Günümüz şehirlerinin insan zihninde oluşmuş imgelerini çeşitli araştırma yöntemleri ile ortaya çıkarmak mümkündür¹⁰⁷. Bir şehrin tarihinin herhangi bir kesitindeki imgesini yeniden yaratma denemesi, günümüze ulaşmış bazı tarihsel yapılar (kale, cami vb.), şehrin sahip olduğu coğrafik bazı unsurlar (tepe, ırmak, dağ vb.), şehre ait eski fotoğraflar gibi daha ziyade maddi varlıklar dikkate alınarak yapılabilir kanaatindeyiz.

Fizikî yapı kısmının ilk alt başlığı olan *Siluet* bölümünde, bir taraftan şehrin önemli yapıları ve coğrafi unsurları tespit edilirken bir taraftan da Sivas'ın Tanzimat öncesindeki şehir imgesini yeniden yaratmaya yönelik bir deneme yapılmıştır. Ayrıca şehir merkezini inceleyen *Odak Noktası (Merkez)*; Şehrin iskân alanının sınırlarını belirlemeye çalışan *Çeperler*; konut yerleşim bölgelerinin incelendiği *İskân Bölgeleri* ve ana cadde ve sokakları ele alan *Sokaklar* isimli bölümler de bu şehir imgesinin oluşmasına katkıda bulacaktır¹⁰⁸.

çok sayıda simge ve mekan arasında parçalanmıştır. Mezarlıklar, türbeler, çayır ve bostan gibi açık alanlar Osmanlı şehrinde önemli bir yere sahiptir (1999:80).

¹⁰⁷ Böyle bir çalışmaya örnek olarak bkz. Kevin Lynch *Kent İmgesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

¹⁰⁸ Bu alt başlıklar için *Kent İmgesi* isimli çalışma ilham kaynağı ve faydalanılan bir eser olmuştur.

3.1.1. Siluet

15 ve 16. yüzyıllarda Sivas Şehri bir kale-şehir görünümündedir. Zîra hem şehrin etrafını çevreleyen bir dış sur hem de bu surun içinde iki iç kale (Paşa Kalesi ve Yukarı Kale) vardı. Dış surun üzerinde Kayseri, Tokat, Malatya, Erzurum/Erzincan yönlerine açılan kapılar bulunuyordu¹⁰⁹. 16. yüzyılda hangi yönden gelirse gelsin Sivas'a yeterince yaklaşan bir yolcu ilk önce şehrin dış surunu ve -şehir içindeki tek tepenin üzerinde kurulmuş olduğundan şehrin iki iç kalesinden biri olan- Yukarı Kale'yi fark edecektir. Bu haliyle Sivas, tipik bir Selçuklu şehri görüntüsü vermektedir. Zira birçok Selçuklu şehrinin ayırt edici fizikî özelliği, şehri çevreleyen bir dış surun varlığıdır (Cerasi, 1999:81). Sivas'ın, 16. yüzyıl ortalarında fizikî görünüm itibarıyla büyük oranda Selçuklu izlerini taşımaya devam ettiği söylenebilir.

19. yüzyılda ise Sivas farklı bir manzara ile karşımıza çıkar. Bazı burçları yer yer sağlam olmakla birlikte, dış sur yok olmaya yüz tutmuş, şehrin iki iç kalesi de harabe haline gelmiştir (Mahiroğulları, 2001:51, 82, 83)¹¹⁰. Öyle anlaşıyor ki Tanzimat öncesinde, kalıntılardan ibaret olan gerek dış surun gerekse harabe halindeki iç kalelerin şehrin görünümü açısından bir etkisi/önemi kalmamıştır. Dış surun yıkılmasıyla Sivas açık bir şehir halini almıştır.

Bu dönemde Kayseri, Malatya, Erzurum/Erzincan ya da Tokat taraflarından yani hangi yönden gelirse gelsin, bir yolcu ilk olarak bir tepe (Toprak Tepe) ile Ulu Cami'nin ve medreselerin minarelerini görürdü. Bu görüntü, yolcunun geldiği yöne göre biraz farklılık gösterebilirdi. Yolcumuz Sivas'a Kayseri tarafından

¹⁰⁹ Sivas'ın sur ve kaleleri hakkında şu çalışmalara bakılabilir: Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt, 1. Kitap, Hazırlayanlar:Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY,2006, s.270-271; Halil Edhem-Max Von Berchem, "Sivas-Divriği Korpusu", *Seyyahların Gözüyle Sivas*, İstanbul 2001, s.176-235; İ.H. Uzunçarşılı-R.N. Ergüder, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928, Yay. Haz. Recep Toparlı, Erzurum, 1992; M. Fahreddin Başel, *Sivas Bülteni*, Kamil Kitap ve Basımevi, Sivas 1935; Kadri Erdil, *Sivas Rehberi*, Kamil Matbaası, Sivas 1953; Oğuz Ceylan, *Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas*, Sivas 1988; Ömer Demirel, *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, TTK Yayınları, Ankara, 2000; Serpil Sönmez Yılmaz, *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, İstanbul, 2011.

¹¹⁰ Paşa Kalesi'nin 1803 yılı ortalarında tamiri için bir girişimde bulunulmuştur (BOA C.AS 16341). Ancak 19. yüzyılın ilk yarısında, farklı tarihlerde şehre gelen seyyahların ifadeleri bu girişimin başarılı olmadığını göstermektedir. 1827 yılında şehre gelen Felix Lebaujour şehrin etrafını çeviren kuleleri olan basit sur kalıntıları ve bunun ortasında eski bir kale; 1839'da şehre gelen Ainsworth şehri çevreleyen sur kalıntılarının yok olduğunu belirtmiş ancak farklı çağlara ait iki kalenin harabelerini görmüştür (Mahiroğulları, 2001: 51, 82, 83)

geliyorsa şehre 6 km. mesafede, Kızılırmak üzerinde yer alan Kesik Köprü'den geçerdi. Şehre biraz daha yaklaştığında bu yolcunun gözüne çarpan ilk şey Toprak Tepe olurdu. Sivas hemen hemen düz bir ovada kurulduğundan Toprak Tepe şehir içindeki en yüksek mevki idi. Yolcumuz Kayseri Kapısı'na geldiğinde, Toprak Tepe'nin güney-batı ucunu yalayıp geçen Pünzürük Irmağı'nı ve kendi konumuna göre kuzey doğuda kalan Gök Medrese'yi görürdü. Gök Medrese'ye doğru ilerleyip, medreseyi geçince Ulu Cami'ye, ardından Mahkeme Çarşısı'na, yani şehrin merkezine ulaşırdı.

Malatya tarafından gelen yolcu şehre 3 km. kala Kızılırmak üzerindeki Eğri Köprü'yü geçtikten sonra Toprak Tepe ile Gök Medrese ve Ulu Cami'nin minarelerini görürdü. Şehrin kuzeyine doğru baktığında ise Akkaya isimli tepede kurulmuş zaviyeyi seçebilirdi. Aynı şekilde Erzurum/Erzincan tarafından gelen yolcu da hemen hemen bu görüntüyle karşılaşır. Malatya ya da Erzurum/Erzincan taraflarından gelen yolcu şehre yaklaştığında Mısmıl Irmak üzerinden geçip Bağdat Caddesi'ni takip ederek bu caddenin üst kısmını oluşturan Uzunçarşı'ya (şehrin merkezine) ulaşırdı.

Tokat tarafından gelen yolcu biraz farklı bir manzara karşılaşır. Bu yolcunun seçeceği ilk görüntü de yine Toprak Tepe olurdu, ama konumu itibarıyla Toprak Tepe'nin kuzey ucunda, Yukarı Kale'nin ayakta kalmış bir burcu üzerinde Alaeddin Paşa'nın 1814 tarihinde yaptırdığı saat kulesini de uzaktan fark etmesi mümkündü (Demirel, 2000:12). Tokat tarafından gelen yolcu, uzaktan Buruciye, İhsaniye ve Çifte Minare medreselerinin minarelerini fark edebilirdi. Ayrıca Paşa Kalesi'nin harabelerini de görebilirdi. Tokat tarafından gelen yolcunun tepe ile minarelerin yanı sıra medrese gibi bazı büyük yapıların ana gövdesini ayırt etmesi mümkündü. Zîra şehir kuzeyden güneye doğru tatlı bir meyille alçaldığından kuzey ya da kuzey batı tarafından gelenlerin şehri bir bütün olarak kuşbakışı görebilmeleri mümkündü. Yolcumuz kafasını biraz sola doğru çevirirse Akkaya üzerindeki zaviye binalarını da görebilirdi.

Tanzimat öncesinde Sivas Şehri'nin silüetini oluşturan unsurların şehir içinde bulunan Toprak Tepe, bu tepe üzerinde kurulmuş olan saat kulesi, Ulu Cami ve medreselerin minareleri, şehrin ortasından, doğusundan ve batısından geçen küçük ırmaklar ile şehrin dışında ve kuzeyinde yer alan Akkaya tepesi olduğu ileri

sürülebilir. Şehrin silüetini oluşturan bu unsurların aynı zamanda insan zihninde şehre dair oluşan imgenin de unsurları olduğu söylenebilir.

16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar şehrin imgesinde/silüetinde görülen değişim aynı zamanda şehrin geçirdiği fizikî değişimin sonucudur. 16. yüzyıl ortalarında şehri çevreleyen dış surun hala ayakta olması sebebiyle, fiziksel açıdan kapalı bir Selçuklu şehri kimliğini taşımaya devam eden Sivas, dış surun yıkılması sonucunda 19. yüzyıl başlarında açık bir Osmanlı şehri kimliği kazanmıştır¹¹¹.

3.1.2. Odak (Merkez)

Osmanlı şehri üzerinde çalışan bazı araştırmacılar Osmanlı şehrinde bir merkezden bahsetmenin yanıltıcı olabileceğini ya da Osmanlı şehrinin çok merkezli (merkezsiz) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bir başka görüşe göre de Osmanlı şehrinde çarşı, kendi etrafında büyüyen şehrin geometrik merkezidir (Cerasi, 1999:106; Alsaç, 1993:24). Alsaç bu görüşe, çarşının sadece ticari işlevlerin yer aldığı bir mekan olduğunu, bunun dışında kalan işlevlerin şehrin içinde dağıldığını ileri sürerek karşı çıkmıştır (1993:24). Bununla birlikte şehir merkezinin bir nokta değil bir alan olduğu göz önüne alındığında, Osmanlı dönemi Sivas'ında çarşının kurulduğu bölgenin bir merkez olduğunu; bu merkezin çok işlevli bir mekân niteliğine sahip olduğunu ya da bu bölgede iktisadî, idarî ve dinî merkezlerin yan yana/iç içe bulunduğunu söylemek mümkündür.

Tanzimat öncesinde Sivas'ın merkezini oluşturan cadde ve sokaklar bu günün Sivas'ında da şehrin merkezidir. Hepsi şehrin merkezi olan bu bölgede bulunan Uzunçarşı¹¹², Ulu Cami, Mahkeme Çarşısı, mahkeme binası ve Paşa Sarayı birbirine son derece yakındır¹¹³. Bu sebeple Tanzimat öncesi Sivas Şehri'nin tek merkezli bir şehir; şehir merkezinin ise çok işlevli bir mekân olduğu söylenebilir. Bu mekân sınaî üretimin ve ticaretin merkezidir. Çünkü bedesten, hanlar,

¹¹¹ Cerasi, Osmanlı şehrinin fizikî tanımını yaparken duvarlarla çevrilmemiş bir şehir yani açık kent olduğuna dikkat çeker (1999:80).

¹¹² Uzunçarşı'ya, günümüz Sivas'ında Atatürk Bulvarı Caddesi ismi verilmiştir.

¹¹³ Atatürk Bulvarı Caddesi'ni bir uçtan bir uca 10-15 dakikada yürümek mümkündür. Ulu Cami'ye ise Mahkeme Çarşısını geçerek 5-10 dakika arasında değişen bir yürüyüşle ulaşılabilir.

dükkânlar, debbağhaneler vb. bütün üretim ve ticaretle ilgili yapılar Uzunçarşı ve Mahkeme Çarşısı üzerinde/çevresinde kurulmuştur. Bu bölge idarî bir merkezdir. Mahkeme Çarşısı'na ismini veren mahkeme binası ile valinin ikametgâhı olan saray bu bölgede yer almaktadır. Bu bölge aynı zamanda dinî bir merkezdir. Merkezin güneyinde Ulu Cami yer aldığı gibi şehrin en önemli/büyük cami ve mescitleri, türbe, tekke vb. dini yapıları bu bölgede inşa edilmiştir.

Şehir merkezinin en önemli fizikî özelliği ise ortasından geçen Murdar Irmak tarafından adeta ikiye bölünmüş olmasıdır. Irmak yatağı muhtemelen bugün Sularbaşı Mahallesi'nin bulunduğu taraftan gelip, Taşhan'ın güney, Subaşı Hanı'nın kuzey tarafından ve Behram Paşa Hanı'nın yine kuzey tarafından geçerek, biraz ilerde Mısmıl Irmak ile birleşiyordu¹¹⁴. Murdar Irmağı'nın Taşhan'ın yanından aktığını 1817 yılına ait şu ifade de doğrulamaktadır: ...*Taşhan kurbunda cereyan eden nehr-i nâ-pâk...* (SŞS10:110)¹¹⁵.

Evliyâ Çelebi'ye göre Murdar Irmak üzerinde birkaç küçük köprü vardı (2006:274). 19. yüzyılda ırmak üzerinde kaç adet köprü olduğunu bilmemekle birlikte, ırmak üzerindeki bir köprünün 1817 yılında harap ve yıkılmaya yüz tutmuş olduğunu ve Sivas sakinelerinden Abide Hanım tarafından tamir ettirildiğini biliyoruz (SŞS10:110)¹¹⁶. Tamir ettirilen köprünün bulunduğu mevki hakkında bilgi verilmemiştir. Belki de Murdar Irmak üzerinde tek köprü olduğundan buna ihtiyaç duyulmamıştır. Bununla birlikte Mahkeme Çarşısı'nın Murdar Irmak ile kesiştiği mevkide bir köprü olması akla yakındır. Zîra Mahkeme Çarşısı'nın Uzunçarşı ile bağlantısının kurulabilmesi için söz konusu mevkide bir köprünün varlığına ihtiyaç duyulmuş olsa gerektir. Diğer taraftan Mahkeme Çarşısı'nı geçtikten sonra ırmağın üzerinde bedesten bulunduğu ve bedesten'in 4 kapısından ikisinin kuzey ve güney yönlerine açılmasından dolayı, bedesten ırmağın iki tarafına geçişte bir köprü vazifesi görmüştür. Bu sebeple Bedesten yakınında ayrıca bir köprüye ihtiyaç duyulmamış olması muhtemeldir. Bu durumda köprünün/köprülerin bedestenin doğusunda veya batısında, bedestenden uzak bir mevkide olduğu düşünülebilir. Murdar Irmak üzerinde 20. yüzyılda dahi bir ahşap köprü olduğu bilinmektedir. Fakat bu köprünün de

¹¹⁴ Murdar ırmağın aktığı yatağın bir kısmı, Mayıs 1969'da yapılmış Sivas İmar planında tespit edilebilmektedir.

¹¹⁵ *Nâ-pak*, Murdar kelimesi ile aynı anlamda, temiz olmayan, pis, kirli demektir.

¹¹⁶ ...*nehr-i nâ-pâkın üzerinde olan cisr-i mezkure...*

konumuna dair net bir bilgi yoktur. Bununla birlikte köprünün konumunun Atatürk Bulvarı'nın (eski Uzunçarşı) başlangıcında Paşa Cami'sinden hemen önce olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca buraya halk arasında *Köprübaşı* denildiği de bilinmektedir (Alkan-Çağdaş, 2012:94). 1817 yılında tamiratı belgelere yansıyan köprünün, 20. yüzyılda Köprübaşı olarak anılan mevkide yer almış olması ihtimali yüksektir. Fakat günümüz Sivas'ında ne köprüden ne de Murdar Irmak'tan geriye hiçbir iz kalmamıştır. Osmanlı döneminde yer yer üzeri kapatılan ırmağın geri kalan kısmının üzeri de, 20. yüzyılın son çeyreğinde ıslah çalışmaları kapsamında kapatılmıştır.

3.1.2.1. İktisadi Merkez: Çarşı

Sivas çarşısı, T şeklinde bir görünüm arz eden iki caddeden oluşmaktadır¹¹⁷. Caddelerden büyük olanı ve birçok Anadolu şehrinde olduğu gibi Uzunçarşı olarak adlandırılanı, Paşa Kale'sinin doğu kapısından başlayıp doğu ve güneydoğu istikametinde uzanıyordu¹¹⁸. Bu caddenin alt kısmı Bağdat Caddesi ismini alıyordu¹¹⁹. Bu isim 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kullanılmıştır. Murdar Irmak genellikle Uzunçarşı'ya paralel olarak akıyor ve Uzunçarşı ırmağın kuzey yakasında kalıyordu. Uzunçarşı'nın kuzeyinde ise Semerciler, Nalbantlar, Arpacılar, Attarlar, Soğancılar, Bakırcılar ve Demirciler çarşıları bulunuyordu. Semerciler Çarşısı'nın yanında bir de Semerciler Hanı vardı. Meydan ve Buğday pazarları ile Meydan Cami ve Meydan Hamamı da yine bu bölgede yer alıyordu.

Caddelerden daha küçük olanı ve Mahkeme Çarşısı olarak isimlendirileni ise Murdar Irmağı dik olarak kestikten hemen sonra Uzunçarşı ile birleşiyordu. Uzunçarşı'nın başlangıç kısmında, Murdar Irmak'ın kuzey kenarı ile Uzunçarşı arasında, yapılaşmaya elverecek genişlikte bir arazi ırmak boyunca uzanıyordu.

¹¹⁷

¹¹⁸ Selçuklular döneminde büyük ihtimalle bu kapının dışında bir pazar kuruluyordu. Çarşının nüvesi çoğu zaman kent kapılarında kurulan bu pazarlardır. Bununla birlikte surlarla çevrili Selçuklu şehrinin aksine açık bir şehir olma özelliği gösteren Osmanlı şehrinde, ticaret merkezinin her zaman Osmanlı öncesi döneme ait surların yanında kurulduğu savunulamaz. Çarşının, kendi etrafında büyüyen şehrin geometrik merkezi haline geldiği tezi Osmanlı şehrinin gerçeğine daha uygun düşmektedir. (Cerasi, 1999: 119-120). Sivas Şehri de Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra çarşının (yani Uzunçarşı ve Mahkeme Çarşısı'nın) etrafında yayılarak büyümüştür.

¹¹⁹ Günümüzde Atatürk Bulvarı Caddesi'nin devamıdır.

Bu görece dar alanda, Mahkeme Çarşısı ile Uzunçarşı'nın kesiştiği yolağzının batı tarafında Taşhan¹²⁰, doğu tarafında ise Haffaflar ve Penbeciler çarşıları vardı. Irmağın güney yakası, üzerinde Mahkeme Çarşısı'nın bulunduğu sokak tarafından ikiye bölünmüştü. Mahkeme Çarşısı'nın batısında ve ırmağın güney tarafında kalmak üzere Bekir Çavuşoğlu, Paşa ve Kapan hanları ile Bıçakçılar ve Kılıççılar çarşıları bulunuyordu. Bunların güneyinde Ulu Cami vardı. Mahkeme Çarşısı'nın doğusunda Tuzcular ve Tütüncüler çarşıları ile Subaşı, Şeyh ve Basmacılar hanları yer alıyordu. Bedesten ve Sipah Pazarı ise Uzunçarşı'nın güneyinde, Mahkeme Çarşısı'nın doğusundaydı.

Sivas Bedesteni'nin belki de en önemli özelliği Murdar Irmak üzerinde kurulmuş olmasıdır. Bedestenin kuzey, güney, doğu ve batı yönlerinde olmak üzere dört kapısı vardı. İçinde Bezzazlar, Terziler, Kuyumcular, Çizmeciler, Nalçacılar ve Kasaplar çarşıları yer alıyordu. Debbağhaneler ise şehir merkezine uzakça sayılabilecek bir bölgede Murdar Irmağı'nın her iki tarafına konumlandırılmıştı¹²¹. Debbağhanelerin Murdar Irmağı'nın güneyinde kalan kısmına Aşağı Debbağhane, kuzeyinde kalan kısmına ise Yukarı Debbağhane deniliyordu¹²².

Osmanlı şehrinde 19. yüzyıl sonuna kadar ticari binalar dükkân, han ve bedestenden oluşuyordu (Cezar, 1985:19). Bu yapıların mimarisinde öne çıkan özellikleri ise şöyledir: Tek yönden ışık alan dükkân; revaklı avlu (han); tonoz ve kubbe ile örtülmüş kolonlu oda (bedesten). Ahşap dükkân çarşının temel ögesidir. Bedesten ise muhtemelen 17. yüzyılda çarşının en önemli yapısı halini almıştır. Bedestenlerin etrafı genellikle dükkânlarla çevrilmiştir. Hanlar genellikle çarşılarla yakın inşa edilirdi. Hanların birçok işlevi vardı. Kimi hanlar yolcuların gecelemesine imkân verirdi. Bazı hanların bir zanaat koluna tahsis edilmesi de

¹²⁰ Ömer Demirel Taşhan'ın yerinde Saraçhane Hanı'nı konumlandırmıştır. Demirel, ayrıca Taşhan'ın 19. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmüştür (1998:50, 52). Ancak Evliyâ Çelebi'ye göre şehirdeki meşhur hanlardan birisi Taşhan'dı (2006:274). Ayrıca 10 numaralı Sivas şer'iye sicilindeki *Taşhan kurbunda cereyan eden nehr-i nâ-pâk* ifadesi Taşhan'ın 1817 yılındaki varlığına işaret etmektedir.

¹²¹ Debbağhaneler Behram Paşa Hanı'nın biraz kuzey-doğusunda kalıyordu. Behram Paşa Hanı'nın bulunduğu bölge ise yakın zamanlara kadar şehir merkezinin dışı olarak kabul edilen bir bölgeydi (Alkan-Çağdaş, 2012:111).

¹²² Sivas bedesten ve çarşılarının 19. yüzyılda, Tanzimat öncesindeki durumu ilk olarak Ömer Demirel tarafından incelenmiştir. Demirel bu konudaki tespitlerini şu iki çalışmasında yayınlamıştır: *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, 1998, Sivas s.50-54; *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, TTK Yayınları, 2000, Ankara, s.75-81. Bedesten ve çarşıların 15-16. yüzyıldaki durumu da şu çalışmada ele alınmıştır: Serpil Sönmez Yılmaz, *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, Kitabevi, 2011, İstanbul, s.73-78. Sivas bedesten ve çarşıları hakkında yeni bir bilgi bulunmadığından burada kentin merkezini teşkil etmesi bakımından ele alınarak, sadece kısa bir özet vermekle yetinilmiştir.

rastlanan bir durumdu. Hanların giriş katlarında genellikle dükkânlar yer alırdı. (Cerasi, 1999:121, 123). Tanzimat öncesinde Sivas çarşısında faaliyet gösteren yaklaşık 1000 dükkân, 13 han, farklı esnaf kollarına ayrılmış 26 çarşı ve 6 tane de pazar vardı. (ŞŞS15:66; Demirel, 2000:196-198; 1989:50-54; 1989:180-181)¹²³.

Diğer yandan çarşının sadece fiziki bir mekân olduğunu düşünmek yanıltıcı olur. Zîra çarşı aynı zamanda kamusal bir alandır. Osmanlı toplumunun mikro düzeyde bir örneği olarak şehirde, bütün toplumsal, dini gruplara mensup erkek ve kadınların belki de bir arada bulunabildiği nadir mekânlardan biri çarşıdır. Aynı zamanda özel olmayan ve dini alana girmeyen ticarî meseleler, idarî uygulamalar, siyasî anlaşmazlıklar, kişisel iş tartışmaları vb. konular çarşının gündemini işgal eder (Cerasi, 1999:67, 115).

Çarşı aynı zamanda şehir kültürünün vücut bulduğu bir mekândır. Zîra Osmanlı şehrinin toplumsal ve dolayısıyla kültürel hayatının başat unsuru olan esnaf ve zanaatkârlar çarşının da başat unsurlarından olduğundan şehir kültürü en çok çarşıda fark edilir. (Cerasi, 1999:116).

3.1.2.2. İdarî Merkez: Saray ve Mahkeme Binası

Cerasi'ye göre Osmanlı şehirinde gerçek anlamda bir idarî merkez yoktur. Bunun sebebi yerel yöneticilerin ve hükümet erkânının işlerini kendi evlerinde yapmalarıdır (1999:106). Bu çalışmada incelenen dönemde Sivas Şehri'nde bir hükümet binası (konağı) olmadığından, valilerin konakları (Paşa Sarayı) aynı zamanda bir yönetim binasıydı. Ancak yine bu dönemde Sivas'ta adli işlerin görüldüğü bir mahkeme binası bulunmaktaydı.

Sivas'ta valilerin ikametine mahsus Paşa Sarayı'na dair ilk bilgileri veren Evliyâ Çelebi göre beylik sarayı, Paşa Kalesi de denilen Aşağı Kale'deydi (2006:271).

¹²³ Evliyâ Çelebi'ye göre Sivas'ta büyüklü küçüklü 18 han vardı. Saraçhane içinde Behram Ağa Hanı, Kapan Hanı, Hasan Paşa Hanı (bu hana muhtesip işlerini oradan idare ettiği için Muhtesip Hanı da denilmiş), Kaşıkçızade Hanı, Şeyh Efendi Hanı, Nalbantlar Hanı, İbrahim Efendi Hanı ve Taşhan bunlardan bazılarıdır (2006:274).

Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi dışında saray hakkında bilgi veren kaynaklar şimdilik son derece sınırlıdır. Bunlardan ikisi sarayın yeniden inşası hakkındadır. 1810'lu yıllara gelindiğinde Paşa Sarayı harap durumdadır. Vali Osman Paşa girişimde bulunarak yeni bir saray inşa etmek için merkezden izin istemiş, bu izin Aralık 1813'te alınmıştır. Eski sarayın bulunduğu arsaya yapılacak olan yeni sarayın inşa masraflarının 75.000 kuruş olacağı öngörülmüş, ancak saray bittiğinde toplam maliyet 110.000 kuruşa ulaşmıştır. Sarayın inşası ise 1816 yılında tamamlanmıştır (SŞS10: 82-84, 105-106; BOA HAT 51761). 1819 yılında Vali el-Hac Osman Paşa tarafından sarayın önüne gelecek şekilde bir cami inşa ettirilmiştir. Camiye, Osman Paşa'nın oğlu olan İzzet Paşa'nın adı verilmiştir (Uzurçarşılı-Nafiz, 1992:177; BOA C.EV 13768). Saray Camisi olarak da isimlendirilen bu cami ne yazık ki 1927 yılında, hükümet meydanının genişletme çalışmaları esnasında yıktırılmıştır (Uzurçarşılı-Nafiz, 1992:179).

1824 yılına ait bir sicil kaydı sarayın fiziki büyüklüğüne dair fikir vermektedir. Yapımı 1816 yılında tamamlanmış olan yeni sarayda valinin kullanımına mahsus olarak arz odası, mabeyin odası ve yatak odası olarak kullanılan üç odanın yanı sıra bir harem odası ile ayrıca beş oda ve bir camekân vardı. Valinin hizmetinde çalışanların büyük bir kısmına da birer oda tahsis edilmişti. Bu odaların sayısı 38'dir. Ayrıca 4 kahve odasının da valinin hizmetinde çalışanlara mahsus olduğu anlaşılmaktadır. Kahve odalarının yanı sıra bir oda da nevbet odası olarak kullanılıyordu. Valinin hizmetinde bulunanlardan bazılarına ise birden fazla oda tahsis edilmiştir. Her birine kaç oda tahsis edildiği belirtilmemekle birlikte vali kethüdası, kavasbaşı, vekilharcı, kaftan ağası ve peşkir ağasına en az iki oda tahsis edildiği düşünülebilir (SŞS13:98-99). Bütün bunlar göz önüne alındığında sarayda 60'ın üzerinde oda olduğu söylenebilir.

1826 yılında Sivas'a gelen ve Vali Mehmet Paşa ile de görüşme fırsatı bulan Victor Fontanier'e göre saray büyük bir ihtişamla döşenmişti. Halılar Horasan'dan getirilmiş, yastıklar ise Lyon kumaşından yapılmıştı. Fontanier'in dikkatini çeken bir diğer konu ise sarayın avlusuna zincirlenmiş bir Arap aslanının varlığıydı (Mahiroğulları, 2001: 57,58).

Oda sayısının fazlalığına rağmen Paşa Sarayı'nın valinin hizmetinde olanların tamamını barındıracak büyüklükte olmadığı bazı hizmetliler sarayın yakınında

bulunan konak veya evlerde ikamet etmesinden anlaşılmaktadır. Cemalzâde, Tirkeşzâde, Kenanzâde, Hacı Recepzâde, Hacı Mehmet Bey, Benlizâde ve Ömer Kâşif Ağa'ya ait konaklarda valinin hizmetinde çalışanlar oturmaktadır (ŞŞS13:99; BOA C.DH 3556).

Kadılık makamı olan mahkeme binası hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Mahkeme binasının varlığına dair şimdilik ulaşılabilen en eski tarihli belge 1723 yılına aittir. Belgeye göre Mahkeme binası Ümmi Paşa Mescidi'nin yakınında yer almaktadır (BOA C.EV 25880). Mahkeme binası konum olarak Ulu Cami'ye yakınlığı ile de dikkat çekmektedir.

3.1.2.3.Dini Merkez

Sivas'ın en eski ve Cuma namazı kılınan camisi olması hasebiyle en önemli camisi olarak addedilebilecek olan Ulu Cami (Cami-i Kebir veya Sultan Alâeddin Cami), Mahkeme Çarşısı'nın başlangıç noktasında, şehir merkezinin güneyinde konumlanmıştı. Ulu Cami dışında şehrin en önemli ve büyük olarak nitelendirilebilecek 13 cami ve mescidi de çarşının bulunduğu bölgede yer alıyordu (Demirel, 1998:35). Cami ve mescitler dışında, 19. yüzyılın ortalarına kadar faaliyet gösterdiği tespit edilen 22 zaviyeden 7 tanesi şehir merkezinde çarşının etrafında bulunuyordu. Bunlar Ahi Emir Ahmet, Ahi Emir Çelebi, Ahi Ali Çelebi (Ahi Carullah), Baba Şahin (Şeyh Şahin), Sarı Şeyh (Hoca Arasta) zaviyeleri ile Yağbasan Bukası'dır¹²⁴ (Demirel, 1998:39, 142). Bunlar dışında çarşı etrafında konumlanan mahallelerin en az birer mescidi olduğu, medreselerin içinde de birer mescit bulunduğu ve bazı türbelerin de şehir merkezinde veya yakınında inşa edildiği dikkate alındığında bu bölgenin dinî açıdan da bir merkez işlevine sahip olduğu görülmektedir. Örneğin Sarı Şeyh Zaviyesi, günümüz Sivas'ında Ziya Bey Kütüphanesi'nin bulunduğu mevkideydi (Demirel, 2006: 69). Bu mevki bu gün dahi çarşının içinde yer almaktadır ve çarşı içinde merkezi bir konumdadır. Ayrıca Ermenilerin ana kilisesi olan Meryem Ana

¹²⁴ Çarşı içinde ve yakınında bulunan cami, mescit, zaviye, tekke vb. dini yapıların hangileri olduğu ve bunların konumları için Demirel'in *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü* isimli çalışmasında yer alan Plan IIIV ve Plan IX'a bakılabilir.

Kilisesi (Surp Asdvadzadzin)¹²⁵ de çarşıya yakın bir konumda olduğundan (Natanyan, 2008:229), arşı bölgesi şehrin Gayrimüslimleri için de dinî merkez işlevi görmektedir.

3.1.3. eperler

Sivas Şehri doğusundan Mısmıl, batısından Pünzürük (Kale) ırmaklarının geçtiği; ortasından ise Murdar Irmağı'nın aktığı bir alanda kurulmuştur. Mısmıl Irmak şehrin kuzeydoğusunda bulunan Akkaya Tepesi'nin dibinden geçerek kuzey-güney istikametinde; Pünzürük Irmağı ise şehrin batısında yine kuzey-güney doğrultusunda akıyordu. Pünzürük Irmağı'nın Toprak Tepe'nin güney-batı ucunu yalayarak aktığından ve her iki ırmağın da güneyde Kızılırmak ile birleştiğinden daha önce bahsedilmişti.

Kurulmuş olduğu coğrafyaya nazaran şehrin iskân alanına, doğuda Mısmıl, güney-batıda Pünzürük ırmaklarının uzunca bir süre doğal bir sınır işlevi gördüğü söylenebilir. Bununla birlikte daha 16. yüzyıl ortalarında şehir iskânının yeni kurulan iki mahalle ile birlikte Mısmıl Irmağı'nın doğusuna taşıdığı bilinmektedir: Mahalle-i Cedîd ve Mahalle-i Musa. Her iki mahalle de şehrin kuzey doğusunda bulunan Akkaya isimli doğal bir tepe üzerinde yer alan Abdülvahab Gazi Tekkesi'nin yakınlarında kurulmuştu. Bu iki mahallenin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1519 ile 1553 yılları arasındadır. 1553 tahririne göre Mahalle-i Cedîd'de vergi mükellefi 12 erkek bulunuyordu. Bu sayı 1572'de 19'a yükselmiştir. Musa Mahallesi'nde ise 1553'te 18 olan vergi mükellefi erkek sayısı 1572'de 48'e yükselmiştir (Yılmaz, 2011:149). Musa Mahallesi 1574 yılında Kılavuz ismini almıştır (Demirel, 2000:35). Mahalle-i Cedîd'in ise ilerleyen yıllarda Abdülvahab Gazi Mahallesi ismini almış olma ihtimali vardır. Abdülvahab Gazi Mahallesi ismi, 18. yüzyılın 2. yarısına ait şer'îye sicillerinde karşımıza çıkmaktadır. Böylece daha 16. yüzyıl ortalarında Mısmıl ırmağın doğusuna taşan şehir iskân alanı, Bab-ı Kayseri Mahallesi'nin kurulmasıyla birlikte 17. yüzyıl

¹²⁵ Vital Cuinet Meryem Ana Kilisesi'nin 1840 yılında yapıldığını ileri sürmekle birlikte Natanyan kilisenin kitabesinde 1856 yılında yeniden inşa edildiğini okumuştur. Kilisenin 1808 yılında yapıldığı ileri sürülmektedir (Natanyan, 2008:229, 232, 459).

ortalarında şehrin güney-batısında Pünzürük Irmağı'nın dışına çıkmıştır¹²⁶. 18. yüzyıl başlarında bu bölgede iki yeni mahalle daha kurulmuştur. Bunlar Kurt Mescidi ve Ece mahalleleridir (Demirel, 2000: 40, 42). Bu duruma rağmen bu iki ırmağın 19. yüzyılda da şehrin doğusu ve batısında doğal bir sınır işlevi görmeye devam ettiği ve bu ırmakların dış tarafında kurulan mahallelerin şehrin varoş ya da banliyö mahalleleri olduğu söylenebilir. Zira Tanzimat öncesinde şehirde bulunan 59 mahalleden 54'ü ırmakların arasında kalan bölgede (iç tarafta), 5 tanesi ise yukarıda görüldüğü gibi ırmakların dış tarafında yer alıyordu.

Sivas'ın doğusunda 15. yüzyıl ortalarından beri yeni mahalleler kurulmuş ve şehir 16. yüzyılın ilk üççeyreğinde kuzey, güney ve doğu istikametlerine doğru büyümüştür (Yılmaz, 2011: 58-62). Şehrin batı istikametinde ise 15-16. yüzyıllar boyunca herhangi yeni bir yerleşmeye tesadüf edilmemiştir. 16. yüzyıldan sonra bu bölgede yeni mahalleler kurulmuştur (Demirel, 2000: 183-187). 18. yüzyılın ikinci yarısına ait şer'îye sicillerinde isimleri geçen Osman Paşa, Küçük Kenisa, Çavuşbaşı, Ağcabölge, Örtülü Pınar mahalleleri şehrin batısında kurulmuş olan bu yeni mahallelerdir. Şehrin batısındaki en uç mahalle ise Çavuşbaşı'dır.

Şehir iskânının nehirlerin sınırladığı alanın dışına çıkmasının sebebi/sebepleri nedir? Bilindiği gibi Osmanlı şehirlerinde yeni mahalle teşekkülleri büyük oranda bir mescit veya zaviye etrafında gerçekleşmektedir. Irmakların kuşattığı alanın dışına kurulmuş olan beş mahalleden ikisi olan Kılavuz ve Abdülvahab Gazi mahalleleri bu temayülün örnekleridir. Bu iki mahallenin kurulmasında en etkili faktör Abdülvahab Gazi Zaviyesi'dir¹²⁷. Bununla birlikte geri kalan 3 mahallenin (Bab-ı Kayseri, Kurt Mescidi ve Ece) Pünzürük Irmağı'nın dış yakasına kurulmalarında başka faktörler de etkili olmuş olabilir. Örneğin 16. yüzyıl ortalarında Osmanlı Anadolu topraklarının doğudaki sınır şehri konumunda olan Sivas, Sivas'ın doğusundaki toprakların Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmesi sonucunda bir iç şehir halini almıştır. Ayrıca 17. yüzyıl ortalarından sonra Anadolu'da belli bir siyasi istikrar sağlanmıştır. Bu gelişmeler şehir halkının güvenlik duygusunu yükseltmiş olabilir. Başka bir sebep şehri çevreleyen dış surun yıkılmasıyla, surun yarattığı psikolojik sınırın da yıkılmış olması olabilir.

¹²⁶ Bab-ı Kayseri mahallesinin ismine ilk olarak Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde tesadüf edilmektedir (2006:270).

¹²⁷ Sivas Şehri'nde cami, mescit ve zaviyelerin yeni mahalle oluşumuna katkısı için bkz. Demirel, 2000:18-56.

Akla yakın diğer bir sebep ise nehirler arasında kalan bölgede yeni yerleşimlere elverecek boş arsaların kalmamış olabileceğidir. Ancak aşağıda *İskân* kısmında gösterildiği gibi, şehrin 19. yüzyıl ortalarında dahi düşük (veya yüksek olmayan) bir nüfus yoğunluğuna sahip olduğu göz önüne alındığında ırmakların arasında kalan bölgede boş arsa olmaması ihtimali yüksek değildir.

Sivas'ın kuzey ve güney taraflarındaki çeperlerine gelince, şehrin en kuzeyinde bulunan Ak Değirmen, Küçük Bengiler, Gökçe Bostan, Ali Baba ve Ali Baba Zaviyesi mahallelerinden sonra kuzeye doğru muhtemelen bahçe ve bostan şeklinde kullanılan, ekili alanlar başlıyordu. Aynı durum şehrin güney ucunda da söz konusudur. Sivas'ın güneyinde Şeyh Çoban, İmaret ve Kabalı mahallelerinden sonra, iskân alanının hemen ardından başlayan ve batısında Pünzürük¹²⁸, doğusunda Mısmıl'ın aktığı arazi, Kızılırmak ile sonlanmaktadır. Bu şekilde üç tarafı nehirlerle çevrili olan bölgenin sulu tarım için kullanılmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kuzeydeki ziraat alanlarında da Mısmıl Irmak sulu tarım yapma imkânı vermiştir. Sivas Şehri'nde 1833 nüfus sayımında bahçıvan olarak kaydedilen 94 kişinin varlığı ve özellikle şehrin kuzeyinde yer alan ve *bostanla* biten mahalle isimleri (Gökçe Bostan, Ferhat Bostan gibi) şehrin kuzeyinde ve güneyinde kalan bu alanların bostan veya tarla olarak kullanıldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Örneğin Ece Mahallesi yakınında 2 kile tohum ekilebilecek bir tarlanın varlığını, kullanım hakkı konusunda çıkan anlaşmazlığın Şubat 1828 tarihinde mahkemeye yansımış olması dolayısıyla biliyoruz (SŞS15:55).

Tanzimat'tan bu güne Sivas kuzey ve güney istikametlerinde bir miktar daha genişlemiş olmasına rağmen, bu gün dahi şehir iskânın sonlandığı yerlerde ekili alanların varlığı görülebilmektedir¹²⁹.

¹²⁸Pünzürük Irmağı'nı ne yazık ki günümüz Sivas'ında görmek mümkün değildir. Zîra Pünzürük Irmağı'nın "ıslah" amacıyla yakın bir tarihte üstü kapatılmıştır. Ancak, Aksu adını alan ve çevresine düzenleme yapılan Mısmıl Irmak şehrin doğusunda akmaya devam etmektedir.

¹²⁹2004 yılı verilerine göre Sivas Şehri'nde 105.960 hektar arazi tarla, 182 hektar arazi sebzelik, 582 hektar arazi de meyvelik olarak kullanılmaktadır. Bağlık olarak kullanılan arazi ise yoktur. Şehrin çevresinde tarla, bostan ve meyvelik olarak kullanılan tarım arazilerinin yanı sıra kullanılmayan tarım arazileri ve çayır olarak kullanılan araziler de hesaba katıldığında toplam tarım arazisi 119.118 hektarı bulmaktadır (Rapor, 2011:47).

3.1.4. İskân

Osmanlı şehrinin idarî tek alt birimi olan mahalle, çarşı (merkez) gibi çok işlevli bir mekândır. Bu mekânın idarî işlevlerine II. bölümde değinilmişti. Bu kısımda mahalleler bir iskân birimi olarak incelenecektir.

1833 nüfus sayımında Sivas Şehri'nde, ikisi zaviye olmak üzere 59 mahalle kaydedilmiştir. Bu mahallelerden oluşan şehir iskân alanını, mahallelerin çarşı ve nehirlerle göre konumları göz önüne alınarak 4 bölgeye ayırmak mümkündür: 1. iskân bölgesi şehrin merkezi yani çarşıların bulunduğu alandır. Bu alan Uzunçarşı'nın güneyi ve kuzeyi olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlarda yer alan mahalleler çarşıya 1. derecede yakındır. Şehir merkezinde kurulmuş olan mahallelerden bir kısmı Uzunçarşı'nın güneyinde ve Mahkeme Çarşısı'nın etrafında konumlanmıştır. Bunlar Bazar, Kale-i Atik, Hoca İmam, Cami-i Kebir, Köhne Civan, Velet Bey, Paşa Bey, Tokmak Kapı, Hoca Hüsam, Abdülkerim, Yahya Bey, Zilkar, Gök Hüsam, Gök Medrese ve Kale-i Cedîd mahalleleridir. Baldır Pazarı, Üryan Müslim, Üryan Zimmî, Hamam Ardı, Sarı Şeyh ve Küçük Minare mahalleleri ise Uzunçarşı'nın kuzeyinde çarşı boyunca konumlanmıştır.

2. iskân bölgesi şehrin güneyinde yer almaktadır ve çarşıya 2. derecede yakındır. Bu bölge de iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım Ulu Cami'nin güneyi ile Toprak Tepe'nin doğusunda kalan alandır. Bu alanda Kale Ardı, Hoca Ali Çavuş, Şems Ferraş mahalleleri yer almaktadır. Ayrıca Çarşının güney-doğu ucunda yer alan Billur ve Ganem mahalleleri de çarşıya 2. derecede yakın mahalleler arasındadır. Güney iskân bölgesinin ikinci kısmını Toprak Tepe'nin batısı ve kuzeyinde kurulmuş olan Osman Paşa, Ağca Bölge, Örtülü Pınar ve Küçük Kenisa mahalleleri teşkil etmektedir. Bu bölge de çarşıya 2. derecede yakın olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte güney iskân bölgesinin 1. kısmı çarşıya bu kısımdan görece daha yakındır.

3. iskân bölgesi Uzunçarşı'nın kuzeyinde, çarşıya 1. derecede yakın mahallelerin hemen ardından başlayan ve Uzunçarşı'ya 2. derecede yakın olan kuzey iskân alanıdır. Bu bölgede Köse Dere Müslim, Köse Dere Zimmî, Bahtiyar Bostanı, Oğlan Çavuş, Hacı Veli, Hacı Zahit, Ferhat Bostanı, Keçi Bula, Hamur Kesen,

Hacı Mehmet, Hacı Mahmut ve Sofu Himmet mahalleleri bulunmaktadır. Ayrıca bu bölgenin doğusunda yer alan ve çarşının kuzey-doğu ucunda kurulmuş olan Demirciler Ardı, Kayırcık ve Şah Hüseyin mahalleleri de konum olarak çarşıya 2. derecede yakın mahalleler arasındadır.

Bu iskân bölgelerine ek olarak Şeyh Çoban, İmaret ve Kabalı şehir iskânının güney çeperlerini; Ak Değirmen, Küçük Bengiler, Gökçe Bostan, Ali Baba ve Ali Baba Zaviyesi iskânın kuzey çeperlerini, Çavuşbaşı ise iskânın batı çeperini oluşturan mahallelerdir. Ayrıca Abdülvahab Gazi, Kılavuz, Ece, Kurt Mescidi ve Bab-ı Kayseri mahalleleri de nehirlerin ötesinde kurulmuş olmaları ve şehir merkezine olan uzaklıkları hasebiyle Tanzimat öncesi Sivas'ının varoşları veya banliyöleri olarak değerlendirilebilir¹³⁰.

16. yüzyılın son çeyreğinden 1830'lu yıllara gelindiğinde şehrin mahalle sayısı 40'tan 59'a çıkarak yaklaşık % 47,5'lik bir artış göstermiştir¹³¹. Bu artışa paralel olarak şehrin iskân alanı da, özellikle şehrin batıya doğru genişlemesiyle büyümüştür.

¹³⁰ Sivas Şehri'nde Tanzimat öncesinde mevcut olan mahallelerin bir kısmı günümüzde de aynı isimle veya benzer bir isimle varlığını sürdürmektedir. Ece, Örtülü Pınar, Kale Ardı, Yahya Bey, Paşa Bey, Demirciler Ardı, Küçük Minare, Ferhat Bostanı, Bahtiyar Bostanı, Abdülvahab Gazi, Ali Baba, Gökçe Bostan, Ak Değirmen ve Kılavuz mahalleleri günümüzde de mevcuttur. İsimleri az çok değişiklik gösteren iki mahalle bulunmaktadır. Kale-i Atik Mahallesi günümüzde Eski Kale olarak, Billur mahallesi ise Pulur olarak isimlendirilmiştir. Geri kalan mahallelerin bazıları komşu bir mahalle ile birleştirilmek suretiyle yok olurken bir kısmına da birkaçı bir araya getirilerek yeni isimler verilmiştir. Sivas mahallelerinin oluşumu ve gelişimi 15. yüzyıldan günümüze kadar Ömer Demirel tarafından *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü* isimli çalışmasında ayrıntılı olarak incelendiğinden tekrar olmamak açısından şehrin mahalleleri hakkında küçük bir özet yapmakla yetinilmiştir. Bkz. Ömer Demirel, age. s.18-47. Ayrıca mahalleler konusunda en sağlıklı bilgi 1831 ve sonrası nüfus defterlerinde bulunduğu şer'îye sicillerinde mahalle sayısı ve isimlerini içeren kayıtlar kullanılmamıştır. Nüfus defterlerinde kayıtlı mahalleler şer'îye sicillerinde kayıtlı mahallelerle kıyaslandığında bunların tam olarak örtüşmediği de görülecektir. Örneğin 3 Numaralı şer'îye sicilinde kayıtlı Hasan Paşa Mahallesi nüfus defterlerinde yoktur. Buna karşılık nüfus defterlerinde yer alan Abdülvahab Gazi, Tokmak Kapı, Kale-i Cedîd ve Kale-i Atik mahalleleri de sicil defterlerinde bulunmamaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında bazı mahallelerin bir takım vergilerden muafiyetleri dolayısıyla sicil defterinde kaydedilmemesi rol oynamış olabilir. (Bkz. BOA Nfs. 2399 ve 2400; SŞS3:37; SŞS10:12).

¹³¹ 16. yüzyıl 3. çeyreğinde Sivas Şehri'ni oluşturan 40 mahalle şunlardır: Hacı Ulu Bey, Hacı İmam, Paşa Bey, Cami, Tokmak, Hacı Hüseyin, Pelaslu, Medrese, Şeyh Çoban, Billur Mescit, Himmet Sofu, Ganem, Emir Ali Hacı, Karagedik, Şemş, Şah Kulu, Yahya Bey, Hamur Kesen, Cedid (Abdülvahab Gazi yanında), Mevlana Mehmet, Hacı Zahit, Ahmet Subaşı, Musa, Velet Bey, Abdülkerim, Cedid (Şeyh Erzurum Zaviyesi yanında), Kerim Çavuş, Sirkeli, Ali Baba, Firdevs Bey, Baba Üryan, Hacı Karaca, Palas, Zilkar, Bazar Kapısı, Kale Ardı, Cevan, Kepenek, Cancin. Hacı Emir Mahmut Mahallesi ise 1572 tahririnde kaydedilmemiştir (Yılmaz, 2011:149-150). Ancak bu mahalle Tanzimat öncesinde karşımıza çıkan Hacı Mahmut mahallesidir. 1572 tahririnde kaydedilmeyen bu mahalle de sayılırsa 16. yüzyılın son çeyreğinde şehirdeki mahalle sayısı 41'e yükselmektedir.

1833 yılında yapılan nüfus sayımına göre şehirde toplam 4952 hane (ev) bulunmaktadır¹³². Evlerin % 20,07'si Uzunçarşı'nın güneyinde, %15,81'i kuzeyinde olmak üzere toplam % 35,88'i şehir merkezindedir. Çarşı bölgesinde 1000 dükkân, 13 han, bir bedesten, 13 cami ve mescit, 7 zaviye ve 1800'e yakın ev bulunduğu dikkate alındığında, yapıların en yoğun olduğu bölgenin şehir merkezi olduğu söylenebilir.

Evlerin % 23,76'sı kuzey iskân bölgesinde, % 16,35'i da güney iskân bölgesindedir. Güney iskân bölgesinin Toprak Tepe'nin batısı ve doğusunda bulunan yerleşimlerden oluştuğu daha önce belirtilmişti. Güney iskân bölgesinde bulunan evlerin %53,7'si Toprak Tepe'nin batısı ile Ulu Cami'nin güneyinde kalan kısımda, % 46,3'ü ise Toprak Tepe'nin batısında kalan kısımda yer almaktadır. Bu oranlar güney iskân bölgesini oluşturan iki kısmın büyüklüğünün aşağı yukarı birbirine denk olduğuna işaret etmektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi şehirdeki evlerin yaklaşık % 76'sı şehrin ana yerleşim bölgelerinde yaklaşık % 24'ü de şehrin çeper ve banliyö mahallelerindedir. Ayrıntılı olarak bakılırsa, evlerin % 13,45'i çeperlerdeki mahallelerde; % 10,55'i ise banliyölerdeki mahallelerdedir. Ev bakımından en yoğun çeper mahalleler, çeperlerdeki evlerin % 60,2'sinin bulunduğu kuzey mahallelerdir. Bunun sebebi şehrin çeperlerini oluşturan 9 mahalleden beşinin kuzeyde bulunmasıdır. En kalabalık banliyö mahalleleri ise güney-batıda Pünzürük Irmağı'nın dış yakasında kurulmuş olan Ece, Kurt Mescidi ve Bab-ı Kayseri mahalleleridir. Banliyölerdeki evlerin % 90'ı bu üç mahallededir. Bu durumun ortaya çıkmasında ise Ece ve Bab-ı Kayseri mahallelerinin şehrin en kalabalık mahalleleri olması rol oynamıştır.

İskân bölgelerindeki nüfus dağılımı evlerin dağılımına koşut seyretmektedir. Nüfusun yaklaşık % 20,7'si Uzunçarşı'nın güneyinde, % 15,86'sı kuzeyinde olmak üzere toplam % 36,56'sı şehir merkezinde oturmaktadır. Şehir merkezini % 23,23 nüfus oranıyla kuzey iskân bölgesi takip etmektedir. Nüfusun % 15,72'sini barındıran güney iskân bölgesi üçüncü sıradadır. Şehrin ana yerleşim bölgeleri nüfusun yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ünü barındırmaktadır. Nüfusun geri kalan yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'lük kısmı ise evlerin şehirdeki dağılımına uygun olarak çeper ve banliyö

¹³² Bkz. TABLO II

mahallelerinde oturmaktadır. Çeperde yer alan mahallelerde nüfusun % 14,12'si yaşarken, banliyö mahallelerinde nüfusun % 10,37'si yaşamaktadır. Kuzey çeper mahalleleri çeperlerdeki toplam nüfusun yaklaşık % 63,62'sini barındırırken, güney-batı banliyö mahalleleri ise banliyölerde yaşayan toplam nüfusun yaklaşık % 89,84'ünü barındırmaktadır.

Şehirsel mekânın etnik/dini gruplar tarafından kullanımını incelemek bu grupların toplumsal ilişkileri hakkında da fikir vereceğinden yararlı olacaktır. İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi Sivas Şehri'nde Müslüman Türkler ile Gregoryen Ermeniler baskın unsurlardır. Müslümanlar içinde az sayıda Çingene, Gayrimüslimler içinde ise az sayıda Çingene ve Rum olmakla birlikte bunların sayısı gözardı edilebilecek düzeydedir. Ayrıca şehir genelinde halkı % 66,3'ünün Müslümanlardan, % 33,7'sinin ise Gayrimüslimlerden oluştuğunu ve şehrin toplam 59 mahallesinden 20'sinde sadece Müslümanların, birinde sadece Gayrimüslimlerin yaşadığını hatırd tutmakta fayda vardır. Şehrin 38 mahallesinde ise Müslüman ve Gayrimüslimler birlikte yaşamaktadır.

Şehir merkezinde meskûn şehir halkının % 61,35'i; Çarşıya 2. derecede yakın olan kuzey ve güney iskân bölgelerinde yaşayan nüfusun da % 68,17'si Müslümandır. Şehir genelinde olduğu gibi ana iskân bölgelerinde de hâkim nüfus Müslümandır. Diğer yandan daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında şehrin en eski iskân bölgesi olan ve Ulu Cami'nin güneyi ile Toprak Tepe'nin doğusunda kalan bölgede Gayrimüslimlerin son derece az olduğu görülecektir. Bu bölgede yaşayan nüfusun % 99,16'sı Müslümandır. Bu bölgenin güney çeperlerini oluşturan Şeyh Çoban, İmaret ve Kabalı mahalleleri incelendiğinde sadece İmaret mahallesinde 1 hanelik Gayrimüslim nüfusa tesadüf edilmektedir. Diğer bir deyişle şehrin güney çeperlerini oluşturan mahallelerde Gayrimüslimlerin oranı % 0,9'dur. Ayrıca şehrin batı çeperini oluşturan Çavuşbaşı Mahallesi ile doğudaki banliyö mahalleleri olan Abdülvahab Gazi ve Kılavuz mahallelerinde hiç Gayrimüslim yaşamamaktadır. Dolayısıyla şehrin batı çeperi ile doğudaki banliyö mahalleleri sadece Müslümanlar tarafından iskân edilmiş bölgelerdir.

Müslüman ve Gayrimüslim nüfusu kendi içinde incelediğimizde Müslüman nüfusun % 33,82'sinin merkezde, % 40,04'ünün merkeze 2. derecede yakın olan kuzey ve güney iskân bölgelerinde oturduğu görülmektedir. Küçük farklarla da

olsa Müslüman nüfusun $\frac{3}{4}$ 'ü şehir halkının genel tablosuna uygun olarak şehrin ana iskân bölgelerinde, yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'lük kısmı ise çeperlerde ve banliyölerde yaşamaktadır. Müslümanların % 14,67'si çeperlerde otururken, % 10,45'i banliyölerde oturmaktadır.

Gayrimüslim nüfusun ise % 41,93'ü merkezde, % 36,8'i merkeze 2. derecede yakın kuzey ve güney iskân bölgelerinde yaşamaktadır. Buna göre Gayrimüslimlerin % 78,73'ü şehrin ana yerleşim bölgelerinde yaşarken¹³³ %11,6'sı çeperlerde ve % 10,2'si de sadece güneybatı banliyö mahallelerinde oturmaktadır. Merkezde ve merkeze 2. derecede yakın bölgelerde oturan Müslüman nüfusun oranı şehrin geneline göre biraz düşüken, bu bölgelerde yaşayan Gayrimüslim nüfusun oranı şehrin geneline göre biraz yüksektir. Nüfusunun tamamı Gayrimüslimlerden oluşan Bazar Mahallesi'nin şehrin merkezinde, çarşıya yakın bir mevkide bulunması bu durumun ortaya çıkmasına sebep olan etkenlerden biridir. Bir diğer etken Gayrimüslimlerin büyük oranda Müslümanlarla aynı mahallelerde yaşıyor olmasıdır.

16. yüzyıldan Tanzimat öncesine kadar isimleri değişmeden ya da küçük bir değişimle varlığını devam ettiren Bazar Kapısı (Bazar ismiyle), Kale Ardı, Zilkar, Cevan (Köhne Civan ismiyle), Hamur Kesen, Ali Baba, Cami-i Kebir (Cami ismiyle), Hoca İmam, Hacı Mahmut, Paşa Bey, Tokmak Kapı, Şah Hüseyin, Yahya Bey, Hacı Zahit, Velet Bey, Baba Üryan (Üryan Zimmî ve Üryan Müslim olarak ikiye ayrılmış olarak) mahalleleri incelendiğinde bunlardan bazılarının etnik/dini yapılarında değişme olduğu tespit edilmiştir. 16. yüzyılda bu mahallelerden Zilkar, Kale Ardı, Pazar Kapısı, Cevan mahallelerinde sadece Gayrimüslimler yaşarken, Cami-i Kebir, Hoca İmam, Hacı Mahmut, Paşa Bey, Tokmak Kapı, Şah Hüseyin, Yahya Bey, Hacı Zahit, Velet Bey, Baba Üryan mahallelerinde sadece Müslümanlar, Hamur Kesen ve Ali Baba mahallelerinde ise hem Müslümanlar hem de Gayrimüslimler yaşıyordu. 1833 yılına gelindiğinde Zilkar sadece Müslümanların yaşadığı bir mahalle halini alırken, Kale Ardı'nda nüfusun yaklaşık % 97'sini, Köhne Civan'da ise % 10,83'ünü Müslümanlar oluşturmaktadır. Diğer yandan Cami- Kebir, Hoca İmam, Hacı Mahmut, Paşa Bey, Tokmak Kapı, Şah Hüseyin, Yahya Bey, Hacı Zahit, Velet Bey, Baba Üryan

¹³³ Ancak bu ana yerleşim bölgelerinin içinde Ulu Cami'nin güneyi ve Toprak Tepe'nin doğusunda kalan yerleşim alanının olmadığını hatırlamak gerekir.

mahallelerinde Gayrimüslimler de yaşamaya başlamış, Hamur Kesen de ise hiç Gayrimüslim kalmamış ve tamamen bir Müslüman mahallesine dönüşmüştür¹³⁴.

20. yüzyılda Sivas'ın şehrsel mekânını inceleyen bir çalışmaya göre Sivas'ın eski şehir dokusu 220 hektardır (Arû, 1998:255). Elbette aradan geçen yaklaşık 150 yıllık bir zaman diliminde bazı tarihi yapıların, özellikle eski evlerin yıkılması/yok olmasıyla birlikte eski şehir dokusunun zamanla küçülmüş olması ihtimali vardır. Bununla birlikte Sivas'ın tarihî şehir dokusunun 20. yüzyılın ortalarına kadar pek fazla bozulmadan varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Elimizde Tanzimat öncesinde Sivas'ın şehrsel mekânının büyüklüğüne dair bir veri olmadığından, Arû'nun verdiği rakam üzerinden nüfus yoğunluğuna dair yapılacak hesaplamalar en azından bir fikir vermesi bakımından önemlidir. Diğer yandan bir kıyaslama yapabilmek açısından Tokat'ın şehrsel mekânının 19. yüzyıl sonu için 150 hektar olarak tahmin edildiğini belirtmekte fayda vardır (Aktüre, 1978:153).

Cerasi'ye göre Osmanlı şehrinde çarşı, şehrsel mekânın en az %6, en çok %10 oranında bir alanını işgal etmektedir (1999:119). Bu durumda Sivas çarşısının minimum 13, maksimum 22 hektarlık bir alana kurulmuş olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan şehir çarşılarının etrafında kurulmuş olan mahalleleri de göz önüne alarak Sivas çarşılarının alanını minim değer üzerinden hesaplayarak 13 hektar olduğunu kabul edelim. Bu alan gözardı edildiğinde yaklaşık 210 hektarlık alanda 25.200¹³⁵ kişilik bir nüfusun barındığı söylenebilir. Buna göre hektar başına yaklaşık 21,2 adet hane (ev)¹³⁶ ve 120 kişi düşmektedir. Diğer bir deyişle Tanzimat öncesi Sivas'ında 1 hektarlık alanda (yani 10.000 m²'de) yaklaşık 21,2 hanede 120 kişi yaşıyordu. Bir hektar üzerinde yaşayan hanelerin ortalama büyüklüğü 5,66 iken, 1833 nüfus sayımına göre şehir genelinde ortalama hane büyüklüğü yaklaşık 5,45'tir¹³⁷. Nüfus yoğunluğuna bakıldığında yaklaşık 83 m² başına bir kişi düşmektedir. Bu noktada şehirde bir

¹³⁴ 16. yüzyıl mahallelerinin yapısıyla Tanzimat öncesi mahallelerin yapısını karşılaştırmak için bkz. Yılmaz, 2011:149-150 ve TABLO I.

¹³⁵ Arû Sivas'ın eski kent dokusunun kapladığı alanı hesaplarken kent merkezini ve çevresini hesaplamıştır. Bu sebeple şehrin banliyösü durumundaki 5 mahallenin nüfusu (yaklaşık 2800 kişi) bu rakama dâhil edilmedi. Ayrıca bu mahallelerde bulunan 522 ev de hesaplamalarda gözardı edildi.

¹³⁶ Çarşıda yer alan mahallelerdeki evler hariç tutularak hesap yapılmıştır.

¹³⁷ Şehrin ortalama hane büyüklüğü, Müslüman ve Gayrimüslimlerde ortalama hane büyüklüğü için bu bölüm içinde nüfus başlıklı kısma bakınız.

evin en az (ya da en çok) kaç m² üzerinde kurulmuş olduğu önem kazanmaktadır. Böyle bir hesap yapılabilmesi için bir hektar üzerinde yer alan cadde, çıkmaz sokak, boş arsa veya varsa kamu binaları, ibadethaneler vb. unsurların kapladığı alanın hesap edilmesi/bilinmesi gerekir. Bu bilgilere sahip olmamakla birlikte ev başına en fazla 470 m²lik bir alandan bahsetmek mümkündür. Bu bilgiler ışığında Tanzimat öncesinde Sivas'ta şehir dokusunun seyrek ya da yoğun olmayan bir özellik gösterdiği, buna paralel olarak şehrin, iskân alanının büyüklüğüne nazaran seyrek bir nüfus yapısı olduğu ileri sürülebilir¹³⁸.

3.1.5. Sokaklar

Osmanlı şehrinin yol ve sokakları hiyerarşik olarak üç kısma ayrılabilir (Yerasimos, 1992:13).

1. Şehrin kapılarından merkezine doğru uzanan ve üzerinde büyük kamu binalarının yer aldığı ana caddeler¹³⁹.
2. Merkezden ya da büyük caddelerden mahallelere giden sokaklar
3. Mahalle aralarındaki çıkmaz sokaklar

Sokak da çarşı ve mahalle gibi çok işlevli bir şehir mekânıdır. Özellikle ana caddelerin iktisadî ve ticarî yönü önemlidir. Sivas'ta iki önemli ana caddeden söz etmek mümkündür. Bunlardan daha büyük ve önemli olanı, ülkenin ticarî yol ağının da bir parçası olan Bağdat Caddesi'dir. Şehir merkezinde Uzunçarşı ismini alan bu caddenin üst kısmı, bir yandan çarşının en önemli bölümünü oluştururken bir yandan da şehrin merkezi olma işlevine sahiptir. Şehrin ikinci önemli ve büyük caddesi ise Mahkeme Çarşısı ismini alan caddedir. Osmanlı şehrinde ana caddeler yoğun bir yük hayvanı ve mal trafiğinin olduğu mekânlardır. Bu anlamda Sivas çarşılarının en önemli parçasını oluşturan

¹³⁸ Sevgi Aktüre Osmanlı Anadolu şehirlerinin mekânsal yapılarını incelediği çalışmasında, 17-18. yüzyılların teknolojik seviyesinde şehirlerde hektar başına en fazla 200 kişi düşebileceğini, dolayısıyla 100 hektara en fazla 20.000 kişinin tekabül edebileceğini belirtmiştir (1978:153).

¹³⁹ Osmanlı şehrinin yol düzeni kurlsız olmakla birlikte yine de hemen hemen her zaman bir ana yolun varlığı söz konusudur. (Cerasi, 1999:88, 91, 121).

Uzunçarşı'nın Bağdat Caddesi'nin şehir içinde bulunan kısmında kurulmuş olması tesadüf değildir.

Merkezden veya büyük caddelerden mahallelere giden sokakların her iki tarafı da açıktır. Bu sokaklar şehir halkının ortak malı kabul edilir. Bu sebeple şehir halkının tamamının kullanımına açıktır. Çıkmaz sokaklar ise sadece o sokakta oturanların ortak mülkü olarak görülen mekânlardır. Her sokak sakini çıkmazın girişinden kapısının önüne kadar olan bölümün ortağıdır. Çıkmaz sokağın iç taraflarına doğru girildikçe özelleşen alan, sokağın sonuna doğru en dipteki mal sahibinin özel mülkü olarak addedilir. Genel olarak İslam şehri, özel olarak da Osmanlı şehri kişilerin diledikleri gibi şehri bir uçtan bir uca, bir mahalleden diğerine geçebilecekleri bir mekân değildir. Şehir kapısı, çarşı, büyük cami gibi kamusal niteliği en belirgin yerlerden en özel mekân olan eve doğru, ana cadde, büyük sokak ve çıkmaz sokak aracılığı ile yani gitgide genelden özele doğru geçmeyi sağlayan bir hiyerarşi söz konusudur. Bu sistemde çıkmaz sokak mahremiyetin ve korunmanın bütün avantajlarına sahiptir. Çıkmaz sokak sadece o sokakta ikamet edenlerin ortak malı sayıldığından çok ortaklı bir özel mülk gibidir. Oysa ana caddeler ve mahallelerin ana sokakları veya çarşı gibi alanlar herkese açık ortak kullanım alanlarıdır. (Yerasimos, 1992:10, 13).

Sivas şer'îye sicillerinde ev satışlarına dair kayıtlar incelendiğinde, satışa mevzu bahis olan evlerin neredeyse tamamının en az bir tarafının mutlaka sokağa baktığı görülmektedir¹⁴⁰. Bu sokaklar *tarik-i âm* veya *tarik-i has* olarak isimlendirilmektedir. *Tarik-i âm* herkesin kullanabileceği sokaklar olduğundan bunların mahalleleri birbirine bağlayan büyükçe sokaklar olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1787-1788 (H.1202-1203) yılları arasına ait Sivas şer'îye sicilinde satışa konu olan evler incelendiğinde bunların büyük bir kısmının bu şekilde herkesin kullanımına mahsus sokaklara yani *tarik-i âma* bakan bir yüzü olduğu görülmektedir¹⁴¹. *Tarik-i has* ise sadece orada evleri bulunanların kullanabileceği sokaklar, yani çıkmaz sokaklardır. *Tarik-i hasa* bakan evlerin sayısı *tarik-i âma* bakan evlere kıyasla çok daha azdır¹⁴². Bir tarafı *tarik-i âma* bir tarafı da *tarik-i*

¹⁴⁰ Örnek olarak 3 Numaralı Sivas Şerîye sicilinde ev satışına dair kayıtlar için bakınız: 11, 24, 32, 37, 60, 68, 70, 71, 72, 75, 79, 81, 88, 99, 104, 115, 117, 118, 126, 129, 150, 159, 164, 173, 188, 198, 199, 204, 205, 214, 216, 220, 236, 258, 260.

¹⁴¹ Bkz. ŞŞS3:24, 32, 60, 71, 72, 75, 81, 88, 115, 117, 118, 126, 129, 150, 159, 164, 173, 188, 199, 204, 205, 214, 216, 220, 236, 258, 260.

¹⁴² Bkz. ŞŞS3:11, 60, 70, 75, 79, 99, 104, 204.

hassa bakan ev sayısı ise son derece azdır¹⁴³. 1787-1788 (H.1202-1203) yıllarına ait Sivas şer'îye sicilinde satışa konu olan evlerin tamamı incelendiğinde bunların % 78'inin *tarik-i âma*, yaklaşık % 19,55'inin *tarik-i hassa* komşu olduğu görülmektedir. Bu evlerin sadece % 2,45'i bir taraftan *tarik-i âma* bir taraftan da *tarik-i hassa* bakmaktadır.

Sokağın da çarşı ve mahalle gibi çok işlevli bir mekân olduğu yukarıda belirtilmişti. Özellikle çıkmaz sokaklar kullanım bakımından sokağın toplumsal yönüne iyi bir örnek teşkil eder. Zîra çıkmaz sokak, bu sokağın sakinleri için adeta evin dış dünyaya açılan ama buna rağmen belli bir güvenliği ve korumayı da beraberinde sunan bir unsurdur. Günümüzde dahi çıkmaz sokakların kullanımı incelendiğinde bu durum açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu sokaklar çocukların oyun oynadığı, kadınların sosyalleştiği¹⁴⁴ veya düğün, kutlama, merasim vb. sosyal olaylara ev sahipliği yapan çok işlevli bir mekân özelliği gösterir.

18 ve 19. yüzyıllarda Sivas'a gelen seyyahların ifadelerine göre Sivas dar sokaklı bir şehirdir. Her ne kadar 1851 yılında şehre gelen A.D. Mordtmann, sokakların boyuna doğru üçe bölünerek, her iki yandaki evler boyunca kaldırımlar yapılmış olduğunu yazmışsa da, Tanzimat öncesinde şehrin sokaklarının büyük oranda toprak olduğu yağmurlu havalarda çamur olmasından anlaşılmaktadır. (Mahiroğulları, 2001:82, 86, 87).

1877 yılında Sivas'a gelen Boğos Natanyan'a göre şehirde 62 sokak vardı. Ancak Natanyan bu sokaklardan sadece bazılarını (Ermenilerin yaşadığı mahallelerde bulunanları) kaydetmiştir. Natanyan'ın ismini verdiği sokaklar şunlardır (2008:226, 228):

Ağce-Bülke (Ağca Bölge)	Köse Dedeyi Müslim (Köse Dere Müslim)
Ak Değirmen	Köse Dedeyi-Çimmi (Köse Dere Zimmî)
Ali Baba	Köy-Medrese (Gök Medrese)
Babı-Kayseri (Bab-ı Kayseri)	Kuru Mecid (Kurt Mescidi)
Bahtiyar Bostanı	Küçük Kilise

¹⁴³ Bkz. ŞŞS3:37

¹⁴⁴ Çıkmaz sokaklarda kadınların evlerinin önüne çıkarak bir yandan çeşitli işler yaparken bir yandan da çay kahve içerek komşularıyla laflamaları günümüzde dahi tesadüf edilebilecek görüntülerdendir.

Baldır Pazarı	Küçük Minare
Bezirci Tarlası	Küçük-Bengiler
Cami-i Kebir	Oğlan-Çavuş
Çavive Ali Baba (Ali Baba Zaviyesi)	Osman Paşa
Çavuşbaşı	Örtülü Pınar
Çayır Ardı	Paşa Bey
Değirmencilerardı (Demirciler Ardı)	Pazar
Ece	Safi Hümmet (Sofu Himmet)
Fihrat Bostanı (Ferhat Bostanı)	Sarı Şeyh
Geyoce Bostanı (Gökçe Bostan)	Sırçalı Cami
Ğılayuş (Kılavuz)	Süryani Çimmi (Üryan Zimmî)
Hacı Ali Baba	Süryani Müslim (Üryan Müslim)
Hacı Sait (Hacı Zahit)	Şah Hüseyin
Hamam Ardı	Şeyh Çoban
Hamur-Kesen	Tavra Küğ
Hoca İmam	Toprak Kale
Höllük-lük ¹⁴⁵	Toprak Kapu (Tokmak Kapı)
Kale Ardı	Velet Bey
Kale-i Atik	Yahya Bey
Keçi Bulan (Keçi Bula)	Yelur (Billur)
Köhne Civan	

Bu sokak isimleri incelendiğinde mahalle isimlerinin aynı zamanda sokak ismi olarak da kullanıldığı görülüyor. Bu durumda her bir mahalle için bir sokak olduğu kabul edilirse Tanzimat öncesinde şehirde bulunan 59 mahalleye karşılık en az 59 sokak olduğunu söylemek mümkündür.

3.1.6. Yapı Stoku

Osmanlı şehrinde çeşitli işlevlere sahip geniş bir yapı stokundan söz edilebilir. Bunları özel ve kamu kullanımına ait yapılar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Özel kullanıma giren yapıların başında ev gelmektedir. Ev, şehirdeki yapılar arasında sayıca en fazla olanıdır. 1833 nüfus sayımına göre Sivas'ta 5.000'e yakın konut bulunmaktaydı. Sivas evleri, yapı malzemesi olarak büyük oranda ahşap-kerpiç karışımı kullanılan, düz toprak damlı ve genellikle iki katlı evlerdi. Şer'ye sicillerine göre evlerin üç tarafı genellikle diğer evlerle çevrili iken çoğunlukla bir tarafı da sokağa bakıyordu. Hemen hepsinde bir avlu, birçoğunda

¹⁴⁵ Höllüklük caddesi günümüz Sivas'ının kuzeyinde Ak Değirmen Mahallesi'ndedir.

ise meyveli veya meyvesiz ağaçların bulunduğu bahçe vardı. Avluda bir çeşme veya gel-geç arkı bulunması sık rastlanan bir özellikti. Evler, büyüklüğüne göre harem odası, selamlık, kış odası, yaz odası, kahve odası gibi bölümlerden oluşabiliyordu. Ayrıca ambar, kiler, ahır, samanlık, odunluk, aralık, fırın damı gibi genellikle alt katta bulunan bölümler de vardı. Bazılarında *kiracı damı* denilen ve kiraya verilen odalar vardı¹⁴⁶.

Yapı stokunun nicelik bakımından ikinci sırada gelen ögesi dükkânlardı. Tanzimat öncesinde Sivas çarşısında faaliyet gösteren 1000'e yakın dükkân olduğu daha önce belirtilmişti. Osmanlı şehirlerinde dükkânlar tek katlı ve çabucak inşa edildiklerinden temel inşa malzemesi büyük oranda ahşaptır. Dükkânların aşağı ve yukarı doğru açılan panjurları (kanatları) olurdu. Bu panjurlar açıldığında üste gölgelik olarak kullanılan bir saçak, altta ise malları sergilemeye hizmet eden bir tezgâh elde ediliyordu. Bütün dükkânlar küçük olmakla birlikte hücre ve dolap olarak adlandırılan bazıları çok küçüktü (Cerasi, 1999:123). Sivas dükkânları da büyük oranda ahşaptan inşa edilmişti.

Sivas Şehri'nde evlerin ve dükkânların toplam sayısı 6000'i bulduğundan şehrin fizikî görünümünde büyük bir pay sahibi oldukları şüphesizdir, Ancak bunlar büyük oranda birbirinin aynı biçimde (yeknesak) inşa edildiklerinden asıl şehir imgesini oluşturan yapılar sayıları az olmasına karşın abidevî yapılarıdır. Bu yapılar, kamu kullanımına ayrılmış yapıların daha dayanıklı malzeme ile inşa edilmesi geleneğine uygun olarak kesme taşlandı. Kamu hizmetine ayrılmış olan bu yapılar işlevlerine göre bir sınıflandırmaya tabi tutulduğunda, Sivas Şehri'nde en önemlilerinin şunlar olduğunu söyleyebiliriz¹⁴⁷:

1. Eğitim ve Öğretim Yapıları: Bu grupta medrese ve kütüphane yer almaktadır. 19. yüzyılın ortalarına kadar Sivas'ta 5 medrese vardı. Bunlar Şifaiye, Buruciye, Çifte Minare (Darü'l-Hadis), Gök Medrese (Sahibiye) ve İhsaniye medreseleridir. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde inşa edilmiş olan

¹⁴⁶ ŞŞS3:11, 24, 60, 67, 68, 70, 75, 82, 88, 129, 159, 164, 173, 199, 260. Bu konuda ayrıca şu çalışmaya da bakılabilir: Ömer Demirel, *II. Mahmut Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Ankara, 1989, s.6-10. Genel olarak Osmanlı evi için bkz. Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18 ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, YKY. İstanbul, 1999, s.155-456.

¹⁴⁷ Osmanlı şehirlerinde kamu kullanımına ait yapıların işlevlerine göre sınıflandırılmasının bir örneği için bkz. Cerasi:1999:129.

Darüşşifa, 16. yüzyılın son çeyreğinde Şifaiye Medresesi adıyla, klasik bir medrese olarak karışımıza çıkmaktadır¹⁴⁸. Şifaiye Medresesi ile birlikte Buruciye, Çifte Minare ve Gök Medrese de Anadolu Selçuklu Devleti zamanında inşa edilmiş yapılardır. Buruciye, Çifte Minare ve Şifaiye medreseleri Paşa Kalesi'nin içinde kalıyordu. Şifaiye ve Çifte Minareli medreseler karşılıklı inşa edilmişti. Gök Medrese ise bunlardan biraz uzakça bir mevkide, Toprak Tepe'nin doğu tarafındadır.

Osmanlı döneminde Çifte Minareli Medrese harap olduğundan burada eğitim yapılamıyordu (Demirel, 2000:153). Medresenin sağlam kalan taşlarının sökülerek 1853 yılında Hacı İzzet Paşa (Saray Cami) camisinin tamirinde kullanıldığı da ileri sürülmektedir (Uzunçarşılı-Nafiz, 1992:177).

Şehirde Osmanlı döneminde kurulmuş tek medrese İhsaniye'dir. Bu medrese 18. yüzyılın sonlarında Himmet Ağa tarafından, Küçük Minare Mahallesi'nde meydana yakın bir yerde inşa ettirilmiştir (Demirel, 2000:69-70).

Medreselerin müstemilatları içinde mescit, kütüphane, türbe, çeşme gibi yapılar da bulunurdu. Medrese kütüphaneleri dışında şehirde bir de müstakil bir kütüphane vardı. Bu kütüphane Sarı Hatipzâdelerden Müftü Numan Efendi tarafından 1758 yılında kurulmuştu. Ulu Cami'nin batı tarafında bulunan kütüphane kârgir ve üzeri kubbeli bir binaydı. Numan Efendi kütüphanenin yanına bir de çeşme yaptırmıştı. Ayrıca kütüphanenin yanında etrafı duvarla çevrili, pencereli bir de aile kabristanı bulunuyordu (Uzunçarşılı-Nafiz, 1992:173-174).

2. Dinî Binalar: Ömer Demirel'in tespitine göre Tanzimat öncesinde Sivas'ta Müslümanlara ait 125 adet cami ve mescit, 22 adet zaviye, ayrıca birçok türbe bulunmaktaydı¹⁴⁹. Ayrıca şehir merkezinde bulunan ve Ermenilerin Ana kilisesi olan Meryem Ana Kilisesi avlusuyla beraber 75 ayak genişliğinde ve ana kubbesi hariç 20 arşın yüksekliğindeydi. Ana kubbenin yüksekliği de 10

¹⁴⁸ Ömer Demirel, 1576 yılına ait evkaf defterine dayanarak Darüşşifa'nın bu dönemde medrese olarak hizmet verdiğini tespit etmiştir (2000:153). Uzunçarşılı-Nafiz ise Darüşşifanın 1768 yılında yayınlanan bir fermanla medreseye dönüştürüldüğünü ileri sürmüştür. (Uzunçarşılı-Edgüder, 1992:125)

¹⁴⁹ Cami, mescit ve zaviyelerin listesi için bkz. Demirel, 2000:188-192. Türbeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Denizli, *Sivas Tarihi ve Anıtları*, Tarihsiz, s.117-136.

arşındı. Kilise 12 kemer ve 6 mermer sütun üzerine inşa edilmişti (Natanyan, 2008:229, 231)

3. Hijyenle İlgili Binalar: Tanzimat öncesinde şehirde 10 adet hamam ve 300 civarında çeşme olduğunu tespit etmiştir¹⁵⁰. Buna göre şehirde her 2700 kişi başına bir hamam ve 90 kişi başına da bir çeşme isabet etmektedir¹⁵¹.

3.2.TOPLUMSAL YAPI

Bir Osmanlı taşra şehri olan Sivas'ın toplumsal yapısını incelemeye geçmeden önce toplum ve toplumsal yapı kavramlarının ne olup olmadığı üzerinde durmak gerekir. Ancak bu kavramları tanımlamak kolay bir mesele değildir. Zîra sosyolojinin bir bilim/disiplin olarak ortaya çıkmasından bu güne, sosyolojinin ve sosyologların gündemini işgal eden toplum ve toplumsal yapı kavramlarının tanımları üzerinde bir uzlaşma sağlanamamıştır. Farklı sosyoloji ekolleri ya da ekollerden bağımsız sosyologlar bu kavramları farklı biçimlerde tanımlamış ve farklı yönlerini ön plana çıkarmışlardır. Bu tanımlamalar (ya da tanımlama çabaları) bazen bir ya da birden fazla noktada kesişmiş bazen de tamamen ayrı düşmüştür. Toplum ve toplumsal yapı kavramları konusunda bir uzlaşma sağlanamamış olması çok önemli bir mesele olmakla birlikte ayrı bir çalışma konusudur¹⁵². Bununla birlikte henüz kavramları üzerinde dahi bir uzlaşmaya varılamamışken, ne olup olmadığına tam olarak karar verilememiş görünen bu

¹⁵⁰ Bkz. Demirel, 2000:81-88, 206-209 ve 2006:85-93.

¹⁵¹ Sivas'ın kamuya hizmet veren ticarî yapılarından dükkân dışında bedesten, han gibi yapılar ile idarî yapılar olan saray ve mahkeme binası hakkında daha önce bilgi verildiğinden burada tekrar edilmemiştir.

¹⁵² Toplum ve toplumsal yapı kavramlarının Batı ülkelerinde ve ülkemizde nasıl ele alındığı şu çalışmalarda incelenmiştir: Alev Erkilet, *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları*, Hece Yayınları, Ankara, 2007; Ömer Bozkurt, *Ayrımsal Sosyolojide Toplumsal Yapı Kavramının Eleştirisi*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973; Nihat Erdoğan, "Toplum ve Toplumsal Yapı Kavramları Üzerine", *Sosyoloji Yıllığı*, Sayı:21, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011; Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995. Alev Erkilet çalışmasında Sorokin, Parsons, Dahrendorf ve Merton'un bu kavramlara yaklaşımını ele alırken Ömer Bozkurt hem batılı sosyolog ve antropologların hem de belli başlı Türk sosyolog ve bilim insanlarının görüşlerini incelemiştir. Aynı şekilde Nihat Erdoğan da makalesinde hem ülkemiz sosyologlarına hem de Batılı sosyologların düşüncelerine yer vermektedir. Emre Kongar'ın çalışması ise bu konudaki yerli ve yabancı sosyologların fikirlerini derli toplu olarak ele alan önemli bir çalışmadır. Toplumsal yapı kavramı için ayrıca şu çalışmalara da bakılabilir: İbrahim Yasa, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1970; Mübeccel Kıray, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999; Birsen Gökçe, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumları*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2004.

toplum ve toplumsal yapı nasıl incelenebilecektir? Ayrıca bu durumda toplum ve/veya toplumsal yapı incelemesinin sağlıklı ve bilimsel olabilmesi için toplumun hangi yönlerine bakılacak, nasıl bir yöntem kullanılacak, hangi vasıtalar nasıl kullanılacak gibi sorulara da cevap verilmesi gerekmektedir. Diğer yandan toplum ve toplumsal yapı kavramlarına açıklık getirmeye çalışan farklı yaklaşımlar/ekoller, bunların incelenmesinde kullanılacak farklı araç ve yöntemler de önermektedir. Burada konumuz açısından asıl önemli mesele ise kavramlar ve kuramlar arasında boğulmadan, genel olarak Osmanlı, özel olarak da bir Osmanlı taşra şehri olan Sivas'ın toplumsal yapısının nasıl ve hangi vasıtalar yardımıyla incelenebileceği meselesidir. Bunların yanı sıra inceleme konumuzun tarih sayfalarında yerini almış bir toplum olması başka bir güçlük doğurmaktadır. Bu güçlük birkaç noktada düşünülmektedir. Bunlardan biri dinamik bir yapıyı statik bir yapı gibi ele alma zorunluluğu diğeri ise inceleme araç ve vasıtalarının kısıtlılığıdır. Toplum ve toplumsal yapı kavramları üzerinde yapılan çalışmalara göz atmak dahi bu konudaki en önemli tartışma konularından birinin dinamik bir yapıya sahip olan toplumun, statik bir yapı gibi ele alınması/kabul edilmesinin yarattığı sorunlar olduğunu anlamaya yetecektir. Ancak tarihte yerini almış toplumları, ister istemez onun belli bir zaman dilimindeki statik bir kesiti üzerinden incelemek kaçınılmazdır. Diğer yandan Sosyal tarih araştırmalarının kendine özgü başka bir zorluğu ise bazı araştırma, inceleme yöntem ve araçlarının daha baştan saf dışı kalmasıdır. Örneğin tarihte yerini almış bir toplumun araştırılmasında nicel ve nitel araştırma yöntemlerinden bazılarını (yüz yüze derinlemesine görüşme, anket vb. teknikler gibi) kullanmak mümkün değildir¹⁵³. Bütün bu zorlukların aşılması soruların yanıtlanabilmesi için öncelikle toplum ve toplumsal yapı kavramlarına mümkün olduğunca basit tanımlamalar/açıklamalar getirmek faydalı olacaktır. Gerek sosyologların gerekse antropolog vb. diğer bilim insanlarının toplumun tanımında karşı çıkamayacakları olmazsa olmaz bir unsur vardır ki o da tarihsel, toplumsal ve kültürel bir varlık olan *insandır*. İnsanın olmadığı bir yerde toplumdaki bahsetmek mümkün değildir. Toplumun/toplumların temeli, birbiriyle ilişki içindeki insanlardan oluşur. Toplumu oluşturan bireylerin sayısı arttıkça toplumun devamlılığını sağlayan ve hem bireylerin yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik faaliyetleri/eylemleri hem de bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen organizasyonlar (yani kurumlara) ortaya

¹⁵³ Ülkemizde bu yöntemler kullanılarak yapılmış bir toplumsal yapı incelemesi örneği olarak bkz. Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

çıkmiştir. Toplumsal yapı basitçe, bir yandan toplumu oluşturan birey ve grupların birbirleriyle olan ilişkilerinin toplamı, buna ek olarak da toplumun devamlılığını, bireylerin çeşitli ihtiyaçları ve topluluğu oluşturan unsurların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemek üzere oluşturulmuş kurumlardan oluşan karmaşık bir yapı olarak tanımlanabilir¹⁵⁴. Zîra bu kurumlar bir yandan bahsi geçen ilişki ve eylemleri düzenlerken bir yandan da toplumu oluşturan birey ve grupların da bu kurumlarla ve kurumların da kurumlarla olan ilişkilerinin düzenlenmesi gerekecektir. Bütün bu süreçler sürekli karşılıklı bir etkileşim içinde olan iç içe geçmiş daireler olarak düşünülebilir. Bu durumda toplumsal yapıyı oluşturan unsurların başında insan gelmektedir. Daha sonra toplumun devamlılığı, çeşitli eylem ve ilişkilerin düzenleyicisi olarak işlev gören siyaset, ekonomi, hukuk, din, aile, eğitim vb. kurumlar karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak Sivas Şehri'nin Tanzimat öncesindeki toplumsal yapısını incelemek için toplumun hangi yönlerine bakılacağı az çok netlik kazanmaktadır. Bilgi derlemede hangi kaynakların kullanılacağı ve hangi yöntemlerin izleneceği sorusuna gelince benzer birçok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da devletin farklı amaçlarla oluşturduğu belgeler (mahkeme kayıtları, nüfus defterleri), seyyahların gözlemleri gibi döneme ait materyaller ve dönemin konjonktürel yapısına dair çıkarımlar belirleyici olacaktır. Bütün bunların ışığında Sivas Şehri'nin toplumsal yapısını ortaya çıkarabilmek amacıyla toplumsal yapının unsurları olarak şehrin nüfusu, dinî ve iktisadî yapıları incelenecektir.

3.2.1. Nüfus (1833 Nüfus Sayımına Göre)

3.2.1.1. Nüfus Bileşimi: Yaş, Cinsiyet, Din ve Dil

¹⁵⁴ Örneğin Talcott Parsons toplumu “Kendi çıkarları doğrultusunda ilişkide olan bireyler ve bu ilişkileri düzenleyen ve sürekli kılan ortak değerler sisteminin oluşturduğu bir bütünlük” olarak tanımlamıştır. Parsons’a göre belirli toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla verilmiş roller kümesi veya bu amaç doğrultusunda beklenen etkinlikler dizgesi (örnek olarak aile, kilise, okul, ekonomi gibi) toplumsal kurumları meydana getirir. Parsons giderek toplumu bir kurumlar sistemi olarak tanımlamaktadır. Toplumsal yapı ise “toplum üyelerinin veri zamandaki toplumsal ilişkilerinin kalıplaşmış sistemidir” (Aktaran: Erdoğan, 2011:63, 64, 65).

Osmanlı toplumunda hangi yaş üzerinin yetişkin, hangi yaş altının çocuk kabul edildiği problemlili bir alandır. Bilindiği gibi bu konu erkeklerin kaç yaşından itibaren vergi mükellefi sayıldığıının tespit edilebilmesi açısından önemlidir. Gayrimüslim nüfusun kaydedildiği defter bu konuyu aydınlatmaya yardımcı olabilir. 1833 yılına ait Gayrimüslim nüfus defteri¹⁵⁵ incelendiğinde 13 yaşında olan toplam 64 çocuktan 29'unun sıbyan olarak kaydedildiği (yani cizye ödeme yaşına henüz gelmediği) görülmektedir. Kâtibin neden 13 yaşında olan çocukların tamamını sıbyan olarak kaydetmediği ise önemli bir sorudur. Bilindiği gibi büyüme döneminde olan çocukların bedensel gelişme düzeyleri farklılık göstermektedir. Bazıları daha erken ve daha fazla gelişirken bazılarının gelişimi daha ileri yaşlarda tamamlanmaktadır. Bu noktada 13 yaşında olan çocuklardan bazılarının yetişkin bazılarının da sıbyan statüsünde kaydedilmiş olmalarında kâtibin kişisel gözlemlerinin etkili olduğu düşünülebilir. Bedensel olarak belli bir gelişme düzeyine erişmiş olan çocuklar yetişkin kabul edilmiş, henüz yeterince gelişmemiş olanlar ise sıbyan statüsünde kaydedilmiş olabilir¹⁵⁶. Bununla birlikte 14 yaşında olan bütün Gayrimüslim çocuklar yetişkin statüsünde (cizye mükellefi olarak) kaydedilmiştir. Bu bilgiler ışığında Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda erkeklerin yetişkin olarak kabul edilmesinde kritik yaşın 13 olduğunu ve 14 yaşından itibaren bütün erkeklerin yetişkin olarak kabul edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır¹⁵⁷. Osmanlı toplumunda yetişkin kabul edilme yaşını az çok saptamak mümkün olmakla birlikte yetişkinlik döneminin genç, orta yaşlı, yaşlı gibi sınıflandırılmasında nasıl bir yol izlendiği ayrı bir problemdir. İlk modern nüfus sayımlarının yapılmaya başlandığı 1830'lu yıllarda nüfusun yaşa göre kategorilere ayrılması meselesinin gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Örneğin Kütahya'da nüfus sayımı işinde görevlendirilen İzmit Kadısı Hüsametdin, 8 yaş altı bütün erkekleri *asgar* (en küçük), 8-15 yaş aralığını *sagir* (küçük), 15-40 yaş aralığını *şabbi-emred* (sakalsız), 40-60 yaş aralığını *sinni-vusta* (orta yaş) ve 60 yaş üzerindeki *pir* (yaşlı) olarak kategorilere ayırmayı önermiştir. Ancak II. Mahmut'un bu öneriyi kabul etmediği bilinmektedir (Karpas, 2010:63-64).

Aslında nüfusun yaşa göre sınıflandırılmasına yönelik kriterlerin sübjektif olduğu ve bu kriterlerin toplumdan topluma değiştiği gibi dönemden döneme de

¹⁵⁵ Bkz. BOA Nfs.d. 2400.

¹⁵⁶ Bazı İslam teorisyenlerine göre olgunluk belirtilerinin ortaya çıkmadığı durumlarda çocukluk çağı 18 yaşına kadar çıkabilmektedir (Géza, 1999:63).

¹⁵⁷ Osmanlı Devleti'nde yetişkinlik döneminin hangi yaşta başladığı hakkında bir tartışma için bkz. Dávid Géza, *16. Yüzyılda Simontornya Sancağı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.61-64.

değişiklik gösterdiği hatırd tutulmalıdır. Bunun yanı sıra insanoğlunun yaşam süresinin gitgide uzaması çocukluk, gençlik, orta yaşlılık ve yaşlılık gibi kategorilerin zaman zaman yeniden tanımlanmasına da sebep olabilmektedir. Örneğin günümüz toplumunda 18 yaşın altındakiler çocuk, 50'li yaşlar orta yaş, 75 ve üzeri ise yaşlı olarak kabul edilmektedir¹⁵⁸. Oysa 30-40 yıl öncesine kadar 35'in orta yaş, 50 ve üzerinin de yaşlı kabul edildiği bilinmektedir.

Bu çalışmada yukarıda bahsedildiği gibi Gayrimüslim nüfus defterindeki bilgiler dikkate alınarak 13 yaşın yetişkin sayılmada bir dönüm noktası olduğu kanaati oluştuğundan 0-12 yaş aralığı çocukluk dönemi olarak kabul edilmiştir. Çocukluk döneminden sonraki sınıflandırmanın tamamen sübjektif olarak yapıldığını da belirtmekte fayda vardır.

1833 nüfus sayımında her yaştan (0-113 yaş arasında) toplam 13.470 erkek kaydedilmiştir. Genel olarak nüfusun kadın-erkek oranının yaklaşık %50 civarında seyrettiği düşünülürse 1833 yılında yapılan sayıma göre Sivas'ta tahminen 27.000 kişilik bir nüfus söz konusudur. Şehir nüfusunun yaş kategorilerine göre sınıflandırılması ve yüzdeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Yaş Aralığı	Müslüman Nüfus İçinde Oranı	Gayrimüslim Nüfus İçinde Oranı	Toplam Nüfus İçinde Oranı
0-12	% 37,16	% 36,9	% 37,07
13-25	% 22,67	% 25,24	% 23,54
26-40	% 19,63	% 20,32	% 19,87
41-60	% 16	% 13,54	% 15,14
61 ve Üzeri	% 4,55	% 4	% 4,38

Bu tabloya göre Tanzimat öncesinde Sivas Şehri'nin genç bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Şehir genelinde nüfusun % 60,61'i çocuk ve gençlerden oluşmaktadır. Bu oran Müslümanlarda % 59,83, Gayrimüslimlerde % 62,14'tür. Bu sonuçlar Gayrimüslim hane ortalamasının Müslüman hane ortalamasından yüksek olmasıyla da uyumludur. Nüfusun en büyük dilimini 13-40 yaş aralığı, yani genç ve orta yaş olarak sınıflandırılabilir kesim oluşturmaktadır.

¹⁵⁸ Örneğin Türkiye İstatistik Kurumu 0-17 yaş arasında olanları çocuk olarak kabul etmektedir. Bkz. www.tuik.gov.tr

Çocuklarla birlikte genç ve orta yaşlıların toplam nüfus içindeki oranı oldukça yüksektir (% 83,11).

Nüfus sayımı esnasında bir yaş altında olan çocukların sayısı dikkate alındığında son bir yıl içinde gerçekleşen doğumların nüfusa oranı Müslümanlarda % 4,4, Gayrimüslimlerde % 4,8, nüfus genelinde ise % 4,5 olarak gerçekleşmiştir.

1833 yılında yapılan nüfus sayımına göre şehir halkının yaklaşık % 66,3'ü Müslüman, yaklaşık % 33,7'si ise Gayrimüslimdir. Şehrin Müslüman halkı içinde Çingeneler bulunmaktadır ancak bunlar çok küçük bir cemaattir. Çingeneler şehrin kuzey kesiminde, çarşıya 1. ve 2. derecede yakın olan mahallelerde yaşıyordu. Çarşıya 1. derecede yakın mahallelerden Küçük Minare'de 7, Hamam Ardı'nda 1, çarşının kuzey-doğu ucunda yer alan mahallelerden Demirciler Ardı'nda 6, Kayırcık'ta 3, Şah Hüseyin'de 1 ve çarşıya 2. derecede yakın mahallelerden Ferhat Bostanı'nda 1, Keçi Bula'da 2 hane olmak üzere şehrin Çingeneleri toplam 21 hanede yaşayan 59 kişilik bir nüfustur¹⁵⁹. Buna göre Çingenelerin Müslüman nüfus içindeki oranı % 1'in altındadır. Çingeneler meslek olarak genellikle elekçilik yapmaktadır. Elekçilik dışında içlerinden biri ekincilik yaparken bir diğerrinin Canikli bir tüccar olması dikkat çekicidir.

Şehrin Gayrimüslim nüfus yapısı incelendiğinde bunların % 98,83'ünün Ermeni, % 1,17'sinin de Rum olduğu görülmektedir. Bu yüzden Sivas'ta yaşayan Gayrimüslimlerin neredeyse tamamının Ermeni olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*'ne göre Ermeniler Sivas'a ilk defa 1021 yılında yerleşmiştir. Yine vakayinameye göre 1021 yılında Vaspuragan hükümdarı olan Johan Senekerim Bizans İmparatoru II. Basil'e başvurarak, Büyük Selçuklu askerleri tarafından taciz edilen topraklarını Sivas ile takas etmeyi teklif etmiştir. II. Basil bu teklifi kabul etmiş, böylece Senekerim Bizans hâkimiyetine girerek hanedanı ve halkıyla birlikte Sivas'a yerleşmiştir. Kısa bir süre sonra Senekerim bağımsızlığını ilan etmiş ve Sivas'ı Küçük Ermenistan'ın başkenti yapmıştır (Andreasyan tarihsiz: 18–19). Bu geçmişi sebebiyle Sivas, Osmanlı döneminde önemli bir Ermeni nüfusun yaşadığı şehirlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁵⁹ Nüfus sayımında Çingeneler yaşadıkları mahallelerin en sonunda *mahalle-i Kiptiyan* olarak kaydedilmişlerdir. Bu nüfus memurunun inisiyatifinde olan bir durum değilse devletin Çingeneleri denetim ve kontrol altında tutma politikasının bir göstergesi olduğu düşünülebilir.

1833 nüfus sayımına göre Sivaslı Rumlar 21 hanede yaşayan 53 kişiden oluşan çok küçük bir cemaattir. 19. yüzyılın son çeyreğinde Sivas'ta Rumların ayrı bir mahalle halinde yaşadığı ileri sürülmekle birlikte¹⁶⁰ Tanzimat öncesinde şehirdeki çeşitli mahallerde dağınık olarak oturdukları tespit edilmiştir. Rumların yaşadığı mahalleler daha ziyade şehrin kuzeyindeki çarşıya yakın mahallelerdir. Bunlardan Sarı Şeyh Mahallesi'nde 3, Üryan-Zimmî Mahallesi'nde 11 ve Ağca Bölge Mahallesi'nde 1 hane Rumlara aitti. Bu mahallelerin yanı sıra şehrin güney-batısında, banliyö mahallelerinden biri olan Ece Mahallesi'nde de 6 hanelik bir Rum nüfus yaşıyordu¹⁶¹. 1877 yılında Sivas'a gelen Natanyan, Sivaslı Rumların hane sayısının yaklaşık 40, nüfuslarının ise yaklaşık 200 kişi olduğunu ileri sürmüştür (Natanyan, 2008:270). Bu rakamlara göre 1833-1877 yılları arasında Sivas'taki Rum nüfusun kayda değer bir artış gösteremediği iddia edilebilir.

Gerek şehrin Müslüman ve Gayrimüslim nüfusuna dair oranlar, gerek şehirde yaşayan Hristiyanlar içinde Ermenilerin oranı, şehrin günlük yaşamında hangi dilin/dillerin konuşulduğuna da göstermektedir. Şehir de konuşulan diller Türkçe ve Ermenicedir. Muhtemelen hem Türkler hem de Ermeniler karşı tarafın diline aşinaydılar. Çünkü şehrin 59 mahallesinden 38'inde kapı komşusu olarak birlikte yaşayan, ayrıca birbirleriyle ev alım-satımı veya kiralaması¹⁶² gibi iktisadi ilişkiler içinde olan Türkler ve Ermenilerin birbirlerinin diline yabancı olması pek de mümkün görünmemektedir. Diğer yandan şehir halkının 2/3'ü Müslüman olduğundan ve devletin dili de Türkçe olduğundan hâkim dil Türkçeydi. Bu durum Ermenileri az çok günlük işlerini halledebilecek oranda Türkçe öğrenmeye sevk etmiş olmalıdır. Diğer yandan kapı komşusu olarak yaşama tecrübesinin Türklere de Ermeniceyi az-çok öğretmiş olabileceği uzak bir ihtimal değildir.

19. yüzyılın üçüncü çeyreğine ait bir tanıklığa göre şehirdeki az sayıda Rum ana dillerini unutarak, büyük çoğunlukla Türkçe konuşmaktaydı (Natanyan, 2008:270).

¹⁶⁰ Bkz. Natanyan, 2008:270.

¹⁶¹ Rumlar yaşadıkları mahallelerde Ermenilerle birlikte kaydedilmişlerdir. Bunların sayısı az olduğundan muhtemelen ayrı bir Rum cemaati olarak kaydedilmelerine gerek görülmemiştir. Nüfus defterinde bunların yanına Rumî ibaresi eklenmekle yetinildiği görülmektedir.

¹⁶² Bu konu çalışmanın *Toplumsal Unsurlar Arası İlişkiler* kısmında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.2.1.2. Yatay Nüfus Hareketleri

Tanzimat öncesinde Sivas Şehri'nde yatay nüfus hareketleri çift yönlüdür. Yani şehir bir yandan göç almakta bir yandan da göç vermektedir.

Nüfus hareketlerini incelemeye geçmeden önce nüfus defterlerinin nüfus hareketleri konusundaki bazı problemlerine değinmek gerekmektedir. Örneğin göçmenlerin tespiti problemleri bir alandır. Çünkü bazı kişilerin geldiği köy, şehir, kaza vb. belirtilirken bazı kişilerin de sadece Akviranlıoğlu, Bedellioğlu, Mısırlıoğlu vb şekilde babalarının veya dedelerinin nereli olduğu belirtilmiştir. Bunların Sivas'a geliş tarihleri kesin olarak bilinemediğinden ve göçmenlerden çok azının (%1,23'ünün) şehre geliş tarihleri kaydedildiğinden, şehrin aldığı göçün, (uzun dönem, orta dönem veya kısa dönem gibi) nasıl bir zaman diliminde gerçekleştiğine dair bir sonuca varmak mümkün değildir. Bununla birlikte yine de babalarının ya da dedelerinin nereli olduğu belirtilen kişiler ikinci/üçüncü kuşak göçmenler olduğundan bunlar şehre gelen göçmenler içinde sayılmıştır¹⁶³.

Şehrin verdiği göç konusunda karşımıza çıkan problem ise Sivas dışına çok az bir kısmının ne kadar zamandır şehir dışında olduğunun kaydedilmiş olmasıdır. Bu konuda Gayrimüslimlere ait kayıtların daha itinalı yapıldığı, Müslüman kayıtlarında ise aynı özenin gösterilmediği söylenebilir. Zîra Nüfus sayımı esnasında Sivas dışında olduğu tespit edilen Gayrimüslimlerin yaklaşık % 81'inin ne zamandır şehir dışında olduğu kaydedilmişken, Müslümanlarda oran sadece % 8,2'dir. Bu durum, tıpkı şehrin aldığı göçte olduğu gibi, verdiği göçün de nasıl bir zaman diliminde gerçekleştiğini tespit etmeyi olanaksız kılmaktadır.

1833 nüfus sayımı verilerine göre şehir nüfusunun % 15,6'sı göçmendir. Başka bir ifade ile şehirde yaklaşık her 6 erkekten 1'i göçmendir¹⁶⁴. Göçmenler arasında Müslümanlar % 90 oranıyla ezici bir çoğunluk teşkil etmektedir. Müslüman erkek

¹⁶³ Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde herhangi bir devlet politikası haricinde, kendi inisiyatifiyle yeni bir yere yerleşenlerin orada kalıcı olabilmeleri için en az 15 yıl orada yaşamış olmaları gerekirdi. Aksi takdirde bu kişiler geldikleri yerlere geri gönderiliyordu.

¹⁶⁴ Şehre gelen göçmenlerin hem genel oranları hem de Müslümanlar ve Gayrimüslimler içindeki oranları hesaplanırken erkek nüfus sayısına göre hesap yapılmıştır. Tahmini nüfus büyüklüğü üzerinden hesap edilmemiştir. Yani Sivas'taki her yaştan erkek nüfusun % 15,61'i göçmendir.

nüfus içinde göçmenlerin oranı ise % 21,2'dir. Yani şehir genelinden yüksek olarak şehirde yaşayan neredeyse her 5 Müslüman erkekten 1'i göçmendir. Gayrimüslim erkek nüfus içinde göçmenlerin oranı ise sadece % 4,6'dır.

Göçmenlerin küçük bir kısmı sonradan memleketlerine dönmekle birlikte, nüfus defterlerindeki kiracı kayıtları incelendiğinde göçmenlerin büyük bir kısmının ev kiralamalarını gerektirecek kadar uzun bir süre Sivas'ta kaldıkları söylenebilir.

Göçmen olarak Sivas'a gelenlerin sadece % 1,37'sinin tam olarak şehre geliş tarihleri kaydedilmiştir. Bu kişiler aileleriyle birlikte yaşadıkları mahallelerde misafir olarak kayıtlıdır¹⁶⁵ ve ne kadar zamandır misafir oldukları da belirtilmiştir. Bunların misafirlik süreleri 2 ay ile 10 yıl arasında değişmektedir. Bu grubun küçük bir kısmının Sivas'a kalıcı olarak gelmediği, sadece misafir olarak kaydedilmelerinden değil, bir süre sonra memleketlerine geri dönmelerinden de anlaşılmaktadır: Bunların dördü yaklaşık 1,5-2 sene; biri 2,5 sene; ikisi yaklaşık 3 sene; biri de 4 sene Sivas'ta kaldıktan sonra memleketine dönmüştür.

Bu örneklerin de gösterdiği gibi göçmenlik her zaman sürekli bir statü değildir. Bu durum sadece Sivas'a gelenler için değil, aşağıda görüleceği üzere Sivas'tan göç edenler için de geçerlidir

Göçmenlerin kökeni incelendiğinde bunların İzmir, Malatya, Muş, Tokat, Van, Adana, Amasya, Aydın, Bağdat, Bükreş, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, İstanbul, Kars, Kayseri, Vidin, Varna, Yozgat gibi küçük büyük şehirlerden, Zara, Divriği, Artukabad, İlbeyli, Gedikabad, Eğin, Akdağ Madeni, Keban Madeni gibi çeşitli kaza ve kasabalardan ve daha büyük oranda da köylerden göç ettikleri görülmektedir. Göçmenler içinde -tespit edilebildiği kadarıyla- şehir, kaza, kasaba gibi daha büyük yerleşim birimlerinden göç edenlerin oranı % 38,9, köylerden ve aşiretlerden gelenlerin oranı ise yaklaşık % 56'dır. Bir de köle ya da eski köle oldukları için zorunlu göçmen statüsünde değerlendirilebilecek kişiler vardır. Bunların göçmenler içindeki oranı ise yaklaşık % 5,1'dir.

¹⁶⁵ Bir de han, kahve vb. yerlerde kaydedilen misafirler vardır. Ancak bu 26 kişi yaşadıkları mahallelerde "misafir" olarak kaydedilmişlerdir. Bunun sebebi bu kişilerin ev kiralamaları olsa gerektir.

Dinî kökene göre incelendiğinde Müslüman göçmenlerin % 38'inin şehir ve kazalardan, yaklaşık % 56,3'ünün köylerden ve aşiretlerden geldiği, yaklaşık % 5,7'sinin ise köle ve eski kölelerden oluştuğu görülmektedir. Gayrimüslimlerde şehir ve kazalardan gelenlerin oranı yaklaşık % 46, köylerden gelenlerin oranı ise % 54'tür.

Göçmenlerin % 48'i Sivas Eyaleti dâhilinde bulunan köylerden, % 26'sı da yine eyalet dâhilinde yer alan sancaklara bağlı kaza, şehir vb. daha büyük yerleşim birimlerinden gelmiştir. Sonuç olarak toplamda Sivas Şehri'nin aldığı göçün % 74'ü Sivas Eyaleti dâhilinden, % 26'sı ise eyalet dışından gerçekleşmiştir.

Müslüman göçü coğrafik olarak incelendiğinde şehrin genel durumuyla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Zîra Müslüman göçünün % 74,6'sı eyalet dâhilinden olup bunun % 48'i köylerden, % 26,6 ise kaza, şehir vb. büyük yerleşim birimlerinden; Gayrimüslim göçünün ise % 68,4'ü eyalet dâhilinden olup, bunun % 48,8'i köylerden, % 19,6'sı ise daha büyük yerleşim birimlerinden olmuştur.

Şehrin aldığı göçün $\frac{3}{4}$ 'ünün eyalet dâhilinden gerçekleşmesi, Sivas'ın eyaletin merkezi olarak bir çekim noktası olduğuna işaret etmektedir.

Göçmenlerin hane sayısı ve büyüklüğünü hesaplamak için öncelikle gulâm, hizmetkâr, hademe, tâbi vb. hizmetinde çalıştığı veya bağlı olduğu kişinin hanesinde yaşayan veya kan bağı bulunmayan akrabalarının yanında kalan kayınbirader, kayınpeder, enişte, üvey baba vb. kişilerin aileleri olmadığından (ya da yanlarında bulunmadığından) bunlar *hane* (aile) olarak kabul edilmemiştir. Bu durumda olan kişiler gözardı edildiğinde göçmenlerde hane büyüklüğü 4,65'le şehir genelinden biraz düşüktür¹⁶⁶. Göçmen hane büyüklüğünün şehir genelinden düşük olmasında bazı göçmenlerin yanlarında aileleri olmadan, tek başlarına şehre gelmiş olmaları rol oynamış olabilir. Göçmen hanelerin % 53,85'i ev sahibi, % 46,15'i ise kiracıdır. Ev sahibi olanların önemli bir kısmının babaları, dedeleri Sivas'a yerleşmiş olan ikinci veya üçüncü kuşak göçmenler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Göçmen olarak tespit edilenlerin yarıdan biraz fazlasının Sivas'ta ev sahibi olması kısmen bu şekilde açıklanabilir. Ev sahibi

¹⁶⁶ Şehir genelindeki hane büyüklüğü ile Müslüman ve Gayrimüslim unsurların hane büyüklükleri için çalışmanın *Aile Kurumu ve Kadınların Durumu* bölümüne bakınız.

olma oranı Müslüman göçmenlerde yaklaşık % 56,7, Gayrimüslim göçmenlerde ise Müslümanların neredeyse yarısından daha az olarak % 24,6'dır. Sivas'ta evi olan göçmenlerden bazılarının Sivas dışında da evi olması dikkat çekmektedir¹⁶⁷. Gayrimüslim göçmenlerde şehir dışında 2. evi olana ise tesadüf edilmemiştir.

Göçmenlerin yaş kategorilerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Yaş Aralığı	Müslüman Göçmen Nüfus İçinde Oranı	Gayrimüslim Göçmen Nüfus İçinde Oranı	Toplam Göçmen Nüfus İçinde Oranı
0-12	%33,15	% 36,8	%33,5
13-25	% 22,85	% 24	%23
26-40	%23	%21	%22,8
41-60	% 16	%13,4	%15,75
61 ve üzeri	%5	%4,8	%4,95

Tabloya göre Müslüman göçmenlerin % 56'sı, Gayrimüslim göçmenlerin % 60,8'i çocuk ve gençlerden oluşmaktadır. Çocuk ve gençlerin genel olarak göçmenler içindeki oranı ise % 56,5'tir. Çocuk ve gençlerin göçmenler içindeki oranının, bunların şehrin genel nüfusu içindeki oranından biraz daha düşük olması, şehrin genel nüfusunda da çocuk ve gençlerin oranının azalmasına yol açmıştır. Başka bir ifadeyle şehir göç almasaydı daha genç bir nüfusa sahip olacaktı denilebilir.

0-12 yaş arasında çocuklar hariç tutulduğunda göçmenler genelinde yetişkin erkeklerde meslek sahibi olma oranı yaklaşık % 81'dir. Bu oran Müslüman göçmenlerde bir parça düşerken (% 79,85) Gayrimüslimlerde ise oldukça (% 92,42'ye) yükselmektedir. Yetişkin Müslüman göçmenlerin % 20,14'ünün mesleğinin belirtilmemiş olması Müslüman göçmenlerde meslek sahibi olma oranını düşürmüştür. Diğer yandan Gayrimüslim yetişkin göçmenlerden sadece % 7,57'sinin mesleği belirtilmemiştir.

Aşağıdaki tablo meslek sahibi göçmenlerin işkollarına göre dağılımını göstermektedir.

¹⁶⁷ Örneğin Küçük Minare Mahallesi'nde yetim Ömer'in evinde kalan dayısı, aslen Tozanlı'ya bağlı Çalıcı Köyü'ndendir ve bu köyde bir evi vardır. Bahtiyar Bostanı Mahallesi'nde kendi evinde oturan Osman, Sivas'a Subaşı Köyü'nden gelmiştir. Osman'ın diğer ev bu köydedir. Toprak Kapı Mahallesi'nde oturduğu evin sahibi olan Mısırlı Musa'nın ikinci hanesi ise Gedikabad'a bağlı bir köydedir.

İşkolu	Oran
Ehl-i Örf, Asker veya İlimiye Sınıfı mensubu	%5,93
Mal ve Eşya Üretimi	%9,98
İnşaat	%1,46
Gıda	%8,17
Taşımacılık	%4,39
Sağlık ve Temizlik	%1,63
Hizmet	%62,25
Diğer	%6,19

Görüldüğü gibi meslek sahibi göçmenler içinde hizmet işkolunda çalışanlar ezici bir çoğunluğa sahiptir. Hizmet işkolunda çalışanların yaklaşık % 31,3'ünü amele, hamal, hademe, hizmetkâr, gulâm ve tâbi olanlar, yaklaşık % 20,3'ünü de ikinci olarak kaydedilenler oluşturmaktadır. Bu oranlara bakarak Sivas'a gelen göçmenlerin içinde hamal, hademe, hizmetkâr, ikinci gibi daha vasıfsız olarak nitelendirilebilecek olanların oranının yaklaşık yarı yarıya olduğunu söylemek mümkündür.

Göçmenlerin meslekleri dini kökenlerine göre incelendiğinde elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

İşkolu	Müslüman	Gayrimüslim
Ehl-i Örf, Asker veya İlimiye Sınıfı Mensubu	%97,1	%2,9
Mal ve Eşya Üretimi	%56,9	%43,1
İnşaat	%17,65	%82,35
Gıda	%71,58	%28,42
Taşımacılık	%92,16	%7,84
Sağlık ve Temizlik	%73,68	%26,32
Hizmet	%96,96	%3,04
Diğer	%97,22	%2,78

Görüldüğü gibi meslek sahibi göçmenler içinde inşaat hariç diğer işkollarında Müslümanların ağırlığı söz konusudur.

Meslek sahibi Müslüman göçmenler kendi içinde değerlendirildiğinde bunların % 33,94'ünün amele, hamal, hademe, hizmetkâr, köle ve tâbilerden oluştuğu, % 4,34'ünün asker olduğu ve % 3,76'sının da mütesellim vb. yöneticilerin yanında çalıştığı görülmektedir. Meslek sahibi Müslüman göçmenlerin % 22,18'i ise

ekincidir. Ekincilerin % 73,6'sı şehre yakın köylerden veya Sivas Sancağı dâhilindeki köylerden gelmiştir.

Meslek sahibi Gayrimüslim göçmenleri incelediğimizde ise bunların yaklaşık % 39,7'sinin mal ve eşya üretiminde, % 21,43'ünün gıda, % 17,46'sının hizmet ve % 11,11'inin inşaat işkolunda çalıştığı görülmektedir. Meslek sahibi yetişkin Gayrimüslim göçmenler içinde değirmenciler sayıca en fazla olan meslek grubudur. Şehirdeki değirmencilerin yarıdan biraz fazlası (%51,51) göçmendir ve göçmen değirmencilerin de çok büyük bir kısmı (%94,11'i) Gayrimüslimdir. Bunların tamamının Tavrallı olması dikkati çekmektedir¹⁶⁸.

Göçmenlerin şehir genelinde işgücüne toplam katkısı ile Müslüman ve gayrimüslim Göçmenlerin işkollarına katkıları incelendiğinde elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda incelenmiştir.

	Toplam	M	GM
Ehl-i Örf, Asker veya İlmiye Sınıfı Mensubu	%7,67	%7,45	%0,22
Çeşitli Mal ve Eşya Üretimi	% 4,94	% 2,81	% 2,13
İnşaat	% 5,98	% 1,05	% 4,93
Gıda	% 15,86	% 11,35	% 4,51
Hizmet	% 31	% 30,05	% 0,95
Ulaşım	% 24,05	% 22,17	% 1,88
Sağlık ve Temizlik	% 7,91	% 5,83	% 2,08
Diğer	% 22,5	% 21,88	% 0,62

Görüldüğü gibi şehirde hizmet işkolunda çalışanların yaklaşık 1/3'ü göçmendir. Göçmenlerin çeşitli mal ve hizmet üretimine katkıları ise yaklaşık % 5 oranıyla son derece düşüktür.

Şehre gelen göçmenlerden bir kısmının, sayısı az olmakla birlikte şehirde kalıcı olmayıp belli bir zaman sonra memleketine geri döndüğü görülmektedir. Nüfus sayımının ardından gelen 3 yıl içerisinde Müslümanlarda 39 aileye mensup 96 kişi memleketine geri dönerken, 6 aileye mensup 21 kişi de hanesiyle birlikte Sivas'tan ayrılarak başka bir yere gitmiştir. Böylece göçmen olarak Sivas'a gelen

¹⁶⁸ Tavra köyü Sivas Şehri'ne oldukça yakındır. Murdar ırmağın yukarı kısmı olan Tavra Boğazı'ndadır.

toplam 45 aile nüfus sayımını takip eden 3 yıl içerisinde ya memleketine dönmüş ya da başka bir yere gitmiştir. Bu ailelerden 41'i Sivas'ta kaldıkları müddette kirada otururken, 4 ailenin Sivas'ta bir eve sahip olmaları dikkat çekicidir. Sivas'ta ev sahibi olan göçmenlerden Kazganlı Köyü'nden Ekinci Hüseyin, hanesi ile birlikte sayımdan yaklaşık 3 yıl sonra Çelebiler Köyü'ne gitmiş, yine ikinci olan Seyyid el-Hac Ömer ise hanesi ile birlikte 1836 yılı sonlarında memleketine dönmüştür. Hekimhanlı Hamal Hüseyin de ailesi ile birlikte nüfus sayımından yaklaşık iki yıl sonra memleketine dönmüştür. Afşar Yusufoglu Mustafa'nın ise 2 yıldan beri Murtaza Paşa çiftliğinde oturduğu kaydedilmiştir.

Yatay nüfus hareketlerinin çift yönlü olduğu, şehrin hem göç aldığı hem de göç verdiği yukarıda belirtilmişti. Yatay nüfus hareketlerinin ikinci kısmını çeşitli sebeplerle Sivas dışında bulunanlar oluşturmaktadır. Bu grubun içinde görevi gereği, para kazanmak, dinî görevini ifa etmek (Hac), eğitim almak gibi nedenlerle Sivas'tan gidenler olduğu gibi kayıp ve firari olarak kaydedilen ve sayım esnasında şehirde bulunmayanlar da yer almaktadır. Gerek çeşitli sebeplerle gerekse kayıp ya da firari olarak şehir dışında olanlar göz önüne alındığında 1833 nüfus sayımı esnasında şehirde bulunmayan erkeklerin erkek nüfus içindeki oranı % 10,76'dır¹⁶⁹. Bunların yaklaşık % 62,5'i Müslüman, % 37,5'i de Gayrimüslimdir.

1833 nüfus sayımına göre şehirde 16'sı Gayrimüslim olmak üzere 55 kişi kayıp, yine 3'ü Gayrimüslim olmak üzere 5 kişi ise firaridir. Görüldüğü gibi Müslüman kayıpların sayısı Gayrimüslim kayıp sayısının neredeyse 2,5 katıdır. Müslüman kayıpların sayıca fazlalığında, aşağı yukarı 18. yüzyılın ortalarından Tanzimat'ın ilanına kadar olan dönemin bir savaşlar ve isyan dönemi olması rol oynamış olabilir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler askerlik yapmakla yükümlü değildi. Yeniçeri, tımarlı sipahi vb. askerlerin yanı sıra gerektiğinde toplanan gönüllüler de Müslümanlardan oluşuyordu. Bu durumda Müslüman kayıpların bir kısmının savaş kayıpları olması ihtimali yüksektir. Bununla birlikte kayıp ya da firari olanlardan bazılarının nüfus sayımını takip eden yıllarda Sivas'a döndüğü tespit edilmektedir. Mesela Hacı Zahit mahallesinde kayıtlı olan 12 yaşındaki firari Hasan bin Mehmet 1836 yılında; Hamur Kesen Mahallesi'nde

¹⁶⁹ 1833 nüfus sayımına göre yukarıda belirtilen sebeplerle veya kayıp/firarî olarak şehir dışında bulunan erkeklerin sayısı toplam 1450'dir.

Bünyanzâde hanesinden 4 yıldır kayıp olan 20 yaşındaki İbrahim bin Seyyid Hamza Ağa 1835 yılında ve Billur Mahallesi'nde *mefkud* olarak kaydedilen Kirişçioğlu hanesinin damadı Kürt Sülü bin Yusuf 1834 yılında şehre dönmüşlerdir. Kayıp ya da firarilerin erkek nüfus içindeki oranı % 1'in altındadır.

Nüfus defterlerinde "hacc-ı şerife gitti" ibaresiyle kaydedilen Müslüman hacıların sayısı 19'dur. Gayrimüslimler de ise "kudüs-i şerife gitti" ibaresi kullanılmıştır. Bu sebeple Kudüs'e giden bütün Gayrimüslimler hacı olarak değerlendirilmiştir. Sayım esnasında Kudüs'e gittiği belirtilen 44 Gayrimüslim içinde amele, bakkal, basmacı, boyacı, çıkırıkçı, çizmeci, demirci, duvarcı, ekinci, enserci, eskici, kalaycı, kazzaz, kuyumcu, merkepçi, nakkaş, neccar, saatçi, su yolcu, terzi gibi meslek erbabının yanı sıra 10 tane katırcı olması dikkati çekmektedir. Rakamın yüksekliği bu katırcılardan en azından bazılarının hac ziyaretinden ziyade iş için Kudüs'e gitmiş olmaları ihtimalini akla getirmektedir. Bununla birlikte bütün katırcıların hac için Kudüs'e gittikleri kabul edildiğinde dahi şehir genelinde yetişkin erkekler içinde hacca gidenlerin oranı %1'in altındadır (%0,74). Yetişkin Müslüman erkeklerde hacca gidenlerin oranı da (%0,33) son derece düşüktür. Gayrimüslimlerde bu oran % 1,53'e çıkmakla birlikte yüksek bir oran olmadığı açıktır.

Eğitim amacıyla şehir dışına gidenlerin sayısı da son derece düşüktür. Şehirdeki talebelerden biri İstanbul, biri Kayseri, biri Bozok ve üçü de Tokat'a olmak üzere altısı eğitim amacıyla gurbete gitmiştir. Bunlar yaş ortalaması 21 olan gençlerdir ve hepsi Müslümandır. Gayrimüslimler içinde öğrenim görenlere dair nüfus defterinde hiçbir kayda tesadüf edilmemiştir.

Kayıp ve firariler, hacılar ve talebeler hariç tutularak, sayım sırasında şehir dışında olanların tamamı işi, görevi gereği veya para kazanmak için şehir dışına gidenler olarak değerlendirilmiştir. Elbette şehir halkından bazılarının saydığımız bu sebeplerin haricinde bir nedenle şehir dışına gitmiş olmaları ihtimal dâhilindedir. Ancak bunları tespit etmek mümkün olmadığından şehir dışında olanlar içinde kayıp/firari, hacı ve talebeler hariç tutulmuş; geri kalanların tamamının işi, görevi gereği veya para kazanmak için şehir dışına çıktığı kabul edilmiştir. Şehir dışına gidenleri şehre dışarıdan gelen göçmenlerden ayırmak için bunlar *gurbete gidenler/gurbetçiler* olarak isimlendirilmiştir.

Gurbetçilerin bir kısmının 15 yılı aşan sürelerle şehir dışında bulunmaları, bunların gittikleri yerde kalıcı olduklarını göstermektedir. Üstelik içlerinden bazıları gittikleri yerde evlenmiştir. Örneğin Küçük Minare Mahallesi'nde kayıtlı olan Ahi Mehmet 25 yıldır İstanbul'da evlidir. Mehmet sayım esnasında 40 yaşında olduğundan İstanbul'a gittiğinde 15 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Hamur Kesen Mahallesi'nde kaydedilmiş olan 30 yaşındaki tatar Abdulhalim bin Yağcızâde Osman da 15 yaşında Vidin'e gitmiş ve orada evlenmiştir. Abdulhalim 15 yıldır Vidin'de yaşamaktadır. Yine Hamur Kesen Mahallesi'nde Tatar Ömer'in 35 yaşındaki oğlu Mehmet 15 senedir Mısır'dadır. Mehmet orada evlenmiştir. Son örneğimizde ise 40 yaşındaki Seyyid Osman 15 senedir Girit'te yaşamaktadır ve orada evlenmiştir. Gurbete gidenlerin şehir dışında kalma süreleri 30 yıla kadar uzayabilmektedir¹⁷⁰.

Gurbetçilerin yaşa göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
7-12	% 0,47	% 0,2	0,38
13-25	% 46,43	% 37	% 43
26-40	% 36,43	% 42,62	% 38,68
41-60	% 15,24	% 18,72	% 16,5
61 ve Üzeri	% 1,43	% 1,46	% 1,44

Tabloda da görüldüğü gibi bunların yaklaşık % 82'sini gençler ve orta yaşlılar oluşturmaktadır.

Gurbete giden 7-12 yaş aralığında 5 erkek çocuk da bulunmaktadır. Bunlardan biri 7 yaşında bir Gayrimüslimdir. Bu çocuk nüfus sayımında kalaycı şakirdi olarak kaydedilmiştir ve kalaycı olan ağabeyi ile birlikte Bozok'a gitmiştir. Müslüman gurbetçiler içinde ise 3 tane 12 yaşında, bir tane de 11 yaşında çocuk bulunmaktadır. 11 yaşındaki çocuk gulâmdır. 12 yaşındaki üç çocukta biri hizmetkâr, biri de ziraatçıdır. Diğer çocuk ise tımarlı süvaridir.

¹⁷⁰ 15 yıldan fazladır, hatta 25-30 yıldır gurbette olanların hala Sivas nüfus defterine kaydedilmeleri ise dikkati çeken ilginç bir noktadır.

Şehirdeki erkek nüfusun % 9,8'i gurbettedir. Ancak yetişkin erkek nüfus, yani 13 yaş ve üzerinde gurbetçilerin oranı % 15,58'dir. Gurbetçilerin yetişkin Gayrimüslim erkekler içinde oranı % 16,78, yetişkin Müslüman erkekler içindeki oranı ise yaklaşık % 14,97'dir.

Gurbete gidenleri meslekleri ve şehir dışına çıkma sebeplerini göz önüne alarak dört grupta incelemek mümkündür. Birinci grupta devlet kapısında çalışanlar olarak isimlendirdiğimiz asker, imam ve naip gibi görevliler, Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı veya Dergâh-ı Ali Gediklisi olanlar, İstanbul'da Tüfenkhâne-i Âmire'de ve Basmahâne'de çalışanlar yer almaktadır. Gurbete gidenlerin yaklaşık % 28,1'i bu gruptadır. Devlet kapısında çalışanların meslek ve dini kökene göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Meslek	Müslüman	Gayrimüslim
Asker (Tımarlı Süvari ve Mansûre Ordusu)	327	
Dergâh-ı Ali Gediklisi	1	
Din Görevlisi	37	
Tüfenkhâne-i Âmire Çalışanı		5
Üsküdar Basmahâne'si		1
Toplam	365	6

Görüldüğü gibi bu grubun ezici çoğunluğunu dinî açıdan (% 98,38) Müslümanlar; meslek bakımından da askerler (% 88,14) oluşturmaktadır.

İstanbul'da Tüfenkhâne-i Âmire'de çalışan 5 Gayrimüslimden ikisi demircidir. Diğerlerinin mesleği ise belirtilmemekle birlikte onların da demirci olma olasılığı yüksektir. Basmahâne'de çalışan Gayrimüslimin de mesleği kaydedilmemiştir.

Tımarlı süvari birliğinin kâtibi ve Asâkir-i Mansûre imamı da askerler içinde sayılmıştır. Kâtip, tımarlı süvari alayı Konya'da bulunduğu oraya gitmiştir. İmam ise İstanbul'dadır.

Askerlerin yaklaşık % 73,7'sini tımarlı süvariler, geri kalan % 26,3'ünü de Mansûre askerleri oluşturmaktadır. Ordu Kâtibi ve imamıyla birlikte aşağıdaki tabloda askerlerin bulunduğu/gittiği şehirler gösterilmiştir:

	Asker Sayısı
Bozok	1
İstanbul	83
Kars	1
Konya	241
Malatya	1
Toplam	327

İstanbul, Bozok, Kars ve Malatya'ya giden askerler Mansûre askeridir. Mansûre askerlerinin İstanbul ve Malatya'da kışlaları vardı. Bozok'a giden de asker toplamak amacıyla yani resmi bir görev gereği gitmiştir. Tımarlı süvari alayı Konya'da olduğundan Konya'ya gidenlerin tamamı tımarlı süvaridir.

Dini görevlilerin 34'ü köy imamı, 2'si Yıldızeli ve İlbeyli kazalarında imam, biri de Kilmigad naibidir. Köy imamlarının hizmet verdiği köyler ve köylerin bağlı bulunduğu kazalar şu şekildedir.

Köy İsmi ¹⁷¹	Bağlı Olduğu Yer	İmam Sayısı
Bedel	Yıldızeli	1
Belirtilmemiş		4
Çağılgan	?	1
Deli İlyas	Tenos/Şarkışla	1
Fılındır	Sivas Merkez Arpayazı Köyü	3
Hanlı	İlbeyli	1
Hardal	Emlak Kazası	1
Himmet Fakih	Hafik	1
Hocabey	Hafik	1
Kalaycık	Şarkışla	1
Karacaveran	Şarkışla/Yıldızeli ¹⁷²	1
Karayün	Hafik	1
Karlı	Hafik	1
Kartalca	Sivas Merkez	1
Kethüdalı	İlbeyli	1
Kızık	Artukabad	2
Kulyusuf	Sivas Merkez	1
Kurtlapa	Sivas Merkez Kurtlapa Beldesi	1
Menteşe	Yıldızeli	1

¹⁷¹ Bazı köylerin Osmanlı döneminde nereye bağlı olduğu bulunamadığından günümüzde bağlı olduğu yer belirtilmiştir.

¹⁷² Karacaveran isimli hem Şarkışla hem de Yıldızeli'ne bağlı iki köy bulunmaktadır (Mutlu, 2011:225-226)

Ozmuş	Sivas Merkez	1
Salavat	?	1
Savcun	Sivas Merkez	1
Seyfik	Hafik	1
Tuzla	Gedikabad	1
Tuzlagözü	Zara	1
Veliyüddin	Sivas Merkez Başsöğüt Köyü	1
Yıldız	Sivas Yıldız Beldesi	1
Yüreğil	Şarkışla	1
Toplam		34

Tabloda da gösterildiği gibi Sivaslı imamlar şehir yakınındaki köylerde veya Sivas Sancağı dâhilindeki kazalarda ve bu kazalara bağlı bazı köylerde imamlık hizmeti vermektedir.

Gurbete gidenlerin ikinci grubu vali, mutasarrıf, mütesellim, voyvoda gibi ehl-i örfün veya âyanların maiyetinde çalışanlardan oluşmaktadır. Vali, mütesellim ve voyvoda gibi yöneticilerin yanında çalışmak üzere Sivas'tan gidenlerin sayısı ve kimin yanında çalıştıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	Müslüman	Gayrimüslim
Bağdat Valisi Dairesinde	4	
Bozok Mütesellimi Dairesinde	178	1
Çorum Mütesellimi Dairesinde	12	
Ergani Madeni Mütesellimi	1	
Gedikabad Âyanı	1	
İçel Mutasarrıfı Dairesinde	1	
Karaman Valisi Dairesinde	1	
Kayseri Mutasarrıfı Dairesinde	11	
Kangırı Mütesellimi Dairesinde	1	
Niğde Mütesellimi Dairesinde	1	
Rişvan Voyvodası Dairesinde	3	
Teke Sancağı Mutasarrıfı	2	
Trabzon Valisi Dairesinde	6	2
Zile Voyvodası Dairesinde	8	
Toplam	230	3

Ehl-i Örf dairelerinde çalışanlardan yaklaşık % 64,38'inin mesleği bilinmemektedir. Mesleği bilinenler içinde sayıca en fazla olanlar kavalardır. Ehl-i Örf dairesinde çalışanların mesleklere göre dağılımı ise şu şekildedir:

Meslek	Müslüman	Gayrimüslim
Akkambaşı	1	
Aşçı	1	1
Berber	0	2
Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı	2	
Enderun Ağası	1	
Eski Köle	3	
Gulâm	8	
Harbende	1	
Hizmetkâr	1	
İmam	3	
Kahveci	1	
Kâtip	6	
Kavas	32	
Kavasbaşı	1	
Mesleği Yazılmamış	150	
Sarban	2	
Tabi	2	
Tatar	13	
Tımarlı Süvari	1	
Vekilharc	1	
Toplam	230	3

Diğer yandan kimin yanında ya da hangi kurumda çalıştığı belirtilmediği için yukarıdaki tabloya dâhil edilemeyen enderun ağası, macun ağası, selam ağası gibi unvanlarla kaydedilmiş 3 kişi ile 4'ü kavas, 15'i tatar olmak üzere 19 kişi de büyük olasılıkla ehl-i örf dairelerinde veya devlet kapısında çalışıyordu. Bunlardan enderun ağası Çorum'da, macun ağası İstanbul'da, selam ağası ise 10 senedir Mısır'daydı. Tatar ve kavasların bulunduğu şehir veya bölgeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	Tatar	Kavas
Bağdat	6	
Belirsiz (Gurbet olarak kaydedilen)	1	
Bosna	1	
Çorum		1
Halep	1	
İstanbul	2	
Kayseri		1
Keban Madeni		1
Maraş	1	
Rumeli	2	

Teke		1
Vidin	1	
Toplam	15	4

Kimin yanında çalıştığı belli olmayan bu 22 kişinin tamamı Müslümandır. Bir de saraydar ve kilerci olarak kaydedilmiş 8 Gayrimüslim bulunmaktadır. Vali dairesinde saraydar ve kilercibaşı olarak çalışanların varlığı bilinmektedir (SŞS13:98-99). Bu bilgiye dayanarak kimin yanında çalıştığı kaydedilmeyen bu 8 Gayrimüslimin de ehl-i örf dairesinde çalıştıkları söylenebilir.

Bu kişilerin gittiği yerler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	Saraydar	Kilerci
İstanbul	4	2
Bozok	1	
Gümrü?	1	
Toplam	6	2

Kimin yanında çalıştığı belirtilmeyen toplam bu 30 kişiyi de ehl-i örf dairesinde çalışıyor kabul edersek, ehl-i örfün yanında çalışanların gurbetçiler içindeki oranı % 19,9'dur. Bunların yaklaşık %95,82'si Müslüman, % 4,18'i Gayrimüslimdir.

Gurbetçilerin üçüncü grubunu ise esnaf ve zanaatkârlar oluşturmaktadır. Ancak bu grubun içine Tüfenkhâne-i Âmire, Üsküdar Basmahâne'si ve ehl-i örf dairelerinde çalışan esnaf ve zanaatkârlar dâhil edilmemiştir. Bunlar hariç tutularak, çeşitli kaza, şehir, kasabaya veya köylere çalışmak amacıyla giden esnaf ve zanaatkârların gurbetçiler içindeki oranı % 42,62'dir. Bunların da % 79,57'sinin Gayrimüslim olması dikkat çekmektedir. Gurbete giden meslek erbabı içinde Gayrimüslim oranının neredeyse %80'e yaklaşmasının bir sebebi dördüncü ve son grubu oluşturan mesleği belirtilmeyen gurbetçilerdir. Mesleği belirtilmeyenler gurbetçilerin % 9,38'ini oluşturmaktadır. Bunların da yaklaşık % 87,1'i Müslümandır.

Gurbete giden meslek erbabı içinde sayıca en fazla olanlar sırasıyla terzi, tellak, hamal, neccar, demirci, madenci, kalaycı, hizmetkâr ve tabi, hamam yanaşması, berber, eskici, enserci, pabuççu, kılıççı, boyacıdır.

Kısaca söylemek gerekirse 1833 nüfus sayımına göre Sivaslı gurbetçilerin % 24,76'sını askerler, % 3,34'ünü askerîler ve devlet için çalışanlar, % 19,9'unu ehl-i örf kapısında çalışanlar, %42,62'sini çeşitli meslek erbabı, % 9,38'ini de mesleği belirtilmeyenler oluşturmaktadır.

Aşağıdaki tablo, gurbetçilerin kendi içlerinde iş kollarına ve etnik/dinî kökenlerine göre bir tasnife tabi tutulmasından elde edilen sonuçları göstermektedir. Bu tabloda toplam başlıklı sütun gurbetçilerin mesleklere göre genel dağılım oranlarını gösterirken, M (Müslüman) ve GM (Gayrimüslim) başlıklı sütunlar gurbetçilerin etnik/dini kökenlerine göre iş kollarındaki dağılımlarının oranlarını göstermektedir.

İşkolu	Toplam	M	GM
Ehl-i Örf, Asker veya İlmiye Sınıfı Mensubu	% 29,07	% 99,48	% 0,52
Çeşitli Mal ve Eşya Üretimi	% 16,8	% 5,4	% 94,6
İnşaat	% 3,79	-	% 100
Gıda	% 2,27	% 46,66	% 53,34
Taşımacılık	% 0,61	% 50	% 50
Sağlık ve Temizlik	% 5,76	% 15,79	% 84,21
Hizmet	% 28	% 75,14	% 24,86
Diğer	% 13,7	% 76,24	% 23,76

Aşağıdaki tablo ise gurbetçilerin şehirde faaliyet gösteren iş kollarında ne oranda yer aldığını göstermektedir. Bu tabloda ayrıca şehir genelinde faaliyet gösteren iş kollarında gurbetçilerin dini/etnik kökenlerine göre oranları da gösterilmiştir.

	Toplam	M	GM
Ehl-i Örf, Asker veya İlmiye Sınıfı Mensubu	% 42,71	% 42,49	% 0,22
Çeşitli Mal ve Eşya Üretimi	% 9,45	% 0,51	% 8,94
İnşaat	% 17,6	-	% 17,6
Gıda	% 5	% 2,33	% 2,67
Taşımacılık	% 3,78	% 1,89	% 1,89
Sağlık ve Temizlik	% 31,66	% 5	% 26,66
Hizmet	% 15,84	% 11,9	% 3,94
Diğer	% 56,56	% 43,12	% 13,44

Gurbete gidenlerin % 92,37'si sancak merkezi, kaza veya şehir gibi büyük yerleşimlere gitmiştir. Bunların % 42,36'sı İstanbul'a, yaklaşık % 19,55'i Konya'ya giderken, % 17,21'i de Bozok'a gitmiştir.

İstanbul'a gidenler içinde Gayrimüslimlerin oranı yaklaşık % 71'dir. Hem bu tespit hem de Gurbete giden neredeyse her 4 Gayrimüslimden 3'ünün İstanbul'a gitmiş olması Gayrimüslimlerin çalışmak için İstanbul'u tercih ettiklerini gösteriyor. İstanbul'a giden Müslümanların ise yarısından biraz fazlası (%52,53'ü) Mansûre askeridir.

Konya'ya gidenlerin tamamı Müslümandır. Tımarlı Süvari alayının Konya'da olduğu ve Sivas'taki tımarlı süvarilerin alaylarına katılmak üzere Konya'ya gittiği yukarıda belirtilmişti. Bu sebeple Konya gurbetçilerin en çok gittiği ikinci şehir olmuştur. Konya'ya gidenlerin % 96'sı tımarlı süvaridir.

Gurbetçilerin gittiği şehir/bölgeler içinde Bozok'un öne çıkmasında ise Bozok mütesellimi maiyetinde çalışanlar rol oynamıştır. Bozok'a gidenlerin yaklaşık % 80,1'i Bozok mütesellimi için çalışmaktaydı. Bunların neredeyse tamamını (% 99,44) Müslümanlar oluşturmaktadır.

Gurbete gidenlerin % 3,81'i köylere, % 1,87'si madenlere giderken % 1,94'ünün gittiği yer belirtilmemiştir. Bunlar *diyar-ı aher* ya da *gurbette* olarak kaydedilmiştir.

Gurbete gidenler etnik kökenine göre incelendiğinde Müslümanların % 78,88'inin şehir, kaza, sancak merkezi gibi büyük yerleşimlere gittiği görülmektedir. Müslümanlar sırasıyla en çok Konya (%29), Bozok (% 23,58) ve İstanbul'a (%18,26) gitmişlerdir. Madenlere gidenlerin tamamı Müslümandır. Bu madenler Bereketli, Keban, Akdağ ve Ergani madenleridir. Köylere gidenlerin de çok büyük bir kısmı (%88,67) Müslümandır. Bunların içinde Müslümanların oranının yüksek olmasının sebebi köylerde hizmet veren Sivaslı imamlardır. Köylere giden Müslümanların % 72,34'ünü köy imamları, geriye kalanları da hizmetkâr, çoban vb. köylerde çalışanlar oluşturmaktadır. Gayrimüslimlerin ise % 98,28'i sancak merkezi, kaza ve şehir gibi büyük yerleşimlere gitmiştir.

Sivas Şehri'nde hem şehrin aldığı hem de verdiği göç bakımından oldukça hareketli ve dinamik bir nüfus olduğu görülmektedir. Göç alıp vermenin dışında ilgi çekici başka bir nokta ise şehre gelen göçmenlerin de başka yerlere gitmesidir. Diğer bir deyişle şehir aldığı göçten bir kısmını yine göç olarak dışarı vermiştir. Bunların göçmenler içindeki oranı yaklaşık % 8'dir ve % 85'ini Müslümanlar oluşturmaktadır. Bunlar en çok İstanbul ve Bozok'a gitmiştir. Bozok'a gidenlerin yaklaşık % 87'si Bozok mütesellimi maiyetindedir. İstanbul'a gidenlerin ise % 47'sini askerler oluşturmaktadır. Bunların İstanbul'a görev icabı gittikleri açıktır. Geriye kalan % 53'ün içerisinde hamam yanaşması, hamal, kıyıcı, eskici, hizmetkâr, mücellit gibi meslek sahipleri bulunmaktadır.

Sivas'a geldikten sonra yer değiştiren yani başka bir yere giden Müslüman göçmenlerin geneline bakıldığında bunların % 46,5'ini Bozok mütesellimi, Çorum mütesellimi, Kayseri mutasarrıfı, Zile voyvodası, Rışvan aşireti voyvodası, Trabzon valisi ve Bağdat valisi maiyetinde çalışanlar; % 13,9'unu asker ve tatarlar yani görevi icabı yer değiştirenler, % 1,4'ünü ise eğitim amacıyla yer değiştirenler oluşturmaktadır. Geriye kalan % 38,2 ise muhtemelen yeni iş olanakları için yer değiştirenlerdir. Sivas'a göçmen olarak gelip sonra başka bir yere giden Gayrimüslimlerin ise % 76'sı İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'a gidenlerin içinde neccar, taşçı, saraydar, kılıççı, demirci, enserci, terzi, hamal, hamam yanaşması gibi meslek sahipleri çoğunluktadır. Bozok ve Yozgat'a gidenlerin tamamının değirmenci olması ise dikkat çekmektedir.

3.2.2. Şehrin Yöneticileri ve İleri Gelenleri (1833 Nüfus Sayımına Göre)

3.2.2.1. Ehl-i Örf

Kasım 1832 tarihinde Osman Paşa Sivas valisidir (BOA C.AS 952). Kasım 1833 yılında ise Sivas Eyaleti'ne, Çorum ve Divriği sancaklarının da ilhakıyla Sadr-ı Sabık Mehmet Reşit Paşa vali olarak tayin edilmiştir (BOA DH 4439). Nüfus Sayımı Temmuz 1833 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Nüfus sayımı esnasında büyük ihtimalle Osman Paşa hala Sivas valisidir. Ancak 1833 nüfus sayımında

Osman Paşa'nın ailesine veya dairesine dair bir kayıt yoktur. Bununla birlikte şehirde ikamet eden Bozok mütesellimi, Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşıları ve Gediklileri kaydedilmiştir.

Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı Himmetzâde Seyyid İbrahim Sait Ağa bin Himmet, nüfus sayımı yapıldığı sırada Bozok mütesellimidir. Nüfus defterine göre şehirde Himmetzâdelere ait sadece bir hane bulunmaktadır. Himmetzâde Sait Ağa, Şah Hüseyin mahallesinde bulunan evinde 22 yaşındaki oğlu Dergâh-ı Ali Gediklisi Mehmet Cemali Ağa ve küçük torunu ile birlikte oturuyordu. Sivas hanedanından İbrahim Sait Ağa, muhtemelen Kasım 1787 tarihinde Miralay Vekili, Ekim 1790 tarihinde ise Sivas Valisi Hayrettin Paşa tarafından Sivas mütesellimi olarak atanan Himmet Ağa'nın oğludur (SŞS3:50, 216). İbrahim Sait Ağa, Ocak 1816 tarihinde, Sivas Valisi Osman Paşa tarafından Sivas mütesellimi olarak atanmıştır. İbrahim Sait Ağa bu görevini muhtemelen bir yıldan fazla sürdürmüştür. Zîra Ekim 1817 tarihinde Sivas Mütesellimi Mütevellizâde Mahmut Ağa'dır (SŞS10:21, 76). İbrahim Sait Ağa Eylül 1830 tarihinde de Sivas mütesellimidir (BOA HAT 22276A ve B; 22281). Bu defa mütesellimlik görevini ne kadar sürdürdüğü bilinmemekle birlikte 1833 yılı başlarında Sait Ağa yine Sivas mütesellimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce bahsi geçtiği üzere o esnada Mısır ordusu İbrahim Paşa komutasında Anadolu içlerine kadar ilerlemiş ve İbrahim Paşa, Sivas Mütesellimi Sait Ağa'yı kendisine katılmaya davet etmiş, davetine icabet edilmemesi halinde de Sait Ağa'yı bütün aile ve hanedanı ile yok etmekle tehdit etmişti. Sait Ağa'nın bu olay sebebiyle Sivas Valisi Osman Paşa ile arası açılmış, Paşa mütesellimini ihanet içinde olmakla suçlamıştı¹⁷³. Bu olayların ardından Sait Ağa'nın Sivas mütesellimliği görevinden alınıp Bozok mütesellimi olarak tayin edildiği nüfus sayımının yapıldığı Temmuz 1833 tarihinde Bozok mütesellimi olarak kaydedilmesinden anlaşılmaktadır¹⁷⁴.

Bozok Mütesellimi Sait Ağa, gulâmlarıyla birlikte 183 kişilik bir maiyeti vardır. Maiyetinde olanlar içinde kendisi gibi Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı olan ve Sivas'ta

¹⁷³ Bu konuyla ilgili bkz. BOA HAT 33377, 33377E, 33377F, 33377G, 33377H, 33377I, 20385.

¹⁷⁴ 27 Ağustos 1833 tarihli bir belgeye göre Sivas, Çorum ve Divriği mütesellimi olarak Seyyid Sait'in ismi geçmektedir. Seyyid Sait ile nüfus sayımı sırasında yani aynı yılın Temmuz ayında Bozok mütesellimi olarak kaydedilen Seyyid İbrahim Sait Ağa, aynı kişi midir yoksa iki farklı kişi midir sorusu gündeme gelmektedir. Zîra Sivas'ta bir de Zaralızâde Recep Paşa'nın oğlu Sait Bey bulunmaktadır. 27 Ağustos tarihli belgede mütesellimin ismi sadece Seyyid Sait olarak yazıldığından eldeki verilerle şimdilik kesin bir sonuca varmak mümkün görünmemektedir. (BOA C.ADL 5224).

Küçük Minare Mahallesi'nde ikamet eden Numan Bey de bulunmaktadır. Numan Bey, İpekizâde Mustafa Paşa'nın¹⁷⁵ oğludur (Süreyya, 1996:1262). Ayrıca Numan Bey'in yetişkin iki oğlu da Bozok Mütesellimi Sait Ağa'nın maiyetindedir.

1833 yılında Sivas'ta ikamet eden diğer Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşıları ve Gediklileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir: Sarı Şeyh Mahallesi'nde oturan ve Sivas eski valilerinden Zaralızâde Recep Paşa'nın oğlu olan Sait Bey; Sivas hanedan ailelerinden, Şems Ferraş Mahallesi'nde oturan Seyyid Ahmet Ağa bin Ahmet; yine Sivas eski valilerinden Behram¹⁷⁶ Paşa'nın kardeşi, Yahya Bey Mahallesi'nde oturan Osman Bey bin Süleyman; Behram Paşa'nın oğlu, Üryan-Müslim Mahallesi'nde oturan Hasan Bey; Behram Paşa'nın hazinedarı Mehmet Ağa; Abdülkerim Mahallesi'nde oturan Süleyman Ağa bin Abdullah; Cami-i Kebir Mahallesi'nde oturan Alâeddin Paşa'nın¹⁷⁷ oğlu Celalettin Bey ve İbrahim Edhem Bey bin İsmail Hakkı'dır. Edhem Bey aynı zamanda Sivas Nüfus Nazırı'dır.

Şehirde ayrıca 6 tane de Dergâh-ı Ali Gediklisi vardır. Bunlardan biri yukarıda da değinildiği gibi Bozok Mütesellimi Sait Ağa'nın oğlu Mehmet Cemali Ağa'dır. Diğerleri ise Keçi Bula Mahallesi'nden Uzun Alizâde Ali Asım bin Mustafa; Bab-ı Kayseri Mahallesi'nde oturan Mehmet Ağa bin el-Hac Süleyman; Osman Paşa Mahallesi'nde ikamet eden Sahtacızâde Ahmet Ağa bin Hüseyin; Üryan-Müslim Mahallesi'nden Emin Ağazâde Osman Ağa ve Kale Ardı Mahallesi'nde oturan Sivas hanedan ailelerinden Mütevellizâdelere mensup Seyyid Hasan bin el-Hac Abdurrahman'dır.

Nüfus Nazırı Edhem Bey'in emrinde 3 Nüfus mukayyidi çalışıyordu. Hamur Kesen Mahallesi'nde oturan Yağcızâde Seyyid Ömer Sıddıki bin Selim, belirtilmemekle birlikte büyük olasılıkla Sivas Şehri'nin nüfus mukayyididir.

¹⁷⁵ İpekizâde Mustafa Paşa aslen Divriğildir. 1786/1787'de vezirlikle Trabzon valiliğine getirilmiş, 1794/1795'te Rakka valisi olmuş, 1799'da ise Mısır'a gönderilmiştir. Orada Bonapart'a esir düşmüştür. Temmuz 1800 tarihinde Dimyat'ta vefat etmiştir (Süreyya, 1996:1197).

¹⁷⁶ III. Selim zamanında vezir rütbesiyle Trabzon valisi olmuştur. Behram Paşa ayrıca Diyarbakır, Erzurum, Rumeli, Rakka, Aydın, Maraş, Halep valilikleri de yapmıştır. Behram Paşa H.1235 (1819/1820) yılında Sivas valiliği yapmıştır. H.1248 (1832/1833) tarihinde ise vefat etmiştir (Süreyya, 1996:365).

¹⁷⁷ Alâeddin Paşa Sivaslıdır. Yergöğü, Ohri ve Silistre muhafızlıkları, Niğde mutasarrıflığı yaptıktan sonra Sivas valisi, ardından 1818 yılının başlarında Anadolu valisi olmuştur. 1818 Martında Sivas'a sürgün gönderilmiştir. H.1236 (1820-1821) yılında Diyarbakır valisi, sonraki yıl Niğde, ardından Kayseri ve Bozok mutasarrıflıklarına ve daha sonra Erzurum valiliğine tayin edilmiştir. H.1238 (1822/1823) yılında tekrar Sivas'a sürgün gönderilmiş, H.1246 (1830/1831) tarihinde ise ikameti Malatya'ya çevrilmiştir. Malatya'da vefat etmiştir (Süreyya, 1996:233).

Çavuşbaşı Mahallesi'nde oturan Seyyid Süleyman bin Mustafa, Kilmigad Kazası'nın, Kale Ardı Mahallesi'nde oturan Seyyid Mehmet bin Osman da Sivasili'nin nüfus mukayyididir. Seyyid Mehmet, aynı zamanda Sivas'ın önde gelen ailelerinden Ecevidzâdelere mensup Tımarlı Süvari Hasan bin Mehmet'in kayınpederidir.

Sivas'ta bir Divan-ı Rum kurulduğundan yönetim bölümünde bahsedilmişti. Nüfus defterlerinde sadece divan çavuşlarının varlığı tespit edilebilmektedir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi 7 divan çavuşundan ikisi aynı zamanda Kul Emir tekye-nişinidir.

Divan Çavuşu	Yaşı	Oturduğu Mahalle	
El-Hac Ahmet bin Ebu Bekir	45	Ece Mahallesi	
Seyyid Şeyh İbrahim Çavuş bin Mehmet	63	Kale-i Atik	
Kasım bin Ömer	50	Keçi Bula	Kul Emir Tekye-nişini
Ömer bin Mahmut	40	Keçi Bula	Kul Emir Tekye-nişini
Seyyid Ahmet bin Ebu Bekir	35	Hacı Zahit	
Seyyid el-Hac Ahmet bin Mustafa	80	Hacı Zahit	
Seyyid Halil	70	Hacı Mehmet	

Divan çavuşları dışında *Hâcegân-ı Divân-ı Âli* ve *Hâcegân-ı Divân-ı Hümayun* unvanlarıyla kaydedilen iki kişi daha bulunmaktadır ki bunların da Divan-ı Rum'a mensup olmaları ihtimal dâhilindedir. Zîra gerek Divan-ı Hümayun gerek Paşa Kapısı'ndaki kalemlerin şefleriyle, maliye, kapıkulu ocakları kâtipleri, tersane emini, şehremini, arpa, mutfak ve darphane eminleri, teşrifatçı, tophane, baruthane vs. daire ve hizmetlerin müdür, nazır ve eminleri hâcegan-ı divan-ı hümayun rütbesi taşıyan kişilerden tayin edilirdi. 18. yüzyıldan itibaren devlet merkezi haricindeki bazı hizmet sahiplerine ve vezirlerin maiyetlerindeki divan efendisi gibi şahıslara da bu unvan verilir olmuştu (Pakalın, 1983a:693-694).

Paşa Bey Mahallesi'nde oturan el-Hac İbrahim Efendi bin Ebu Bekir *Hâcegân-ı Divân-ı Âli* unvanını; Hacı Mahmut Mahallesi'nde oturan Zembilcizâde Seyyid Hakkı Efendi bin Mahmut ise *Hâcegân-ı Divân-ı Hümayun* unvanını taşımaktadır.

Şehrin her iki kalesi de harap olmakla birlikte yine de her iki kalenin de dizdarının olması ilginçtir. Kale-i Cedîd'in Dizdarı Seyyid Ömer bin Ömer, Kale-i Atik Dizdarı da Murtaza Reşit Ağa bin Selim'dir. Murtaza Reşit Ağa Kale-i Atik Mahallesi'nde ikamet ederken, Kale-i Atik bevvabı ise yine aynı mahalleden 70 yaşındaki Mehmet'tir. Seyyid Ömer de aynı zamanda muhtarı olduğu Kale-i Cedîd Mahallesi'nde ikamet etmektedir.

1833 nüfus sayımında muhtesip kaydedilmemiştir. Ancak şehirde iki ihtisap kâtibi ve beş ihtisap hademesi bulunmaktadır.

	Görevi	Yaşı	Oturduğu Mahalle	Babasının Mesleği
Seyyid Osman	İhtisap Kâtibi	40	Çavuşbaşı	Zaim
Derviş Mehmet	İhtisap Kâtibi	40	Köse Dere Müslim	Bıçakçı
İsa	İhtisap Hademesi	20	Kabalı	Belirtilmemiş
Divriğili Osman	İhtisap Hademesi	28	Küçük Minare	Belirtilmemiş
Seyyid Hüseyin Çavuş	İhtisap Hademesi	60	Hacı Mehmet	Belirtilmemiş
Kolcu Hasan	İhtisap Hademesi	40	Şems Ferraş	Belirtilmemiş
Arnavut Osman	İhtisap Hademesi	55	Yahya Bey	Belirtilmemiş

İhtisap Hademesi Seyyid Hüseyin Çavuş aynı zamanda Hacı Mehmet Mahallesi muhtarıdır.

Bedesten Kethüdası Mustafa bin Veliyüddin de aynı zamanda oturduğu mahalle olan Bahtiyar Bostanı'nın muhtarıdır. Şehir kethüdası ise Köse Dere Müslim Mahallesi'nde oturan Seyyid Mehmet bin Ahmet'tir. Sivas Şehri'nde 1810'lu yıllarda iki tane bedesten kethüdası bulunduğu bunlardan birinin Müslüman diğerinin Gayrimüslim olduğu bilinmektedir. 1833 yılında ise şehirde tek bedesten kethüdası bulunduğu ve onun da Müslüman olduğu görülmektedir. Nüfus sayımında kaydedilmiş olan esnaf şeyhlerinin tamamı da Müslümandır.

İsim	Görevi	Yaşı	Oturduğu Mahalle	Diğer
Seyyid Ahmet	Penbeci Şeyhi	49	Küçük Minare	

Seyyid Mehmet	Habbazan Şeyhi	40	Hamam Ardı	Yek çeşm
Şeyh Mehmet	Berberler Şeyhi	50	Köse Dere Zimmî	
el-Hac Abdülkerim	Oturakçı Şeyhi	65	Gökçe Bostan	
Seyyid Mehmet	Kasaplar Şeyhi	45	Hacı Mahmut	
Ali	Terziler Şeyhi	65	Sarı Şeyh	
Hasan	Katırcılar Şeyhi	55	Köse Dere Müslim	
Seyyid el-Hac Mustafa	Bahçıvanlar Şeyhi	60	Billur	Aslen Karamuklu, topal
Seyyid Mehmet	Duhancılar Şeyhi	65	Ganem	
Seyyid Ebu Bekir	Tuzcular Şeyhi	60	Tokmak Kapı	

Esnaf şeyhlerinden Seyyid Ahmet, Seyyid Mehmet, el-Hac Abdülkerim ve Seyyid el-Hac Mustafa aynı zamanda ikamet ettikleri mahallelerin muhtarlarıdır.

Nüfus sayımında kaydedilen 9 yiğitbaşının tamamı Gayrimüslimdir. Müslümanlar içinde Yiğitbaşı kaydına tesadüf edilmemiştir. Gayrimüslim yiğitbaşılar sadece kendi cemaatlerine mensup esnaf ve zanaatkârlara mı yoksa şehrin genelindeki bütün esnaf ve zanaatkârlara mı hizmet vermektedir? Bu soruyu şu an için, eldeki mevcut belgelerle açıklamak mümkün değildir. Diğer yandan esnaf şeyhleri Müslüman olduğundan Yiğitbaşılarının Gayrimüslim olması bir denge sağlamak amacına hizmet ediyor olabilir.

1833 sayımında göre şehrin Yiğitbaşıları:

Yiğitbaşı	Yaş	Oturduğu Mahalle
Karabet	35	Demirciler Ardı
Sehak	64	Sarı Şeyh
Ohan	30	Köse Dere Zimmî
Manuk	35	Köse Dere Zimmî
Sehak	45	Bâb-ı Kayseri
Babak?	45	Bâb-ı Kayseri
Ohan	60	Ağca Bölge
Melkon	60	Hoca İmam
Ağyab?	46	Bazar

3.2.2.2. İlmiye Sınıfı

Nüfus defterinde Sivas kadısına dair bir kayıt yoktur. Ancak 3 adet naip kaydedilmiştir. Bunlardan Sarı Şeyh Mahallesi'nde oturan Sarı İmam Hafidi el-Hac Osman Efendi bin Mustafa Kilmigad Kazası Naibi'dir. Osman Efendi'nin oğlu Recep Paşazâde Sait Bey'in emrinde çalışmaktadır. Ak Değirmen Mahallesi'nde oturan Seyyid Mehmet Efendi bin Velîyüddin de nüfus sayımı sırasında Rışvan aşiretinde niyabettir. Kale-i Atik mahallesinde oturan Seyyid Mahmut Kamil bin Hasan'ın ise belirtilmemekle birlikte Sivas naibi olma ihtimali vardır.

1833 sayımına göre Sivas kadılığında 4 kâtip, 2 muhızır ve bir muhızırbaşı görev yapıyordu:

	Görevi	Yaşı	Oturduğu Mahalle
Sabuncuzâde Mehmet Efendi	Kâtip	50	Şah Hüseyin
Lütfullah	Kâtip	25	Ganem
Seyyid Mehmet bin Mehmet	Muhızır	60	Ak Değirmen
Seyyid el-Hac Ebu Bekir bin Ahmet	Muhızırbaşı	35	Kale-i Atik
Selman bin İsmail	Muhızır	40	İmaret
Kazzazzâde Seyyid Ömer Şakir	Kâtip	30	Ganem
Seyyid Ali	Kâtip	43	Şeyh Çoban

Kâtiplerden ikisi Kazzazzâde Seyyid Ömer Şakir ve Seyyid Ali aynı zamanda beratlı imamdır. Seyyid Ali oturduğu mahalle olan Şeyh Çoban'ın imamıdır. Yine kâtiplerden Sabuncuzâde Mehmet Efendi ise beratlı müezzindir.

Sivas Müftüsü, 35 yaşındaki Sarı Müftüzâde Seyyid Abdullah Efendi bin Abdürrahman'dır. Cami-i Kebir mahallesinde oturmaktadır. Aynı zamanda Ulu Cami'de (Cami-i Kebir'de) hatiplik yapmaktadır.

Balazâde Seyyid Mehmet Arif Efendi bin Mehmet Sait Sivas'ın nakîbüleşraf kaymakamıdır. Seyyid Mehmet Arif Efendi aynı zamanda Hamur Kesen Mahallesi camisinin hatibidir. Nakîbüleşraf kaymakamının emrinde 1 kâtip ile 7 çavuş çalışmaktadır. Nakîbüleşraf kaymakamının yanında kâtiplik ve çavuşluk yapanların kimliği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	Görevi	Yaşı	Oturduğu Mahalle
Ecevidzâde Abdürrahman bin Mehmet	Başçavuş	46	Şah Hüseyin
Seyyid Hüseyin bin İbrahim	Çavuş	50	Hacı Mehmet
Seyyid Mehmet Sait bin Mehmet	Çavuş	70	Hacı Mehmet
El-Hac Ömer bin Veliyüddin	Çavuş	55	Küçük Bengiler
İbrahim bin Osman	Çavuş	80	Sarı Şeyh
Ömer bin İbrahim	Çavuş	60	Bab-ı Kayseri
Hacı Hüseyin bin Seyyid Mehmet	Çavuş	28	Ağca Bölge
Seyyid Mustafa bin Mahmut	Çavuş	60	Şeyh Çoban
Seyyid Mehmet bin Hasan Emmi	Kâtip	40	Hamur Kesen

Kaymakam özel hizmetinde de 4 kişi çalıştırıyordu.

1833 sayımına göre şehirdeki imam sayısı 103, keşiş sayısı da 19'dur. İmamların 34'ü Sivas yakınındaki çeşitli köylerde, 2'si ise İlbeyli ve Yıldızeli kazalarında imamlık yapıyordu. Ayrıca şehirde 4 tane de imam vekili bulunmaktadır. İmamlık görevi bazı durumlarda babadan oğla intikal etmektedir. Örneğin Hacı Mahmut Mahallesi'nde ikamet eden Zakirzâde hanesinden 3 yaşındaki yetim Numan Sabit beratlı mahalle imamı olarak kaydedilmiştir. 3 yaşındaki bir çocuğun imamlık yapması söz konusu olamayacağına göre, bu makamın babasından intikal ettiği akla gelmektedir. Şehirdeki imam vekilleri muhtemelen böyle durumlarda devreye girerek bu kişiler yerine imamlık yapıyorlardı.

1833 nüfus sayımına göre şehrin camilerinde, mahalle ve medrese mescitlerinde görev yapan 67 imam vardır. İmamlardan bazılarının mahkeme kâtipliği gibi ikinci bir işte de çalıştıkları yukarıda gösterilmişti. Bunlara ek olarak bir imam aynı zamanda Abdülvahab Gazi Zaviyesi'nde hademe olarak çalışırken, iki imam da Kayseri mutasarrıfı dairesinde hizmet vermektedir. Bunlardan biri aslında Buruciye Medresesi'ndeki mescidin imamıdır. Sarı Şeyh Mahallesi'nin imamı da Bozok mütesellimi maiyetindedir. Bunlar dışında iki imamın orduda görevli olduğundan daha önce bahsedilmişti. Bunlardan biri Asâkir-i Mansûre, diğeri Asâkir-i Hâssa-ı Şâhâne imamıydı.

3.2.2.3. Hanedan ve Vücuhi Belde

Bu bölümde ise 1833 nüfus sayımında *hanedan* veya *vücuhi belde* olarak kaydedilenler incelenecektir. *Hanedan* kelime anlamı olarak köklü, asil ve büyük

aile demektir. Vücuu-ı belde ise bir yerin tanınmış ve nüfuzlu kimseleri, ileri gelenleri, eşrafı için kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1983a:727; Ayverdi, 2006:3333). Şehir ileri gelenlerinin yönetici seçiminde ve yönetimdeki rollerinin incelendiği kısımda 1795 yılında şehir ileri gelenlerinin kimler olduğu gösterilmişti¹⁷⁸. Bu defa 1833 nüfus sayımına göre Sivas'ın köklü ve büyük ailelerine mensup olanlar ve tanınmış, nüfuzlu kimseleri incelenmiştir. Bu kişilerin kimlikleri şu şekildedir:

¹⁷⁸ Bu çalışmanın 67-72. sayfalarına bakınız.

1833 Yılı Nüfus Sayımında Hanedan ve Vücuu-ı Belde Olarak Kaydedilenler

Mahalle	Hane No	Hane Adı	Aile Reisi	Yaş	Meslek	
Keçi Bula	25	Kul Emirzâde	Seyyid el-Hac Hasan Efendi b. Lütfullah	58	Mahalle Muhtarı ve Tekye-nişin	Hanedan
Hacı Zahit	1	Hasan Çavuşoğlu	Seyyid Ömer b. Hasan Çavuş	70		Hanedan
Hacı Veli	1	Fertellizâde	Seyyid Hasan Ağa	32		Hanedan
Hacı Veli	23	Fertellizâde	Seyyid Mehmet Memiş	75		Vücuu-ı Belde
Örtülü Pınar	12	Kadıızâde	Mehmet Esat Ağa	33		Hanedan
Küçük Kenisa	1	Küçük Ali Ağa	Ali	30		Hanedan
Kale Ardı	1	Kasım Ağa	Kasım	90	Tımarlı Süvari Mütেকaidi	Hanedan
Kale Ardı	29	Mütevellizâde	Seyyid Abdülvahab	18		Hanedan
Hoca Ali Çavuş	4	Mütevellizâde	Seyyid Mahmut Ağa	69		Hanedan
Şemş Ferraş	104	Ahmet Ağa	Seyyid Ahmet Ağa	59	Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı	Hanedan
Hacı Mehmet	7	Kara Ahmet Oğlu	Seyyid Derviş Mehmet	35		Hanedan
Ağca Bölge	1	Selim Beyzâde	El-Hac Ali	50		Vücuu-ı Belde
Hacı Mahmut	1	Zembilcizâde	Seyyid Hakkı	55	Hacegan-ı Divan-ı Hümayun	Vücuu-ı Belde
Sarı Şeyh	1	Recep Paşazâde	Sait Bey	40	Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı	Vücuu-ı Belde
Ali Baba	62	Ağacıkzâde	Mahmut Ağa	50		Vücuu-ı Belde

Kul Emirzâdeler 8 hane olarak Keçi Bula Mahallesi'nde oturmaktadırlar. Aile reisinin *hanedan* olarak kaydedilen Seyyid el-Hac Hasan Efendi b. Lütfullah olduğu anlaşılmaktadır. Hasan Efendi aynı zamanda mahalle muhtarı ve ailenin adını taşıyan Kul Emir Tekkesi'nde tekve-nişindir. Hasan Efendi dışında aile bireylerinden beşi daha tekve-nişin olarak kaydedilmiştir. Bir aile bireyi de mütevellidir. Kul Emirzâdelere ait 8 hane içinde ailenin damatlarına ait iki hane de yer almaktadır. Ailenin damatlarından biri Hayrullah Ağa'nın¹⁷⁹ eski kölesidir ve hala Hayrullah Ağa'nın yanında çalışmaktadır. Ailenin diğer damadı ise Çorum müteselliminin maiyetindedir. Diğer aile bireyleri arasında iki kişinin divan çavuşu, birer kişinin de bahçıvan, kâtip, kasap ve Hâssa-ı Şâhâne askeri oldukları görülmektedir. Kâtibin 16 yaşındaki oğlu ise talebedir.

Hâssa-ı Şâhâne askeri olan Kul Emirzâde kayıptır ve hayatta olup olmadığı bilinmemektedir. Diğer bir Kul Emirzâde ise gurbete gitmiştir. Nereye gittiği belirtilmemiştir. Çorum Mütesellimi maiyetinde olan damatları ile damadın gulâmı ise Çorum'dadır. Kul Emirzâdelerin yanında 1 kişi çalışmaktadır.

Fertellizâdelere ait 6 hanenin biri Hacı Zahit Mahallesi'nde diğerleri Hacı Veli Mahallesi'ndedir. Bu aileden Seyyid Hasan Ağa *hanedan*, Seyyid Mehmet Memiş ise *vücuḥ-ı belde* olarak kaydedilmiştir. Fertellizâdelerin bir ferdi Ecevitizâdelere damat olmuştur. Fertellizâdeler içinde oturakçı, duhancı, hamam yanaşması, ikinci gibi meslek sahiplerinin yanı sıra iki tane de talebe vardır. Hamam yanaşması olan Fertellizâde Seyyid Feyzullah nüfus sayımından 6 ay önce İstanbul'a gitmiştir. Sayım esnasında hâlâ oradadır.

Fertellizâdelerin yanında 9 kişi çalıştığına ve ayrıca kiraya verdikleri 3 evleri daha olduğuna bakılırsa zengin bir aile oldukları söylenebilir.

Şehirde Kadızâde olarak kaydedilen 6 hane bulunmaktadır. Bunlar Hacı Mehmet, Üryan Zimmî ve Örtülü Pınar mahallelerindedir. Bu aile bireyleri arasında Örtülü Pınar Mahallesi'nin hatibi ve bir hattatın yanı sıra bir bakkal, bir de tımarlı süvari vardır. Ayrıca bu aileden 3 yaşındaki bir çocuk da tımarlı süvari cebelisi olarak kaydedilmiştir. Kadızâdelerin bir üyesi 1835 yılı ortalarında Redif askeri olmuştur. Ailenin 3 çalışanı vardır.

¹⁷⁹ Nüfus defterinde Hayrullah Ağa'nın ismi dışında hakkında başka bir bilgi verilmemiştir.

Kasım Ağa 90 yaşında bir tımarlı süvari emeklisidir. Üç oğlu ve iki erkek torunu ile Kale Ardı Mahallesi'nde yaşamaktadır. Bu aileye ait başka hane tespit edilememiştir. Bununla birlikte ailenin bir gulâmı, 5 de çalışanı tespit edilmiştir.

Mütevellizâdeler Kaleardı Mahallesi'nde 8, Hoca Ali Çavuş Mahallesi'nde 1 ve Abdülkerim Mahallesi'nde 1 olmak üzere toplam 10 hanelik bir ailedir. Bu ailenin mensuplarından biri Dergâh-ı Ali Gediklisi, diğeri ise zaimdir. Ayrıca ailede bir tımarlı süvari ile bir de tımarlı süvari mütekaiddi bulunmaktadır. Aile bireylerinden bir diğeri Kale Ardı Mahallesi'nin imamı, biri de beratlı hatiptir. İki kişi ise çorapçılık ve çubukçulukla geçimini sağlamaktadır. Mütevellizâdelerden Hatip Mustafa'nın Yemenli bir hanımla evlendiği kaynının Yemenli olmasından anlaşılmaktadır. Mütevellizâdeler yanlarında en çok insan çalıştıran ailedir. Bunların yanında 15 kişinin çalıştığı tespit edilmiştir .

Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı olan Ahmet Ağa, Şems Ferras Mahallesi'nde iki küçük oğlu ile oturmaktadır. Ahmet Ağa'nın üç tane gulâmı ve yanında çalıştırdığı bir kişi vardır. Ahmet Ağa hakkında bunlardan başka bir bilgi bulunamamıştır.

Hamur Kesen Mahallesi'nde oturan Genç İbrahimzâde Seyyid Mehmet ile Seyyid Abdullah da *hanedan-ı belde* olarak kaydedilmişlerdir. İki haneden oluşan bu ailenin bir gulâmı ile 6 çalışanı vardı.

Kara Ahmetoğlu ailesi 5 haneden oluşan bir ailedir. Bunlar Hacı Mehmet, Sarı Şeyh, Ece ve Kale Ardı mahallelerinde oturmaktadır. Kara Ahmetoğlu ailesinden Halil, Tozanlı âyanıdır. Aile bireylerinden biri tımarlı süvari, biri hattat, biri de talebedir. Bu ailenin yanında 9 kişi çalışmaktadır.

Zembilcizâde ailesi tek haneden ibarettir. Hanenin reisi Hâcegan-ı Divan-ı Hümayun Seyyid Hakkı Efendi'nin bir tane oğlu vardır. Ailenin yanında 2 kişi çalışmaktadır.

Sivas valiliği yapmış olan Zaralızâde Recep Paşa'nın iki oğlundan biri olan Osman Bey'in nüfus sayımının yapıldığı tarihte hayatta olmadığı anlaşılmaktadır¹⁸⁰. Zira Üryan Zimmî Mahallesi'nde bulunan evi *Recep Paşazâde Osman Bey Zevcesi* adıyla

¹⁸⁰ Sicill-i Osmanî'de ise Kapıcıbaşı Recep Paşazâde Osman Bey'in H.1257 (M.1841) tarihinde vefat ettiği yazmaktadır (Süreyya, 1996: 1368, 1288).

kaydedilmiştir. Recep Paşa'nın diğer oğlu Sait Bey¹⁸¹ Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşıdır ve Sarı Şeyh Mahallesi'nde oturmaktadır. Aynı mahallede kiraya verdiği bir evi daha vardır. Sait Bey yanında bir kişi çalıştırmaktadır.

Selim Beyzâde ailesi Ağca Bölge Mahallesi'nde oturan iki haneden müteşekkildir. Bu ailenin bir gulâmı vardır. Ayrıca biri eski gulâmları olan iki kişi de yanlarında çalışmaktadır.

Ağacıkzâde ailesi Ali Baba Mahallesi'nde oturan 3 haneden oluşuyordu. Aile bireylerinden ikisi bahçıvanlık yapmaktadır. Aile reisi olan Hasan Ağa iki gulâm sahibidir. Ailenin yanında çalışanların sayısı ise 6'dır.

Küçük Ali Ağa, Küçük Kenisa Mahallesi'nde oturmaktadır. Yanında çalışan bir kişi olduğu dışında hakkında başka bir bilgi yoktur.

Nüfus defterinde *hanedan* veya *vücuḥ-ı belde* olarak kaydedilen bu ailelerden Kul Emirzâde, Fertellizâde, Kadızâde, Mütevellizâde, Ahmet Ağa, Genç İbrahimzâde, Kara Ahmetoğlu, Zembilcizâde, Selim Beyzâde ve Ağacıkzâde ailelerinin *Seyyid* unvanı taşıdıkları tespit edilmiştir.

Şehirde bunlar dışında da etkili (veya geçmişte etkili olan) aileler olduğu bilinmektedir. Örneğin Ecevitzâdeler ve Kenanzâdeler bu ailelerden ikisidir. Bunlardan Ecevitzâdeler Şah Hüseyin ve Kale Ardı mahallelerinde oturan 7 haneden oluşmaktadır. Bu ailenin üyelerinden biri Sivaslı Kazası mukayyidi, biri tımarlı süvaridir. Ayrıca aile fertlerinden üçü Bozok müteselliminin yanında çalışmaktadır. Geri kalan üyelerden ikisi ekincidir. Ekincilerden biri Şah Hüseyin Mahallesi'nin muhtarıdır. Fertellizâdelerin oğlu olan damatları ise duhancılık yapmaktadır. Nüfus sayımı sırasında bu ailenin fertlerinden tımarlı süvari olanı Konya'da alayında, Bozok mütesellimi maiyetinde olan üç kişi de Bozok'tadır. Ayrıca aile fertlerinden birinin 22, diğerinin de 6 yıldır Mısır'da olduğuna bakılırsa ailenin bir kısmının Mısır'da yerleştiği söylenebilir.

¹⁸¹ Zaralızâde hanedanı hakkında yapılan çalışmalarda Mehmet Sait Bey adındaki kişi Zaralızâde Lütfullah Paşa'nın oğlu olarak gösterilmiştir (Savaş, 1993:97; Ege, 2006:74). Bununla birlikte nüfus sayımında Sait Bey, Recep Paşa'nın oğlu (*Recep Paşazâde*) olarak kaydedilmiştir (BOA Nfs.d. 2399:77). 1823 ve 1826 tarihlerinde Sivas kethüdayeri olarak görev yapmış olan Zaralızâde Mehmet Sait Bey ile nüfus sayımında Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı Recep Paşazâde Sait Bey olarak kaydedilen kişilerin aynı kişi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (ŞŞS12:38; ŞŞS13:139; ŞŞS14:47).

Kenanzâdeler Gökçe Bostan Mahallesi'nde oturan 3 haneden oluşmaktadır. Kenanzâdelerden biri Ağacızkâde'nin yanında çalışmaktadır. İkisi haffaf ve kazzaz şakirdi iken çocuklardan biri tımarlı süvari cebelisi olarak kaydedilmiştir. Kenanzâdelerden Seyyid Mustafa'nın kardeşi öldüğü için yetim yeğenine bakmaktadır. Ayrıca tımarlı Süvari cebelisi olarak kaydedilen çocuğun da yetim olduğu anlaşılmaktadır. Zîra 8 yaşındaki bu çocuk hane reisi olarak kaydedilmiştir. Çocuktan sonra kaydedilen dayısı ise hattattır.

Kenanzâde ailesinden Ahmet'in 1818 yılında şehirde çıkan isyanın¹⁸² elebaşlarından olmasının etkisiyle aradan geçen 15-16 yılda bu ailenin şehirdeki etkinliğini kaybettiği söylenebilir. Diğer yandan isyanın diğer elebaşısının Mütevellizâdelerden olduğu da bilinmektedir. Ancak Mütevellizâdelerin bu olaydan Kenanzâdeler kadar kötü etkilenmediği söylenebilir.

Bunların yanı sıra *hanedan* veya *vücu*h olarak kaydedilmeyen ancak paşa ya da paşazâde olması hasebiyle şehrin ileri gelenlerinden olan kişiler vardır. Aslen Sivaslı olan ve Sivas valiliği de yapmış olan Alâeddin Paşa'nın¹⁸³ oğulları Celalettin, Mehmet, İbrahim, İsmail, Bahaattin ve Ali Beyler Cami-i Kebir Mahallesi'nde hep birlikte oturmaktadırlar. Celalettin Bey'in Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı olduğu için daha önce bahsedilmiştir. Kardeşi Mehmet Bey ise 1834 yılı sonunda Asâkir-i Mansûre'ye binbaşı tayin olunmuştur. Alâeddin Paşazâdelerin 5 gulâmı vardı ve ayrıca yanlarında 5 kişi çalıştırıyorlardı.

Aslen Sivaslı olan ve H.1235 (M. 1819-1820) yılında Sivas valiliği de yapan Behram Paşa H.1248 (M. 1832/1833) yılına doğru vefat etmiştir (BOA C.ML 22551; Süreyya, 1996:365). Behram Paşa'nın hem kardeşi Osman Bey hem de oğlu Hasan Bey Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşıdır. Bunlar Yahya Bey ve Üryan Müslim mahallelerinde oturmaktadır. Hem Osman Bey hem de Hüseyin Bey ikişer gulâma sahipti ve yanlarında ikişer kişi çalıştırıyorlardı.

1800 yılı ortalarında vefat eden İpekliâde Mustafa Paşa aslen Divriğildir (Süreyya, 1996:1197). Mustafa Paşa'nın dört oğlu da Sivas'ta oturmaktadır. Bunlar Ali, Numan, Recep ve Emin beylerdir. Ali Bey Demirciler Ardı Mahallesi'nde diğerleri ise Küçük

¹⁸² İsyan konusu yönetim kısmında incelenmiştir.

¹⁸³ Sicill-i Osmaniye'ye göre Alâeddin Paşa 1814 yılında Alâiye mutasarrıfı olduktan sonra vezir rütbesiyle Sivas valisi tayin edilmiştir. Alâeddin Paşa 1830'lu yılların başında vefat etmiştir (Süreyya, 1996: 232-233).

Minare Mahallesi'nde yaşıyorlardı. Numan Bey Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşıdır. Mustafa Paşa'nın dört oğlu da Bozok Mutesellimi maiyetindedir. Nüfus sayımı sırasında dördü de Bozok'tadır. Numan Bey'in içgüveysi olan damadı çubukçuluk yapmaktadır. Sayım sırasında Çorum'dadır. Numan Bey'in yanında çalışan bir hademesi vardır.

Altı oğlu da Cami-i Kebir mahallesinde oturan Ahi Paşa'nın kim olduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamakla birlikte 1764 yılında Ahi Paşazâde Mustafa Bey'in Sivas dâhilindeki Köydin? ve Tuzhisar karyelerine malikane olarak mutasarrıf olduğu tespit edilmiştir (BOA C.DH 5223; C.ML 30649). 1833 nüfus sayımında Ahi Paşazâde olarak kaydedilenler Seyyid Abdi, Seyyid Ahmet, Mustafa, Abdullah, Ahi Ahmet ve Murtaza Beylerdir. 1764 yılında malikâne mutasarrıfı olarak karşımıza çıkan Ahi Paşazâde Mustafa ile 1833 nüfus sayımında *Ahi Paşazâde Mustafa* olarak kaydedilen kişinin aynı kişi olması mümkün değildir. Zîra 1833 yılında kaydedilen Ahi Paşazâde Mustafa 36 yaşındadır. Ahi Paşazâdelerin Sivas'ın hanedan ailelerinden olduğu ise 1852 tarihli bir belgede belirtilmiştir (BOA MVL 47).

Ahi Paşazâde Seyyid Abdi Bey bir gulâm sahibidir. Ailenin yanında iki kişi çalışmaktadır. Ayrıca Velet Bey Mahallesi'nde kiraya verdikleri bir evleri daha vardır.

3.2.3. Bazı Toplumsal Gruplar

3.2.3.1. Öğrenciler

Sivas'ta daha Anadolu Selçuklu Devleti zamanında kurulmuş olan Şifaiye, İhsaniye, Buruciye ve Gök Medrese Osmanlı döneminde de hizmet vermeye devam ediyordu. Bu medreselerden Şifaiye, Buruciye ve Gök Medrese'nin 19. yüzyıl başlarında toplam 140 öğrencisi vardı (Demirel, 2000:152). 1833 yılı nüfus sayımında ise 85 erkek, *talebe* veya *talebe-i ulum* olarak kaydedilmiştir. Talebelerin 53'ü *Seyyid* unvanı taşımaktadır. Talebeler arasında Şeyh Çoban Tekkesi'nin zaviyedarı da bulunmaktadır. Talebeler konusunda dikkati çeken bir nokta ise bunların içinde yaşını başını almış, hatta yaşlı olarak nitelendirilebilecek kişilerin varlığıdır. Talebeler yaş bakımından incelendiğinde

en gençlerinin 15, en yaşlısının ise 65 yaşında olduğu görülmektedir. Bunlar çeşitli yaş gruplarına ayrıldığında aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır:

Yaş Aralığı	Talebe Sayısı
15–30	64
31–41	11
42 ve Üzeri	10
Toplam	85

Bazı kişilerin ileri yaşlarına rağmen talebe olarak kaydedilmesi açıklanması gereken ilginç bir durumdur.

85 talebeden 15'i büyük oranda Sivas Sancağı dâhilinde bulunan köy, kasaba, kaza vb. yerleşimlerden gelmiştir¹⁸⁴. Bunların Sivas'a ne zaman geldikleri ise bilinmemektedir. Bununla birlikte 1839 yılı başlarına ait bir belgede, Sivas'ın 4 medresesinde eğitim görmek için Sivas dışından gelen 25 öğrencinin geliş tarihleri ve geldikleri yerlerin ismi kaydedilmiştir. Bu öğrencilerin 12'si Şifaiye, 9'u Gök Medrese, 3'ü Buruciye (Hacı Maksut) ve 1 tanesi de İhsaniye'de eğitim görmektedir (BOA Nfs. 2405:15-18). Bunların yaşları, geldikleri yerler ve ne kadar zamandır Sivas'ta oldukları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Yaşı	Geldiği Yer	Sivas'ta Olduğu Süre
16	Durdulu Köyü (İlbeyli)	1 Ay
16	Kabasakal Köyü (İlbeyli)	1 Ay
20	Kabasakal Köyü (İlbeyli)	1 Ay
15	Şehirkışla Köyü (Bozok, Gedik)	2 Ay
16	Şehirkışla Köyü (Bozok, Gedik)	2 Ay
32	Şehirkışla Köyü (Bozok, Gedik)	2 Ay
25	Ağcakışla Köyü (Bozok, Emlak)	4 Ay
21	İğcek Köyü (Gedikabad)	4 Ay
33	Hanlı Köyü (İlbeyli)	1 Yıl
21	Karalı Köyü (İlbeyli)	1 Yıl
17	Şehirkışla Köyü (Bozok, Gedik)	1,5 Yıl
32	Şehirkışla Köyü (Bozok, Gedik)	1,5 Yıl
16	Cancin Köyü (Sivasili)	2 Yıl
27	Sinek Köyü (Arapkir)	2 Yıl
35	Sinek Köyü (Arapkir)	3 Yıl
22	Şehirkışla Köyü (Bozok, Gedik)	3 Yıl
14	Dodurga Köyü (Hafik)	3 Yıl
25	Karacalar Çiftliği (Yıldızeli)	4 Yıl

¹⁸⁴Sivas'a dışıradan gelen 15 talebenin geldiği yerleşimlerin isimleri şöyledir: Çanakçı Köyü, Kadem Köyü, Cancin Köyü, Serçe Köyü, Çeltik Köyü, Karamil Köyü, Hayırbey Köyü, Kılavuz Köyü, Apardı Köyü, Nevroz Köyü, Darende, Gedikabad Kazası, İlbeyli Kazası, Şirvan Kasabası ve Ürgüp.

25	Şirvan Kasabası	4 Yıl
25	Dodurga Köyü (Hafik)	6 Yıl
30	Zara Köyü (Sivaslı)	6 Yıl
30	Cancin Köyü (Sivaslı)	7 Yıl
27	Devekse Köyü (Sivaslı)	10 Yıl
15	Nefs-i Kars	12 Yıl
25	Nefs-i Kars	12 Yıl

Görüldüğü gibi eğitim amacıyla Sivas'a gelenlerin çok büyük bir kısmı (% 88'i) Sivas Eyaleti dâhilinden gelmiştir. Yine aynı belgeye göre medreselere sadece öğrenciler değil hocalar ve tarikat ehilleri de gelmektedir. Örneğin İhsaniye Medresesi'nde kalan Şirvanlı Müderris Şeyh Halil Efendi 7 yıldır Sivas'taydı. Gök Medrese'de kalan ve Diyarbakır tarafından Sivas'a gelmiş olan Buharalı Hacı Derviş Abdullah Kadiriye tarikatı mensubudur. Derviş Abdullah'ın ne kadar zamandır Sivas'ta olduğu belirtilmemekle birlikte süresiz (*bilâ-müddet*) olarak Sivas'a geldiği kaydedilmiştir (BOA Nfs 2405:17, 18).

1833 yılında talebe olarak kaydedilenlerden 6'sı eğitim amacıyla Sivas dışına gitmiştir. Bunlar içinde Apardı ve Serçe karyelerinden gelen iki kişi de bulunmaktadır. Sivas'tan giden talebelerden 3'ü Tokat'a, biri Bozok, biri Kayseri, biri de İstanbul'a gitmiştir. 1833 yılında Sivas'taki medrese öğrencilerinin nüfusa oranı yaklaşık % 1'dir.

Şehirde medreselerin yanı sıra sıbyan okulları da bulunmaktadır ve 14 öğretmen bu okullarda eğitim vermektedir. Sivas Şehri'ndeki sıbyan okulları hakkında belgelerden edinilen tüm bilgi bundan ibarettir. Bununla birlikte şehirde Müslümanların yaşadığı mahallelerin ve sıbyan okulu öğretmenlerinin sayısına bakarak, şehir genelinde en azından 14 tane sıbyan mektebi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durumda aşağı yukarı 4 mahalleye bir okul ve bir öğretmen düştüğü söylenebilir. Yaşı uygun olan bütün çocukların sıbyan mekteplerine devam edip etmediği bilinmemektedir. Buna rağmen 7-12 yaş aralığında 1128 Müslüman erkek çocuk olduğu göz önüne alınırsa, bunların tamamının okula devam etmesi halinde öğretmen başına yaklaşık 80 erkek çocuk düşmektedir ki bu da oldukça yüksek bir rakamdır. Buna bir de kızlar dâhil edildiğinde sayı daha da yükselecektir.

Sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapanlardan sadece birisinin beratlı mahalle imamı olması ise öğretmenlik işini mahalle imamlarının yapmadığının bir göstergesidir.

Gayrimüslimlerin de kendi okulları olduğu muhakkaktır. Ancak Gayrimüslim okullarına dair bilgilerimiz 19. yüzyılın üçüncü çeyreğine (1877 yılı ve sonrasına) aittir. Ermenilerin ana kilisesi olan Meryem Ana Kilisesi'ne bağlı olarak hizmet veren kızlara ve erkeklere mahsus beş okul vardı. Bunlar Tarkmançats, Sahakyan, Nersesyan, Hırpsimyants ve Kayianyants isimli okullardı. Bu okulların giderleri Meryem Ana Kilisesi'nin mülklerinden edinilen gelirlerle karşılanıyordu.

Tarkmançats Okulu'nda 1877 yılında 200 öğrenci eğitim görüyordu. Verilen dersler arasında Türkçe ve Fransızca dersleri de vardı. Türkçe dersi bir Müslüman, Fransızca dersi ise bir Ermeni tarafından veriliyordu (Natanyan, 2008:243, 244, 246). Sahakyan'da 72 öğrenci eğitim görürken Hırpsimyants isimli okul sadece kızlara mahsustu. Tarkmançats Okulu ana kiliseye yakın bir mevkide yani çarşıya yakın bir konumda, şehir merkezindeydi. Diğer okullar da Tarkmançats'a yakın mevkilerde kurulmuştu. Örneğin Sahakyan Okulu Tarkmançats Okulu'na 10 dakika mesafede ve şehrin güneyinde yer alırken, Hırpsimyants Okulu şehrin kuzeyindedir ve Tarkmançats'a 5 dakikalık bir uzaklıktadır. Nersesyan Okulu şehrin batısında ve Surp Sarkis Kilisesi'nin yakınındadır. 300'e yakın öğrencisi vardır. Yine Surp Sarkis Kilisesi yakınlarında Kayianyants Okulu da bulunmaktadır. Bu okul da kızlara mahsustur ve 110 kadar kız öğrencisi vardır. Bu okullar dışında erkek ve kızlara mahsus özel bazı okullar olduğu da ileri sürülmektedir (Natanyan, 2008: 247, 250, 258, 359).

3.2.3.2. Köleler, Azatlılar ve Mühtediler

Köleliğin tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. 19. yüzyıl başlarına kadar köle ticareti dünyanın hemen her yerinde serbesti (Aydın-Hamidullah, 2002:245)¹⁸⁵. Osmanlı Devleti'nde insan ticareti I. Murat döneminde Rumeli fetihleri sırasında alınan esirlerin satışıyla başlamıştır. Esirler savaş ganimeti olarak gazilere paylaştırılıyor, bunlar da esirleri ya kendi hizmetlerinde kullanıyor veya satıyorlardı. Osmanlı Devleti'nde savaş

¹⁸⁵ Kölelik Fransa'da 1789 devriminden sonra, İngiltere'de 1807 yılında, Amerika'da ise iç savaş (1861-1864) sonrasında yasaklanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise köleliğin yasaklanması için girişimler Tanzimat sonrasında başlamıştır. 1847 yılında İstanbul'daki köle pazarı kapatılmış, 1857'de Hicaz bölgesi hariç zenci köle ticareti yasaklanmıştır. Kafasya bölgesinden yapılan beyaz köle ticaretinin yasaklanması ise II. Meşrutiyet sonrasında gerçekleşmiştir (Aydın-Hamidullah, 2002: 245). Ancak bütün bunlara rağmen köleliğin Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar devam ettiği bilinmektedir.

esirlerinin azalmaya başlamasıyla sadece Müslümanlara mahsus olan köle ticareti hız kazanmıştır. Özellikle zenci köleler Sudan ve Habeşistan bölgelerinden geliyordu (Engin, 2002:246,247).

Tanzimat öncesinde Sivas Şehri'nde de köleler vardı. 1833 nüfus sayımında 73 kişi köle (gulâm), 27 kişi de azatlı olarak kaydedilmiştir. Köle ve azatlıların erkek nüfus içindeki oranı %1'in altındadır. Bunların Müslüman erkek nüfus içindeki oranı ise % 1,12'dir.

Köleler ev içi veya kişisel hizmetlerde kullanıldığı gibi el sanatlarına dayalı üretimde de kullanılabiliyordu. Bu şekilde küçük sınaî üretimde çalıştırılan kölelerin özgürlüğü belli miktarda üretim yapmasına veya belli bir süre hizmet etmesine bağlı olabiliyordu. Örneğin Bursa'da tafta dokumacısı Mahmut, kölesi İskender'i 10.000 Akçelik üretim yaptığında özgür bırakacağını sicile kaydettirmişti. Buna İslam hukukunda *mukâtaba* deniliyordu. Bu uygulama sınırlı hizmet sözleşmesi sistemi altında örgütlenmişti ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygın olarak kullanılmıştır (İnalçık, 2008a:128). Sivas Şehri'nde köle emeğinin bu şekilde kullanıldığına dair bir veriye tesadüf edilmemiştir. Zaten şehirdeki kölelerin sayısı, üretimde köle emeğinin kayda değer bir rolü olmasına müsaade etmeyecek kadar düşüktür.

Sivas Şehri'nde özellikle azatlıların toplumdaki yeri/konumu incelendiğinde aynı dönemde köle emeği kullanan başka toplumlara/kültürlere kıyasla Osmanlı toplumunda kölelik olgusuna karşı farklı bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır.

Azatlıların dördü kirada otururken, altısı eski sahiplerinin evinde yaşamaya devam etmektedir. İki azatlı ise iç güveysi olmuştur. Azatlılardan biri manevi annesinin evinde otururken, bir tanesi de karısının ilk eşinin evinde oturmaktadır. Geriye kalan 13 tanesi ise ev sahibidir.

Azatlılardan 11 tanesinin mesleği/işi kaydedilmemiştir. Ancak bunlardan ikisinin oldukça varlıklı olduğu söylenebilir. Tanzimat öncesi dönemde özellikle Bozok Sancağı'nda etkili bir aile olan Cabbarzâdelerin azatlılarından olan Hurşit Ağa'nın kendisi de 3 kölenin sahibidir. Behram Paşa'nın azatlısı olan el-Hac Hurşit de köle sahibi iken kölesini azat etmiştir. Hurşit'in nüfus sayımı esnasında hacc-ı şerifte olduğu kaydedilmiştir.

Mesleği kaydedilen azatlılardan ikisi tımarlı süvaridir. Bunlardan biri kendisi de Behram Paşa'nın eski kölesi olan el-Hac Hurşit bin Abdullah'ın azatlısı, 20 yaşındaki Şakir bin Abdullah, diğeri de Pirkinik Ağası'nın azatlısı 25 yaşındaki Hurşit bin Abdullah'tır. Azatlılardan beşi Bozok Mütesellimi Sait Ağa'nın maiyetinde çalışmaktadır, bunlardan biri kâtiptir. Sait Bey'in maiyetinde olan bu beş azatlıdan dördü Sait Bey'in eski kölesidir. Bir diğeri azatlı Trabzon valisi maiyetinde çalışırken, üçü ise eski sahiplerinin yanında çalışmaya devam etmektedir. Azatlılardan biri Keban Madeni'nde çalışırken geriye kalan dördü çorapçılık, kahvecilik, çörekçi tablakârlığı ve seyislik yapmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi eski sahiplerinin evinde yaşamaya devam eden altı azatlı henüz evlenmemiştir. Sekiz azatlının erkek çocuğu yoktur, beşinin 1, dördünün ise 2 oğlu vardır. Üç azatlı dul ve çocuklu kadınlarla evlenmiştir. Bunlardan 30 yaşındaki Bilal'in dört, Trabzon valisi dairesinde çalışan Arif'in bir ve Kul Emirzâdelerin damadı olan Selim'in bir üvey oğlu vardır. Kul Emirzâdeler şehrin ileri gelen aileleri arasındadır. Bu aile nüfus sayımında *hanedan* ailesi olarak kaydedilmiştir.

Buraya kadar anlatılanları özetleyecek olursak azatlılar, azat edildikten sonra genellikle evlenene kadar eski sahiplerinin yanında yaşamaya devam etmekte, azatlı ya da zenci¹⁸⁶ olmaları evlenmelerine mani olmamakta hatta şehrin ileri gelen ailelerine damat olabiliyorlardı. Bunların bazıları azat edildikten sonra da eski sahiplerinin yanında çalışmaya devam etmekte, bir kısmı esnaf veya zanaatkâr olarak geçimlerini sağlamak ve bazılarının ekonomik durumu köle sahibi olmalarına imkân verecek kadar iyi olabilmektedir. Bütün bunlar toplumda kölelere ve azatlılara karşı bir önyargı beslenmediğinin göstergesidir.

1833 yılına ait nüfus defterinde kayıtlı azatlıların yaşları şu şekildedir:

Yaş	Kişi Sayısı
20-29	11
30-39	6
40-50	10

Görüldüğü gibi 20 yaşın altında azatlı yoktur. Osmanlı toplumunda kölelerin ev içi veya kişisel hizmet ya da küçük sınaî üretim gibi alanlarda çalıştırıldığı düşünülürse 40-45

¹⁸⁶ Nüfus sayımında eski kölelerden dördünün zenci olduğu kaydedilmiştir. Bunlardan üçü evlidir.

yaş altının bedensel güce bağlı çalışmalar için en verimli dönem olduğu söylenebilir. Sivas'taki eski kölelerin sadece 4 tanesi (yaklaşık % 15) 45 yaş ve üzerindedir. Yani yaşlılık/iş göremezlik gibi sebeplerle azat edilme oranının yüksek olmadığı ileri sürülebilir. Diğer yandan işlenen bir günahın affı veya sevap için köle azat edildiği gibi kölenin din değiştirip iyi bir Müslüman olmasının azat edilmesinde rol oynadığı ileri sürülmektedir (Pakalın, 1983b:302). Sivas'taki bütün kölelerin veled-i Abdullah olarak kaydedilmesi hepsinin Müslüman olduğunu göstermektedir. Ancak Müslüman olan bütün kölelerin azat edilmediği de bir gerçektir.

Kölelerin evlenmesi konusunda herhangi bir yasak olmadığı da Macun Ağası Ahmet'in kölesi olan Zenci Mercan'ın 2 aylık bir oğlu olmasından anlaşılmaktadır (BOA Nfs. 2399:63). Üç köle ise nüfus sayımını takip eden iki yıl içinde orduya katılarak asker olmuştur. Bunlardan Kürt Mustafa'nın 15 yaşındaki kölesi 1834 yılının Aralık ayında; Vanlı Feyzullah'ın 20 yaşındaki kölesi 1835 yılı ortalarında ve Kâtip Seyyid Abdullah'ın 25 yaşındaki kölesi de 1834 yılı ortalarında orduya katılmıştır. Bu kölelerin niçin orduya katıldıklarını ve orduya katılmadan önce azat edilip edilmediğini ise bilmiyoruz.

Tanzimat öncesinde Sivas Şehri'nde din değiştirme yaygın olarak tesadüf edilen bir olgu değildir. 1833 yılında yapılan nüfus sayımına sadece 9 kişi mühtedi olarak kaydedilmiştir. Bu çalışma kapsamında incelenen 3 farklı döneme ait şer'iye sicilinde ise üç ihtida vakasına tesadüf edilmiştir¹⁸⁷. Bununla birlikte 1833 nüfus defterinde baba adı *Abdullah* olan yaklaşık 350 kişi kayıtlıdır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde sonradan Müslüman olanlara baba adı olarak genellikle *Abdullah* isminin verilmesi yaygın bir temayüldür. Bununla birlikte Sivas Şehri'nde 1833 nüfus sayımında baba adı *Abdullah* olarak kaydedilen herkesi mühtedi kabul etmek büyük bir yanılgıya yol açabilir. Baba adı *Abdullah* olanların tamamını mühtedi olarak kabul etmemek için birden fazla sebep vardır. Bunlardan biri Sivas Şehri'nde *Abdullah* isminin, 15-16. yüzyıllara nazaran 19. yüzyılda kullanımının bir parça artmış olmasıdır¹⁸⁸. Bir diğeri ise Abdullah ismini taşıyanların yaklaşık % 32'sinin *Seyyid* unvanını da taşımasıdır. Ayrıca nüfus defteri dikkatlice incelendiğinde kâtibin *seyyid* ve *şerif* gibi unvanları kaydederken

¹⁸⁷ Bu üç kayıttan birinde Kızılca Kışla Köyü'nde Ayşe'nin, bir diğeri Sivas'ın Tokmak Kapı Mahallesi'nden Muhammed'in ihtida ettiği anlaşılmaktadır. Üçüncü kayıt ise Sivas'ın Bahtiyar Bostanı Mahallesi Ermenilerinden Agob'un mahkemeye gelerek kelime-i şahadet getirdiğine ve Müslüman olduğuna dairdir ((SSS3:298; SSS6:108; SSS10:1).

¹⁸⁸ Sivas Şehri'nde 1454 yılında 245 kişiden ikisi, 1485'te 339 kişiden dördü, 1519'da 407 kişiden ikisi, 1553'te 1143 kişiden beşi ve 1572'de 1304 kişiden 16'sının isminin Abdullah olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2011:138, 150). Bu rakamlara göre 15 ve 16. yüzyıllarda Abdullah ismi kullanım oranı yaklaşık % 0,5 ile 1,22 arasında değişmektedir. 1833 yılında ise (Abdullah isimli mühtediler hariç tutulduğunda) Abdullah isminin kullanım oranı yaklaşık % 2,8'dir.

titiz davranmadığı da görülmektedir¹⁸⁹. Bu sebeplerle veled-i Abdullah olanların mühtedi olarak kabul edilmesinin sağlıklı bir sonuç vermeyeceği kanaati oluşmuştur. Ancak mühtedi olarak kaydedildiği için mühtedi olduğu kesin olan 9 kişi ile hepsinin baba adı Abdullah olan 73 köle ve 27 azatlı göz önüne alındığında mühtediler Müslümanların % 0,8'ini oluşturmaktadır ki bu da çok düşük bir orandır. Bu veriler ışığında Sivas Şehri'nde Tanzimat öncesinde din değiştirmenin nadiren gerçekleştiği söylenebilir.

3.2.3.3. Diğerleri: Yetim, Sakat, Hasta, Amelmande, Fukara ve Dilenciler

Çocuklar hakkında sicil ve nüfus defterlerinde pek fazla kayıt ve bilgi olmamakla birlikte yetim çocuklar hakkında birkaç şey söylemek mümkündür. 1833 nüfus sayımına göre şehir genelinde 0-13 yaş arası erkek çocukların % 4,14'ü yetimdir¹⁹⁰. 0-13 yaş arasındaki Müslüman erkek çocuklar içinde yetimlerin oranı yaklaşık % 4,63'e yükselirken Gayrimüslimlerde bu oran % 3,16'ya düşmektedir. Şehir genelindeki yetim erkek çocukların yaklaşık % 74,7'si Müslüman, % 25,3'ü ise Gayrimüslimdir. Şehir genelinde neredeyse her dört yetim çocuktan üçünün Müslüman olmasının sebeplerinden biri olarak Müslüman erkeklerin askerlikle mükellef olmaları gösterilebilir.

Müslüman yetimlerden % 9,87'si, Gayrimüslim yetimlerin ise % 5,55'i göçmendir. Müslüman yetim göçmenler daha ziyade köylerden gelirken Gayrimüslim göçmenler daha ziyade şehirden gelmiştir¹⁹¹.

Yetimlerin yaklaşık %11'i çırak ve hademe olarak çalışmaktadır. Bunların yaklaşık % 61 Müslüman, % 39'u da Gayrimüslimdir. Müslüman yetimler içinde ayrıca 3 çocuk cebeli, 3 çocuk da müteveli, imam, ferraş olarak kaydedilmiştir. Ancak yaş itibarıyla bu çocukların mütevellilik, imamlık ve ferraşlık yapmaları mümkün değildir¹⁹². Bu çocukların müteveli, imam ve ferraş olarak kaydedilmelerinin sebebi bunların bu görevlerin gelirlerine sahip olmasıdır.

¹⁸⁹ Seyyid ya da şerif unvanlarını taşıyanların çocuklarının seyyid ya da şerif olarak kaydedilmemesi durumuna oldukça sık tesadüf edilmiştir.

¹⁹⁰ 1833 sayımına göre şehirde 0-13 yaş arasında (13 dâhil) 3497'si Müslüman, 1737'si Gayrimüslim olmak üzere toplam 5234 çocuk bulunmaktadır. Bunların 162'si Müslüman, 55'i Gayrimüslim olmak üzere toplam 217'si yetim olarak kaydedilmiştir.

¹⁹¹ Toplam 3 Gayrimüslim yetim çocuk göçmendir. Bunların ikisi Kayseri'den biri de Zara'dan gelmiştir.

¹⁹² Müteveli ve ferraş olarak kaydedilen her iki yetim de 5, imam olarak kaydedilen yetim ise 3 yaşındadır.

1833 nüfus sayımına göre şehirdeki erkek nüfusun yaklaşık % 3,24'ünü çeşitli bedensel, zihinsel sakatlığı veya hastalığı olanlar ile yaralı ve iş göremez durumda bulunanlar oluşturmaktadır¹⁹³. Bedensel sakatlıklar topallık, çolaklık, çalıklık, körlük, tek gözlülük, şaşılık, kötürümlük, dilsizlik, sağırılık, tek ayaklılık, tek ellilik, ayaksızlık, burunsuzluk ve kamburluktur. Zihinsel sakatlıkları olanlar mecnun ve meczup olarak kaydedilmiştir. Hasta olanlar, belirli bir hastalığı ifade etmeden *alil* veya *sahib-i fıraş* gibi genel ifadelerle kaydedilirken, nüfus defterlerinde sadece iki hastalığın (felç ve saranın) ismine tesadüf edilmektedir. Bunlar felç ve sara hastalığıdır. Bunların yanı sıra bazı kişiler *mecruh* olarak kaydedilmiştir. Mecruh olarak kaydedilenlerin ne tür yaraları olduğu veya bu yaraların nasıl meydana geldiği belli değildir. Ancak Müslüman ve Gayrimüslim mecruh olarak kaydedilenlerin tamamının 14 yaş üzeri yetişkin erkekler olması dikkat çekici bir durumdur.

Müslüman erkek nüfusun % 3,3'ü sakat ve hastalardan oluşmaktadır. Bu oran Gayrimüslim erkeklerde yaklaşık % 2,24'tür. Gayrimüslim erkeklerin % 0,88'i de iş göremez (*amelmande*) olarak kaydedilmiştir. Amelmandelerin % 90'ı 70 yaşın üzerindedir. Gayrimüslim erkek nüfusun yaklaşık % 3'ünün 70 yaş üzeri erkekler olduğu göz önüne alınırsa, 70 yaş üzeri Gayrimüslim erkeklerin % 8'inin sakat veya hasta, yaklaşık % 26,5'inin de iş göremez durumda olduğu tespit edilmiştir. Müslümanlarda amelmande kaydı yoktur. Bununla birlikte felçli, yatalak, kötürüm gibi kayıtların varlığı Müslümanlar içinde de çalışamayacak durumda olan erkekler bulunduğunu göstermektedir. Diğer yandan amelmande kayıtlarına sadece Gayrimüslimlerde tesadüf edilmesinin sebebi Gayrimüslimlerin cizye ödemekle mükellef olmalarıdır. Çalışabilir ve para kazanabilir her yetişkin Gayrimüslim erkek cizye ödemek zorundadır. Bu sebeple çalışamayacak ve para kazanamayacak durumda olan Gayrimüslimlerin amelmande olarak kaydedilmesi bunların cizye ödeyebilecek durumda olmadığını göstermek bakımından gereklidir.

Amelmande olarak kaydedilenler de eklendiğinde şehirdeki sakat, hasta veya iş göremez olanların % 67,5'inin Müslüman, % 32,5'inin ise Gayrimüslim olduğu görülmektedir. Sakat, hasta ve iş göremez durumda olanlar yaş gruplarına göre sınıflandırıldığında bunların % 10,34'ünün çocuk olduğu görülmektedir. Bu durum

¹⁹³ 1833 nüfus verilerine göre şehirde 295'i Müslüman, 102'si Gayrimüslim olmak üzere 397 erkeğin çeşitli sakatlıkları vardı. Ayrıca 40 Gayrimüslim erkek de iş göremez (*amelmande*) olarak kaydedilmiştir.

sakatlık ve hastalıkların büyük oranda doğuştan değil sonradan olduğunun işareti olarak kabul edilebilir.

Yaş	Müslüman	Gayrimüslim
0-12	31	14
13-29	64	21
30-40	73	30
41-50	43	15
51-60	41	12
61 ve üzeri	43	50
Toplam	295	142

Müslümanlarda 2 yaş altında, Gayrimüslimlerde ise 4 yaş altında sakat çocuk bulunmamaktadır. Bu durumda sakat doğumların hemen hepsinin ölümle sonuçlandığı akla gelmektedir.

Sivas'ta yaşayan Müslüman erkeklerden sadece 13'ü fukara olarak kaydedilmiştir. Gayrimüslimlerde fukara olarak kaydedilen hiç kimse yoktur. Bir kişi dışında fukaraların mesleği veya bir mesleği olup olmadığı belirtilmemiştir. Mesleği yazılan Müslüman fukara, Çanakçılı Köyü'nden gelen bir köy imamıdır. Onun dışında iki fukara daha Sivas dışından. Göğdin ve Kılıdık köylerinden gelmiştir. Fukaralardan 70, 78, 90 ve 100 yaşında olan dördünün yaşları itibarıyla çalışamayacak durumda oldukları aşîkârdır. Çalışabilecek yaşta olanların ise ikisi kör, biri çalıktır.

Dilencilerin en dikkat çekici tarafı yaşlarıdır.

Yaşı	Müslüman	Gayrimüslim
20	0	1
35	1	0
40	2	4
45	1	0
50	2	5
55	0	1
60	1	5
65	1	1
75	0	2
80	1	3
Toplam	9	22

Görüldüğü gibi 1833 nüfus sayımında dilenci olarak kaydedilenlerin arasında çocuk yoktur. Ancak çocuk dilencilerin kaydedilmemiş olma olasılığı da gözardı edilmemelidir.

Dilenciler incelendiğinde bazılarının Sivas'a başka şehir/bölgelerden geldiği görülmektedir. Örneğin 35 yaşındaki Müslüman dilenci Malatya'dan gelmiş bir göçmendir ve 5 aydır Sivas'tadır. Yine Müslüman dilencilerden bir diğeri de Darende'den gelmiştir. Geriye kalan 7 Müslüman dilenciden dördü âmâ biri de 80 yaşında, yani çalışamayacak durumdadır.

Gayrimüslimlerde 40 yaş altında sadece bir kişi dilencilik yapmaktadır. Bu kişi 20 yaşında ve topaldır. Gayrimüslim dilencilerin 12'si sakat, hasta ya da amelmande olarak kaydedilmiştir. Gayrimüslim dilencilerden biri Erzurum'dan gelmiş bir göçmendir. Buna karşılık 4 Gayrimüslim dilenci gurbete gitmiştir. Gurbete gidenlerden ikisi Adana'da bir diğeri 1 yıldır Tokat'tadır. Dördüncüsü ise nüfus sayımından 6 ay önce İstanbul'a giden 20 yaşındaki total dilencidir.

Sivas Şehri'nde dilencilik yapanların sayısının yarısından biraz fazlasını (% 51,61) sakat, hastalıklı veya amelmande olanlar, % 19,35'ini de 65 ve üzeri yaştakiler oluşturmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi şehirde nüfus sayımında kaydedilmiş çocuk dilenci yoktur ve 40 yaş altında sadece 2 kişi dilencilik yapmaktadır. Dilencilerin 3'ü (%9,67) göçmen olarak Sivas'a gelmiş, 4'ü (% 12,9) ise gurbete gitmiştir.

Şehirdeki bütün dilencilerin nüfus sayımı sırasında kaydedildiği kabul edilirse Sivas'ta Tanzimat öncesinde nüfusa oranla dilencililiğin yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. % 29'u Müslüman, % 71'i de Gayrimüslim olan dilencilerin erkek nüfus içindeki oranı (% 0,23) son derece düşüktür.

3.2.4. Aile Kurumu ve Kadınların Durumu

1833 nüfus sayımında şehirde 4952 hane yani aile kaydedilmiştir¹⁹⁴. Bu ailelerin yaklaşık % 70,5'i Müslüman, % 29,5'i Gayrimüslimdir. Hane büyüklüğü şehir genelinde ortalama yaklaşık 5,45'tir. Bu oran Müslümanlarda yaklaşık 5,1'e düşerken, Gayrimüslimlerde 6,2'ye yükselmektedir. Şehrin Müslüman nüfusunun içinde Çingenelerin, Gayrimüslim nüfusunun içinde de Rumların yaşadığı nüfus bölümünde belirtilmişti. Çingenelerin hane büyüklüğü 2,8, Rumlarınki 2,5'tir. Biri Müslüman diğeri Gayrimüslim olan bu iki azınlık cemaatinin hane büyüklüğünün şehir geneline göre hemen hemen aynı derecede düşük olması dikkat çeken bir noktadır. Bununla birlikte Tanzimat öncesinde Sivas'ta hem Çingenelerin hem de Rumların hane büyüklüğünün bu derece küçük olması ne şehir genelinde ne de Müslüman ve Gayrimüslim hane büyüklüklerinde kayda değer bir fark yaratmamaktadır. Bunun sebebi hem Çingenelerin hem de Rumların sayısının gerek şehrin genel nüfusuna gerekse Müslüman ve Gayrimüslim nüfus büyüklüklerine kıyasla son derece düşük olmasıdır.

Şehrin genelinde hane büyüklüğünün 5,45, Müslüman nüfusta 5,1 ve Gayrimüslim nüfusta 6,2 olması Sivas Şehri'nde genel olarak anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile hayatının yaygın olduğunu göstermektedir.

Kadınların profesyonel iş hayatına katılmadığı geleneksel toplumlarda evlilik kurumunun neslin devamını sağlama vb. işlevlerinin yanı sıra kadınların geçimlerini garanti altına alma işlevi de vardır. Bu tür toplumlarda belli bir yaştan sonra evlenmemiş olmak hoş karşılanmadığı (hatta ayıplandığı) gibi dulluk da istenmeyen bir durumdur. Kadın açısından evlenmek ve çocuk sahibi olmak toplumsal statü bakımından önemli olduğundan 1820 yılında Ümmi Gülsüm, Ayşe ve Cemile isimli 3 genç kız uygun birer kısmet bulmak amacıyla yanlarında akrabalarından erkekler olduğu halde Çıldır Eyaleti'ne bağlı Mahacel Kazası'ndan Tokat ve Sivas havalisine gelmek için Sivas valisinden izin almışlardır. Kızların neden böyle bir işe kalkıştıklarına dair bilgimiz olmamakla birlikte ikisi amacına ulaşarak Sivas Şehri'nde evlenmişlerdir. Bunlardan Ümmi Gülsüm, İpekliâde Mustafa Paşa'nın oğlu Osman Bey'le 31.000 akçe *mehr-i mu'accel* ve *mü'eccele* ile Cemile de yine 31.000 akçe *mehr-i mu'accel* ve *mü'eccele* ile Seyyid Mehmet Efendi'nin oğlu Seyyid Saadettin Efendi ile evlenmiştir

¹⁹⁴Hane hem aile için hem de ailenin yaşadığı ev için kullanılabilen bir kelimedir. Nüfus defterlerinde harap ya da boş olmasına bakılmaksızın bütün evler hane kabul edilmiştir. Örneğin 1833 sayımında harap vaziyette olan 5 ev ile boş (hali) olan 9 ev hane statüsünde değerlendirilmiştir. Diğer yandan ev sahibi ile aynı evi paylaşan 16 aile hane statüsünde gösterilmemiştir. Bu çalışmada verilen rakam ve yüzdeler hesaplanırken bu durum gözardı edilmiştir. Zira bu durumun gözardı edilmesi Sivas örneğinde aile sayısı, hane büyüklüğü vb. hususlarda kayda değer bir fark yaratmamaktadır.

(SSS10:1). Ermenilerde de özellikle belli bir yaşa gelmiş kızların evlenmemesinin hoş karşılanmadığı ve bu kızların “evde kalmış” olarak nitelenip aşağılandığı anlaşılmaktadır (Kankal, 2004:116).

Sivas'ta gerek kadın gerek erkek dulların evlendirilmesi yönünde genel bir temayül olduğundan bahsedilebilir. Bu durum Müslümanlar kadar Gayrimüslimler için de geçerlidir. Nüfus defterleri incelendiğinde Sivas Şehri'nde Müslüman ve Gayrimüslim dul kadın kaydına hemen hemen hiç rastlanmamıştır. Bununla birlikte Müslümanlarda bir kaç hanede hane reisi olarak gulâm, hizmetkâr gibi erkeklerin kaydedildiği tespit edilmiştir. Bunların da sayısı son derece az olduğundan gözardı edilmesi mümkündür. Diğer yandan Müslüman hanelerin % 7'sinde, Gayrimüslim hanelerin de % 6,67'sinde ikinci bir evlilik yapıldığı kesin olarak tespit edilebilmektedir¹⁹⁵. Nüfus defterlerinde tespit edildiğinden daha fazla sayıda 2. defa evlenenler olabileceği gibi bazı erkeklerin 3. defa evlendiğine dair de işaretler yok değildir. Ancak burada 2. ve 3. evliliklerle kastedilen çok eşlilik değildir. Bunların arasında çok eşliler de olabileceği ihtimali elbette vardır. Ancak Sivas Şehri'nde çok eşliliğin yaygın olduğuna dair herhangi bir veri yoktur. Tam tersine şer'îye sicillerinde yer alan tereke kayıtları çok eşliliğin son derece az olduğu izlenimini güçlendirmektedir¹⁹⁶. Ayrıca nüfus defterlerinde de çok eşliliğe dair kayıtlara tesadüf edilmemiştir. Bu durum genel olarak Osmanlı Müslüman toplumunda çok eşliliğin zannedilenin aksine yaygın olmadığı görüşünü de desteklemektedir (Faruqi, 2005:117).

Gerek Müslüman gerekse Gayrimüslimlerde kadınların profesyonel iş hayatına katılımı söz konusu değildir¹⁹⁷. Bu sebeple her iki toplumda da kadınların benzer bir konumda olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Her iki toplumda da kadınların kendi geçimlerini sağlamaları pek mümkün olmadığından kocası ölen kadınlara ve bunların varsa çocuklarına ya anne-baba, kardeş, amca, dayı vb. birinci ve ikinci derecede yakın akrabaların bakması ya da bunların yeniden evlendirilmeleri gerekmektedir. Böylece dul kadınların ve bunların çocuklarının toplum içindeki durumları ve gelecekleri

¹⁹⁵ İkinci evlilikler *üvey oğlu* veya *üvey babası* şeklinde yapılan kayıtlardan tespit edilmiştir.

¹⁹⁶ Örneğin 9 numaralı Sivas Şer'îye siciline yansıyan 48 adet tereke kaydında sadece 3 kişinin birden fazla eşi olduğu tespit edilmiştir (Şahingöz, 2010:117-120).

¹⁹⁷ Bununla birlikte kadınların para kazanmalarının önünün tamamen kapalı olduğunu söylemek yanlış olur. Kadınların özellikle ev içi üretimden para kazanmalarının ya da bu şekilde ürettikleri malları takas etmelerinin önünde bir engel yoktur. Ev içi üretimin ürünleri peynir, yağ vb. gıda maddeleri olabileceği gibi halı, kilim gibi dayanıklı ürünler de olabilmektedir. Nüfus defterlerinde kadınlar olmamakla birlikte ev sahibi olup evini kiraya veren kadınların isimleri hem Müslüman hem de Gayrimüslim defterlerinde yer almıştır. Gayrimüslimlerde *Nakışçı Anna* olarak kaydedilen ev sahibi kadının nakış yaparak para kazandığını düşünmemizi engelleyecek hiçbir sebep yoktur. Ayrıca Osmanlı Devleti genelinde bazı Ermeni kadınlarının sütanneliği, hizmetçilik gibi işlerden para kazandıkları da bilinmektedir (Kankal, 2003:109).

de yeni bir evlilikle güvence altına alınmış oluyordu. Diğer yandan cinsel ilişkinin ancak belli çerçevelerde (örneğin aile kurumu gibi) yaşanabildiği ve bu konuda katı kuralların olduğu toplumlarda dulluk potansiyel olarak toplumsal huzuru bozabilecek bir durum olarak da değerlendirilebilir. Bu nedenle dul kadınların ve erkeklerin yeniden evlenmeleri yönünde görülen bu eğilim, toplumun iç huzurunu devam ettirmek bakımından alınmış bir önlem olarak görülebilir.

Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti'nde nüfusa dair kayıtlar büyük oranda vergi mükelleflerini tespit etmeye yöneliktir. Bu sebeple toplumun erkek nüfusuna dair (en azından yetişkin erkeklere dair) bilgi edinmeye olanak veren tahrir defterleri, temettuat defterleri, 1830 sonrası nüfus sayımı defterleri gibi çeşitli kayıtlar olmakla birlikte, kadınlara dair veriler sınırlıdır. Bunlar da ancak mahkemeye yansımış adli vakalar, nikâh, boşanma, mülk alım satımına, alacak verecek davalarına ait kayıtlardır. Sivas'ın 1787-1788 (H.1202-1203) yıllarına ait sicil defteri ile 1799-1800 (H.1214-1215) yıllarına ait sicil defterinde¹⁹⁸ kadınlara dair kayıtlar sınıflandırıldığında kadınların en çok mülklerini satmak, alacak verecek davaları ve nikâh akitleri için mahkemeye gittiği görülmektedir¹⁹⁹.

1787-1788 Döneminde Kadınlara Dair Mahkeme Kayıtları

Dava Konu	Davacı	Davalı	Sayı
Darp	Kadın	Kadın	1
Alacak	Kadın	Erkek	7
Alacak	Erkek	Kadın	2
Boşanma	Kadın	Erkek	1
Mülk Satışı	Satan Kadın	Alan Erkek	9
Mülk satışı	Satan Kadın ve Ereke	Alan Erkek ve Kadın	2
Nişan bozma	Bozan Erkek	Kadın	2
Tereke	Kadın		1
Mülk alma	Alan Kadın	Satan Erkek	1
Vakıf Yapma	Kadın		2
Vakıfname Yenileme	Kadın		1
Nikâh			8

¹⁹⁸ Ahmet Akgündüz'ün *Anadolu Mahkemeleri Şer'iye Sicilleri Katalogu*'nda 1787-1788 (H.1202-1203) tarihli Sivas sicil defteri 3 numarada, 1799-1800 (H.1214-1215) tarihli Sivas Sicil defteri ise 6 numarada kayıtlıdır (Tarihsiz:209).

¹⁹⁹ Şer'iye sicil kayıtlarının içerik analizine tabi tutulması yöntemi ilk defa Jülide Akyüz tarafından uygulanmıştır. Bkz. *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara (Şer'iye Sicillerinin Sayısal ve Muhteva Analizi Denemesi)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

Miras	Hisselerini Alan Kadın		1
Toplam			38

1799-1800 Döneminde Kadınlara Dair Mahkeme Kayıtları

Dava Konu	Davacı	Davalı	Sayı
Darp			
Alacak	Kadın	Erkek	1
Alacak	Erkek	Kadın	3
Mülk Hibesi	Hibe Eden Kadın	Hibe Edilen Erkek	1
Mülk Satışı	Satan Kadın	Alan Erkek	5
Mülk Satışı	Satan Kadın	Alan Kadın	3
Mülk Satışı	Satan Erkek	Alan Kadın	1
Kan Diyeti	Kadın	Erkek	1
Miras	Kadın		2
Vakıf Yapma	Kadın		2
Vasi Tayini	Vasi atanan kadın		1
Darp	Kadın	Erkek	1
Tereke	Kadın		3
Nikâh			6
Toplam			30

İncelediğimiz dönemde Sivas'ta mülk sahibi olan kadınların sayısının son derece az olduğu söylenebilir. 1833 Nüfus sayımına göre şehirde sadece 48 kadının mülkü (evi) vardır. Bu kadınlardan da sadece biri Gayrimüslimdir. Yani mülk sahibi kadınların yaklaşık % 98'i Müslümandır. Mülk sahibi kadınların 4'ü kendi evinde otururken 44'ünün oturduğu ev dışında kiraya verebileceği ikinci veya daha fazla sayıda evi olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 34'ünün kiraya verdiği bir; 7'sinin iki ve 3'ünün ise üç evi bulunmaktadır. Kendi evinde oturan veya evini kiraya veren kadınların genel şehir nüfusu içindeki oranı % 1 dahi değildir (% 0,18). Diğer yandan şehirde toplam 4952 hane (ev) olduğu göz önüne alındığında bu evlerden sadece % 1,15'inin mülkiyetinin kadınlara ait olduğu görülmektedir ki bu da son derece düşük bir orandır.

İncelediğimiz iki sicil defterinde mülk satışı için mahkemeye giden kadınlara karşılık mülk satın almak için mahkemeye giden kadın yok gibidir. Bunun tek istisnasını Zaralızâde Abdullah Paşa'nın karısı oluşturmaktadır. Ancak Abdullah Paşa'nın karısı da kocasının kendisine olan borcuna mukabil paşaya ait konağı almıştır (ŞŞS3: 71,

88). Mahkeme kayıtları incelendiğinde kadınların büyük oranda miras yoluyla mülk edindiği ortaya çıkmaktadır.

1787-1788 ve 1799-1800 yıllarına ait mahkeme kayıtları içinde kadınlara ait tereke kayıtlarının sayısı da son derece azdır²⁰⁰. Her iki döneme ait kadın tereke sayısı sadece 4'tür. Bu terekelerin miktarları ise şöyledir: 1787-1788 dönemine ait tek kadın terekesi 700,5 kuruştur. 1799-1800 dönemine ait 3 adet kadın terekesinin miktarları ise 63 kuruş 6 para, 858 kuruş ve 3528 kuruştan oluşmaktadır. 3528 kuruşluk terekenin sahibi olan kadın müteveli kızı Fatma Hatun'dur. Fatma Hatun'un 3528 kuruşluk terekesinin 625 kuruşunu müteveffa eski kocası Abdullah Ağa'dan alacağı mehr, 666 kuruşunu ise sonraki kocası İbrahim Ağa'dan alacağı mehr akçeleri oluşturmaktadır. Ayrıca eski kocası Abdullah Ağa'dan miras kalan arsa hissesi de 865 kuruştur (SŞS6:41). Fatma Hatun'un mehr akçelerinin ve arsa hissesinin toplamı 2156 kuruş etmektedir. Böylece Fatma Hatun'un terekesinin % 61,1'ini kocalarından alacağı mehr ve yine kocasından kalan arsa hissesi oluşturmaktadır. Terekenin geri kalanı ise bazı ev eşyaları ile bazı ziynet eşyalarıdır (SŞS6:41). Fatma Hanım dönemi için zengin bir kadın sayılabilir. Bu zenginliğinin önemli bir kısmı ise (% 61,1) evlilik yoluyla edinilmiştir²⁰¹.

Bir fikir vermesi açısından aynı döneme ait erkek terekelerinin miktarına da bakmak faydalı olacaktır:

Erkek Tereke Miktarı	
84 Kuruş	SŞS3
200 Kuruş	SŞS3
900 kuruş	SŞS3
2552 Kuruş	SŞS3
41 Kuruş 5 Para	SŞS6
317 Kuruş 10 Para	SŞS6
1116 Kuruş	SŞS6
8671 Kuruş	SŞS6

²⁰⁰ Ancak erkeklere ait terekeler de sayıca yüksek sayılmaz. 1787-1788 yılları arasında sadece 4 erkek terekesi kaydedilmiştir. 1799-1800 yılları arasında ise 3 kadın terekesine karşılık 4 erkek terekesi kaydedilmiştir.

²⁰¹ Faruqhi de Ankara ve Kayseri'nin 17. yüzyılları üzerine yaptığı çalışmasında kadınların erkeklere nazaran daha az mülk alım ve satımı yaptıklarını, ev satan kadınların ev satın alan kadınlardan daha fazla olduğunu, kadınların satın alma yoluyla değil genellikle miras yoluyla mülk sahibi olduklarını tespit etmiştir. Bununla birlikte Faruqhi, aynı dönemde her iki şehirde mülk sahibi kadın sayısının artma eğiliminde olduğunu da tespit etmiştir (2009:194). 17. yüzyıl Kayseri'sinde kadınların durumunu inceleyen bir diğer çalışma için bkz. Ronald C. Jennings, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, İstanbul, 1999, s.143-199.

Diğer yandan nüfus defterlerine yansıyan dört örnek, Osmanlı Devleti nazarında kadınların hiyerarşik olarak kölelerden ve evlerinde çalışan erkek hizmetlilerden daha alt seviyede olduğuna işaret etmektedir. Nüfus defterlerinde bazı hanelerde hane reisi olarak gulâm ve hademelerin kaydedildiğinden yukarıda bahsedilmişti. Örneğin Sarı Şeyh Mahallesi'nde Sivaslıoğlu Zevcesi hanesinde bir gulâm; Bahtiyar Bostanı Mahallesi'nde Hacı Ahi Zevcesi, Velet Bey Mahallesi'nde Tavşanoğlu Zevcesi ve son olarak da Üryan Zimmî Mahallesi'nde Recep Paşazâde Osman Bey Zevcesi hanelerinde hademeler hane reisi olarak kaydedilmiştir. Sivas valiliği yapmış olan ve Sivas'ın hanedan ailelerinden olan Zaralızâde Recep Paşa'nın oğlu Osman Bey'in zevcesinin hanesinde de bir hademenin hane reisi olarak kaydedilmesi zenginliğin de devlet nazarında kadınların konumunu yükselten bir etken olmadığına dair bir örnek olarak kabul edilebilir. Bu örneklerin de açıkça ortaya koyduğu gibi devlet kadınları doğrudan muhatap olarak kabul etmemekte, kadının kölesi ya hademesi de olsa bir erkeği muhatap almaktadır.

3.2.5. Dinî/Etnik Yapı

1833 nüfus sayımı verilerine göre Sivas genel olarak Müslüman ve Gayrimüslim nüfus barındıran bir şehirdir. Müslüman şehir halkı içinde son derece az sayıda Çingene (*Kıptî*) olduğu nüfus bölümünde gösterilmişti. Çingeneler şehrin Müslüman ahalisinden olarak büyük olasılıkla ibadetlerini diğer Müslümanlarla birlikte yapıyorlardı. Şehirde bunların ibadetlerini diğer Müslüman ahaliden ayrı yaptığının ya da ayrı ibadet yerleri olduğuna dair bir ipucu/bilgi yoktur.

Sivas'ta halkın tamamının Sünnî mezhebinden olmadığı bilinmekle birlikte, bu konuda ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Buna karşın Tanzimat öncesinde şehirde Mevlevilik, Halvetilik ve Kadirilik²⁰² gibi bazı tarikatların etkin olduğu söylenebilir. 1833 nüfus

²⁰²Gerek Mevlevilik, Kadirilik ve Halvetilik tarikatlarının gerekse diğer tarikatların ortaya çıkışları, kurucuları, ritüelleri, birbirlerine yaklaştıkları veya birbirlerinden ayrıldıkları noktalar hakkında ayrıntılı bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Abdülhakî Gölpinarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969; *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969; Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1964; Hasan Küçük, *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müspet Tesirleri*, Türkiye Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1976.

sayımında bu tarikatlara mensup bazı şeyh ve müritler kaydedilmiştir. Bilindiği gibi tarikat şeyhliği resmi bir görev değildir ancak devletçe resmen tanınan ve imtiyaz sağlanan bir statüdür (Yüksek, 1990:43). Köse Dere Müslim Mahallesi'nde oturan Seyyid Şeyh Mehmet Niyazi Mevlevi tarikatı şeyhlerindendir. Ayrıca Küçük Minare Mahallesi'nde oturan Derviş İbrahim ile Ak Değirmen Mahallesi'nde ikamet eden Dede Yakub'un da Mevlevi tarikatının etkin şahısları içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bab-ı Kayseri Mahallesi sakinlerinden Beyoğlu Mustafa ile Hacı Zahit Cami'sinin beratlı imamı olan ve Küçük Minare Mahallesi'nde ikamet eden Derviş Abdullah Halveti tarikatına bağlıdır. Küçük Minare Mahallesi'nde oturan Mustafa Celali Baba ise Kadiriye Tarikatı şeyhidir. Diğer yandan Halveti, Kadiri ve Mevlevi tarikatlarının yanı sıra 15-16. yüzyıllarda Sivas Şehri'nde Kalenderi/Haydari gibi heteredoks tarikatların da varlığı bilinmektedir (Yılmaz, 2011:114-116). Ancak 1833 nüfus sayımında bu tarikatların varlığına dair bir kayda rastlanmamaktadır. Diğer yandan nüfus defterinde Kadiri, Mevlevi, Halveti tarikatlarına mensup sadece 6 kişinin kaydedilmiş olması dikkati çekmektedir. Zîra şehrin Müslüman nüfusu göz önüne alındığında bu üç tarikatın mensuplarının daha fazla sayıda olması beklenebilir. Çünkü Ehl-i Sünnet'e bağlı olan Kadirilik, Mevlevilik ve Halvetilik Anadolu'da en yaygın tarikatlar arasındadır (Şapolyo, 1964:154, 172). Nüfus defterinde tespit edilen durum ise devletin, sadece bu üç tarikatın önde gelen etkili kişilerinin tespitine yönelik bir tutum içinde olduğunun göstergesi olabilir.

Sivas'ta Kadiriliğin merkezinin Sarı Şeyh Tekkesi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira Sarı Şeyh Tekkesi'nin kurucusu olan Hoca Sarı Şeyh es-Seyyid Pir Ahmet'in, Kadiriliğin Anadolu'daki ilk kurucusu olması ihtimali vardır (Demirel, 2006:67). Ayrıca Ali Baba Zaviyesi'nin şeyhlerinden Hasan Efendi'nin de 1850 yılında Kadiri tarikatına mensubiyetinin bilinmesi (Savaş, 1992:59), Ali Baba Zaviyesi'nin de Tanzimat öncesinde Kadiri tarikatına mensup olabileceğine işaret etmektedir.

Halvetiye tarikatının Sivas'ta etkinliği, tarikatın Şemsiyye koluyla devam etmiştir. Aslen Zileli olan ve 1520'de doğan Şeyh Şemsettin Ahmet, Tokat'ta Halveti şeyhlerinden olan Mecdettin Şirvani'den tarikatın erkân ve adabını öğrendikten sonra Sivas valisinin daveti üzerine Sivas'a yerleşmişti. Şeyh Şemsettin Ahmet 1572 yılında derviş ve akrabalarıyla birlikte Hacı Zahit Mahallesi'nde oturmaktaydı (KKA TD14). Şeyh

Şemsettin Ahmet Sivas'ta Halvetiye tarikatının Şemsiyye kolunu kurmuştur. Bu kol Sivas ve Zile'de yayıldıktan sonra İstanbul'da da dergâhları açılmıştır (Şapolyo, 1964:187).

Eylül 1803 tarihine ait bir belgeye göre Sivas'ta bulunan Mevlevi Tekkesi'nin gelirleri dervişlerin yiyecek giderlerini dahi karşılayamayacak kadar düşüktür. Bu yüzden Mevlevi Tekkesi Şeyhi Seyyid Mehmet Efendi tekkeye yıllık 100 kuruşluk bir gelirin bağlanmasını talep etmiştir. Bu 100 kuruşun kaynağı Sivas'ın göllerinden ve nehirlerinden tutulan balıkların tek bir mahalde satılmasıyla oluşturulacak mukataadır. Mevlevi Şeyhi'nin talebi üzerine Sivas'ın göllerinden ve nehirlerinden tutulan balıkların satış hâsılatının 400 kuruşluk muaccele ile bir mukataaya dönüştürülmesine, devlete her sene 50 kuruş ödenmesine ve bu yeni mukataanın Mevlevihane Şeyhi Seyyid Mehmet Efendinin isteği üzerine Emir Balıoğlu Seyyid Abdülkadir ve Seyyid İsmail'e malikâne olarak verilmesine karar verilmiştir. Bu mukataa ile tekkeye yıllık 200 kuruşluk bir gelir sağlanmıştır (BOA CML 4621). Aynı belgeye göre Sivas Mevlevi Tekkesi 1803 yılından evvel harap haldedir ve Serdar-ı Ekrem Yusuf Ziya Paşa tarafından tamir ettirilmiştir.

Şehrin Gayrimüslimlerine gelince, Tanzimat öncesinde Sivas'ta yaşayan Gayrimüslimlerin tamamı Hristiyan²⁰³, bunların da neredeyse tamamı Ermenidir²⁰⁴. Ermenilik hem bir etnisite hem de genel olarak bir mezhep aidiyetini ifade etmektedir. Zîra Ermeniler büyük oranda Gregoryen mezhebındendir ve Gregoryenlik Ermeniler için adeta milli bir mezhep gibidir²⁰⁵. Buna uygun olarak Sivaslı Ermenilerin de neredeyse tamamı Gregoryendir. Gregoryen Ermeniler Osmanlı Devleti'nde daha ziyade İstanbul, Bursa ve Sivas'ta yerleşmişlerdi. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'da 1461 yılında bir Gregoryen Ermeni Patrikhanesi kurdurmuştur. Böylece İstanbul Gregoryen Ermenilerin ruhanî merkezi olmuştur (Ercan, 2001:61, 62).

Sivas'ın Ermeni nüfusunda Gregoryenlik baskın mezhep olmakla birlikte, Tanzimat öncesinde sayıları son derece az olmakla birlikte bazı Ermenilerin Katolik mezhebine

²⁰³ Gayrimüslimlere ait nüfus defterinde Yahudi kaydına tesadüf edilmemiştir.

²⁰⁴ Şehirde yaşayan Gayrimüslimlerin sadece % 1,17'sini Rumların oluşturduğunu göz önüne alındığında şehrin Gayrimüslimlerinin neredeyse tamamına yakının Ermeni olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

²⁰⁵ Katolik ve Protestan Ermeniler de olmakla birlikte bunların sayısı son derece azdır. Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler daha ziyade Çukurova bölgesinde yaşamaktaydılar (Ercan, 2001:88).

geçtiği görülmektedir²⁰⁶. Bu mezhep değiştirmeler Ermeniler arasında bazı sorunlara yol açtığından devlet, 1835 yılında Sivas'taki Katolik Ermenileri tespit etmek için bir sayım yaptırmıştır. Bu sayıma göre şehirde yaşayan Katolik Ermeni sayısı 27'dir (BOA Nfs.d. 2401). Buna göre Tanzimat öncesinde Ermeni nüfus içinde Katolik olanların oranı sadece % 0,6'dır.

Gregoryen Ermenilerin ana kilisesi olan Meryem Ana kilisesinin (Surp Asdvadzadzin) çarşıya yakın bir konumda, gösterişli ve görkemli bir yapı olduğundan daha önce bahsedilmişti. Şehirde Ermenilere ait 3 kilise daha bulunuyordu. Bunlardan biri Meryem Ana Kilisesi'ne 10 dakika mesafede ve şehrin batısında olan Surp Sarkis Kilisesi'dir. Amenapırgiç Kilise'si şehrin güneybatı tarafında, Surp Minas ise şehrin batı çeperindeydi (Natanyan, 2008: 229, 231, 259).

Rumlara ve Katolik Ermenilere gelince, 19. yüzyılın son çeyreğinde Sivaslı Rumların kendilerine ait bir kiliseleri ve bir okulları vardı (Natanyan, 2008:270)²⁰⁷. Aynı dönemde Sivaslı Katolik Ermeniler de bir kilise ve karma bir okula sahipti²⁰⁸. Katolik Ermenilerin kilisesi Aziz Vlas isimli küçük kârgir bir şapel ve Gök Medrese Mahallesi'nde idi. Rumların kilisesinin ise Aziz Vlas Kilise'sinin yakınında ve batısında olduğu ileri sürülmektedir (Natanyan, 2008:270).

Toplumsal yapıyı oluşturan unsurlardan biri olan din, kişiler arası ilişkileri düzenleme vasıtalarından biridir. Hristiyanlık, Müslümanlık kadar olmasa da bazı alanlarda ilişkileri düzenleyen kurallar ve yasaklar koymuştur. Örneğin evlilik kurumu bu alanlardan biridir. Bir Rum ya da bir Ermeni bir Protestan kıızıyla ancak kızın Ortodoksluğa geçmesi durumunda evlenebilirdi. Bir Hristiyan erkeğin, karısını boşayabilmesi kilisenin onayına bağlıydı. Kilise onay vermez ise bir taraf ölünceye kadar nikâh devam ederdi. Ermeniler arasında nikâh feshi katiyen caiz değildi. Ortodokslukta nikâh feshini yasaklayan bir kural olmamakla birlikte boşanma koşulları ağırdı ve boşanmaya iyi

²⁰⁶ 1830'lu yıllarda Sivas'ta misyonerlik faaliyetlerinin olup olmadığı ve Katolikliğe geçişlerin misyonerlik faaliyetleriyle ilgisinin bulunup bulunmadığı araştırılması gereken ayrı bir konudur. Seyyah Van Lennep'e göre Türkiye'ye misyonerlerin seferleri 1820'li yıllarda başlamıştır. Sivas'ta ise özellikle 1850'den sonra misyonerlerin sayısı artmıştır (Mahiroğulları, 2001:95, 96). Diğer yandan II. Mahmut'un 1830 yılında İstanbul'da yeni bir bağımsız Katolik Ermeni Patrikhanesi kurulmasına izin vermiş olması bu mezhep değiştirmelere zemin hazırlamış olabilir.

²⁰⁷ Evliyâ Çelebi şehir içinde Ermenilere ait iki kiliseden bahsetmiştir. Bunlardan biri çarşıdan Yukarı Kale'ye (Toprak Tepe'ye) giderken ana yola yakın bir konumda olan Meryem Ana Kilisesi diğeri de Kayseri Kapısı'na yakın Hızır İlyas Kilisesi'dir. Rumların da yine şehir içinde Aya Yorgi isimli bir kiliseleri vardı (2006:276).

²⁰⁸ Katolik Ermenilerin 1877 yılında 15 hanede yaşayan yaklaşık 80 kişilik bir cemaat oldukları ileri sürülmektedir (Natanyan, 2008:270).

gözle bakılmazdı (Ergin, 1936:90-91). Ortodoks mezhebinde bir kişinin eşi/eşleri ölmüş dahi olsa yapabileceği evlilik sayısı sınırlıydı. Bu sebepten olsa gerek nadiren de olsa bazı Gayrimüslimlerin kadı mahkemesinde nikâh kıydıklarına dair örnekler vardır. Örneğin 25 Nisan 1795 tarihinde Sivas'ın Köse Dere Zimmî Mahallesi'nden Serkiz'in kızı Martos, kendi isteğiyle talibi olan Artin veled-i Mardiros ile kadı mahkemesinde şahitler huzurunda evlenmiştir²⁰⁹ (SŞS5:6).

3.2.6. Toplumsal Unsurlar Arası İlişkiler

Sivas Şehri'nde Müslümanlar ve Gregoryen Ermeniler olmak üzere iki başat din ve etnik unsur olduğu daha önce belirtilmişti. Şehirde bu iki din ve etnisite adeta iç içe yaşamaktadır. Şehrin mahallelerinin % 64,4'ünde Müslümanlar ve Gayrimüslimler birlikte yaşarken % 33,9'unda sadece Müslümanlar, % 1,7'sinde ise sadece Gayrimüslimler oturmaktadır. Kirada oturan Gayrimüslim ailelerin ise % 55,6'sının ev sahibi Müslümandır. Bu tür mekânsal yakınlıklar ve günlük yaşam pratikleri kültürel olarak bir yakınlaşmaya yol açabilir. Bununla birlikte kirada oturan Gayrimüslim ailelerden yarısından fazlasının ev sahibinin Müslüman olması veya Müslümanlarla Gayrimüslimlerin aynı mahallelerde yan yana evlerde oturmaları Müslümanlarla Gayrimüslimlerin iyi ilişkiler içinde olduklarına dair bir delil olarak gösterilebilir mi? Bu soruya yanıt verebilmek açısından öncelikle genel olarak şehirdeki kiracıların ve ev sahiplerinin durumlarını incelemek yararlı olacaktır. Aşağıdaki tablo ev sahiplerini dini kökene göre ayırarak bunların kiracılarının yine dini kökene göre oranlarını göstermektedir.

	Gayrimüslim	Müslüman
Müslüman Ev Sahibi Evinde Kiracı	%55,6	%95,87
Gayrimüslim Ev Sahibi Evinde Kiracı	%36,18	%0,98
Gayrimüslim Vakıf Evinde Kiracı	%4,27	0
Müslüman Vakıf Evinde Kiracı	%3,95	%3,15

Bu tabloya ayrıca kiralık evlerin % 73,55'inin Müslüman şahıslara, yaklaşık % 3,6'sının da Müslümanların kurduğu vakıflara ait olmak üzere toplam % 77,15'inin Müslümanlara

²⁰⁹ Nikâhın şahitlerinin tamamen mahkeme çalışanlarından oluşması dikkat çeken bir noktadır. Şahitlerin üçü mahkeme kâtibi dördüncüsü de muhırbaşısıdır.

ait olduğu bilgisini de eklemek gerekir. Dolayısıyla evi olmayan Gayrimüslimlerin bir kısmı, istese de istemese de Müslümanlardan ev kiralamak zorundadır. Evini kiraya verecek olan Müslümanların bir kısmı da evlerinin boş kalmasını istemiyorlarsa Gayrimüslimlere kiralamaya mecburdurlar. Yine de bu tür mecburiyetler birbirinden farklı dinlere ve kültürlere sahip toplumları/insanları ilişki kurmaya zorlayarak bir kaynaşma ortamı oluşturmak bakımından önemlidir.

Mahkemeye yansıyan alacak verecek, darp/katil gibi davalar da Müslümanlarla Gayrimüslimler arasındaki ilişkileri incelemek açısından faydalı olabilir.

1787-1788 Dönemine Ait Kayıtlar

Dava Konu	Davacı	Davalı	Sayı
Alacak Verecek	Müslüman	Gayrimüslim	5
Alaca Verecek	Müslüman	Müslüman	20
Alacak Verecek	Gayrimüslim Erkek	Gayrimüslim	1
Darp	Müslüman	Gayrimüslim	1
Katil	Gayrimüslim	Gayrimüslim	1
Katil	Gayrimüslim	Müslüman	1
Mülk Satışı	Satan Müslüman	Alan Gayrimüslim	2
Mülk Satışı	Satan Gayrimüslim	Alan Gayrimüslim	7
Mülk Satışı	Satan Müslüman	Alan Müslüman	14
Toplam			52

1799-1800 Dönemine Ait Kayıtlar

Dava Konu	Davacı	Davalı	Sayı
Alacak Verecek	Müslüman	Gayrimüslim	3
Alacak Verecek	Müslüman	Müslüman	6
Alacak Verecek	Gayrimüslim Erkek	Gayrimüslim	3
Darp	Gayrimüslim	Gayrimüslim	1
Mülk Satışı	Satan Müslüman	Alan Gayrimüslim	2
Mülk Satışı	Satan Gayrimüslim	Alan Gayrimüslim	13
Mülk Satışı	Satan Müslüman	Alan Müslüman	5
Mülk Satışı	Satan Gayrimüslim	Alan Müslüman	2
Toplam			35

1787-1788 yılları arasında mahkemeye yansıyan alacak verecek davalarının yaklaşık % 77'sinde her iki tarafın da Müslüman olduğu görülüyor. Alacak verecek davalarının sadece % 19,2'sinde Müslümanlarla Gayrimüslimler karşı karşıya gelmiştir. Bu

davalarda davacı tarafın hep Müslüman olması dikkat çekicidir. Aynı şekilde mülk satışlarından yaklaşık % 60,9'u Müslümanlar arasında gerçekleşmiş, bu satışların sadece % 8,7'sinde Müslümanlar mülklerini Gayrimüslimlere satmıştır.

Benzer bir biçimde 1799-1800 yıllarına ait alacak davalarının % 50'sinde Müslümanlar % 25'in de Müslümanlarla Gayrimüslimler karşı karşıya gelmiştir. Yine Müslümanlarla Gayrimüslimlerin karşı karşıya geldiği alacak davalarında davacı tarafın hep Müslüman olması dikkat çekmektedir. Bu dönemde gerçekleşen mülk satışlarının % 59'u Gayrimüslimler arasında, % 22,72'si Müslümanlar arasında gerçekleşirken, sadece % 18,18'i Müslümanlarla Gayrimüslimler arasında gerçekleşmiştir.

Bütün bu kayıtlar bir yandan Müslümanlarla Gayrimüslimlerin iktisadi ilişkilerine dair fikir verirken diğer yandan da darp ve katil davalarının azlığı bu iki grup arasında farklı din ve etnisiteye mensup olmaktan dolayı kayda değer bir husumet olmadığını düşündürmektedir. Bununla birlikte iktisadi ilişkilerde her iki tarafın öncelikle kendi cemaatleri ile ilişkide olmayı tercih ettikleri ileri sürülebilir.

Diğer yandan 19. yüzyılın 3. çeyreğine ait bir tanıklık Ermenilerle Türklerin arasının sadece görünüşte iyi olduğunu, içten içe Türklerin Ermenileri rakip olarak gördüğünü iddia etmektedir (Natanyan: 2008:280). Bu tanıklığın sahibi olan Natanyan'ın da bir Ermeni olması, önyargıdan uzak olamayacağı ihtimalini kuvvetlendirmekle birlikte, en azından iddialarını tartışmak gerekir. Bu iddialara göre bazı durumlarda Türkler Ermenilere eziyet denebilecek davranışlarda bulunuyorlardı. Örneğin Bir Türk bir Ermeninin çarşıda aldığı malın kendine gerekli olduğunu düşünürse almasına izin vermiyor, hatta daha ucuz bir fiyata kendisi satın alıyordu. Türk kadınları da Ermeni kadınlarla birlikte yıkanmak istemediklerinden şehirdeki 8 hamamda Ermeni kadınların sadece Cumartesi ve Salı günleri öğleden sonra yıkanmalarına izin veriliyordu (Natanyan, 2008:280, 281). Bu iddiaların doğruluğunu ya da yanlışlığını ispatlamak henüz mümkün olmamakla birlikte hamamların kullanımı konusunda devletin koyduğu bazı kurallar vardı. Örneğin 1835 (H.1251) tarihli bir hükümde, hamamlarda Gayrimüslimlerin kullandığı peştamal vb. eşyanın Müslümanlara kullandırılmaması, Müslümanlarla Gayrimüslimlerin ayırt edilebilmesi için Gayrimüslimlere nalin giydirilmemesine dikkat edilmesi emredilmiştir (BOA C.BLD 1928). Bu emri peştamal ya da nalin kullanılması/kullanılmaması gibi ayırıcı kuralların Osmanlı toplumunda bir karşılığı olmadığının göstergesi olarak yorumlamak da mümkündür.

Natanyan'ın olumsuz iddialarına rağmen yine Natanyan'ın gözlemleri Ermenilerle Türklerin kültürel bir kaynaşma içinde olduklarını da göstermektedir. Örneğin Ermeni kadınların Müslüman kadınlarla birlikte Abdülvahab Gazi Tekkesi'ni ziyaret etmeleri, Türklerin Ermeni azizlerinden Aziz Vlas'a "Boğaz Evliyası" demeleri ve boğaz ağrılarını iyileştirdiğine inanmaları; Ermeni ve Türk kadınların doğacak çocuklarında herhangi bir leke ve işaret olmaması, kör veya sakat doğmaması için Surp Kevork Yortusu gününde kesinlikle el işi yapmamaları her iki toplumun birbirlerinin inançlarından etkilendiklerine dair örneklerdir (Natanyan, 2008: 268, 272, 282). Ayrıca Sivas'ta Ermenilerle Türkler arasında ortak bazı adet ve geleneklerin olduğu da ileri sürülebilir. *Beşik kertmesi* ve *gelinlik yapma*²¹⁰ 19. yüzyılın son çeyreğinde Ermenilerin gelenekleri arasındadır (Natanyan, 2008: 264, 334)²¹¹. Beşik kertmesi ve gelinlik yapma adetlerinin 19. yüzyılda Sivaslı Müslümanlar arasında gelenek olup olmadığına dair bir bilgiye sahip olmamakla birlikte 20. yüzyılda bunların Sivas'ta Türklerin gelenekleri arasında olduğu bilinmektedir. Beşik kertmesi geleneğine göre küçük yaştaki (hatta genellikle beşikteki) kız ve erkek çocuklarını büyüdüklerinde evlendirmek üzere aileler karşılıklı birbirlerine taahhütte bulunurlar, yani söz keserlerdi. Bu şekilde büyüyünce evlendirilmesi kararlaştırılan çocuklara *beşik kertmesi* denirdi. *Gelinlik yapmak* ise yeni evlenmiş bir kadının, eşinin aile büyüklerinin yanında, onlara saygısını göstermek amacıyla konuşmamasına verilen isimdir. Erkeğin aile büyükleri gelinin konuşmasına izin verene kadar bu durum devam ederdi. Bazen bu iznin yıllarca verilmediği de olurdu.

Şehrin Gayrimüslimlerinin birbirleriyle olan ilişkilerine gelince Ortodoksluk ile Gregoryenlik birbirlerine yakın mezhepler olduğundan Ortodoks Rumlar ile Gregoryen Ermeniler arasında belli bir uyum olduğu ya da kayda değer bir mezhep çatışması yaşanmadığı ileri sürülebilir. Bununla birlikte Sivas'ta Ermeniler ile Rumlar arasında en azından bir konuda bir anlaşmazlıklar olduğu görülmektedir. Bu anlaşmazlık şehrin kuzeyinde bulunan mezarlığın Ermenilere mi Rumlara mı ait olduğu konusundadır. Rivayete göre Timur'un Ermeni bebeklerini atların nalları altında ezdirdiği ve bu yüzden Ermenilerce *Kara Topraklar* olarak adlandırılan yer, 19. yüzyılda duvarla çevrili ve içinde Surp Kevork Kilisesi'nin bulunduğu bir mezarlıktır. Bu mezarlıkta hem Ermenilere hem de Rumlara ait mezarlar bulunmaktaydı. Her iki millet de mezarlığın aslında kendilerine ait olduğunu ileri sürerek sahiplendiğinden Rumlar ve Ermeniler arasında

²¹⁰ Buna gelinlik tutma da denilmektedir (Kankal, 2003:104).

²¹¹ Bu geleneklerin hangi taraftan diğerine geçtiği ise araştırılmaya muhtaç bir konudur.

bu mezarlık bir çekişme/sürtüşme konusu haline gelmişti. Bu durum başkente kadar yansımış, devlet her iki milletin de buraya yeni ölüler defnetmesini yasaklayarak, Ermenilere ve Rumlara ayrı ayrı mezar yerleri gösterilmesine karar vermiştir (Natanyan, 2008: 261, 263, 364). Bu sürtüşme dışında Rumlarla Ermenilerin iyi geçindiği ileri sürülmektedir. Örneğin Paskalya ve Noel günlerinde Ermeni ve Rumların kadın, erkek, genç yaşlı ele ele vererek borazan ve davul eşliğinde dans ederek kutlama yaptıkları; bununla birlikte Rumların sayılarının az olması sebebiyle Ermenilerle iyi geçinmeye çalıştıkları da iddialar arasındadır (Natanyan, 2008:264, 270).

Diğer yandan Gregoryen Ermeniler ile Katolik Ermeniler arasında bir gerginlik olması mümkündür. Dinî yapı bölümünde bahsedildiği gibi Tanzimat öncesinde sayıca az olmakla birlikte bazı Ermeniler Katolik mezhebine geçmişti. Örneğin Küçük Bengiler Mahallesi'nde yaşayan Kasap Parsiç? Katolik olmuş ancak yetişkin oğlu Stefan ve ailesi Gregoryen mezhebinde kalmıştır. Aynı şekilde Bazar Mahallesi'nde yaşayan 20 yaşındaki Agop ile 15 yaşındaki kardeşi Hovhannes Katolik olmuş, bu defa babaları Kuyumcu Babik? Gregoryen mezhebinde kalmıştır (BOA Nfs.d. 2401). Bu mezhep değiştirmelerin aile içinde ayrılığa yol açmış olması mümkündür. Ayrıca genel olarak Gregoryen Ermeniler arasında Katolik mezhebine geçişlerin hoş karşılanmadığı da söylenebilir. Bununla birlikte Tanzimat öncesinde Sivas'ta mezhep değiştirme vakalarının sayısı çok az olduğundan bu durum Ermeni toplumunda ciddi boyutta çatışma/sürtüşmeye sebep olmamıştır.

3.2.7. Ekonomik Yapı

3.2.7.1. İşgücü

Osmanlı Devleti'nde büyük çaplı denebilecek ilk sanayi işletmesi 1835 yılında kurulan Feshâne'dir. (Karakışla, 1998:28). Bu ve benzeri işletmeler daha ziyade Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kuruluyordu. Halkın ihtiyaçları ise geleneksel tarzda çalışan küçük sınaî üretimiyle karşılanıyordu. Tanzimat öncesinde Sivas Şehri'nde, genel olarak diğer Osmanlı şehirlerinde de olduğu gibi

küçük sınaî üretim, geleneksel yöntem ve ilişkiler ağıyla sürdürülüyordu ve sınaî üretimin belkemiğini esnaf ve zanaatkârlar oluşturuyordu. Osmanlı Devleti'nde esnaf ve zanaatkârların tamamen erkeklerden oluştuğunu hatırlatmaya ihtiyaç yoktur. Kadınlar ise (günümüzde daha ziyade ev içi emek olarak nitelendirilen ve karşılığında bir ücret verilmeyen) ev işleri, aile işleri vb. işlerde çalıştıklarından işgücünün ve ekonominin görünmez unsuru olarak değerlendirilebilir. Bu yüzden şehir nüfusuna genel olarak bakıldığında nüfusun ancak % 27,3'ünün işgücüne katıldığı görülmektedir. Bu oran şehrin Müslüman nüfusunda % 25,8'e düşerken Gayrimüslim nüfusunda yaklaşık % 30,5'e yükselmektedir. Şehir genelinde işgücüne katılım oranının düşük olmasının sebepleri arasında kadınların ekonominin görünmez unsurları olmasının yanı sıra şehrin genç bir nüfusa sahip olmasının da etkili olduğu ileri sürülebilir. Müslüman nüfusta iş gücüne katılım oranının şehir geneline ve Gayrimüslimlere göre daha düşük olmasında bu iki faktörün yanı sıra yetişkin Müslüman erkeklerden % 11'inin mesleğinin kaydedilmemiş olması da etkili olmuştur²¹².

Sivas'ta 1833 nüfus sayımı sonuçlarına göre şehir genelinde mütesellim, naip, müftü gibi ehl-i örf ve ilmiye sınıfına mensup olanlar da dâhil olmak üzere nüfus defterinde kayıtlı yetişkin erkeklerden²¹³ % 84,3'ünün bir mesleği olduğu görülmektedir. Yetişkin erkekler dikkate alındığında meslek sahibi olma oranı Müslümanlarda Gayrimüslimlere göre daha düşüktür. Gayrimüslimlerde % 94 olan bu oran, çalışabilir yaşta ve durumda olan bütün yetişkin Gayrimüslimlerin çalıştığına göstergesidir. Müslüman yetişkin erkeklerde meslek sahibi olma oranı % 79,2'dir. Oranlardaki bu farklılığın sebeplerinden birinin, çalışabilir durumdaki yetişkin Müslüman erkeklerden % 11'inin mesleğinin kaydedilmemesi olduğu yukarıda ifade edilmişti.

Şehirdeki işgücünün yaklaşık % 12,42'sini askerî sınıf mensubu, asker, din görevlisi veya çeşitli yönetim kademelerinde görev yapan yöneticiler, % 87,58'ini ise çeşitli meslek erbabı oluşturmaktadır. Askerî sınıf mensubu, asker, din görevlisi veya çeşitli yönetim kademelerinde görev yapanların % 94,48'i Müslüman, % 3,52'si Gayrimüslimdir. Esnaf ve zanaatkârların ise yaklaşık %57'sini Müslümanlar, % 43'ünü Gayrimüslimler oluşturmaktadır.

²¹² Mesleği kaydedilmeyenler işsiz olabilecekleri gibi mesleksiz olmaları ihtimalinin de bulunduğu gözardı edilmemelidir.

²¹³ 12 yaş üzeri erkekler çalışabilir durumda yetişkin erkek olarak değerlendirilmiştir.

Sivas Şehri'nde işgücü içinde çocuklar kısmen yer almaktadır. 1833 sayımına göre 12 yaş altında 194 çocuk bir meslek sahibidir. Bununla birlikte Müslüman çocuklardan 3-4 yaşında olmasına rağmen imam, hatip, ferraş vb. kaydedilenler ve cebeli kayıtları hariç tutularak, çeşitli iş kollarında çırak/şakirt olarak çalışan çocuklar göz önüne alınarak bir inceleme yapıldığında çocuklarda çalışma yaşının 7'ye kadar düştüğü görülmektedir. Bu çocukların yaş aralıklarına göre sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Yaş	Müslüman	Gayrimüslim
7-9	13	3
10-12	59	69
Toplam	72	72

Çalışan çocukların 7-12 yaş grubu içindeki oranı % 8,47 iken, bunların bütün çocuklar (0-12 yaş) içindeki oranı % 2,88'dir. Bu çocukların esnaf ve zanaatkârlardan oluşan işgücü içindeki oranı % 2,27'dir. Bu oran şehir ekonomisine çocuk işgücünün katkısının yüksek olmadığını gösteriyor. Çalışan Müslüman çocukların 0-12 yaş Müslüman çocuklar içindeki oranı yaklaşık % 2,17; 7-12 yaş aralığındaki Müslüman çocuklara oranı % 6,38'dir. Bu çocukların Müslüman esnaf ve zanaatkârların oluşturduğu işgücü içindeki oranı ise % 1,99'dur. Aynı şekilde çalışan Gayrimüslim çocukların 0-12 yaş Gayrimüslim çocuklar içindeki oranı % 4,3; 7-12 yaş aralığındaki Gayrimüslim çocuklara oranı % 12,58'dir. Bu çocukların Gayrimüslim esnaf ve zanaatkârların oluşturduğu işgücü içindeki oranı da % 2,63'tür.

13 ve 14 yaşında olan çocuklar incelendiğinde bu yaşlardaki Müslüman çocukların yaklaşık % 34,5'i, Gayrimüslim çocukların ise % 77,54'ünün çalıştığı görülmektedir.

Elde edilen rakamlara dayanarak Gayrimüslim çocukların Müslüman çocuklarına göre daha erken yaşta iş hayatına atıldığı söylenebilir. Bunun sebepleri arasında Gayrimüslimlerin gerek devlet kapısında gerek yönetici maiyetlerinde çalışma olanaklarına Müslümanlar kadar sahip olmamaları gerekse kendi vakıf ve dini kuruluşlarında da daha kısıtlı iş imkânlarına sahip olmaları gösterilebilir.

Ayrıca şehrin işgücü içinde köle emeğinin oranının da (% 1,4) son derece düşük olduğunu eklemek gerekir.

3.2.7.2. Esnaf ve Zanaatkârlar²¹⁴

Şehirdeki işgücünün işkollarına göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir²¹⁵:

İş Kolu	Oranı
Ehl-i Örf, Asker veya İlimiye Sınıfı Mensubu	%12,42
Çeşitli Mal ve Eşya Üretim	%32,42
İnşaat	%3,93
Gıda	%8,28
Hizmet	%32,28
Ulaşım	%2,93
Sağlık ve Temizlik	%3,32
Diğer	%4,42

Görüldüğü gibi Sivas'ta en yüksek istihdamı çeşitli mal ve eşya üretimi ile hizmet işkolları sağlamaktadır. Hizmet işkolunda bu derece yoğun bir istihdamın olmasında ekincilik, amelelik, hamallık gibi mesleklerin yanı sıra hizmetkâr/tâbi olarak kaydedilenler, gulâmlar ve kavas, tatar gibi ehl-i örf dairelerinde çalışanlar ile mesleği belirtilmeden ehl-i örf dairesinde çalıştığı belirtilenler etkili olmuştur.

Aşağıdaki tablo çeşitli mal ve eşya üretimi yapanların üretim alanına göre sınıflandırılmasını göstermektedir.

²¹⁴ Esnaf ve zanaatkârları incelemeden önce nüfus defterlerinin meslek kayıtları bakımından problemli olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin yetişkin Müslüman erkeklerin % 20,08'inin mesleği kaydedilmemişken, yetişkin Gayrimüslimlerde bu oran yaklaşık % 2,69'dur. Mesleği kaydedilmemiş Müslüman erkeklerin gerçekte bir meslek sahibi olup olmadıkları ya da işsiz-güçsüz kişiler mi olduğu konusunda söylenebilecek pek bir şey yoktur. Bununla birlikte 13-64 yaş aralığında bedensel ya da zihinsel sakatlık ya da çalışmasına mani olabilecek bir hastalığı olanlar gözardı edildiğinde yetişkin Müslüman erkeklerde mesleği kaydedilmeyenlerin oranı % 18,28'e düşmektedir. Diğer yandan 65 ve üzeri yaşta olanlar iş göremez durumda veya emekli olarak kabul edilirse mesleği belirtilmeyen yetişkin Müslümanların oranı % 11,2'ye düşmektedir. Gayrimüslim yetişkin erkeklerde ise meslek kaydının daha itinalı yapıldığı anlaşılmaktadır. Mesleği kaydedilmeyenlerden yaklaşık % 94,8'inin amelmande veya çalışabilecek yaşta fakat bedensel ya da zihinsel sakatlığı olan kişilerden oluştuğu görülmektedir. Bunlar gözardı edildiğinde Gayrimüslim yetişkin erkeklerde hemen her bireyin mesleğinin kaydedildiği sonucuna varmak yanlış olmayacaktır. Şehrin esnaf ve zanaatkârları incelenirken kullanılan oranlar nüfus defterlerinin meslek konusundaki bu problemleri akıldan tutularak değerlendirilmelidir.

²¹⁵ Sivas şer'îye sicillerinde esnaf ve zanaatkârlar genellikle şu iş kollarına ayrılmıştır: Bezzaz maa basmacı, penbeci maa kassar, bakkal, haffaf maa dikici, kuyumcu, kürkçü, bökçü, ekmekeci, arpacı, kasap, attar, tuzcu, debbağ, bostancı, tütüncü, terzi, kazzaz, çilingir, demirci maa hurdacı, nalbant, mutaf, saraç, sipah bazarı, atcanbazı, berber, siğircanbazı, göncü ve eskici, semerci, kılıççı, katırcı, kazancı, kavukçu, hammal-ı meydan (SSS3:23, 36; SSS6: 9).

İşkolu	Toplam
Tekstil	%35,55
Dericilik ve Deri Eşya İmalatı	%27,5
Madeni Eşya	%29,8
Diğer	%7,15

Tekstil işkolunun ön plana çıkmasında terzilerin payı büyüktür. Çünkü tekstil işkolunda yer alan mesleklerin içinde terzilerin ve terzi çıraklarının oranı % 51,37'dir. Bu durum göz önüne alındığında Sivas'ta dokumacılığın ön planda olmadığı söylenebilir. Madeni eşya üretiminde demircilerin, kalaycılarının ve kuyumcularının toplam oranı % 64,85; Dericilik ve deri eşya imalatında ise ayakkabıcıların oranı % 64,4'tür.

Meslek sahibi Müslim ve Gayrimüslimlerin işkollarına göre dağılımı ise şu şekildedir:

İşkolu	Müslüman	Gayrimüslim
Ehl-i Örf, Asker veya İlimiye Sınıfı Mensubu	% 94,48	% 3,52
Çeşitli Mal ve Eşya Üretim	% 30,49	% 69,51
İnşaat	% 14,44	% 85,56
Gıda	% 68,45	% 31,55
Hizmet	% 86,13	% 13,87
Ulaşım	% 80,19	% 19,81
Sağlık ve Temizlik	% 24,58	% 75,42
Diğer	%63,44	%36,56

Görüldüğü gibi çeşitli mal ve eşya üretiminde, inşaatta ve sağlık ve temizliği ilgilendiren mesleklerde Gayrimüslimlerin, diğerlerinde Müslümanların oranı yüksektir.

Çeşitli mal ve eşya üretiminde çalışanları dini/etnik kökenlerine göre incelediğimizde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

İşkolu	Müslim	Gayrimüslim
Tekstil	% 15,09	% 84,91
Dericilik ve Deri Eşya İmalatı	% 55,26	% 44,74
Madeni Eşya	% 19,14	% 80,86
Diğer	% 58,92	% 41,08

Şehirde icra edilen meslekler tek tek incelendiğinde Müslümanlar ve Gayrimüslimlerin bazı meslekleri tekellerine aldığı, bazı mesleklerde ise ağırlığı ele geçirdikleri

görülmektedir. Örneğin attarlık, basmacılık, bezzazlık, boyacılık, çıkırıkçılık, demircilik, ensercilik, kalaycılık, keçecilik, kılıççılık, kuyumculuk, kürkçülük, semercilik, taşçılık ve terzilik meslekleri Gayrimüslimlerin tekelindedir. Müslümanlar bu mesleklerde ya hiç yoktur, ya da toplam usta sayısına kıyasla son derece azınlıktadır. Mesela Müslümanların basmacılık, boyacılık, çıkırıkçılık, demircilik, ensercilik, kalaycılık, keçecilik, kılıççılık, kuyumculuk, kürkçülük, semercilik, taşçılık mesleklerinde ustası hiç yoktur. Diğer yandan 30 attarın sadece biri, 100 bezzazın 3'ü ve 373 terzinin ise yine sadece biri Müslümandır.

Bununla birlikte Müslümanlar arabacılık, arpacılık, bahçıvanlık, bıçakçılık, börekçilik, canbazlık, çobanlık, çorapçılık, çömlekçilik, çörekçi tablakârlığı, çubukçuluk, debbağlık, ekmekçilik, elekçilik, göncülük, hamamcılık, kahvecilik, kaltakçılık, kundakçılık, mestçilik, mutafık, nalbantlık, odunculuk, sebzecilik, tekerlekçilik, yarıcılık, ziyadecilik? ve tuzculuk mesleklerini tekellerine almıştır. Bu mesleklerden börekçilik, çömlekçilik, çubukçuluk, debbağlık, göncülük, hamamcılık, kaltakçılık, mestçilik, sebzecilik, tekerlekçilik, yarıcılık, ziyadecilik? ve tuzculuk mesleklerinde Gayrimüslim usta yoktur. Diğerlerinde ise 1 ile 4 arasında değişen sayılarda Gayrimüslim usta bulunmaktadır. Ayrıca nüfus defterlerinde *tâbi* olarak kaydedilenlerin de tamamı Müslümandır.

Amelelik bakkallık, duhancılık, ekincilik, hamallık, kıyıcılık, merkepçilik, oturakçılık, penbecilik, tüccarlık mesleklerinde sayıca Müslümanlar; çizmecilik, değirmencilik, tellaklık, eskicilik, kasaplık, neccarlık ve pabuççuluk mesleklerinde sayıca Gayrimüslimler baskındır²¹⁶.

1827 yılında Sivas'ta yaklaşık 1000 dükkân vardı (ŞŞS15:66; BOA C.BLD 4114)²¹⁷ Dükkân sayıları ile 1833 yılına ait usta sayıları karşılaştırıldığında bazı mesleklere ait dükkânların sayısına nazaran bu meslekleri icra eden usta sayısının bir hayli yüksek olması dikkati çekmektedir. Bazı iş kollarında dükkân sayısı ile usta sayısı arasındaki farkı açıklamak mümkündür. Örneğin kalaycı dükkânlarının sayısı 22 iken kalaycı ustasının sayısının 151 olması, kalaycıların bir kısmının seyyar olarak çalışmasıyla açıklanabilir. Seyyar çalışan kalaycılar Yıldızeli, Sivasili (Zara), İlbeyli, Hafik, Kilmigad gibi Sivas Sancağı'na bağlı kazalara gidiyorlardı (ŞŞS10:87). Hatta Temmuz 1799 tarihli şehir masraflarına ait kayıta kalaycılar *içeri kalaycıları* ve *taşra kalaycıları* olarak

²¹⁶Karşılaştırmak için bkz. TABLO III.

²¹⁷Bkz TABLO V.

iki grup halinde kaydedilmiştir (SŞS6:9). Bu kayda göre *içeri kalaycıları* ile *taşra kalaycıları* şehir masraflarından kalaycıların hissesine düşen miktarı eşit olarak paylaşıyorlardı (SŞS6:9). Kalaycıların bu şekilde bir kısmının şehir içinde bir kısmının ise şehir dışında çalışması ilerleyen yıllarda bazı sorunlara sebep olmuştur. 1817 yılına gelindiğinde şehirde dükkânı olan kalaycılar ile şehir dışında seyyar çalışan kalaycılar arasında şehir masraflarının nasıl paylaşılacağı konusunda bir anlaşmazlık hâsıl olmuştur. Durum İstanbul'a bildirilmiş ve merkezden gönderilen bir emirle, salyâneden kalaycı esnafı hissesine düşenin 2/3'ünü şehirde dükkânı olan kalaycıların; 1/3'ünü de şehir dışında seyyar çalışan kalaycıların ödemesi hükme bağlanmıştır (SŞS10: 87).

Kalaycılar Yıldızeli, Sivaslı, İlbeyli, Hafik, Kilmigad haricinde Sivas Eyaleti'ne bağlı diğer sancaklara veya İstanbul'a da gidiyorlardı. Aşağıdaki tabloda 1833 nüfus sayımı esnasında Sivas dışında bulunan kalaycıların gittiği yerler gösterilmiştir. Bunların 25'i kalaycı ustası biri de kalaycı şakirdidir.

Şehir	Kalaycı Sayısı
Bozok	8
Emlak Kazası	1
Gedikabad	1
İstanbul	7
Kayseri	1
Kudüs	4
Mısır	1
Tiflis	1
Yozgat	1
Zile	1
Toplam	26

1833 nüfus sayımına göre şehirde 151 kalaycı ustası ve 22 kalaycı şakirdi vardı. Buna göre nüfus sayımı esnasında kalaycı ustalarının % 16,55'i Sivas dışındadır. Ancak bunların hepsi çalışmak amacıyla gurbete gitmiş değildir. Kudüs'e gidenler dini vecibeleri olan hac görevini yerine getirmek için belirli bir süreliğine şehirden ayrılanlardır. Fakat özellikle İstanbul'a giden kalaycıların İstanbul'da bulunma süreleri incelendiğinde bunların uzun süreliğine gittiği anlaşılmaktadır²¹⁸.

²¹⁸ Bu kalaycılardan 2'si nüfus sayımında 6 ay önce, biri 1 yıl, ikisi 2 yıl, ikisi 4 yıl, biri de 5 yıl önce İstanbul'a gitmiştir.

Diğer yandan şehre dışarıdan gelen kalaycı ustaları ile şakirtleri de vardır. 3 kalaycı Bingöl, 1 kalaycı Gürün, 1 kalaycı da Mancınık'tan Sivas'a gelmiştir. Diğer bir kalaycı ustası ise Acem'dir. Bingöl'den gelen kalaycılardan biri daha sonra Emlak Kazası'na gitmiştir.

Kalaycıların aksine bazı iş kollarında dükkân sayısına nazaran usta sayısının yüksek olmasını açıklamak kolay değildir. Örneğin hamamcı, tellak, hamam hademesi, hamam yanaşması, külhancı ve natur gibi hamamlarda çalışanların sayısı ve şehirde 9 hamam bulunduğu dikkate alındığında hamam başına yaklaşık 25 çalışan düşmektedir. Hamamcılar kadar yüksek olmasa da demirci, berber, terzi ve ayakkabıcı dükkânlarının başına düşen usta sayıları da yüksek sayılabilir. Her bir demirci dükkânı başına 7 demirci ustası, bir berber dükkânına 4 berber, bir terzi dükkânına yaklaşık 4 terzi ve bir ayakkabıcı dükkânına da yine yaklaşık 4 usta düşmektedir.

Demirci, berber, terzi ve ayakkabıcı ustalarının dükkân sayılarına göre fazlalığı bunlardan bir kısmının gurbete gitmesine sebep olmuş görünmektedir. 1833 nüfus sayımı verilerine göre şehirdeki demirci ustalarının % 22'si, berberlerin % 20,8'i, terzilerin % 14,2'si, ayakkabı imalatında çalışan ustaların % 9,96'sı gurbete gitmiştir. Hamamlarda çalışanların ise % 34,11'i gurbettedir.

Gurbetçiler arasında mesleklere göre bir tasnif yapıldığında % 37,7 ile en yüksek orana hamalların sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca İstanbul'daki ekmekçi esnafından hamurkâr ve pişiricilerin de büyük bir kısmı Sivaslıdır (ŞŞS6: 12, 78).

Gurbete giden demircilerin, berberlerin, tellakların tamamı, terzilerin % 98,1'i, ayakkabı imalatında çalışanların % 95,1'i ve hamalların % 72,9'u Gayrimüslimdir.

Devlet kapısında veya ehl-i örf dairesinde çalışma fırsatını Müslümanlar kadar yakalayamayan Gayrimüslimlerin, daha yüksek oranda esnaf ve zanaatkâr olmaya yöneldiklerinden daha önce bahsedilmişti. Şehirde bazı iş kollarında işgücü fazlalığının ortaya çıkmasıyla esnaf ve zanaatkârlardan bir kısmı gurbete gitmek zorunda kalmıştır. Bunlar içinde ise Gayrimüslimlerin oranı daha yüksektir.

Diğer yandan özellikle gurbete giden Müslümanlarda mesleği belirtilmeyenlerin oranının yüksek olması esnaf ve zanaatkarlar içinde gurbete gidenlerin sayısının tespit edilenden fazla olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir.

Ayrıca demircilik, berberlik, terzilik, ayakkabıcılık gibi mesleklerde niçin şehrin ihtiyacından fazla usta yetiştirildiği sorulması gereken bir sorudur. Aynı sorunun özellikle tellak ve hamallar için de sorulması gerekiyor. Bu noktada loncaların iktidar ve denetimlerinin ve gedik²¹⁹ usulünün etkinliğini kaybetmiş olabileceği akla gelmektedir. Merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde özellikle taşra şehirlerinde devletin loncalar üzerindeki denetiminin ve desteğinin kaybolması sonucunda üretim faaliyetlerini denetleyen lonca kurallarının da gevşediği ve üretim faaliyetlerinin ve üretim birimlerinin daha özerk hale geldiği ileri sürülmektedir (Pamuk, 1999:194). Bununla birlikte Sultan II. Mahmut'un merkezîyetçi idareyi güçlendirme konusunda belli bir başarı gösterdiği bilinmektedir. Bu durumda işgücü fazlasının devletin loncalar üzerindeki denetimini kaybetmiş olmasından kaynaklanabileceği ihtimali düşüktür.

3.2.7.3. Şehirde Üretim ve İaşenin Temini

Bilindiği gibi yaklaşık 18. yüzyıl ortalarından itibaren özellikle İngiltere'de yaşanan bazı gelişmeler ve yeni teknik icatlar bir sanayi devrimine yol açmıştır. Sanayi Devrimi'nin anlamı modern imalat sanayinin gelişmesi demektir. Modern imalat sanayi ise büyük ölçekli üretim yapılabilmesi, işgücü tasarrufu sağlayan makinelerin kullanımı ve emeğin yeniden organizasyonu anlamına gelir. Nitekim İngiltere'de uçan mekik, tarama makinesi, pamuk ipliği makinesi (spinning-jenny), su ve ardından buhar gücüyle çalışan makinelerin icat edilmesi ve en nihayetinde enerji ile çalışan dokuma tezgâhlarının icadı özellikle pamuklu dokuma sanayinde bir çığır açmıştır²²⁰. Pamuklu dokuma sanayinde görülen bu gelişmelerin diğer alanlara da yansımaları sadece üretimin niteliği ve niceliği değil, üretimin biçimi ve ilişkilerinin de değişmesiyle var olan

²¹⁹ Loncalar üretimi denetlemek amacıyla pek çok kural geliştirmiştir. Esnaf gedikleri de bunlardan biridir. Gedik, her meslek dalında faaliyet gösteren işyeri, dükkan veya tezgahın belli bir sayı ile sınırlanması ve bu sayının artmasını önlemek amacıyla kurulmuş bir sistemdir (Pamuk, 1999:72). Sivas Şehri'nde de gedik usulü uygulanıyordu. Bu usulde gedik aynı zamanda bir mülkiyeti veya imtiyazı da ifade etmektedir. Örneğin saraç dükkânı gediğinin satışı konusunda çıkan anlaşmazlı mahkemeye yansımış, dava 1 Aralık 1790 tarihinde karara bağlanmıştır (SŞS3:269).

²²⁰ Pamuklu sanayinde ortaya çıkan gelişmeden önce İngiltere'nin dokuma işkolundaki en önemli ürünü yünlü dokumasıydı (Deane, 1994:77; İnalçık, 2009:304).

toplumsal yapı çözülmüş yeni bir düzen kurulmaya başlamıştır. Bunların bir sonucu olarak İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde toplumsal sınıflar arası çatışmalar baş göstermiştir²²¹.

İngiltere’de başlayıp Avrupa’ya yayılan bu gelişmelerin Tanzimat öncesinde Sivas Şehri’nde nitelik, nicelik ve ilişkiler bakımından üretimi etkileyip etkilemediği önemli bir sorudur. Öncelikle bu dönemde Osmanlı Devleti’nin genelinde bir etkilenme olup olmadığına bakmak faydalı olacaktır. Bilindiği gibi Osmanlı sanayinin başta gelen işkolu dokumacılıktı (Önsoy, 1988:7; Sarc, 1999:425). Bu nedenle İngiltere’de yaşanan gelişmelerin Osmanlı Devleti’nde en önce etkisini göstereceği işkolu tekstildi. Yapılan araştırmalar Osmanlı tekstil sanayinin 18. yüzyıl sonunda henüz ciddi bir değişim veya sarsıntı geçirmediğini göstermektedir. Bununla birlikte Osmanlı sanayinin 1815-1820 yıllarında gerilemeye başladığı, 1825-1830 yıllarında ise büyük bir buhran yaşadığı ileri sürülmektedir. Ayrıca 19. yüzyılın ilk yarısında İzmir, Samsun gibi liman şehirleri dışındaki Anadolu şehirlerinde, örneğin Ankara, Tokat, Amasya gibi şehirlerde imalat ve küçük üretimin gerilediği tespit edilmiştir, buna rağmen Anadolu’nun iç taraflarındaki şehirlerde piyasada henüz yerli malların hakimiyeti devam etmektedir (Sarc, 1999:423, 425; Aktüre, 1978:55-60; Pamuk, 2005:139). Bu konu üzerinde çalışanlar Osmanlı sanayinin asıl çöküşünün 19. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle 1840-1870 arasında gerçekleştiği ileri sürmektedir. İngiltere’de pamuklu üretimin kalitesindeki yükselme ve hacmindeki büyük artışa paralel olarak İngiliz malları, ulaşılması nispeten daha kolay olan İzmir, İstanbul gibi liman ve ticaret merkezlerinden başlayarak Anadolu’nun içlerindeki şehirlere Tokat ve Erzurum’a kadar ulaşmış ve Anadolu şehirlerindeki pazarlar İngiliz mallarıyla dolmuştur. Tokat’ta ithal malların depolandığı 20 civarında depo bulunuyordu. Mallar buradan diğer şehirlere dağıtılıyordu. (Pamuk, 2005:140; Önsoy, 1988:20; Aktüre, 1978: 55-60, 67).

Bu çalışma kapsamında incelenen belgelere dayanarak 18. yüzyıl ortalarından Tanzimat’a kadar olan dönemde Sivas Şehri’nde geleneksel küçük sınaî üretimde herhangi bir değişik veya kriz olmadığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte bazı esnaf gruplarının zaman zaman ekonomik darboğaz içine girdikleri görülmektedir. 1800’lerin ilk yıllarında Sivas’ta hem kazancılar hem de kasaplar iktisadi olarak zor

²²¹ İngiliz pamuklu dokuma sanayinde ortaya çıkan gelişmeler için bkz. Phyllis Deane, İlk Sanayi İnkılabı, TTK Yayınları, 1994, Ankara, s.76-85; İngiltere ve Fransa’da baş gösteren toplumsal sınıflar arası çatışmalar için bkz. Wolfgang Abendroth, Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi, Gözlem Yayınları, 1974, İstanbul, s.11-32; Erkan Aydoğanoglu, İşçi Sınıfı Tarihi, Tarem Yayınları, 2010, İstanbul, s.19-42.

durumdadır. Kazancıların önemli bir kısmı Sivas civarında dolaşarak iş yapmaktadır. Bu durum şehir içinde dükkânı bulunan kazancıların iş yapmasına mani olmuştur. Ayrıca bir de salyâne ödemek zorunda olan dükkân sahibi kazancıların büyük bir kısmı iflas etmiştir. Bundan dolayı salyâneden kazancı esnafının payına düşen miktarın yarısını dükkânı olan kazancıların diğer yarısını da taşrada iş gören kalaycıların ödemesi karara bağlanmıştır. Aynı tarihlerde kasapların da zor durumda olduğu kasaplara yardım için salyâneye 1000 kuruş eklenmesinden anlaşılmaktadır²²². Böylece o yılki salyanden kasapların ödemesi gereken miktar 1204 kuruştan 204 kuruşa düşürülmüştür. (SŞS7:6, 10). 1810'lu yıllarda bu defa penbeci esnafı zor durumdadır. Dönemin valisine yazılan bir arzuhalde, birkaç yıl öncesine kadar 80'den fazla olan penbeci dükkânı sayısının 8-10'a kadar düştüğü belirtilerek penbecilerin durumunun düzelebilmesi için astarın her zirâsına bir para, penbeye de 4 para zam yapılması talep edilmiştir (SŞS8:185). 1818 tarihli bir arzuhalde ise hurdacı esnafının zor durumda olduğundan bahisle salyâneden hisselerine düşen miktarın affı talep edilmiştir. Arzuhalde, hurdacı esnafının borçlarını ödeyemeyecek durumda olduğu ve bu sebeple hapse girme tehlikesiyle karşı karşıya bulundukları da dile getirilmiştir. Arzuhalden anlaşıldığına göre 18 olan hurdacı dükkânlarının sayısı zamanla 6'ya düşmüştür (SŞS11:184). Katırcı esnafının da zor durumda olduğu 1827 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır. Kasım 1827 yılında Sivas'ın katırcı esnafından bir Müslüman ve iki Gayrimüslim katırcı mahkemeye başvurarak o yıl katırcı esnafının hissesine düşen 1450 kuruşluk vergiyi ödemeye maddi güçlerinin olmadığını beyan etmişlerdir. Katırcıların beyanına göre Sivas'taki katırcı esnafı sayısı bu tarihten evvel 20'den fazlayken, bunların bir kısmı ölmüş, bazıları da iflas ettikleri için firar etmiştir. Bu sebeplerden 1827 yılının sonuna gelindiğinde şehirdeki katırcı esnafının sayısı 4'e kadar düşmüştür (SŞS15:1). Görüldüğü gibi ekonomik darboğazlar farklı tarihlerde farklı esnaf gruplarında ortaya çıkmıştır. Bu esnaf gruplarından sadece penbeciler dokuma işkolunda yer almaktadır ve penbeciler haricinde diğer esnaf gruplarındaki iktisadi sorunların daha ziyade lokal/yerel olduğu ileri sürülebilir. Penbecilerin yaşadığı sıkıntının sebebi belgelerde belirtilmemiştir. Ancak şehirdeki dokuma sanayinin topyekûn bir kriz içinde olduğuna dair ne tarihi belgelerde ne de kişisel tanıklıklarda²²³ bir işarete tesadüf edilmemiştir.

²²² Kasapların neden zor durumda olduğuna dair bir bilgi veya zor durumda kalmalarını açıklamayı sağlayacak bir veri elde edilememiştir.

²²³ Tanzimat öncesinde Sivas'a gelen veya Sivas'tan geçen seyyahların tanıklıkları için bkz. Adnan Mahiroğluları, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, 2002.

Buraya kadar verilen bilgilere dayanarak Tanzimat öncesinde Sivas Şehri'nde küçük sınaî üretimin geleneksel yöntem ve ilişkiler ağında devam ettiği ve henüz İngiltere, Fransa gibi ülkelerde yaşanan iktisadi gelişmelerden etkilenmediği söylenebilir.

Şehrin sınaî üretimi hem şehir halkının ihtiyacını hem de şehrin merkezi olduğu bölgenin ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. 1877 yılında Sivas'a gelen Natanyan'ın tanıklığına göre her sabah civar köylerden Sivas'a gelen köylüler, şehirde kurulan pazarda tarımsal ve hayvansal üretimlerini şehirde üretilen çeşitli mallarla değiş tokuş ediyorlardı (2008:356).

Narh defterlerine göre Sivas'ta bazı iş kollarında yapılan üretim şu şekildedir: Penbeciler dokuz nişan, astar, penbe tüyü? (SŞS3:289); nalbantlar, çilingirler ve demirciler at, katır, merkep, kömüş ve öküz nalları ile kayarları²²⁴ yapıyorlardı. Kömüş ve öküz için üretilen nallar iki çeşitti. Birine Sivasî nal diğeri de Zile nalı deniyordu. Nalça, nalça mıhı, gergi? mıhı, kara mıh ve cedid demir, iri çatalbaş, ufak çatalbaş, araba demiri, pencere? demiri, balta, kazma, saç ayak, ocak demiri, toka, nalın demiri, kapı geçirmesi, zincir, cam çerçevesi, dolap ve yük kemeri geçirmesi de bunların ürettikleri arasındaydı (SŞS13:199).

16. yüzyılda Tokat ve Sivas'ta büyük boyahaneler bulunduğu bilinmektedir (İnalcık, 2008:131; Koç, 2006:174). Tanzimat öncesinde Sivas'ın boyahaneleri hakkında özellikle sicil defterlerindeki bilgiler son derece kısıtlı ve yetersizdir²²⁵. Bununla birlikte Tokat'ta büyük bir boyacılık mukataası olduğu ve bu mukataanın yarattığı tekelin Sivas'taki boyacılığı olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır (BOA C.BLD 702).

Yine narh defterlerinden elde edilen bilgilere göre Sivas'ta kazzazlar ibrişim ipek, çiğ beyaz ve elvan ipek, kettan ipliği, elvan harcî, has göz? harcî, çiğ ipek, ipek elvan harcî üretiliyorlardı. Boyacılar ve elvan boyacıların kullandığı renkler evsat koyu mavi, has mavi, siyah, kırmızı ve miski, kırtıklı, yeşil, nefti ve devetüyüdür. Bunlar ayrıca gümüş astar, gümüş bez, yeşil esbap, kırmızı iplik, çenkari? esbap, pomak? ipliği has boya yapıyorlardı.(SŞS4:280-284; SŞS12:137-138).

²²⁴ Kayar, hayvanın buz üstünde yürütmesini sağlayan bir nal türüdür.

²²⁵ Aslen Sivaslı olup Erzurum valisi iken Erzurum'da ölen Ahmet Paşa'nın malları arasında vakıf malı olarak bir boyahane bulunuyordu. Boyahanenin senelik geliri ise 900 kuruştı (SŞS6:42, 48, 52). Bir diğer boyahane Selman Bey vakfına aittir. Bu boyahane Saraçhane hanının batısında, nehir kenarında bulunan *kebir elvancı* boyahanesidir (SŞS20:3).

Ayakkabıcılar yemeni, pabuç ve çizme imal ediyorlardı. Her birinin birçok çeşidi vardı. Örneğin Sivas'ta yapılan yemeniler pekâlâ battal, âlâ battal, baş battal, battal, çeke battal, uluorta, zergerdane, kulamane, genç ayak, 12 yaş, 8 yaş ve 5 yaş olarak sınıflandırılmıştır. Pabuçlar ise kösele, süvari içi sarılı, çeke battal, uluorta, küçük battal uluorta, zergerdane, oğlan zergerdanı, keçi ayak, kulamane, genç ayak ve 5 yaş olarak sınıflandırılırken, çizmeler küçük battal uluorta, zergerdane, zenne, kulamane, 5 yaş, devece, büyük çizme zenne ağası olarak sınıflandırılmıştır. Ayakkabıcılar Kürt postalı denilen bir ayakkabı da üretiyorlardı. Postalın da başbattal, uluorta, zergerdan, genç ayak, kulamane, 5 yaş gibi çeşitleri bulunuyordu. Ayakkabıcıların üretimi ayrıca pekâlâ, âlâ, evsat ve ednâ olarak da sınıflandırılmıştır. Ayakkabıcıların her çeşit üretimine karşılık mestçi esnafı da bunlara uygun mest yapıyordu. Battal, çeke battal, küçük battal, uluorta, zergerdane, merdane, serhadi Sivas mestçi esnafının yaptığı bazı mest çeşitleridir. Maraş sahtiyanı, Kayseri sahtiyanı, çiçek sahtiyan, sarı sahtiyan kullanılan deriler arasındaydı. (SSS13:189-190; SSS10:182).

Bazı seyyahların gözlemleri Sivas'ın üretimi ve ticareti hakkında farklı bilgiler de vermektedir. Örneğin 1807 yılında Sivas'a gelen Adrien Dupre'ye göre Sivas'ın ticarete pek etkinliği yoktu. Sivas'ta şehrin ve yakın çevresinin ihtiyaçlarına yönelik olarak bez ve astarlık bez üretiliyor ve boyanıyordu. Bölgede gümrük vergisi alınmıyor, sadece at ve deveden küçük bir miktar ayakbastı parası alınıyordu (Mahiroğulları, 2002:52). 1851 yılında Sivas'a gelen A.D. Mordtmann'a göre Sivas'ın ağızlıkları ve yün çorapları meşhurdur. Ağızlıklar çam ağacından yapılarak, üzerleri narin ipek sarımlarla süsleniyordu. Tane ile satılan ağızlıklar boylarına göre 12 ile 80 kuruş arasında değişen fiyatlarla satılıyordu. Çoraplar çevre köylerden gelen yünle örülüyordu. Mordtmann çorapların rengârenk ancak kaba olduklarını yazmıştır. Yünün bir kısmı ise eğrilip ip haline getirildikten sonra diğer yörelere satılıyordu (Mahiroğulları, 2001:88). 1877 yılında Sivas'a gelen Natanyan Sivas'ta çorap ve ham bez denilen bir tür boyalı kumaş imalatının yapıldığını, bu kumaşın özellikle Sivas'ta kullanıldığını, Sivaslıların daha ziyade demircilik ve silah yapımında mahir olduğunu ve Avrupalıların revolverini, diğer silah ve mermilerini imal ettiklerini yazmıştır (2008:297, 368).

Sivas'ın çevresindeki illere göre kendine has bir iklim yapısı vardır. Çevre illere göre daha yüksek bir yerde kurulması ve kuzey rüzgârlarına açık olması iklim yapısını etkilemiştir. Sivas Şehri Kızılırmak havzasında yer aldığından burada karasal iklim hüküm sürer. Kışlar uzun ve sert geçer, yaz mevsimlerinde ise gece ve gündüz

arasındaki sıcaklık farkı yüksektir. Bu iklim koşulları Sivas ve çevresinde daha ziyade buğday ve arpa yetiştirilmesine yol açmış, sebze ve meyve üretimi pek fazla gelişmemiştir²²⁶. Tanzimat öncesinde şehirdeki sebze ve meyve üretiminin (günümüzde de olduğu üzere) daha ziyade öz tüketim amacıyla veya şehir halkının ihtiyacının bir kısmını sağlayacak düzeyde yapıldığı ileri sürülebilir. Şehrin etrafındaki bostanlarda Frenk patlıcanı, kelle soğan, kelle sarımsak, gök soğan, gök sarımsak, fasulye, kabak, şalgam, lahana ve semizotu yetiştiriliyordu (SŞS3:292; SŞS4:282; Mahiroğulları, 2001:51; Demirel, 1998:116).

Şehrin dışarıdan aldığı ve dışarıya sattığı mallara gelince Sivas'a Diyarbakır ve Musul'dan mazi, Mısır'dan kına, Halep ve İzmir'den sabun, bunların yanı sıra haffafiye ürünleri, tavşan derisi, nuhas, cehri/cehre?²²⁷, kürk, palamut, kil, muytafiye ve iplik gibi mallar da taşradan getiriliyordu²²⁸ (BOA C.İKTS 206; SŞS4:281; Mahiroğulları, 2001:58; BOA C.BLD 4114).

Şehir halkının buğday, arpa ve et ihtiyacının büyük bir kısmının şehrin yakın çevresinde üretildiği söylenebilir. 1877 yılında Sivas'a gelen Natanyan'ın tanıklığına göre her gün şehirde kurulan pazarda çevre köylerden gelen buğday, koyun, at ve büyükbaş hayvan el değiştiriyordu. Natanyan ayrıca Sivaslı Ermenilerle köylerde yaşayan Ermeniler arasındaki iktisadi ilişkiye dair önemli bir bilgiyi kaydetmiştir. Ermeni köylüler her sonbaharda şehre gelerek ihtiyaçlarını veresiye olarak alıyorlar, buna karşılık şehirli Ermeniler de her yaz köylere giderek alacaklarına mahsuben köylülerden yağ, koyun, peynir, buğday ve tereyağı gibi yiyecek maddeleri sağlıyorlardı (2008:356, 300). Benzer bir ilişkinin Müslümanlar arasında veya Müslümanlarla Hristiyanlar arasında da olup olmadığını bilmiyoruz. Diğer yandan bu bilgi şehirde para ekonomisinin yanı sıra önemli bir takas ekonomisinin de varlığına işaret etmektedir. Bu konudaki bir diğer bilgiyi de 1838 yılında Sivas'a gelen H. von Moltke kaydetmiştir. Buna göre Sivas'a buğday almak için gelen Türkmen göçebe oymakları da buğdayı yanlarında getirdikleri ürünleriyle takas ediyorlardı (Mahiroğulları, 2001:70).

²²⁶ Günümüzde dahi bu durumun pek fazla değişmediğini gösteren veriler için bkz. *Sivas Tarım, Hayvancılık ve Gıda Sektörel Çalışma Grubu Raporu*, 2011, Sivas.

²²⁷ Cehri: Bazı cinslerinin kabuk ve meyvelerinden boya elde edilen bitkilerin genel adı; cehre: Pamuk, ipek, yün eğirmeye yarayan alet, iğ (Ayverdi, 2006:464).

²²⁸ Bu malların geldiği bölge/şehirlere dair kayıt yoktur.

Kars, Erzurum ve Kayseri taraflarından Sivas'a camız ve karasığır getiriliyordu (BOA C.ML 2321, 29050). Bunların yanı sıra Behisni²²⁹ ve Aladağ'dan²³⁰ üzüm, Nazilli'den incir, Ürgüp'ten çir, Kayseri'den pastırma, Tokat'tan kiraz, Antep'ten pekmez, Karahisar'dan şap, Yenice, Karlıova, Malatya, Kazabad, Taşabad, Zile, Samsun ve Bafra'dan tütün, Yemen'den ve Yeni Dünya'dan kahve gelmektedir²³¹. Tahin helvası, cevizli helva, tahin, bezir yağı, çeşitli kuru ve yaş meyve, sirke, zeytin, limon gibi ürünlerin de Sivas'a dışarıdan getirildiği anlaşılmaktadır, ama tam olarak nereden geldikleri belirtilmemiştir (BOA, C.BLD 4114).

Bunların dışında Sivas'ta saf bal (asel-i musaffa), revgan-ı sade, pirinç, bulgur, kara yükrük? pekmezi, tağar pekmezi, dut pekmezi, şıra üzümü, banma üzümü, hurma, badem, kişniş, kayısı, ayva perverdesi²³², koruk ekşisi, üzüm pestili, bademli pestil, dut pestili, fındık, fındık içi, ceviz içi, sarı ve kara çir, kızılıcak kurusu, armut kurusu, sucuk, keçi boynuzu, nohut, leblebi, kızartma leblebi, leblebi harcî, nişasta, zeytin yağı, tulum peyniri, kebab yağı, fasulye, elma kurusu, balbası? pekmezi, kuşburnu perverdesi, kekik, sumak gibi yiyecekler şehir halkının mutfak kültüründe yer alan ve tamamı bakkallarda satılan gıda maddelerindendir. Bu ürünlerin yanı sıra bakkallarda sabun, bezir yağı, tuz, kına ve şap gibi ürünleri de bulmak mümkündü (SŞS4:280-284; SŞS12:137-138).

Sivas'ta *nân-ı aziz-i has* ve *nân-ı aziz-i harcî* olmak üzere iki tür ekmek yapılıyordu. Bu iki ekmek *dakik-i has* ve *dakik-i harcî* denilen iki farklı undan üretiliyordu. *Nân-ı aziz-i has* beyaz undan (dakik-i has) yapılan beyaz ekmektir. *nân-ı aziz-i harcî* ise kepekli esmer undan (dakik-i harcî) yapılan ekmektir. Bu ekmeğin fiyatı herkesin alabileceği ucuzluktur. Ayrıca fırınlarda peksimet ve çöreğin yanı sıra kadayıf, sini pişirmesi, tava pişirmesi, köz pişirmesi gibi yiyecekler de pişiriliyordu (SŞS3:289; Demirel, 1998:116). Kasaplarda koyun, *bakar* denilen büyük baş hayvan (sığır, öküz, inek, manda vb.) ve keçi etinin yanı sıra kuyruk, ciğer, kelle, mumbar, sığirdili, camız dili, çene gibi sakatatlar da satılıyordu (SŞS12:137-138, 142).

²²⁹ Behisni, Malatya Sancağı'ndadır.

²³⁰ Aladağ, Adana'ya bağlıdır.

²³¹ Sivas'a şehir dışından gelen mallar için bkz. SŞS3:289-293; SŞS4:280-284; SŞS7:185-190; SŞS8:181-185; SŞS11:185-186; SŞS12:137-138; SŞS13:198-200; BOA C.İKTS 206; Natanyan, 2008:356; Mahiroğulları, 2001:58.

²³² Perverde'nin jöle gibi ancak lokum kıvamında bir yiyecek olduğu Osmanlı Yemek Tarihçisi Özge Samancı'dan edinilmiş şifâhî bir bilgidir.

Sivas'ın ihraç ettiğini tespit edebildiğimiz tek sınaî üretimi Sivas sahtiyanıdır. 1802 yılı başlarında Kayserili debbağlar, Sivas ve Arapkir sahtiyanlarıyla Kayseri'de üretilen kiraz vakti derisi denilen sahtiyanı İstanbul haffaf esnafına satacaklarına dair taahhütte bulunmuşlardır. Kayseri sahtiyanının her bir turası²³³ 14 kuruştan, Sivas sahtiyanının her bir turası 13 kuruştan ve Arapkir sahtiyanının her bir turasını 11 kuruştan İstanbul tüccarlarına satılıyordu. Ancak sahtiyan üretiminde kullanılan mazı ve diğer ürünlerin fiyatı yüksek olduğundan ve bu fiyatlarla sahtiyan üretmek mümkün olmadığından mazı ve diğer ürünlerin fiyatlarının düşürülmesi için mazı ihraç Diyarbakır ve diğer kazalara emir gönderilmiştir (BOA C.İKTS 99, 206).

Sivas'ın gerek bölge gerekse ülke içindeki ticarete herhangi bir etkinliği olmadığı söylenebilir. Sivas'ta yapılan ticaretin, şehir halkının bazı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak daha ziyade başka şehir ve bölgelerden yapılan ithalata dayandığı görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi şehrin ihraç ettiğini tespit ettiğimiz tek mâmul madde sahtiyanıdır. Sahtiyanın da İstanbul tüccarlarına satılması devletin isteğine bağlı olarak gerçekleşmektedir.

1833 Nüfus sayımına göre Sivas'a dışarıdan gelmiş olan tüccar sayısı 40'tır. Bunların 8'i Müslüman, 32'si Gayrimüslimdi. Bu tüccarların geldikleri şehir ve kasabalar Sivas'ın hangi bölge/şehirlerle ticari ilişkisi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aşağıdaki tablo Sivas'a dışarıdan gelen tüccarların geldiği yerleri ve sayılarını göstermektedir.

	M. Tüccar	GM. Tüccar
Ankara	0	2
Aşud ²³⁴	0	3
Darende	3	1
Divriği	0	2
Diyarbakır	0	1
Eğir	0	5
Gürün	0	1
Halep	1	0
Kayseri	3	11
Maraş	0	1
Mısır	1	0

²³³ Bir tura, bükülerek bir araya getirilmiş 10 tane tabaklanmış deriden oluşan tomardır.

²³⁴ 1830'lu yıllarda Divriği'nin Darende kazasına bağlı bir nahiyedir (Mutlu, 2011:80).

Tokat	0	5
Toplam	8	32

Kayseri'den gelen 4 ve Tokat'tan gelen bir tüccar Rum'dur. Geri kalan Gayrimüslim tüccarlar Ermenidir. Bu tüccarlar şehirde Paşa, Bekir Çavuşoğlu ve Şeyh hanlarında ve bazı kahvehanelerde kalıyorlardı.

Mısır'dan gelen tüccar kına ticareti, Darende'den gelen Müslüman tüccarlardan biri de tütün ticareti yapmaktadır. Bu ikisi dışında diğer tüccarların hangi malların ticaretini yaptıkları kaydedilmemiştir.

Şehre dışarıdan gelen tüccarların aksine yerli tüccarların içinde Müslümanların sayısı daha yüksektir. 1833 nüfus defterlerine göre şehirdeki toplam 76 yerli tüccarın 56'sı Müslümandır. Yabancı tüccarlarda olduğu gibi yerli tüccarların da çok azının ticaretini yaptığı mal kaydedilmiştir. Müslüman tüccarlardan biri tütün, bir diğeri kına ticareti yaparken, bir Gayrimüslim tüccarın da penbe ticareti yaptığı kayıtlıdır. Bununla birlikte şehirdeki bir kısım Ermeninin Malatya tütünü, Musul mazısı ve şehrin güneyindeki dağlardan çıkarılan bakırın ticaretiyle meşgul oldukları bilinmektedir (Mahiroğulları, 2001:58).

Nüfus sayımı esnasında şehir dışında olduğu tespit edilen Sivaslı tüccarların bulunduğu yerler, şehrin hangi şehir/bölgelerle ticaret ilişkileri içinde olduğuna dair fikir verebilir. Aşağıdaki tabloda sayım esnasında şehir dışında bulunan tüccarların sayısı ve gittikleri yerler gösterilmiştir.

	Müslüman	Gayrimüslim
Anapa		1
İstanbul		3
Kayseri	1	
Tokat		1
Ünye	1	
Toplam	2	5

Yerli tüccarlardan bir kısmının ise göçmen olduğu tespit edilmiştir. Bunların geldiği köy, kasaba veya şehirler ise şu şekildedir:

	Müslüman	Gayrimüslim
Ahıska	2	

Arabistan	1	
Badıllı Aşireti	1	
Bedel Köyü	2	
Boğazkesen Köyü	1	
Canikli (Kıpti)	1	
Çirhin Köyü	1	
Darende	3	
Devekse Köyü	1	
Divriği	1	
Gürün	1	
İlbeyli	1	
Kalaycık Köyü	1	
Koyulhisar	2	
Kurugöl Köyü	2	
Musul	1	
Yarhisar	1	
Yenice		1
Toplam	23	1

Yerli Müslüman tüccarların % 41'inin göçmen olması ve bir kısmının da köylerden gelerek şehirde ticaret yapmaları dikkat çeken noktalardır.

3.2.7.4.Şehir Halkının Ekonomik Durumu

Sivas'ta 1833 nüfus sayımına göre ailelerin % 23'ü kirada, % 77'si ise kendi evinde oturmaktadır. Diğer bir deyişle şehirde yaklaşık her 4 aileden birinin kiracı olduğu söylenebilir. Gayrimüslim ailelerin % 43,3'ü kirada otururken, Müslüman ailelerden yaklaşık % 14,6'sı kiracıdır. Kiracılık genellikle müstakil bir evin kiralanması şeklindedir. Bununla birlikte az sayıda da olsa oturduğu evi kiralarak, kiracısıyla aynı evde yaşayan ev sahipleri de bulunmaktadır. Bu şekilde kiracısı ile aynı evi paylaşan 16 ev sahibi tespit edilmiştir. Bunlardan 6'sı Gayrimüslim, 10'u ise Müslümandır.

Kiralık evlerin sahiplerine göre dağılımı incelenerek elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Ev Sahibi	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
Şahıs	% 73,35	% 20,16	%93,51
Vakıf	% 4	% 2,49	%6,49
Toplam	%77,35	% 22,65	

Tablonun da gösterdiği gibi kiralık evlerin $\frac{3}{4}$ 'ünden biraz fazlası Müslümanlara aittir. Yani şehirde kira gelirine sahip olanların $\frac{3}{4}$ 'ünden biraz fazlası Müslümandır.

Müslüman ev sahiplerini sahip oldukları kiralık ev sayısına göre incelediğimizde aşağıdaki tabloda gösterilen verilen elde edilmiştir.

Kiraya Verdiği	Müslüman
1 Evi Olan	% 75,49
2 Evi Olan	% 18,54
3 Evi Olan	% 4,51
3'den Fazla Evi Olan	% 1,46

Kirada 4 evi olan Müslümanlar Coşkunzâde, Ecevitzâde Ömer Bey, Osman Efendi, Ömer Ağa ve Zakirzâde; kirada 5 evi olanlar ise Caşurluoğlu Hüseyin Efendi ile Dostoğlu Hasan Ağa'dır. Bacanakzâde Mustafa Ağa'nın kirada 6 evi ve Emin Ağa'nın kirada 8 evi vardır. Bu kişilerden sadece Ecevitzâde Ömer Bey'in şehrin ileri gelen ailelerinden birine mensup olduğunu biliyoruz. Diğerleri hakkında herhangi bir başka bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Müslümanlarda 11 kişinin Sivas dışında da bir evi vardır. Bunlardan 2'si asker, 3'ü asker emeklisi, 3'ü ise ekinicidir. 3 kişinin ise mesleği yazılmamıştır. Sivas dışında evi olanlardan ikisinin 2. evi Tokat'ta, diğerlerinin ise Niksar, Çalıcı köyü (Tozanlı), Kazabad, Subaşı Köyü, Şerefdar Köyü (Amasya), Karaçayır Köyü, Merkesen? ve Şarkışla köyleri (Gedikabad) ile Yozgat'tadır.

Gayrimüslim ev sahiplerini incelediğimizde bunların yaklaşık % 88'inin kiraya verdiği tek evi, % 10'unun 2 evi, % 2'sinin de kiraya verdiği 3 evi vardı. Gayrimüslimlerde 3'ten fazla kiralık evi olan ev sahibi olmadığı gibi Sivas dışında evi olan Gayrimüslim de yoktur.

19. yüzyılın son çeyreğinde Sivas'a gelen bir Ermeni Sivas'taki Ermenilerin çok azının mülk sahibi olduğunu ileri sürmüştür. Bu kişinin iddiasına göre Sivaslı Ermeniler zorla mallarının ellerinden alınması tecrübesini yaşadıkları için mülk edinmeye korkarlarmış (Natanyan, 2008: 280). Bu iddianın ne derece doğru olduğu bilmemekle birlikte Tanzimat öncesinde Ermenilerin Müslümanlara göre daha az mülk sahibi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1833 nüfus sayımına göre Sivas'ta 49 Müslüman aile 73 köleye sahiptir. Köle sahibi hane/ailelerin Müslüman hane/aileler içindeki oranı % 1,4'tür. Kaç ailenin kaç köleye sahip olduğu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	Aile Sayısı
1 Köle Sahibi	34
2 Köle Sahibi	10
3 Köle Sahibi	3
5 Köle Sahibi	2
Toplam	49

İki köle sahibi olanlar Dergâh-ı Ali Gediklisi Uzun Alizâde Ali Asım bin Mustafa, Macun Ağası Ahmet bin Abdullah, Bozok mütesellimi dairesinden Berbatoğlu Damadı İsmail, Uncu Hüseyinoğlu Kâtip Hafız Seyyid Abdullah, Zaralızâde Lütfullah Paşa dairesinden Abdullah, Paşa Camisi'nin beratlı hatibi Nasuhzâde Mehmet Nuri, Tımarlı Süvari 8. Alayı Kolağası Bilal Ağazâde Osman, Oturakçı Mehmet, Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı Behram Paşazâde Hüseyin Bey ve Dergâh-ı Ali Gediklisi Emin Ağazâde Osman Ağa'dır.

Üç kölesi olanlardan Ahmet Ağa şehrin hanedan aileleri arasındadır; Hurşit Ağa Cabbarzâdenin azatlı kölesidir; Ali Ağa hakkında ise başka bir bilgi yoktur. Beş kölesi olanlardan biri Bozok Mütesellimi Himmetzâde Sait Ağa, diğeri de Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı Alâeddin Paşazâde Celalettin Bey'dir.

Şehir halkının bir kısmının vakıflardan gelir elde ettiği muhakkaktır. Nüfus defterine göre tekke-nişin, müteveli, hademe vb. görevler ifa ederek dini kuruluşların veya vakıfların gelirlerinden pay alarak geçinen veya bir meslek sahibi olup yanı sıra bu tür ek gelirlere sahip olanlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Görev Yeri	Görevi	Kimliği	Oturduğu Mahalle
Şemsettin Tekkesi	Hademe	Derviş Osman Baba	Hacı Zahit
Şemsettin Tekkesi	Hademe	Derviş İsmail	Küçük Minare
Şemsettin Tekkesi	Hademe	Hacı Şaban Oğlu Seyyid Ömer	Sofu Himmet
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	Tekye-nişin Ve Hademe	Seyyid Musa	Abdülvahab Gazi
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	Tekye-nişin Ve Hademe	Seyyid Mehmet Tahir	Zaviye-i Ali Baba
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	Hademe	Seyyid Mehmet'in Oğlu	Zaviye-i Ali Baba
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	Tekye-nişin Ve Hademe	Derviş Ali	Zaviye-i Ali Baba
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	Tekye-nişin Ve Hademe	Seyyid Muhittin	Zaviye-i Ali Baba
Hankah-ı Şemsettin	Hademe	Seyyid Hafız Mustafa	Sarı Şeyh
Hankah-ı Şemsettin	Hademe	Seyyid Derviş el-Hac --- (Okunamadı)	Şems Ferraş
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	Hademe	Seyyid Şeyh Ali	Abdülvahab Gazi
Şifaiye Medresesi	Ferraş	Seyyid Recep	Tokmak Kapı
Ulu Cami	Ferraş	Taşçızâde Yetim Seyyid Hasan, 5 Yaşında	Cami-i Kebir
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	Hademe	Seyyid Abdülhamit	Abdülvahab Gazi
Kul Emir Tekkesi	Tekye-nişin	Kâtip Hüseyin Efendi	Keçi Bula
Kul Emir Tekkesi	Tekye-nişin	Divan Çavuşu Kasım	Keçi Bula
Kul Emir Tekkesi	Tekye-nişin	Bahçıvan Ebu Bekir	Keçi Bula
Kul Emir Tekkesi	Tekye-nişin	Ebu Bekir'in Kardeşi	
Kul Emir Tekkesi	Tekye-nişin	Kul Emirzâde Seyyid el-Hac Hasan Efendi, Mahalle Muhtarı	Keçi Bula
Kul Emir Tekkesi	Mütevelli	Kul Emirzâde Hasan Efendinin Kardeşi	Keçi Bula
Kul Emir Tekkesi	Tekye-nişin	Kasap Kul Emirzâde Seyyid Abdürrahman	Keçi Bula
Yazılmamış	Tekye-nişin	Kaltakçı Seyyid Ahmet	Oğlan Çavuş
Şeyh Çoban Zaviyesi	Zaviyedar	El-Hac Ali, Talebe	Şeyh Çoban
Şeyh Çoban Zaviyesi	Zaviyedar	El-Hac Hasan	Şeyh Çoban
Şeyh Çoban Zaviyesi	Zaviyedar	Şeyh Mehmet	Şeyh Çoban
Şeyh Çoban Zaviyesi	Zaviyedar	Diğer Şeyh Mehmet, Mahalle Muhtarı	Şeyh Çoban

Şeyh Çoban Zaviyesi	Zaviyedar	Mekkarecibaşı Seyyid Mehmet Emin	Şeyh Çoban
Şeyh Çoban Zaviyesi	Zaviyedar	Saraç Seyyid Mehmet	Şeyh Çoban
Şeyh Çoban Zaviyesi	Zaviyedar	Kebapçı Hasan	Şeyh Çoban
Şeyh Çoban Zaviyesi	Zaviyedar	Seyyid El-Hac Muhittin	Yahya Bey
Hacı Hüseyin Cami	Mütevelli	Seyyid El-Hac Mikdad, Mahalle Muhtarı	Keçi Bula
Şifaiye Medresesi	Mütevelli	Bu Mütevelli Yetim ve 5 Yaşında	Küçük Minare
Yazılmamış	Mütevelli	Veletzâde Seyyid Osman	Küçük Minare
Meydan Cami	Mütevelli	Seyyid Abdürrahman	Köse Dere Zimmî
Ali Ağa Cami	Mütevelli	Oduncu Hüseyin	Üryan Müslim
Yazılmamış	Mütevelli	Ekinci Seyyid Ahmet	Bab-ı Kayseri
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	Tekye-nişin Ve Hademe	Seyyid Musa	Abdülvahab Gazi
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	Tekye-nişin Ve Hademe	Seyyid Mehmet Tahir	Zaviye-i Ali Baba
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	Hademe	Seyyid Mehmet'in Oğlu	Zaviye-i Ali Baba
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	Tekye-nişin Ve Hademe	Derviş Ali	Zaviye-i Ali Baba
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	Tekye-nişin Ve Hademe	Seyyid Muhittin	Zaviye-i Ali Baba

Gayrimüslimlerden toplanan cizye vergisi şehrin Gayrimüslimlerinin iktisadî durumunu daha ayrıntılı olarak incelemeye olanak vermektedir. Bilindiği gibi bu vergi üç farklı kademedede toplanıyordu: Zenginler bu vergiyi en üst kademededen (âlâ), orta hallilerden orta kademededen (evsat) ve fakirler en düşük kademededen (ednâ) ödüyorlardı.

Cizye vergisi verilerine göre 1830'lu yıllarda Sivaslı Gayrimüslimler iktisadi olarak daha ziyade orta halli insanlardan oluşuyordu. Aşağıdaki tabloda hemen hemen aynı dönemdeki cizye vergisi verilerine göre Sivaslı Gayrimüslimlerin iktisadi durumu, Ankara Gayrimüslimlerinin durumu ile kıyaslanmıştır.

	Sivas	Ankara²³⁵
Âlâ (Zengi)	% 2,75	% 29,8
Evsat (Orta Halli)	% 90,51	% 45,17
Ednâ (Fakir)	% 6,74	% 25,03

Görüldüğü gibi Sivas'ta zenginlerin oranı Ankara ile kıyaslandığında son derece düşüktür. Buna karşın Sivas'ta fakirlerin oranı da Ankara ile kıyaslandığında oldukça düşüktür. Bu iki veri Sivas'ta gelirlerin Gayrimüslimler arasında daha adil dağıldığının bir göstergesi olarak da kabul edilebilir.

Eldeki verilere dayanarak şehrin Gayrimüslimlerinin büyük bir çoğunluğunun orta halli olduğunu, üst gelir seviyesinde olanlarla en alt gelir seviyesinde olanların Sivas Gayrimüslimlerinin ancak küçük bir yüzdesini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Aynı tespiti şehrin Müslümanları için yapmak, eldeki verilerin yetersizliğinden mümkün değildir. Ancak Müslümanlar arasında zenginliğin göstergeleri olarak ev ve köle sahibi olmak, yanında işçi çalıştırmak²³⁶, vakıflardan gelir elde etmek vb. kriterler; fakirliğin göstergesi olarak da fukara kayıtları göz önüne alındığında zenginlik bakımından Müslümanların en üst tabakasını oluşturanlarla, en alt seviyedeki fakirlerin oranlarının şehrin Gayrimüslimlerinden çok farklı olmadığı söylenebilir. Bu durumda Tanzimat öncesinde Sivas Şehri'nin daha ziyade orta hallilerden oluşan bir nüfusa sahip olduğu ileri sürülebilir.

²³⁵ Ankara Gayrimüslimlerinin cizye mükellefiyetleri için bkz. Çadircı, Armağan, Bingöl, Koç, 2000:551.

²³⁶ Buna bir örnek olarak şehir yöneticilerinin ve şehirdeki hanedan ailelerinin yanlarında kaç kişi çalıştırdıklarını çalışmamızın *Ehl-i Örf, İlimiye Sınıfı ve Şehir İleri Gelenleri* başlığı altında göstermiştik.

3.2.7.5. Merkez ve Taşranın İktisadî ilişkisinin Bazı Yönleri

Tanzimat öncesinde Sivas Eyaleti ve dolayısıyla da Sivas Şehri, Osmanlı Devleti'nin tarafı olduğu savaşlardan ve çıkan iç isyanlardan dolayı olarak etkilenmiştir. Çünkü gerek savaşların cereyan ettiği gerekse isyanların çıktığı topraklar büyük oranda Rumeli Eyaleti dâhilindeydi. Ancak Edirne Anlaşması ile sonuçlanan Osmanlı-Rus savaşında, savaşın Tuna ve Kafkasya olmak üzere iki cephede cereyan etmesiyle Sivas Eyaleti savaş alanı olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu savaşta 1828 yılında Rus ordusu Kars, Ardahan ve Bayezid'i ele geçirmiş ve Erzurum'a doğru ilerlemiştir. 1829 yılı başlarında ise Erzurum'u da ele geçiren Rus ordusu Trabzon'a yönelmiştir. Sivas'ı doğrudan etkileyen asıl olay ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanıdır. Bu isyanda Sivas Eyaleti ve Sivas Şehri savaşın cereyan ettiği toprakların içindedir. Edirne Anlaşması ile sonuçlanan Rus savaşı ve Mısır isyanı haricinde diğer savaş ve isyanların Sivas Eyaleti'ne etkisi genellikle dolaylı yoldan ve iktisadî olarak gerçekleşmiştir. Bu savaşlarda Sivas Eyaleti'nin rolü, savaş alanı dışında kalan ve özellikle Anadolu'da yer alan diğer eyalet ve şehirlerde olduğu gibi ordunun bazı ihtiyaçlarının karşılanması noktasındaydı. Konunun daha iyi anlaşılması bakımından bu konuyu örnekler üzerinden incelemek faydalı olacaktır.

1787-1791 Osmanlı-Rus savaşında Sivas Eyaleti'nin katkısını 3 Numaralı Sivas şer'iyе sicili vasıtasıyla tespit edebiliyoruz. 1787 yılı sonlarında (H. Safer 1202) Sivas Eyaleti'nin Sivas, Amasya ve Bozok sancakları ordunun zahire ihtiyacı için 70.000 İstanbulî²³⁷ kile dakik (un) ile 40.000 İstanbulî kile şairi (arpa) miri fiyat üzerinden devlete satmakla (*mubayaa*) yükümlü kılınmıştır. Bu mubayaadan Sivas Sancağı'nın hissesine 44502 İstanbulî kile un ile 25430 İstanbulî kile arpa; Sivas Kazası'nın hissesine 3510 İstanbulî kile un ve 2010 İstanbulî kile arpa düşmüştür. Sivas Kazası bu tarihte nefis-i Sivas, Hafik Nahiyesi ve Yıldızeli Kazası'ndan müteşekkil olduğundan bu idari birimlerin hissesine düşen un ve arpa miktarları (İstanbulî kile cinsinden) şu şekildedir:

	Un (Dakik)	Arpa (Şair)
Nefs-i Sivas	1560	893

²³⁷ 17. yüzyılda bir İstanbulî kilenin 10 okka (8,84 kilo) olduğu bilinmektedir (Orhonlu, 1984:131). Bu bilgi göz önüne alındığında 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Sivas Eyaleti'nden savaşın devam ettiği her yıl için yaklaşık 619 ton un ve yaklaşık 354 ton arpa talep edildiği ortaya çıkmaktadır.

Yıldızeli Kazası	1170	670
Hafik Nahiyesi	780	446
Toplam	3510	2010

Un ve arpanın yanı sıra devlet ordu için nakliye hayvanı yani deve de talep ediyordu. Yine 1787 yılında Sivas Sancağı orduya 400 adet deve sağlamakla yükümlüydü. Bu develerden Sivas Kazası'nın hissesine 31, şehrin hissesine ise 13 adet deve isabet etmiştir.

Yine aynı yıl Edirne ve Hayrabolu kışlaklarında yeterli sayıda deve bulunmadığından Anadolu'daki diğer eyaletlerden olduğu gibi Sivas Eyaleti'nden²³⁸ de ayrıca 40 katar (yani 240 adet) deve mubayaası yapılması emredilmişti. Bu mubayaadan ise Sivas Kazası'nın hissesine 8,5 adet deve düşmüştür.

Halk bu tür iaşe ve nakliye hayvanı taleplerini her zaman aynî olarak karşılayamıyor, bu durumda bunların yine devlet tarafından belirlenen fiyat üzerinden bedelleri halktan toplanıyordu. 1787 yılına ait olarak devlet tarafından mubayaası talep edilen un, arpa ve develer aynî olarak tahsil edilemediğinden bunların bedelinin toplanması yoluna gidildi. Buna göre un, arpa ve develer için Sivas Kazası'nın ödemesi gereken miktar 27.500 kuruştı. Bu miktarın 10.133 kuruşu nefis-i Sivas'ın esnaf ve mahallelerinden toplanacaktı²³⁹.

Savaş alanı dışında kalan bölgeler ordunun insan ihtiyacını da karşılıyordu. Bu minvalde devlet, görevi zaten askerlik olan tımarlı sipahi, altı bölük sipahileri vb. askerî zümreler dışında gönüllü asker topluyordu. 1787-1791 Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle İsmail Seraskeri komutasında görevlendirmek üzere Sivas Eyaleti'nden kuloğulları ve sipahizâdelerden olmak koşulu ile 500 nefer serdengeçti askeri toplanması emredilmişti. Ayrıca savaşa katılmak üzere yola çıkan sipahi, serdengeçti vb. bütün askerlerin ihtiyaçları da geçtikleri bölgelerin halkı tarafından sağlanıyordu. Halk yine devletin belirlediği fiyatlar üzerinden askerlerin ihtiyaç duyduğu yiyecek, yem vb. maddeleri satmak zorundaydı (ŞŞS3:39, 56).

²³⁸ Bozok, Türkmanan-ı Yeniil ve Mamalı hariç olmak üzere.

²³⁹ Sivas Şehri'nin esnaf ve mahallelerinden bu tür tahsilatlar için bkz. ŞŞS3: 21, 22, 25, 26, 27, 29-30, 31, 34-35, 36, 37.

Sivas Eyaleti'nin 1787-1791 savaşına verdiği destek bunlarla sınırlı değildir. Bu savaşta Vidin Seraskeri olarak görev yapan Hasan Paşa'ya 1788 yılı ortalarında Sivas Eyaleti arpalık olarak tevcih edilmiştir. Sivas Eyaleti'nden vali için savaş zamanlarında toplanan yıllık 33.000 kuruşluk imdâd-ı seferiyye gelirini de eyaletin katkısı içinde görmek gerekir (ŞŞS3:81). Zira bu paranın tamamı eyalet dışında harcanacaktır.

Fransa'nın Mısır'ı işgal edip Suriye'ye saldırması üzerine Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya açtığı savaşta da devletin Sivas Eyaleti'nden talepleri 1787-1791 Rus savaşına benzer bir biçimde olmuştur. Yine ordunun iaşesi için aynı miktarda un ve arpa ile nakliye için aynı miktarda deve talep edilmiştir. Bununla birlikte o yıl Sivas'ta rüzgârın fazlalığı sebebiyle hasat iyi olmadığından eyaletin bu defalık affı istenmiş, fakat devlet talebinden tamamen vazgeçmeyerek sadece talebinin miktarını düşürmekle yetinmiştir. Buna göre halkın 20.000 İstanbulî kile un ile 50.000 İstanbulî kile arpayı devletin belirlediği (mirî) fiyat üzerinden görevli memurlara satması gerekiyordu. Sivas Sancağı ayrıca bu savaş için ordunun et ihtiyacını karşılamak üzere 1.000 adet koyunu da yine mirî fiyat üzerinden devlete satmakla yükümlüydü. Fakat Sivas Sancağı halkı, eyalet ve sancaktan istenen bu tür taleplerin çokluğundan bahisle vekilleri olan el-Hac Hasan aracılığı ile mubayaaları aynî olarak tedarik etmelerinin mümkün olmadığını ileri sürerek bedellerini ödemeyi teklif etmiştir. Halkın bu isteği kabul edilerek hem un ve arpanın hem de deve ve koyunların bedelinin, devletin belirlediği fiyat üzerinden nakit olarak halktan toplanması yoluna gidilmiştir. Deve, koyun ve mübaşirasrafları için sancağın ödeyeceği toplam miktar 41.000 kuruştur. Bunun 2138 kuruş 10 parası Sivas Kazası²⁴⁰ tarafından ödenecektir. Un ve arpa bedeli olarak nefis-i Sivas'tan toplanacak para 4641 kuruştur (ŞŞS6:3, 12, 19, 20, 22-23, 32).

Fransa'ya açılan savaş sebebiyle o sırada Sivas Valisi olan Zaralızâde Recep Paşa kapısı halkıyla birlikte Mısır'a gönderilmiştir. Ayrıca eyaletten 750 nefer serdengeçti askeri toplanması emredilmiştir. Serdengeçti askeri dışında devletin bir talebi de ordunun ekmek ihtiyacını karşılamak üzere Sivas Şehri'nden 40 nefer hamurkâr ve pişirici gönderilmesi olmuştur. Recep Paşa'dan sonra Sivas valiliği yapan Mustafa Paşa'nın da Divriği, Arapkir ve Sivas kazalarından toplayacağı 1000 nefer piyade ve 2000 nefer süvari ile bu savaşa katılması emredilmiştir. (ŞŞS6:16, 13, 12, 83, 86).

²⁴⁰ Bu tarihte Sivas Kazası nefis-i Sivas ile Hafik Nahiyesi'nden ibarettir, devletin mubayaa taleplerinde Yıldızeli Kazası artık ayrı bir kaza olarak işlem görmektedir.

Bir başka örnekte Osmanlı-Rus savaşında, Şubat 1828 tarihinde Sivas, Amasya, Çorum ve Divriği sancaklarından 1000 nefer süvari ve 750 nefer piyade ile ayrıca bunların 6 aylık masraf ve aylıklarının toplanması için emir gönderilmiş, istenen piyade ve neferler sicil-i mahfuzda kayıtlı hazariye taksimine göre sancaklara paylaştırılmıştır. Buna göre sancakların hissesine düşen süvari ve piyade sayıları şu şekildedir:

Sancak	Süvari Sayısı	Piyade Sayısı
Sivas	528	396
Çorum	205	154
Amasya	207	155
Divriği	60	45

Bu taksimatta Sivas Şehri'nin hissesine 24 süvari ile 18 piyade düşmüştür. Şehrin bu süvari ve piyadelerin masraf ve aylıkları için ödemesi gereken para 24.722 kuruştur. Şehrin hissesine düşen piyadeler Bab-ı Kayseri, Şems Ferraş, Küçük Minare, Köse Dere Müslim, Çavuşbaşı, Ece, Üryan Zimmi, Sarı Şeyh, Billur, Yahya Bey, Kale Ardı, Oğlan Çavuş, Hacı Mehmet, İmaret, Gök Medrese ve Ali Baba mahallelerinden gönderilmiştir (SŞS15:56-57).

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte buraya kadar verilen örnekler savaşlarda ve isyanların bastırılmasında Sivas Eyaleti'nin ve şehrin rolünü göstermek bakımından yeterlidir. Burada hatırlatılması gereken bir nokta savaş halindeki ordunun iâşe ve nakliyesi için devletin talep ettiği zahire, koyun ve deve mubayaalarının savaşın devam ettiği her yıl için yeniden yapılıyor olmasıdır.

Savaşlar dışında zaman zaman İstanbul'un iâşesi için Sivas Eyaleti'nden buğday ve arpa talep edildiği de oluyordu. Fakat bunun rutin bir talep olduğu söylenemez. Zira bu çalışma kapsamında incelenen şer'îye sicil defterlerinde bu konuda sadece bir kayda tesadüf edilmiştir. Bu kayıta Sivas kadılığına gönderilen Ağustos 1816 tarihli bir emirle başkent halkının ihtiyacını karşılamak üzere Sivas Eyaleti'nden 25.000 İstanbulî kile buğday ve 7500 İstanbulî kile arpa gönderilmesi istenmiştir. Bu istekten Sivas Şehri hissesine 894,5 İstanbulî kile buğday ve 271 İstanbulî kile de arpa düşmüştür (SŞS10:66,67).

Sivas Eyaleti'nin devlete bir diğer katkısı da eyaletten toplanan cizyenin devletin çeşitli ihtiyaçları için harcanmasıdır. Örneğin Sivas cizyesinden toplanan para asker

maaşlarını ödemek için kullanılıyordu. Şubat 1759 yılında İstanbul'daki askerlerin maaşları için Sivas cizyesinden ilk taksit olarak 25.000 kuruşun acele gönderilmesi istenmiştir. Mart 1774 yılında da bazı sipahi ve silahtar ocaklarının personel maaşlarının ödenmesi için Sivas cizyesinden para gönderilmiştir. Eylül 1789 tarihinde ise kapıkulu maaşları için Sivas cizyesinden 30.300 kuruş gönderilmiştir (BOA C.AS 30263, 46130; SŞS3:143).

Sivas cizyesi saray mutfağının masrafları ve padişahın yıllık masrafları için de sarf ediliyordu. Eylül 1789 tarihli bir emirle Matbah-ı Âmire Emîni İbrahim'in yapacağı bazı masraflar için Sivas cizyesinden 9.000 kuruşun gönderilmesi istenmiştir (SŞS3: 146)²⁴¹. Mart 1806 (H. 1220) tarihli bir belge Sivas cizyesinin ocaklık olarak Padişah masrafları ile bezirgânbaşının maaşlarına tahsis edildiğini göstermektedir. Ödeme yıllık üç taksitle yapılmaktaydı. Belgeye göre 1806 yılına ait ikinci taksitin miktarı 10.000 kuruştur (BOA C.SM 7875).

Görüldüğü gibi Sivas Eyaleti'nden toplanan cizye genellikle eyalet dışında harcanıyordu. Ancak bu genel bir kural değildi. Cizye gelirleri ihtiyaca göre mahalli olarak da sarf edilebiliyordu. Mesela Sivas Şehri yakınlarında bir bölgenin güvenliğinin sağlanması amacıyla yapılmasına karar verilen palanka, han vb. binaların inşa masraflarının Sivas cizyesinden karşılanması emredilmiştir (BOA C.AS 35469; C.DH 12891). Bir diğer mahalli harcamayı ise Sivas cizye gelirin kaynak olarak kullanıldığı maaş tahsisleri oluşturmaktaydı. Ağustos 1800 tarihli bir sicil kaydına göre Sivas ahalisinden Nasuhzâde Şeyh Abdurrahman fakir ve ihtiyaç içinde olduğundan kendisine Sivas cizyesinden günlük 10 sağ akçe maaş bağlanmıştı (SŞS6:79). Bir diğer örnekte ise Ocak 1793 tarihinde, vezareti kaldırılarak Sivas'a sürgüne gönderilen eksi Anapa Muhafızı İpekizâde Mustafa Paşa'ya Sivas cizyesinden 500 kuruş maaş tahsis edilmesidir (BOA C.ML 25025). Elbette ki cizyeden elde edilen gelirin Sivas haricinde sarf edilen kısmının yanında maaş olarak tahsis edilen bu miktarlar oldukça önemsiz kalmaktadır. Bununla birlikte bölgeden toplanan paranın çok küçük de olsa bir kısmının yine bölgede harcanması önemlidir.

²⁴¹ Saray mutfağının harcamaları için Sivas mukataalarının gelirleri de tahsis ediliyordu. Şubat 1775 tarihli bir emir Mısırdan saray mutfağına gönderilen pirinç ve kahve bedellerinin Sivas mukataalarından ödenmesi hakkındadır (BOA C.SM 7649).

SONUÇ

Bu çalışma sonucunda doğrudan Sivas şehir merkezini ilgilendiren tespitlerimizi maddeler halinde ifade etmeyi uygun bulduk.

- 1) 16. yüzyılda surla çevrili (kapalı) bir Selçuklu şehri görüntüsüne sahip olan Sivas, 19. yüzyılda surların ve iç kalelerin yıkılmasıyla açık bir Müslüman Osmanlı şehri kimliği kazanmıştır. 17. ve 18. yüzyıllara ait veriler bulunmadığından şehrin 1833 yılındaki nüfusunu ancak 1572 yılının verileriyle karşılaştırmak mümkündür. 1572 yılına ait tahrir defterinde vergi mükellefi olarak 3405 erkek kaydedilmişti. Barkan'ın önerdiği gibi bu rakam 5 ile çarpılıp %10 oranında büyütülürse, 1572 yılında şehrin tahminen yaklaşık 18,700 kişilik bir nüfusa sahip olduğu ileri sürülebilir. Buradan hareketle 1572'den 1833 yılına kadar geçen yaklaşık 260 yıllık zaman diliminde şehir nüfustaki tahmini artış % 44,4 oranında olmuştur. Zaman aralığının uzunluğu göz önüne alındığında, bu artış oranı son derece düşüktür. Bu sonucun ortaya çıkmasında Celali isyanları kadar 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı devletinin tarafı olduğu savaşlar ve bölgedeki eşkıyalık olaylarının da etkili olduğu düşünülebilir.
- 2) Bilindiği üzere şehir 15-16. yüzyıllar boyunca yoğun bir Gayrimüslim göçüne maruz kalmış, bu göç sebebiyle Sivas, Gayrimüslimlerin zaman zaman nüfusun yarısından fazlasını teşkil ettiği bir şehir olmuştur. Örneğin 16. yüzyılın son çeyreğinde şehir nüfusunun % 61,7'si Gayrimüslim, % 38,3'ü ise Müslümandı (Yılmaz, 2011:101). Aradan geçen yaklaşık 2,5 asırlık bir zaman diliminde ise Sivas Şehri'nde Müslüman ve Gayrimüslim nüfus büyüklüklerinde tersine doğru bir sürecin işlediği ve şehir nüfusunun 2/3'ünün Müslümanlardan oluştuğu görülmektedir. Bu uzun zaman diliminde meydana gelen bu demografik değişimde, göç faktörünün ne derece rol oynadığının tespiti tarihî kaynakların yetersizliği sebebiyle şu an için mümkün olmamakla birlikte, tahmini olarak 19. yüzyılın başından itibaren şehrin aldığı Müslüman göçünün Gayrimüslim göçünden daha yoğun olmasının, bu toplumsal değişimde küçük de olsa bir rol oynadığı ileri sürülebilir. 1833 nüfus sayımına göre şehrin aldığı göç içinde Müslümanların oranı % 90'dır.

- 3) 16. yüzyıldan itibaren şehrin dini yapısında görülen değişim iskân yapısını da etkilemiş ve şehirde bazı bölgelerde sadece Müslümanların ikamet eder hale gelmesiyle kendini göstermiştir. Örneğin Ulu Cami'nin güneyi ile Toprak Tepe'nin doğusunda kalan bölge neredeyse tamamen (%99,16) Müslümanların yaşadığı bir iskân bölgesine dönüşmüştür. Bununla birlikte şehirde genel olarak mekânsal bir dini/etnik ayrışmadan söz etmek mümkün değildir. Zira şehirdeki mahallelerin yaklaşık %65'inde hayat bulan Müslüman-Gayrimüslim bir ortak yaşam tecrübesi söz konusudur. Bu ortak yaşam tecrübesinin şehirdeki kültürel ve ekonomik hayatı da etkilediği muhakkaktır. Bununla birlikte yine de bireylerin öncelikle kendi cemaatleriyle ilişkiye girme refleksleri olduğu söylenebilir. Bunların yanı sıra şehrsel mekânda, sosyal veya sınıfsal bir ayrışma olduğu da söylenemez. Şehir ileri gelenlerinin hemen hemen şehrin her mahallesinde ikamet etmesi sosyal veya sınıfsal ayrışma olmadığına göstergelerinden biridir. Diğer yandan şehrsel mekânda toplumsal dışlama da tespit edilmemiştir. Örneğin Çingenelerin veya Rumların son derece küçük cemaatler olmalarına rağmen şehrin çeperlerinde değil genellikle merkeze 1. ve 2. derecede yakın mahallelerde oturabilmeleri bunun bir göstergesidir.
- 4) 1833 nüfus sayımına göre Sivas'ta şehir genelinde erkek nüfusun 1/6'sı göçmendir. Müslüman erkeklerde ise bu oran 1/5'e yükselmektedir. Şehre göçle gelenlerin % 90'ı Müslümandır. Göçmenlerin 3/4'ü eyalet dâhilinden, 1/4'ü eyalet dışından gelmiştir. Bu veriye dayanarak Sivas'ın eyalet içinde bir cazibe merkezi olduğu söylenebilir. Şehrin aldığı göçün yarısından biraz fazlası ise kırsal kesimden (köy, kasaba gibi küçük yerleşimlerden) gerçekleşmiştir.

Sivas'ta Tanzimat'ın hemen öncesinde yaklaşık her 6 yetişkin erkekten biri (%16,17) ya görevi sebebiyle ya da para kazanmak için gurbete gidiyordu. Gurbetçilerin yarısına yakın bir kısmını devlet kapısında ve ehl-i örf dairelerinde çalışanlar oluşturuyordu. Bunların ezici çoğunluğu (%95,82'si) Müslümandı. Gayrimüslimlere devlet kapısında veya ehl-i örf dairelerinde çalışmanın yolu kapalı olmamakla birlikte Sivas Şehri'nde özellikle ehl-i örf dairelerinde daha ziyade Müslüman istihdamının tercih edilmesinin bir teamül olduğu ileri sürülebilir. Devlet kapısında çalışanların ise çok büyük bir kısmını askerler ve imamlar oluşturduğundan Sivaslı Gayrimüslimlerin devlet kapısında çalışmaları ancak İstanbul'daki Tüfenkhâne-i Âmire ile Üsküdar Basmahâne'sinde istihdam

edilmeleriyle olmuştur. Ancak gurbetçiler içinde çeşitli meslek erbabı söz konusu olduğunda, bunların yaklaşık % 80'inin Gayrimüslim olması dikkat çekmektedir.

Tanzimat öncesinde Sivas'ın aldığı göç ve verdiği göç bir tezat teşkil etmektedir. Zira erkek nüfusun 1/6'sının göçmen olması, şehrin dışarıdan gelenlere iş imkânları sunduğuna işaret ederken, yetişkin erkek nüfusun 1/6'sının gurbete çıkması da şehrin iktisadi faaliyetlerinin ve iş imkânlarının yetişmiş insan kaynağının tamamını istihdam etmeye yetmediğini düşündürmektedir. Özellikle gurbetçiler içinde çeşitli meslek erbabının oranının % 43'lere yaklaşması şehirde çeşitli üretim ve hizmet alanlarında bir işgücü fazlalığının göstergesi olarak kabul edilebilir.

- 5) Tanzimat öncesinde Sivas Şehri'nin hinterlandına kalifiye insan kaynağı sağladığı görülmektedir. Şehre yakın mesafede bulunan köylerde Sivas Şehri'nde ikamet eden imamların görev yapması, Sivaslı kalaycılarının ve kazancılarının Yıldızeli, Sivasili, İlbeyli, Hafik, Kilmigad gibi Sivas Sancağı dâhilindeki çeşitli kaza ve nahiyelerde hizmet vermeleri, eyalet dâhilindeki sancaklara zaman zaman Sivaslı mütesellimlerin atanması bu görüşü desteklemektedir.
- 6) 1827 yılında Sivas Şehri'nde faaliyet gösteren dükkânların niteliğini ve sayısını Sivas Sancağı'na bağlı bir kaza olan Tokat ve bulunduğu bölgede iktisadî bir merkez olan Ankara'nın 1827'deki durumlarıyla kıyasladığımızda her iki şehrin sahip olduğu dükkân sayısının Sivas'ınkinden %50 oranında daha fazla olduğu görülüyor. 1827 yılında Sivas Şehri'nde yaklaşık 1000 dükkânın faaliyet gösterdiği daha önce belirtilmişti. Aynı dönemde Tokat'ın dükkân sayısı yaklaşık 1500, Ankara'nın dükkân sayısı ise yaklaşık 1600'dür (Aktüre, 1978:159, 122). Yani Sivas şehrsel üretim ve iktisadî bakımdan Ankara ve Tokat'tan geridedir. Bununla birlikte Sivas'ın nüfus büyüklüğü bakımından hem Tokat hem de Ankara'dan bir parça daha gelişmiş olduğu ileri sürülebilir. Örneğin 1836 yılına kadar sancak merkezi olan Ankara'nın nüfusu 1830 sayımına göre yaklaşık 22.600'dür (Çadircı-Armağan-Bingöl-Koç, 2000:13, 335, 551). Tokat'ta ise 1851 yılında 3.956 konut bulunduğu bilinmektedir (Aktüre, 1978:159). Sivas'ın bu kadar konuta 1833 yılında sahip olduğu göz önüne alınırsa 1830'lu yılların başlarında Tokat'ın nüfusunun Sivas'tan daha az olduğu ileri sürülebilir. Sivas'ın ekonomisi ile nüfusu arasında ortaya çıkan bu tezadı, şehrin genel olarak ülke idaresi ve ülke ekonomisi içinde sahip olduğu konumla açıklamak mümkündür. Sivas'ın ülke genelinde gerek iç gerekse dış

ticarete herhangi bir etkinliği/işlevi yoktur. Bunun bir göstergesi olarak Sivas'ın sanayi üretiminde ön plana çıkan bir ürünü bulunmamaktadır. Sivas'ın ihraç ettiği tek üretimi Sivas sahtiyanıdır ki onu da devlet zoruyla İstanbul'a satmak zorundadır. Şehirdeki üretim ancak şehir halkının ve yakın çevresinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeydedir. Diğer yandan eyalet merkezi olmanın Sivas'ı nüfus hareketlerinde bir cazibe merkezi haline getirdiği söylenebilir. Ayrıca valilerin hükümet merkezi (*makarr-ı hükümet*) olması hasebiyle Sivas, eşkıyalık ve yağma vakalarına karşı daha güvenli bir şehirdir. Bu sebeple olsa gerek 18. yüzyılın son çeyreğinden Tanzimat öncesine kadar şehirde herhangi bir eşkıya yağma veya talanına tesadüf edilmemiştir. Bütün bunlar şehir nüfusunun artmasını sağlayan etkenler olarak değerlendirilebilir.

- 7) Ülke genelinde Sivas'ın küçük sınaî üretimi ve ticarete herhangi bir etkinliğinin olmamasının arkasında yatan sebeplerden birini Tokat'la olan coğrafi yakınlığında aramak gerekir. Tokat 1500-1800 yılları arasında Anadolu'nun en önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in İran'dan Bursa'ya giden ipek kervanlarının gümrük vergisi ödedikleri ilk durak olarak Tokat'ı seçmesi, şehrin ekonomik gelişmesine olanak veren en önemli faktörlerden biridir (İnalçık, 2008:132). Tokat 17. yüzyıl ortalarında büyük bir transit ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu yüzyıldan itibaren doğudan gelen kervanların İstanbul ve İzmir'e gidecek olanlarının ayrılma noktası Tokat'tır. Ayrıca Tokat'ın önemli bir ticari kavşak olması sonucunda 18. yüzyıl başında Tokat iç gümrük merkezlerinden biri olmuştur. Bütün bunların bir sonucu olarak Tokat'ta değişik sanayi kolları gelişme imkânı bulmuştur. Transit ticaretin önemli mallarından biri olan ham ipeğin işlenmesi bu sanayi dallarından biridir. Sadece Tokat çevresinde üretilen ipeğin değil İran'dan gelen ham ipeğin de bir kısmı Tokat'ta işleniyordu (Genç, 1988:36-37, 38). Bunun dışında pamuklu sanayi, tekstil boyacılığı, dericilik ve bakırcılık gelişmişti. Kuzeye ihraç edilen basmaların yarısından fazlası Tokat ve Amasya'dan gönderiliyordu (İnalçık, 2008:132-133; Genç, 1988:38-40; Beşirli, 2008:218-222). Tokat'ın gerek dokuma ve diğer sanayilerdeki gerekse ticaretteki etkinliği muhtemelen Sivas'ın bu alanlarda gelişmesine mani olan faktörlerden biridir. Aynı bölge içinde Tokat bir sanayi ve ticaret merkezi olarak sivriline Sivas bu alanlarda geri kalmış ancak eyalet merkezi olarak idarî açıdan bir öneme sahip olmuş ve bu sayede demografik olarak gelişebilmiştir. Bununla birlikte Aktüre'nin sınıflandırmasına göre Sivas'ın nüfusu eyalet merkezi bir şehrin nüfusundan ziyade bir sancak merkezi olan bir

şehir nüfusu büyüklüğündedir. Aktüre, 17. yüzyıl başından 19. yüzyıl ortalarına kadar Anadolu'daki yerleşmeleri idarî kademedeki yerleri ve nüfus büyüklükleri açısından 5'e ayırmıştır. Buna göre birinci sırada nüfusu 500.000'in üzerinde olan başkent (İstanbul); ikinci sırada nüfusu 40-50.000 olan eyalet merkezleri yani paşa sancağı konumundaki şehirler; üçüncü sırada 20-30.000 nüfuslu sancak merkezi ve aynı zamanda çoğunlukla ticaret merkezi olan şehirler yer almaktadır (Aktüre, 1978: 15). 1833 nüfus sayımına göre nüfusu yaklaşık 27.000 olan Sivas, Aktüre'nin bu sınıflandırmasına göre bir eyalet merkezinden ziyade bir sancak merkezi görünümündedir. Sonuç olarak Sivas'ın idari merkez olmasının demografik olarak bir etki yarattığı ancak bu etkinin şehir nüfusunun bir eyalet merkezinden ziyade bir sancak merkezi büyüklüğüne ulaşmasını sağladığı ileri sürülebilir.

- 8) Genel olarak Osmanlı sanayi üretiminin 1830'lara doğru bir gerileme yaşadığı ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre gerileme öncelikle İstanbul, İzmir, Samsun gibi dış ticaretle bağlantılı liman şehirlerinde başlamış ancak 19. yüzyıl ortalarına doğru Anadolu içlerinde yer alan şehirlere de sirayet etmiştir. Sivas özelinde ise Sivas esnafının II. Mahmut döneminde çöküş yaşadığı ileri sürülmektedir (Aktüre, 1978:55-60; Demirel, 1998:104-106). Sivas Şehri'nde 19. yüzyılın başından itibaren yaklaşık 10 yıllık aralarla farklı esnaf gruplarının mali bir darboğaz içine girdiği görülmekle birlikte bunun genel bir krize yol açtığı şüphelidir.
- 9) Son olarak bu çalışma kapsamında incelenen dönemin bazı temel özelliklerinden ve bunların taşra şehirlerine etkilerinden bahsedilebilir. Bu özelliklerden biri çalışmanın başında da belirtildiği gibi bu dönemin neredeyse kesintisiz bir savaşlar ve isyanlar dönemi olması ve bunlara bağlı olarak büyük toprak kayıplarının yaşanması, bir diğeri devletin yeniden güçlenmesi için değişime yönelik niyet ve çabalarıdır. Bütün bunların bir sonucu olarak bu dönemin belki de en önemli özelliği bir geçiş dönemi olmasıdır. Bu geçiş klasik Osmanlı devlet yönetiminden modern devlet yönetimine doğrudur. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra bu geçiş döneminin sancıları daha fazla hissedilmiştir denilebilir. 1826'dan sonra bazı alanlarda eski ile yeni oluşumları yan yana görmek mümkündür. Örneğin 1833 yılında askerlik alanında bu durum bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Bir yandan tımarlı süvariler varlığını devam ettirirken diğer yandan Mansûre askerleri de mevcuttur. Düzenli ordunun kurulması valilik makamında da ciddi değişimlere yol açacak bir gelişmedir. Valilerin maiyetlerinde küçük bir ordu beslemelerine

olanak veren eyaletin gelirlerine mutasarrıf olmaları uygulamasına son verilecek ve valiler maaşlı bir devlet görevlisi haline getirilecektir.

Kadı ve valilerin statülerindeki bu siyasi gelişmeler/değişimler toplumsal ve iktisadi hayatı ilgilendiren değişimlerin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu gelişmeler genel olarak taşırayı özel olarak da şehirleri, idari, toplumsal ve iktisadi olarak etkileyecektir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının hemen ardından ihtisap ve 10 yıl sonra da evkaf nezaretleri kurulmuştur. Bu iki gelişme taşra şehrinin en önemli iki yöneticisinden biri olan kadıların iktidar alanlarını daraltmaya yönelik iki önemli adımdır. Böylece gerek şehrin üretim hayatı, esnaf ve zanaatkârları gerekse vakıf sahipleri/yöneticileri üzerindeki gücünü kaybeden kadıların şehir hayatındaki işlevleri de ilk etapta yargıyı ve beledi işleri ilgilendiren görevlere indirgenmiştir. Eyalet gelirlerinin valilik makamına tahsis edilmesine son verilip valilerin maaşa bağlanması iki şekilde sonuç vermiştir. Birincisi vali askeri gücünü kaybetmiştir ki bu uygulamanın nihai hedefi bu askeri gücün ortadan kaldırılması olsa gerektir. İkincisi ekonomik gücünü kaybeden vali maiyetinde eskisi kadar kalabalık bir kapı halkı besleyemez hale gelmiştir. Bu yeni durum özellikle paşa sancağının merkezi olan şehirlerde, vali dairesinin yarattığı istihdamın sonunu getirmiştir. Taşrada âdete İstanbul'daki sarayın mikro düzeyde bir örneğine sahip olan valiler maaşa bağlandıktan sonra eskiye nazaran son derece azalan gelirleriyle maiyetlerindeki kapı halkının sayısını azaltmak zorunda kalacaklardır. Bu gelişme fabrika gibi işgücü istihdam eden vali dairelerinin sonunu getirmiştir denilebilir. Diğer yandan bu durumunun, şehir esnafını da etkilediği ileri sürülebilir. Çünkü bu kapı halkı sebebiyle valiler esnafın en önemli müşterileri arasındadır. Örneğin Bozok müteselliminin maiyetinde tespit edebildiğimiz kadarıyla yaklaşık 200 kişinin çalışması bu tür yöneticilerin yarattığı Müslüman istihdamına bir örnektir. Elbette ki bu gelişmelerin etkileri ve sonuçları birden bire ortaya çıkmamış, geleneksel toplumların yapılarına uygun olarak yavaş yavaş kendini göstermiştir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

I) BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

ŞERİYYE SİCİLLERİ:

- 3 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1202-1205)
- 4 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1206-1213)
- 5 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1209)
- 6 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1213-1217)
- 7 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1217-1220)
- 8 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1220-1224)
- 9 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1224-1227)
- 10 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1231-1232)
- 11 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1233-1237)
- 12 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1237-1238)
- 13 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1238-1240)
- 14 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1241-1242)
- 15 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1243-1245)
- 16 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1247-1249)
- 17 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1249-1250)
- 19 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1253-1255)
- 20 Numaralı Sivas Şer'iye Sicili (H. 1255-1257)

NÜFUS DEFTERLERİ (Nfs.d.):

- 2399 Numaralı Sivas Nüfus Defteri
- 2400 Numaralı Sivas Nüfus Defteri
- 2401 Numaralı Sivas Nüfus Defteri

2405 Numaralı Sivas Nüfus Defteri

2406 Numaralı Sivas Nüfus Defteri

HATT-I HÜMAYUN TASNİFİ (HAT): 21, 39, 1800, 1920, 1926, 3272, 3272A, 3327, 3327A, 3327B, 3327C, 3327D, 3327E, 4044B, 4044D, 4044E, 4044H, 4044İ, 4044J, 4048İ, 4051A, 4051B, 4069, 4069A, 4072K, 4075, 4077, 4160, 5185E, 16728, 16836, 17316A, 17405, 17405İ, 17419, 17503, 19281, 19281B, 19361, 19370, 19416, 19424, 19526, 19721, 19881A, 19881C, 19901, 19978G, 20030, 20347B, 20363E, 20385, 22231A, 22265, 22276A, 22276B, 22281, 22313H, 22347, 22350C, 22362C, 22400, 22740, 22838B, 22848A, 22848C, 22848D, 22848E, 22848F, 22850A, 22851, 22851B, 22852A, 22853A, 22853C, 22853D, 22853F, 22853G, 23528, 24034, 24034A, 24415F, 24462, 24500, 24506, 24533, 24546, 24714, 24741, 24872, 24981, 24983, 25006, 25007, 25219, 25234, 25234A, 25234E, 32205, 32291, 32298B, 32298C, 32298D, 32298E, 32420, 32614A, 32614C, 32614D, 32614F, 32906, 33102, 33192, 33377, 33377C, 33377D, 33377E, 33377F, 33377G, 33377H, 33377I, 34414, 34414A, 34434E, 34844, 36000, 37308A, 39746A, 39746E, 39746F, 39746G, 39746H, 39746I, 39746J, 39746K, 39746L, 39746M, 44441, 46040, 48008, 48011, 48011B, 48011Ç, 48942, 51723, 51761, 51776, 51788, 52254, 52262, 52534, 55247, 56223.

ALİ EMİRİ TASNİFİ: SMST III. :12252, 15827, 17183, 17957; SELİM III. : 8535, 19533, 20354; SABH I. : 18521

CEVDET TASNİFİ (C):

Adliye (ADL): 473, 599, 2367, 2941, 3155, 3735, 5224, 5697

Askeriye (AS): 333, 952, 1201, 14894, 16341, 20730, 24408, 29522, 30263, 34142, 35469, 42405, 38847, 47022

Belediye (BLD): 702, 1518, 1928, 4114, 4465

Dâhiliye (DH): 473, 564, 960, 929, 1014, 1056, 1213, 1361, 1746, 1787, 1899, 2275, 2791, 3556, 3697, 3762, 4000, 4439, 5223, 5462, 5679, 6184, 6574, 6877, 6907, 7627, 8146, 8346, 8350, 8732, 9313, 9660, 11564, 11648, 11730, 11802, 12092, 12130, 12246, 12290, 12591, 12609, 12891, 12920, 12921, 13124, 13459, 13608, 14122, 14237, 14308, 14972, 15209, 15346, 15670, 15743, 15866, 16386, 16728, 16750, 17057, 17344

Darphane (DRB): 152, 555, 1825, 2039

Evkaf (EV) : 1405, 13768, 25880

İktisat (İKTS): 99, 206

Maliye (ML): 381, 834, 2321, 2488, 2669, 3521, 4621, 5089, 10537, 10582, 10722, 10794, 10945, 12231, 14029, 14042, 18765, 19614, 20134, 20474, 22551, 22634, 22796, 23889, 24157, 24668, 24930, 25025, 25692, 25834, 27166, 27791, 28018, 29050, 29222, 29307, 30092, 30636, 30649, 31549, 31927, 52261

Saray (SM): 7649, 7875

Zaptiye (ZB): 112, 151, 167, 268, 652, 873M, 1308, 1313, 1816, 1874, 2227, 2530, 2708, 2881, 2931, 3905, 4186

MECLİS-İ VALA (MVL): 47

TE. ABZ : 1/40, 1/43, 2/1, 3/20, 3/64, 4/62, 4/64, 7/90

TAPU TAHRİR DEFTERİ: Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (H.937/M.1530) – II, TD387

II) ANKARA TAPU KADASTRO KUYUD-I KADİME ARŞİVİ

TAPU TAHRİR DEFTERİ: H.980 (M.1572-1573) Tarihli 14 Numaralı Tapu Tahrir Defteri

B. ARAŞTIRMA ve İNCELEME ESERLERİ

Abendroth, Wolfgang (1974), *Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi*, Gözlem Yayınları, İstanbul.

Ahmed Cevad, (H.1289), *Malûmâtü'l-kafiye fi memâlikî'l-Osmâniyye*, Ahmet Mithat Matbaası, İstanbul.

Ahmed Cevdet Paşa, (H.1288), *Tarih-i Cevdet*, Cilt: Sâmin, Matbaa-ı Âmire, İstanbul.
-----, (H.1309), *Tarih-i Cevdet*, Cilt:10, Matbaa-ı Osmaniyye, İstanbul.

Akdağ, Mustafa (1945), "Tımar Rejiminin Bozuluşu", *AÜ. DTCF Dergisi*, Yıl:1945, Cilt:3, Sayı:4, Ankara.

Akgündüz, Ahmet (tarihsiz), *Anadolu Mahkemeleri Şer'îye Sicilleri Kataloğu*, Şer'îye Sicilleri Cilt: I'den ayrı basım, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Arşivi'nde bulunan fotokopi nüsha.

Aksan, Virginia H. (2011), *Kuşatılmış Bir İmparatorluk, Osmanlı Harpleri 1700-1870*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Aktüre, Sevgi (1978), *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.

Akyüz, Jülide ((2003), *Ankara'nın Bütünsel Tarihi Çerçevesinde 18. Yüzyılda Ankara (Şer'iyye Sicillerinin Sayısal ve Muhteva Analizi Denemesi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Alkan, Ahmet Turan -Haluk Çağdaş (2012), *Sivas'ın Resmi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.

Alsaç, Üstün (1993), *Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Andreasyan, H. D. (çev.). *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951–1334)*, İSAM Kütüphanesi, Fotokopi Nüsha, Tarihsiz, İstanbul.

- Apaydın, Mustafa** (2010), *16 Numaralı Şer'îye Siciline Göre Sivas*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Arık, Feda Şamil** (1997), "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi", *OTAM*, Sayı:8, Ankara.
- Armağan, Servet** (2001), *İslam Hukukunda Temel Hak Ve Hürriyetler Hukuk İncelemeleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Armaoğlu, Fahir** (2013), *19. Yüzyıl Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Arû, Kemal Ahmet** (1998), *Türk Kenti*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları (YEM Yayın), İstanbul.
- Aydın, Dünder** (1998), *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aydın, Mehmet Akif-Muhammed Hamidullah** (2002), "Köle", *İA*, Cilt:26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Aydoğanoglu, Erkan** (2010), *İşçi Sınıfı Tarihi*, Tarem Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, İlhan** (2006), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- Barkan, Ö. Lütfi** (1997), "Tımar", *İA*, Cilt: 12/1, MEB Yayınları, Eskişehir.
- Başel, M. Fahreddin** (1935), *Sivas Bülteni*, Kamil Kitap ve Basımevi, Sivas.
- Beşirli, Mehmet** (2005), "Tokat Voyvodası", *Belleten*, Cilt:LXIX, Sayı:254, TTK Yayınları, Ankara.
- (2008), "17. ve 19. Yüzyıllarda Bir Orta Karadeniz Kenti: Tokat", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul.

Başol, Ömer (2010), *20 Numaralı Sivas Şer'iyе Sicili'nin Transkripsiyonu*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

Baykara, Tuncer (2012), "Kaza", *İA*, Cilt: 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Bozkurt, Ömer (1973), *Ayrımsal Sosyolojide Toplumsal Yapı Kavramının Eleştirisi*, Sevinç Matbaası, Ankara.

Cerasi, Maurice M. (1999), *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, YKY, İstanbul.

Ceylan, Oğuz (1988), *Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas*, Sivas.

Cezar, Mustafa (2013), *Osmanlı Tarihinde Leventler*, TTK Yayınları, Ankara.

----- (2011), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt: III, TTK Basımevi, Ankara.

----- (1985), *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Cezar, Yavuz (1986), *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, 18. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, Alan Yayıncılık.

Cin, Halil (1992), *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.

Çadircı, Musa (2008), *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul

----- (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara.

----- (1981-1982), "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarık-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi", *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 25, Yıl:1981-82, Ankara.

----- (1977), "II. Mahmud Döneminde Mütesellimlik Kurumu", *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt:XXVIII, Sayı:3-4 (Temmuz-Aralık 1970), Ankara.

Çakır, Cemalettin (2003), *10 Numaralı Sivas Şeriye Sicili*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Danışman: Mücteba İlgürel, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Çelik, Şenol (2010), "Şehir Kethüdalığı", *İA*, Cilt: 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Deane, Phyllis (1994), *İlk Sanayi İnkılâbı*, TTK Yayınları, Ankara.

Demirel, Ömer (2006), *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri –Makaleler-*, Sivas Valiliği Yayınları, Ankara.

----- (2000), *Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rölü*, TTK Yayınları, Ankara.

----- (1998), *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas.

----- (1997), "Osmanlı Dönemi Sivas Şehri'nde Sur, Saray, Mahalleler ve Sosyo-Kültürel Eserler", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XII, İzmir.

----- (1989), *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Ankara.

Denizli, Hikmet (Tarihsiz), *Sivas Tarihi ve Anıtları*, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas.

Edhem, Halil -Max Von Berchem (2001), "Sivas-Divriği Korpusu", *Seyyahların Gözüyle Sivas*, İstanbul.

Ege, İlhan (2006), *Son Dönem Osmanlı Tarihinde bir A'yan Ailesi: Zaralızâdeler*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Eldem, Edhem- Daniel Goffman-Bruce Masters (2003), *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Engin, Nihat (2002), "Osmanlılar'da Kölelik" *İA*, Cilt:26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Ercan, Yavuz (2001), *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara.

Erdil, Kadri (1953), *Sivas Rehberi*, Kamil Matbaası, Sivas.

Erdoğan, Nihat (2011), "Toplum ve Toplumsal Yapı Kavramları Üzerine", *Sosyoloji Yıllığı* Sayı:21, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Ergenç, Özer (2012), "Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı Olarak "Cemm-i Gafir ve Cem-i Kesir"", *Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

----- (2008), "Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir?", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul.

----- (2006), *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, TTK Yayınları, Ankara.

----- (1995), *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara.

----- (1981), "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi 11-15 Ekim 1976 Bildirileri*, Cilt:II, TTK Yayınları, Ankara.

Ergin, Osman Nuri (1936), *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İktimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul.

Evliyâ Çelebi (2006), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Cilt, 1. Kitap, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Erkilet, Alev (2007), *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları*, Hece Yayınları, Ankara,

Faruqhi, Suraiya (2004), "Krizler ve Değişim (1590-1699), *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt: II, İstanbul.

----- (2005), *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

----- (2009), *Orta Halli Osmanlılar, 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

- Genç**, Mehmet (1988), "17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.3, İstanbul.
- (2000), "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Géza** Dávid (1999), Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim, 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gökbilgin**, Tayyip (1997) "Müşir", *İA*, Cilt:8, MEB Yayınları, Eskişehir.
- (1965), "15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:6 (Ayrı Basım), Baha Matbaası, İstanbul.
- Gökçe**, Birsen (2004), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumları*, Savaş Yayınevi, Ankara.
- Gölpınarlı**, Abdülbaki (1969), *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- (1969), *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Güçer**, Lütfi (1964), *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Sermet Matbaası, İstanbul.
- İnalcık**, Halil (2004), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- (2009), *Devlet-i 'Aliyye-i Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- (2008a), "Osmanlı İmparatorluğunda Köle Emeği", *Doğu-Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları Ankara.
- (2008), *Türkiye Tekstil Sanayi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- (1995), "Eyalet", *İA*, Cilt:11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (2012), "Tımar", *İA*, Cilt: 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (1997a), "Mahkeme", *İA*, Cilt:7, MEB Yayınları, Eskişehir.

----- (1997b) , “Örf”, *İA*, Cilt:9, , MEB Yayınları, Eskişehir.

----- (1993), “Cizye”, *İA*, Cilt:8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

İpşirli, Mehmet (1994), “Ehl-i Örf”, *İA*, Cilt:10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

----- (2000), “İlmiye”, *İA*, Cilt:22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

İşbilir, Ömer (2007), “Nüzül”, *İA*, Cilt:33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Jennings, Ronald C. (1999), *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyrus and Trabzon*, Published by Isis Press, İstanbul.

Jusdanis, Gregory (1998), *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul.

Kankal, Ahmet (2004), “Ermeni Toplumunda ve Aile Hayatında Kadın (19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl Ermeni Öykülerine Göre)”, *Akademik Araştırma ve Dayanışma Derneği Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl:II, Sayı:4, Diyarbakır.

----- (2003), “Ermeni Öykülerine Göre Osmanlı-Türk Toplumunda Ermeniler”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, III. Cilt, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Karakışla, Yavuz Selim (1998), “Osmanlı Sanayi- İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Der. D.Quataert-E.J.Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul.

Karal, Enver Ziya (2011), *Osmanlı Tarihi, Nizâm-ı Cedîd ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V. Cilt, TTK Yayınları, Ankara.

----- (1943), *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831*, T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.

Kallek, Cengiz (2007), “Pazar” *İA*, Cilt:34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Karpat, Kemal H. (2010), *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Kazıcı, Ziya (1998), “Hisbe” *İA*, Cilt:18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Khoury, Dina Rizk (1999), Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu, Musul 1540-1834, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kılıç, Rüya (2005), *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Kıray, Mübeccel (1999), *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Koç, Ümit (2006), *XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Sanayi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

Koç, Yunus-Fatih Yeşil (2012), *Nizâm-ı Cedîd Kanunları*, TTK Yayınları, Ankara.

Kongar, Emre (1995), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

----- (1985), *İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kurt, Yılmaz (2010), ‘Çukurova’da A’yânlık Mücadelesi: Hasanpaşazâdeler”, *XV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4. Cilt, 1. Kısım, TTK Yayınları, Ankara.

Küçük, Hasan (1976), *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müspet Tesirleri*, Türkiye Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kütükoğlu, Mübahat S. (2006), “Narh”, *İA*, Cilt:32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Lynch, Kevin (2011), *Kent İmgesi*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Mahiroğulları, Adnan (2001), *Seyyahların Gözüyle Sivas*, Acar Matbaacılık, İstanbul.

Martindale, Don (2000), “Şehir Kuramı”, *Şehir ve Cemiyet, Weber, Tönnies, Simmel*, Hazırlayan: Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul.

Mert, Özcan (1980), *XVIII VE XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Mustafa Nuri Paşa, (2008), *Netayicü'l-vuku'at I-IV*, Hazırlayan: Yılmaz Kurt, Birleşik Yayınevi, Ankara.

Mutlu, N.Yücel (2011), *Sivas İli İdari Birimlerine Ait Eski ve Yeni Yer Adları*, Buruciye Yayınları, Ankara.

Natanyan, Boğos (2008), *Sivas–1877*, Yay. Haz. Arsen Yarman, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul.

Orhonlu, Cengiz (1984), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Der. Salih Özbaran, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

Ortaylı, İlber (1976), “Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, Ayrı Basım, Ankara.

----- (1994), *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara.

----- (1979), *Türkiye İdare Tarihi*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Öğün, Tuncay (2006), “Müsadere”, *İA*, Cilt:32, TDV Yayınları, İstanbul,

Önsoy, Rifat (1988), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara.

Özcan, Abdülkadir (2007), “Redif”, *İA*, Cilt:34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Özcan, Tahsin (2007), “Pazar”, *İA*, Cilt: 34, TDV Yayınları, İstanbul.

Özkaya, Yücel (2014), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, TTK Yayınları, Ankara.

----- (1983), *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları 1791-1808*, A.Ü. DTCF Yayınları, Ankara.

----- (1977), "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi" *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt: 28 Sayı:3-4, Ankara.

Özkaya, Yücel-Ali Akyıldız (2006), "Muhassıl", *İA*, Cilt:31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Özvar Erol-Arif Bilgin (2008), "Şehir Yönetimi ve Tarih Üzerine", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul.

Pakalın, M. Zeki (1983a), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I. Cilt, MEB Basımevi, İstanbul.

----- (1983b), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II. Cilt, MEB Basımevi, İstanbul.

----- (1983c), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III. Cilt, MEB Basımevi, İstanbul.

Pamuk, Şevket (2010), *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

----- (2005), *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

----- (1999), *Yüz Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, K Yayınları, İstanbul.

Rapor (2011), *Sivas Tarım, Hayvancılık ve Gıda Sektörel Çalışma Grubu Raporu*, Başkan: Özcan Karataş, Raportör: Hasan Eleroğlu, Çalışma Grubu Üyeleri: Halil Kavlak, Erhan Özen, Gültekin Atalan, Nursel Develi Işıklı, Ali Fuat Ceylan, Durdu Ağdağ, Sami Karyağdı, Murat Ata, Ethem Doğan, Tayyar Açık, İsmail Yıldırım, Kadir Güçlü, Sivas.

Sahillioğlu, Halil (1991a), "Askeri", *İA*, Cilt: 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

----- (1991b), “Avârız”, *İA*, Cilt:4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Sakaoğlu, Necdet (1998), *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Sakin, Orhan (2012), *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat*, İstanbul, Doğu Kütüphanesi.

Sarc, Ömer Celal (1999), “Tanzimat ve Sanayimiz”, *Tanzimat* Cilt:1, MEB Yayınları, İstanbul.

Sarıcık, Murat (2003), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Nakîbüleşraflık Müessesesi*, TTK Yayınları, Ankara.

Savaş, Saim (1993), “XVIII. Asırda Sivas’ta Bir âyan Ailesi: Zaralızâdeler”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı:8, İzmir.

----- (1992), *16. Asır Anadolu’sunda Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi: Sivas Ali Baba Zaviyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Süreyya, Mehmed (1996), *Sicill-i Osmanî*, Yay. Hazır. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Şahin, İlhan (2009), “Sancak”, *İA*, Cilt:36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Şahin, Salih (2013), *Mekân ve İnsanıyla Sivas*, Buruciye Yayınları, Sivas.

Şahingöz, Fatih (2010), *9 Numaralı Şer’iye Sicili’ne Göre Sivas*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Alpaslan Demir, Tokat.

Şapolyo, Enver Behnan (1964), *Mezhepler ve Tarikatler Tarihi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

Shaw, Stanford J. (2008), *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Sivas İmar Planı, Sivas Belediyesi Tarafından yaptırılan 1969 Tarihli İmar Planı

Şimşek, Fatma (2010), *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (18. Yüzyıl)*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Danışman: Doç. Dr. Haldun Eroğlu, Basılmamış Doktora Tezi, Antalya.

Şimşirgil, Ahmet (1990), "Osmanlı Taşra Teşkilatında Rum Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: V (Ayrı Basım), M.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Tabakoğlu, Ahmet (1985), *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

----- (2000), "İmdadiyye", *İA*, Cilt:22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Taş, Hülya (2006), *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

----- (2008), "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilgi-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:44, Ankara.

Tomar, Cengiz (2006), "Müsadere", *İA*, Cilt:32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Tuna, Korkut (1987), *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Uluçay, Çağatay (1955), *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Matbaası, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara.

----- (1978), *Osmanlı Tarihi*, Cilt:IV, I. Bölüm, TTK Yayınları, Ankara.

----- (1974), “Çapanoğulları” *Belleten*, XXXVIII, TTK Yayınları, Ankara.

Uzunçarşılı, İ.H. -R.N. Ergüder (1992), *Sivas Şehri*, İstanbul 1928, Yay. Haz. Recep Toparlı, Erzurum.

Weber, Max (2003), *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, Bakış Yayınları, İstanbul.

Yaman, Mümtaz Talat (1944), “Mütesellimlik Müessesesine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, Cilt:1 (1941-42), Ankara.

Yasa, İbrahim (1970), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Yerasimos, Stefan (1992), “Tanzimatın Kent Reformaları Üzerine”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Edi. Paul Dumont-François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Yıldız, Fatih (2011), *Sivas Vilayet Yönetimi ve Valileri (1800-1850)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ömer Demirel, Sivas.

Yılmaz, Fehmi (2010), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Serpil Sönmez (2011), *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Yücel, Ebubekir S. (2008), *Salname-i Vilayet-i Sivas*, Buruciye Yayınları, Sivas.

Yüksel, Hasan (1990), “Sivas'ta Bir Şeyh Ailesinin Ortaya Çıkışı ve Vakıflar Üzerine Bir Deneme (Şeyh Şemseddin Ailesi)”, *Revak*, Sayı:1.

TABLO I

1833 Nüfus Sayımına Göre Sivas Şehri'nde Müslüman ve Gayrimüslim Nüfusun Mahallere Dağılımı²⁴²

Mahalle	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
Abdülkerim	154	0	154
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	33	0	33
Ağcabölge	135	202	337
Akdeğimen	232	241	473
Ali Baba	182	33	215
Ali Baba Zaviyesi	122	0	122
Bab-ı Kayseri	336	194	530
Bahtiyar Bostanı	179	31	210
Baldır Pazarı	17	198	215
Billur	208	0	208
Cami-i Kebir	256	244	500
Çavuşbaşı	249	0	249
Demircilerardı	101	279	380
Ece	439	248	687
Ferhad Bostanı	91	90	181
Ganem	132	0	132
Gök Hüsam	71	0	71
Gök Medrese	251	0	251
Gökçe Bostan	147	16	163
Hacı Mahmud	111	40	151
Hacı Mehmed	245	0	245
Hacı Veli	134	0	134
Hacı Zahid	160	64	224
Hamamardı	90	16	106
Hamırkesen	199	0	199
Hoca Ali Çavuş	76	0	76
Hoca Hüsam	74	0	74
Hoca İmam	72	136	208
İmaret	149	4	153
Kabalı	145	0	145
Kaleardı	290	9	299
Kale-i Atık	129	0	129
Kale-i Cedîd	43	4	47
Kayırcık	34	36	70
Keçibula	150	28	178
Kılavuz	109	0	109
Köhne Civan	13	107	120
Kösedere-Müslim	194	13	207
Kösedere-Zimmî	85	242	327
Kurt Mescidi	17	21	38

²⁴² I, II, III ve IV numaralı tablolar Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan Sivas'a ait 2399 numaralı Müslüman ve 2400 numaralı Gayrimüslim nüfus defterlerinden elde edilen verilere göre hazırlanmıştır.

Küçük Bengiler	29	208	237
Küçük Kenisa	39	254	293
Küçük Minare	502	69	571
Oğlan Çavuş	171	59	230
Osman Paşa	99	47	146
Örtülü Pınar	85	178	263
Paşa Bey	180	9	189
Pazar	0	333	333
Sarı Şeyh	220	184	404
Sofu Himmet	113	0	113
Şah Hüseyin	183	98	281
Şemş Ferraş	363	0	363
Şeyh Çoban	145	0	145
Tokmak Kapı	156	93	249
Üryan-Müslim	230	177	407
Üryan-Zimmî	143	291	434
Veled Bey	129	28	157
Yahya Bey	184	14	198
Zilkar	107	0	107
Toplam	8932	4538	13470

TABLO II

1833 Nüfus Sayımına Göre Sivas Şehri'nde Müslüman ve Gayrimüslim Hanelerin Mahallelere Dağılımı

Mahalle	Müslim Hane Sayısı	GM Hane Sayısı	Toplam Hane
Abdülkerim	59	0	59
Abdülvahab Gazi Zaviyesi	12	0	12
Ağca Bölge	50	72	122
Akdeğirmen	76	75	151
Ali Baba	69	9	78
Ali Baba Zaviyesi	43	0	43
Bab-ı Kayseri	130	63	193
Bahtiyar Bostanı	77	13	90
Baldır Pazarı	7	55	62
Billur	80	0	80
Cami-i Kebir	98	71	169
Çavuşbaşı	94	0	94
Demircilerardı	37	92	129
Ece	176	89	265
Ferhad Bostanı	36	28	64
Ganem	57	0	57
Gök Hüsam	32	0	32
Gök Medrese	98	0	98
Gökçe Bostan	48	6	54
Hacı Mahmud	44	11	55
Hacı Mehmed	86	0	86
Hacı Veli	51	0	51
Hacı Zahid	62	18	80
Hamamardı	36	5	41
Hamırkesen	89	0	89
Hoca Ali Çavuş	34	0	34
Hoca Hüsam	27	0	27
Hoca İmam	26	41	67
İmaret	50	1	51
Kabalı	59	0	59
Kaleardı	119	4	123
Kale-i Atik	58	0	58
Kale-i Cedîd	15	2	17
Kayırcık	18	13	31
Keçibula	61	8	69
Kılavuz	40	0	40
Köhne Civan	8	30	38
Kösedere-Müslim	77	6	83
Kösedere-Zimmî	36	81	117

Kurt Mescidi	6	6	12
Küçük Bengiler	11	64	75
Küçük Kenisa	17	88	105
Küçük Minare	191	27	218
Oğlan Çavuş	69	16	85
Osman Paşa	40	16	56
Örtülü Pınar	31	61	92
Paşa Bey	65	4	69
Pazar	0	101	101
Sarı Şeyh	95	61	156
Sofu Himmet	44	0	44
Şah Hüseyin	75	29	104
Şemş Ferraş	141	0	141
Şeyh Çoban	61	0	61
Tokmak Kapı	61	31	92
Üryan-Müslim	90	56	146
Üryan-zimmi	62	98	160
Veled Bey	48	8	56
Yahya Bey	69	3	72
Zilkar	39	0	39
Toplam Hane	3490	1462	4952

TABLO III

1833 Nüfus Sayımına Göre Sivas Şehri'nde Meslekler ve Unvanlar

Meslek	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
Abacı	5	12	17
Abacı Kalfası	0	1	1
Abacı Şakirdi	0	1	1
Akkam/Mehter	3	1	4
Akkambaşı	1	0	1
Alefdar	0	1	1
Amele	135	72	207
Arabacı	11	1	12
Arpacı	7	1	8
Asker	457	0	457
Asker Emeklisi	74	0	74
Aşçı	5	10	15
Attar	1	29	30
Bahçıvan	93	1	94
Bakkal	41	25	66
Bakkal Şakirdi	10	0	10
Bakkalbaşı	1	0	1
Balıkçı	6	4	10
Balmumcu	1	2	3
Basmacı	0	20	20
Basmacı Şakirdi	0	1	1
Bedesten Kethüdası	1	0	1
Berber	42	59	101
Berber Şakirdi	11	4	15
Bevvab	1	3	4
Bezirci	0	1	1
Bezzaz	3	97	100
Bezzaz Şakirdi	0	5	5
Bıçakçı	45	2	47
Bıçakçı Şakirdi	1	0	1
Boyacı	0	63	63
Boyacı Şakirdi	0	3	3
Börekçi	31	0	31
Börekçi Halifesi	1	0	1
Börekçi Şakirdi	6	0	6
Bükreci ²⁴³	1	0	1
Cameşuycu (çamarşirci)	0	2	2
Canbaz	43	1	44
Cerrah	1	0	1
Cevizci?	0	1	1
Cüllah	2	4	6

²⁴³ Çıkrık iğine takılan kemik (Şahin, 2013:154).

Çadırcı	0	2	2
Çakmakçı	1	0	1
Çerçi	2	1	3
Çıkrıkçı	0	23	23
Çıkrıkçı Şakirdi	0	3	3
Çırak	9	0	9
Çizmeci	57	144	201
Çizmeci Çırağı/Şakirdi	59	27	86
Çizmeci Kalfası/Halifesi	7	2	9
Çoban	30	1	31
Çorapçı	16	1	17
Çömlekçi	10	0	10
Çörekçi	2	0	2
Çörekçi Şakirdi	2	0	2
Çörekçi Tablakânı	12	1	13
Çubukçu	33	0	33
Çubukçu Şakirdi	7	0	7
Çuhadar	1	0	1
Darıcı	1	0	1
Davulcu	2	0	2
Debbağ	84	0	84
Debbağ Halifesi	1	0	1
Debbağ Şakirdi	18	0	18
Değirmenci	5	28	33
Demirci	0	145	145
Demirci Çırağı/Şakirdi	0	16	16
Dergâh-ı Ali Gediklisi	6	0	6
Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşı	8	0	8
Dilenci/Sail	9	22	31
Divan Çavuşu	7	0	7
Dizdar	2	0	2
Döşemeci	0	3	3
Duhancı/Tütüncü	72	17	89
Duvarcı	9	12	21
Düğmeci?/Dökmeci?	0	3	3
Ekinci	699	45	744
Ekmekçi	19	1	20
Ekmekçi Şakirdi	8	0	8
Ekmekçi Yazıcısı	0	1	1
Elekçi	18	3	21
Eleyici	5	0	5
Enderun Ağası	2	0	2
Enfiyeci	0	1	1
Enserci/Ekserci ²⁴⁴	0	52	52
Enserci/Ekserci Çırağı/Şakirdi	0	3	3
Eski Asker (Askerlikten İhraç Edilmiş)	8	0	8
Eski Köle	18	0	18
Eskici	25	63	88

²⁴⁴ Çekiçle dövülerek yapılan demir çivi (Ayverdi, 2006:860)

Ferraş	2	0	2
Filenkçi	0	1	1
Gemci	1	0	1
Göncü	10	0	10
Gulâm	74	0	74
Güveççi	0	1	1
Hacegân-ı Divan-ı Ali	1	0	1
Hacegân-ı Divan-ı Hümayun	1	0	1
Hademe	75	0	75
Haffaf	9	0	9
Haffaf Şakirdi	1	0	1
Hafız	1	0	1
Hallaç	2	4	6
Hamal	76	48	124
Hamam Hademesi		1	
Hamam Yanaşması	23	20	43
Hamamcı	7	0	7
Han Odabaşı	0	5	5
Harbende/Eşekçi/Merkepçi	57	17	74
Hasırcı	1	1	2
Hatip	23	0	23
Hatip ve Müderris	1	0	1
Hattat	11	0	11
Hazinedar	1	0	1
Hazinedar Kolcusu	1	0	1
Hekim Şakirdi	0	1	1
Hekim/Tabip	0	10	10
Hizmetkâr/Hizmetçi	93	6	99
Hurdacı	2	0	2
İç Ağası	1	0	1
İç Çuhadarı	1	0	1
İmam	61	0	61
İmam ve Hademe	1	0	1
İmam ve Hafız	1	0	1
İmam ve Hatip	4	0	4
İmam ve Kâtip	2	0	2
İmam Vekili	4	0	4
İspenciyar (Eczacı)	0	1	1
Kahveci	73	4	77
Kalaycı	0	151	151
Kalaycı Şakirdi	0	22	22
Kalemkâr	0	1	1
Kalıpçı	1	0	1
Kalpakçı	0	1	1
Kaltakçı ²⁴⁵	7	0	7
Kaltakçı Şakirdi	1	0	1
Kantarcı	1	0	1
Kapancı	2	0	2

²⁴⁵ Kaltak: Kuskunsuz eyer, çıplak eyer; Kuskun: Hayvanın kuyruğunun altından geçirilerek eyere bağlanan kayış (Ayverdi, 2006:1539, 1803)

Karcı	1	0	1
Kasap	10	63	73
Kasap Başı'na Tabi	0	2	2
Kasap Şakirdi	0	1	1
Kasap Yazıcısı		1	
Kassar	0	3	3
Katırcı	20	24	44
Kâtip	57	0	57
Kâtip ve Müezzin	1	0	1
Katrancı	0	1	1
Kavas	55	0	55
Kavasbaşı	1	0	1
Kavukçu	1	0	1
Kayyum	2	0	2
Kazancı	0	2	2
Kazancı Şakirdi	0	1	1
Kazzaz	27	2	29
Kazzaz Şakirdi	10	1	11
Kebapçı	11	3	14
Kebapçı Şakirdi/Çırağı	3	0	3
Keçeci	0	8	8
Keçeci Şakirdi	0	1	1
Kelleci	0	1	1
Keşiş	0	19	19
Kethüda	1	0	1
Kılıççı	0	32	32
Kılıççı Şakirdi	0	3	3
Kıyıcı	13	6	19
Kilerci	0	3	3
Kilerci Başına Tabi	0	1	1
Kilitçi	0	4	4
Kilitçi Çırağı	0	2	2
Kirişçi	0	6	6
Korucu	1	0	1
Köçekçi/Köşekçi ²⁴⁶	0	1	1
Köy İmamı	34	0	34
Kundakçı	17	1	18
Kundakçı Şakirdi	4	0	4
Kuyumcu	0	103	103
Kuyumcu Şakirdi	0	17	17
Külekçi	1	0	1
Külhancı	3	8	11
Kürkçü	0	31	31
Kürkçü Şakirdi	0	1	1
Macun Ağası	1	0	1
Madenci	21	0	21
Maiyet ²⁴⁷	2	0	2
Manav	1	0	1

²⁴⁶ Köçek: Kadın kılığına girerek oynayan erkek; Köçek/Köşek: Deve yavrusu (Ayverdi, 2006:1759).

²⁴⁷ Bir amirin emri altında olma, emrinde çalışma (Ayverdi, 2006:1914).

Manav Şakirdi	1	0	1
Mekkarecibaşı	3	0	3
Mestçi	9	0	9
Mestçi Halifesi	2	0	2
Mestçi Şakirdi	11	0	11
Meşâyih-i Kiram	1	0	1
Mîrâhur	1	0	1
Muallim-i Sıbyan	14	0	14
Muallim-i Sıbyan ve Hatip	1	0	1
Muhzır	2	0	2
Muhzırbaşı	1	0	1
Mumcu	0	8	8
Mutaf	30	1	31
Mutaf Şakirdi	4	0	4
Mutasarrıf Dairesinde	11	0	11
Mücellit	7	0	7
Müderriş	9	0	9
Müderriş-Hatip ve Muhaddis	1	0	1
Müezzin	14	0	14
Müezzin ve Kâtip	1	0	1
Müezzin ve Mücellit	1	0	1
Müezzin-Müderriş ve Eski Kâtip	1	0	1
Müftü ve Hatip	1	0	1
Mütesellim Maiyetinde	128	0	128
Mütevelli	5	0	5
Naip	3	0	3
Nakîbüleşraf Kaymakamı Başçavuşu	1	0	1
Nakîbüleşraf Kaymakamı ve hatip	1	0	1
Nakip Çavuşu	7	0	7
Nakkaş	0	6	6
Nalbant	41	1	42
Nalbant Şakirdi/Çırağı	14	0	14
Nalçacı	2	6	8
Nalinci	2	1	3
Natur	17	3	20
Neccar	10	133	143
Nüfus Mukayyidi	3	0	3
Nüfus Nazırı	1	0	1
Odabaşı	0	1	1
Oduncu	33	1	34
Omçacı ²⁴⁸	3	0	3
Oturakçı	52	9	61
Öllükçü/Höllükçü ²⁴⁹	4	0	4
Pabuççu	2	70	72
Pabuççu Şakirdi	0	9	9
Pasban	12	0	12
Pasbanbaşı	1	0	1
Penbeci	22	16	38

²⁴⁸ Omça: Ağaç kütüğü, tomruk, omaca (Ayverdi, 2006:2389).

²⁴⁹ Öllük/Höllük: Eskiden çocukların altını bezlerken kullanılan elenmiş ince toprak.

Penbeci Şakirdi	1	0	1
Saatçi	3	2	5
Sadece Mahalle Muhtarı	12	0	12
Saka	1	6	7
Salâhan	1	0	1
Saraç	59	0	59
Saraç Şakirdi	25	0	25
Saraçbaşı	1	0	1
Saraydar	0	28	28
Sârban/Sarvan ²⁵⁰	7	0	7
Sarrafi	0	1	1
Sazende	0	1	1
Sebzeci	6	0	6
Semerci	0	38	38
Semerci Şakirdi	1	4	5
Seyis	14	0	14
Siğır Canbazı	1	0	1
Sınıkçı	1	0	1
Suyolcu	22	2	24
Sünnetçi	1	0	1
Sürücü	16	0	16
Şengçi ²⁵¹ ?	0	1	1
Şehir Kethüdası	1	0	1
Şerbetçi	3	0	3
Şeyh-i Bahçıvan	1	0	1
Şeyh-i Berber	1	0	1
Şeyh-i Duhancıyan	1	0	1
Şeyh-i Habbazan	1	0	1
Şeyh-i Kasap	1	0	1
Şeyh-i Katırcıyan	1	0	1
Şeyh-i Oturakçı	1	0	1
Şeyh-i Penbeci	1	0	1
Şeyh-i Terziyan	1	0	1
Şeyh-i Tuzcuyan	1	0	1
Tâbi ²⁵²	261	0	261
Tacir/Tüccar	56	20	76
Tahmis Hademesi	0	1	1
Tahmisçi	0	1	1
Talebe	85	0	85
Tarakçı	2	1	3
Tarikat Şeyhi/İleri Geleni	5	0	5
Taşçı	0	95	95
Taşçı Şakirdi	0	1	1
Tatar	55	0	55
Tekerlekçi	7	0	7
Tekke Sancaktarı	1	0	1
Tekye-nişin	0	0	0

²⁵⁰ Deve sürücüsü, deveci (Ayverdi, 2006:2676).

²⁵¹ Şeng: Neşeli, şen, şakrak (Ayverdi, 2006:2935).

²⁵² Birinin emri altında bulunan, onun hâkimiyeti altında olan, bağlı (Ayverdi, 2006:2982).

Tellak	6	137	143
Tellal	29	0	29
Tereyağcı	0	1	1
Terzi	1	372	373
Terzi Çırağı/Şakirdi	0	55	55
Tire Cüllahı	0	1	1
Tuzcu	13	0	13
Tuzlacı	2	1	3
Tüfenkçi	1	0	1
Tüfenkçi Şakirdi	2	0	2
Tülbentçi	0	2	2
Vali Dairesinde	15	0	15
Vekil Harç	1	0	1
Voyvoda Maiyetinde	7	0	7
Yağcı	1	0	1
Yanaşma	0	12	12
Yarıcı	40	0	40
Yazıcı	13	3	16
Yemenici	0	3	3
Yemenici Şakirdi	0	1	1
Yiğitbaşı	0	9	9
Zaim	2	0	2
Zangoç	0	3	3
Zaviyedar	4	0	4
Zembilci	1	3	4
Ziraatçı	22	2	24
Ziyadeci?	10	0	10

TABLO IV

1833 Sayımına Göre Sivas Şehri'nde Mahalle Muhtarları

Mahalle	Unvanı	Muhtar	Mesleği
Abdülkerim	Seyyid	Ataullah Bin Hasan	Kazzaz
Abdülkerim		Mehmed Bin Abdürrahman	Mücellid
Ağcabölge	Seyyid	Receb Bin Osman	Çorabcı
Ağcabölge		Durmuş Mehmed Bin Mustafa	Cüllah
Akdeğirmen	Elhac Hafız	Ahmed Bin Ömer	Penbeci
Akdeğirmen	Seyyid	Halil Bin Abdullah	Sarraç
Ali Baba	Seyyid	Abdullah Bin El-Hac Mehmed	Canbaz
Ali Baba	Seyyid	Hasan Bin İbrahim	Hasırcı
Bab-I Kayseri		Ali Bin Mehmed	Bahçıvan
Bab-I Kayseri	Seyyid	İbrahim Bin Mustafa	Oturakcı
Bahtiyar Bostanı	Seyyid Elhac	Osman Bin Ahmed	Oturakcı
Bahtiyar Bostanı		Mustafa Bin Veliyüddin	Bedesten Kethüdası
Billur	Seyyid Elhac	Mustafa Bin Ömer	Şeyh-İ Bahçıvan
Billur	Seyyid	İbrahim Bin Veliyüddin	Bakkal
Cami-İ Kebir		Çavuş İbrahim Bin Ahmed	
Cami-İ Kebir	Seyyid	Mehmed Bin Ömer	Göncü
Çavuşbaşı	Seyyid Hafız	Mehmed Bin Numan	Hatib
Çavuşbaşı		Osman Bin Mehmed	
Demirciler Ardı	Seyyid Elhac	Hüseyin Bin Ömer	Duhancı
Demirciler Ardı	Seyyid	Abdülkadir Bin Harbende Mustafa	Kundakçı
Ece		Keleş Mehmed Bin Hasan	
Ece	Seyyid	İsmail Bin Mehmed	Ekinci
Ferhad Bostanı		Osman Bin Seyyid Mustafa	Oturakcı
Ferhad Bostanı		Habib Bin Mustafa	Ekinci
Ganem	Seyyid	Mehmed Bin El-Hac Mehmed	Duhancı
Gök Hüsam	Seyyid	Mustafa Bin Mehmed	Bakkal
Gök Medrese		Abdullah Bin Fettullah	Duhancı
Gök Medrese		Mehmed Bin Adürrahman	Kundakçı
Gökçe Bostan		Ahmed Bin Mustafa	Yazıcı
Gökçe Bostan	Elhac	Abdülkerim Bin Osman	Şeyh-İ Oturakcı
Hacı Mahmud	Seyyid	Hasan Bin Mustafa	Debbağ
Hacı Mahmud	Seyyid Hafız	Numan Bin Mehmed	Bakkal
Hacı Mehmed	Seyyid	Hüseyin Bin Süleyman	Ekinci
Hacı Mehmed	Seyyid	Hüseyin Bin Hüseyin	Hademe
Hacı Veli	Seyyid	İbrahim Bin Hasan	Debbağ
Hacı Zahid	Elhac Seyyid	Ahmed Bin İbrahim	Bakkal
Hamam Ardı	Seyyid	Mehmed Bin Hasan	Şeyh-İ Habbazan
Hamam Ardı	Seyyid	Abdullah Bin Ali	Nalbant

Hamırkesen		Kara Yusuf Bin İbrahim	Debbağ
Hamırkesen		Osman Bin Mehmed	Duhancı
Hoca Ali Çavuş	Seyyid	İsmail Bin Ahmed	Nalçacı
Hoca Hüsam		Kanber Ali Bin Hüseyin	Amele
Hoca Hüsam	Seyyid	Ömer Bin Mustafa	Duhancı
Hoca İmam	Seyyid Elhac	Ömer Bin Hüseyin	Tüccar
İmaret	Seyyid	Hasan Bin Osman	Sebzeci
İmaret		Ali Efendi Bin Mahmud	Katib
Kabalı		Osman Bin Kasım	Suyolcu
Kabalı	Seyyid	Ebu Bekir Bin İbrahim	Debbağ
Kala-I Cedîd	Seyyid	Ömer Bin Ömer	Dizdar
Kale Ardı	Seyyid	Mehmed Bin Seyyid Ali	Oturakçı
Kale Ardı	Seyyid	Ömer Efendi Bin Osman	
Kale-İ Atik	Seyyid	Ahmed Bin Mehmed	Çubukcu
Kale-İ Atik	Seyyid	Hüseyin Bin Ömer	Berber
Kayırcık		Mehmed Bin İbrahim	Debbağ
Keçibula	Seyyid Elhac	Tekye-nişin Seyyid El-Hac Hasan Efendi	
Keçibula	Seyyid Elhac	Mikdad Bin Mikdad	Mütevelli
Kılavuz	Seyyid	Hasan Bin Hüseyin	
Kılavuz	Seyyid	Kara Ali	Ekinci
Kösedere Müslim	Seyyid Elhac	Receb Bin Mustafa	Duhancı
Kösedere Müslim		Ahmed Bin Ali	Debbağ
Kösedere-Zimmî	Seyyid	Mustafa Bin Ali	Oturakçı
Kösedere-Zimmî	Seyyid	Ahmed Bin Mehmed	Sarraç
Küçük Bengiler		İbrahim Bin Ahmed	Oturakçı
Küçük Minare	Seyyid	İbrahim Bin Çürük Ebu Bekir	Ekinci
Küçük Minare	Seyyid	Ahmed Bin Süleyman	Şeyh-İ Penbeci
Küçükkenisa	Elhac	Mustafa Bin Ebu Bekir	Çizmecî
Oğlan Çavuş		Osman Bin Selim	
Oğlan Çavuş	Seyyid	Ahmed Bin Seyyid Ali	Kaltakçı
Osman Paşa		Osman Bin Mustafa	Oturakçı
Örtülü Pınar	Seyyid	Ali Bin Mehmed	Nalbant
Örtülü Pınar		Ahmed Bin Ebu Bekir	
Paşa Bey	Seyyid	Hasan Bin Lütfullah	Kahveci
Paşa Bey	Elhac	Mehmed Bin İbrahim	Kazzaz
Sarı Şeyh	Seyyid	Ahmed Bin Salih	Penbeci
Sarı Şeyh		Ali Bin İbrahim	Duhancı
Sofu Himmet	Seyyid	İbrahim Bin Süleyman	Mücellid
Sofu Himmet	Seyyid	Mustafa Bin Halil	Ekinci
Şah Hüseyin	Hacı	Osman Bin Hacı Mehmed	Penbeci
Şah Hüseyin	Seyyid	Mehmed Bin Ahmed	Ekinci
Şems Ferraş	Seyyid	Hasan Bin Mustafa	Dellal
Şems Ferraş	Seyyid	İbrahim Bin El-Hac Musa	
Şeyh Çoban	Şeyh	Mehmed Bin El-Hac Mehmed	Zaviyedar
Şeyh Çoban	Seyyid	Abdülkani Bin Seyyid Ahmed	

Tokmak Kapı	Seyyid	Ömer Bin Halil	Çizmecı
Üryan-Müslim	Seyyid	Ebu Bekir Bin İsmail	Muallim-l Sıbyan
Üryan-Müslim	Seyyid	Ali Ruhi Bin Osman	Duhancı
Üryan-Zimmî		Ali Bey Bin Ali	
Üryan-Zimmî	Seyyid	Seyyid Akif	
Veled Bey	Seyyid	Halid Bin Şerif Mehmed	Oturakcı
Yahya Bey	Seyyid	Ömer Bin İsmail	Yazıcı
Yahya Bey	Seyyid	Mustafa Bin Osman	Oturakcı
Zaviye-Yi Ali Baba	Seyyid	Ataullah Bin Abdullah	Duhancı
Zaviye-Yi Ali Baba	Seyyid Elhac	Ali Efendi Bin Mehmed	Talebe
Zilkar	Seyyid	Mehmed Bin Muharrem	Duhancı
Zilkar		İbrahim Mehmed	Tabi

TABLO V

1827 Yılında Sivas'ta Faaliyet Gösteren Dükkânların Sayısı ve Niteliği²⁵³

	Dükkân Sayısı
Arpacı	9
Attar	27
Bakkal	39
Balmumcu	1
Basmaacı	6
Berber	25
Bezzaz	52
Bıçakcı	4
Çamaşurcu	1
Çanakcı	3
Çıkırıkcı	8
Çilingir	12
Çorabacı ve İüleciyan	43
Çörekci	7
Çubukcu	23
Debbağhane	2
Demirci	20
Duhancı	59
Esbab-ı Ala	20
Esbab-ı Ednâ	30
Esbab-ı Evsat	32
Eskici	16
Kazzaz	21
Göncü	5
Habbaz	4
Haffaf ve Dikici	81
Hamamcı	9
Hannan	4
Hurdacı	5
Kahvehane	46
Kalaycı	22
Kasap	3
Kavukcu	3
Kebabcı	4
Kelleci	2
Kılıçcı	8
Kilitçi	2
Kirişci	1
Kuyumcu	41

²⁵³ Bu tablo 15 numaralı Sivas şerîye sicilinde 66. sayfada yer alan kayıt esas tutularak düzenlenmiştir. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet tasnifinde BLD 4114 numarayla kayıtlı belge sicildeki kayıtlarla aynı bilgileri içermektedir. Bununla birlikte belgenin tarihi tahmini olarak 29 Z 1255 (4 Mart 1840) yılına tarihlenmiştir. Ancak sicil kaydı ile belgede yer alan bilgilerin birbirinin aynı olması belgenin gerçek tarihinin 1827 olabileceğine işaret etmektedir.

Külekci	1
Kürkçü	10
Mumhane	1
Muytap	12
Nalbant	21
Nalçacı	5
Nalinci ve Bükreci	5
Penbeci	28
Sarıkçı	7
Sarraç	21
Sebzeci	9
Semerci	15
Sipah Bazarı	44
Tahmisci	1
Tekerci	1
Terzi	99
Tuzcu	12
Tüfenkci	6
Toplam	998

EK 1. Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih: 20.07.2015 / 20.07.2015	
Tez Başlığı / Konusu: Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas (1777-1839)	
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:	
1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Adı Soyadı: Serpil Sönmez Öğrenci No: 43483904656 Anabilim Dalı: Tarih Programı: Tarih Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.	20.07.2015 Tarih ve İmza
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u>	
 Prof. Dr. Yunus Koç	
Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr	

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TARİH TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY**

20.07.2015
Date: .../.../.....

Thesis Title / Topic: *Sivas: An Ottoman City On Its Way to 'Tanzimat' (1777-1839)*

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

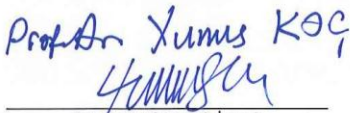
20.07.2015
Date and Signature

Name Surname: Serpil Sönmez
Student No: 43483904656
Department: History
Program: History
Status: ☐ Masters ☒ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Professor Yunus Koç

EK 2. Orijinallik Raporu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 20.07.2015	
Tez Başlığı / Konusu: <u>Tanzimat'ın Etkisi Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas</u> <u>(1777-1838)</u>	
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam <u>274</u> sayfalık kısmına ilişkin, <u>22.06.2015</u> tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % <u>1</u> 'tür.	
Uygulanan filtrelemeler: 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç 3- Alıntılar <u>hariç</u> /dâhil 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'mı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
20.07.2015	
Tarih ve İmza	
Adı Soyadı:	<u>SERPİL SÖNMEZ</u>
Öğrenci No:	<u>43483904656</u>
Anabilim Dalı:	<u>Tarih</u>
Programı:	<u>Tarih</u>
Statüsü:	☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.
DANIŞMAN ONAYI	
UYGUNDUR.	
 (Unvan, Ad Soyad, İmza)	

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF HISTORY

Date: 20.07.2015

Thesis Title / Topic: Sivas: An Ottoman City On Its Way To
'Tanzimat' (1777-1839)

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 22.06.2015 for the total of 274 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 1 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

20.07.2015
Date and Signature

Name Surname: SERPİL SÖNMEZ
Student No: 43483804656
Department: History
Program: History
Status: ☐ Masters ☒ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Yünces KOC
Yünces KOC

(Title, Name Surname, Signature)